

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

MARCHUT RÉKA

A PEST MEGYEI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE ÉS ANNAK ELŐZMÉNYEI
(1945–1948)

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Székely Gábor egyetemi tanár (DSc), a Doktori Iskola vezetője

Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Doktori Program

Dr. Erdődy Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (DSc), a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Dr. Izsák Lajos egyetemi tanár (DSc)

Felkért bírálók: Dr. habil. Varga Zsuzsanna egyetemi docens (CSc)

Dr. Eiler Ferenc (Phd)

Titkár: Dr. habil. Zeidler Miklós egyetemi docens (CSc)

Tagok: Dr. Gerhard Seewann egyetemi tanár (DSc)

Dr. Maruzsa Zoltán adjunktus (Phd)

Dr. Pritz Pál egyetemi tanár (DSc)

Témavezető: Dr. habil. Föglein Gizella egyetemi docens (CSc)

BUDAPEST 2012

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A magyarországi németek helyzete a két világháború között	21
Társadalom és gazdaság a két világháború között	21
Politikai helyzet, nemzetiségpolitika a két világháború között	43
Pest megyei németek a második világháború idején.....	74
A bécsi népcsoportegyezmény és fogadtatása	74
Helyi közigazgatás átszervezése	79
A népcsoportegyezmény hatása a katolikus egyházra	80
Az 1941. évi népszámlálás	86
A Volksbund térnyerése és az SS-toborzások.....	90
A Volksbund befolyásának csökkenése és a kényszersorozás	98
A Volksbund tagság aránya	101
Magyarországi némettség a Volksbundon kívül	104
Menekülés, evakuálás	106
Felelősségre vonás	117
„Malenkij robot”	117
A helyi közigazgatás változásai (1945 - 1948)	123
A földreform végrehajtása.....	140
Internálások, igazolások	158
Kitelepítés.....	175
Potsdam – kényszer vagy lehetőség?	175
A kitelepítési rendelet fogadtatása	189
A kitelepítés végrehajtása	194
Kitelepítés Budaörsről	194
Kitelepítés Csobánkáról.....	204
Kitelepítés Nagykovácsiból.....	210
Kitelepítés Vecsésről	215
A bizonytalanság időszaka Dunabogdányban és Pilisszentivánon	220
A kitelepítés ideiglenes felfüggesztése és az újraindulás lépései.....	223
Ami a világpolitikában történt – nemzetközi aspektusok	223
A nagypolitika lecsapódásai	229
A kitelepítés második szakasza	236

Kitelepítési névjegyzékek	244
Betelepítés	248
A telepítések társadalmi hatásai	261
Összegzés	272
Levéltári források.....	282
Forráskiadványok, statisztikák.....	283
Szakirodalom	286

Bevezetés

*"Ki a jövődőről s a politikai téren teendőkről szól, ki arról értekezik, minő törvényeket kell alkotni, vagy a már létezőket, miként kell módosítani, az vélekedhetik saját felfogása szerint sokféleképpen, változtathatja s időnként a körülményekhez alkalmazhatja nézeteit; de aki a múltról szól, s azt adja elő, ami megtörtént, ki valamely létező törvényt idéz, annak se a törvény szövegét, se a történt dolgokat nem lehet saját nézetéhez idomítani, hanem úgy kell azokat előadni, mint valósággal állanak. S ha e részben tévedés történik, a tudomány érdekében fekszik a tévedést kimutatni s arra megjegyzést tenni."*¹

(Deák Ferenc)

Munkánkat abból az alapvetésből végezzük, hogy hiszünk a történelem objektív megismerhetőségében. Nem annak 19. századi pozitivistá értelmében; de abban igen, hogy a szakma szabályait betartva a múlt valóságához megközelítő képet tudunk adni, még akkor is, ha tudjuk, hogy munkánkban a korszellem és mi magunk is benne vagyunk. A rankei „*wie es eigentlich gewesen war*” felfogást nem elvetve, hanem azt továbbgondolva, valljuk Wilhelm von Humboldt igazságát: „*a történetíró feladata a megtörtént dolgok ábrázolása*”.² Ehhez az ábrázoláshoz két dolog szükséges: „*az egyik a megtörtént dolgok pontos, pártatlan, kritikai felkutatása. Míg a másik a kutatás eredményeinek összekapcsolása, annak megsejtése, ami az előző módon nem érhető el.*” Nem vagyunk tévedhetetlenek, de ha tévedéseinket kellő önkritikával kezeljük, akkor „*a tudomány érdekében fekszik a tévedést kimutatni s arra megjegyzést tenni*” s ezáltal a múlt valóságához (a történelemhez) közelebb tudunk kerülni. Történelmi és történeti tény lényeges distinkciójának ismeretében szeretnénk témánkat, a Pest megyei németek kitelepítését és annak előzményeit bemutatni.

Doktori témánk választását nagyban motiválta szakdolgozatunk tárgya, a magyarországi németek kitelepítése a korabeli ellenzéki és egyházi sajtó tükrében. A szakdolgozat témavezetője, Föglein Gizella megerősített abban, hogy a kitelepítéssel más aspektussal is foglalkozzunk és támogatta, hogy a kutatást doktori képzésben folytassuk. A magyarországi németek kitelepítésének politikatörténeti vonulatait a szakma már alaposan

¹ Adalékok a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel ily című munkájára: "Das ungarisch-österreichische Staatsrecht." A magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865. In: DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* Szerk.: DEÁK Ágnes. Budapest, Osiris 2001. 129. – Az idézet forrásának megtalálásáért köszönettel tartozom Pajkossy Gábor Tanár Úrnak.

² HUMBOLDT, Wilhelm von: *A történetíró feladatáról.* In: *Történetelmélet II.* Szerk.: GYURGYÁK János – KIASANTAL Tamás. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 9-21. – A történelemelméleti források megismerését (is) hálásan köszönöm Pritz Pál Tanár Úrnak.

feldolgozta, ám társadalomtörténeti aspektusait tekintve vannak még fehér foltok. A témával foglalkozó több kollégával együtt valljuk, hogy a teljesebb képhez elengedhetetlenül szükséges a lokális viszonyok vizsgálata és csak ezek után lehet egy új, társadalomtörténeti szempontokat is figyelembe vevő, országos dimenziójú monográfiát elkészíteni. Jelen disszertációnk tárgya tehát ebbe a nagyobb célba próbál beilleszkedni, azt kívánja elősegíteni. Valljuk azonban azt, hogy politikátörténet és társadalomtörténet egymással szoros kapcsolatban állnak, így dolgozatunkat mindkét szempont figyelembevételével igyekszünk megírni.

Választásunk a Pest megyei németekre esett. Ennek két oka van: az egyik és talán legkézenfekvőbb, hogy itt élünk, tehát földrajzilag abban a térben, amelyről írunk. A másik oka pedig az, hogy a témánkat időben leginkább megközelítő, 1941. évi népszámlálás adatai szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében élt a németek ötöde és a kitelepítés végrehajtását tekintve is a főváros környékének szimbolikus jelentősége volt. Amikor dolgozatunkban Pest megyéről beszélünk, akkor nem a korabeli vármegyére gondolunk, hanem közigazgatásilag a mostani határokra. Tesszük ezt azért, mert valljuk, hogy az egykori vármegye déli részén lévő német települések helyzetét sokkal inkább szórványjellegük határozta meg és nem a főváros közelsége. Az is indokolta választásunkat, hogy ezen nagyobb szórványtelepülések német lakosságának kitelepítése Eiler Ferencnek, Tóth Ágnesnek és T. Molnár Gizellának köszönhetően már feldolgozott. Harmadrészt viszont levéltári források és korabeli sajtócikkek igazolják, hogy a „*pestkörnyéki sváb gyűrű*” a felelősségre vonás idején külön entitásként jött szóba a politikai, társadalmi diskurzusokban.

Vizsgálatunk tárgyául hat települést választottunk. Elsősorban nem a települések száma motivált minket, hanem sokkal inkább az, hogy minél teljesebben tudjuk bemutatni az eseményeket. Ehhez úgy gondoltuk, hogy különböző szempontokból érdekes községeket választunk, így Budaörsöt, Csobánkát, Dunabogdányt, Nagykovácsit, Pilisszentivánt és Vecsést vettük górcső alá. Budaörs mindenképpen szimbóluma nem csak a főváros környéki, hanem az egész országos kitelepítésnek is. Jelezte ezt az is, hogy az első szerelvény a kitelepítettekkel Budaörsről indult el, illetve az is, hogy 1946 után 1947-ben is sort kerítettek egy újabb kitelepítési akcióra. Csobánkát abból a szempontból szerettük volna vizsgálni, hogy egy többnemzetiségű településen (német, szerb, szlovák, magyar, cigány) mennyire volt más a végrehajtás, mint másutt. Dunabogdány számunkra azért érdekes, mert a kitelepítésre csak 1947-ben került sor – arra voltunk kíváncsiak, hogy az elhúzódó bizonytalan helyzet mit jelentett a lakosság számára. Nagykovácsi abból a szemszögből jött szóba, hogy egy olyan

Buda környéki településről volt szó, ahonnan a kitelepítés szinte a lakosság 100%-át jelentette és a nagykovácsi plébánost, Greszl Ferencet a térségben egyedüli papként kitelepítették még a hívek előtt. Pilisszentiván jellegét tekintve bányászfalunak számított, tehát lakosságának társadalmi jellege eltért a domináns mezőgazdasági népességtől, és ebből adódóan kivételes helyzetben volt a többi bányásztelepüléssel együtt, lakosságát mentesítették a kitelepítés alól. Vecsést azért választottuk vizsgált településeink közé, mert egyrészt nem Buda környékén, hanem Pest környékén fekszik, másrészt a német lakosság kisebbségben volt, míg a többi településen többségben – tehát ilyen szempontból egy kontroll-településnek számít. Ugyanakkor ennek a hat településnek a vizsgálata leképezi mind a Pest megyei, mind az országos kitelepítés tendenciáit. A hat település közül négyben 1946-ban történt meg a végrehajtás, közülük egy településen 1947-ben másodszor is, illetve egy újabb település jött még hozzá; egy községből azonban nem volt kitelepítés. Tehát a kitelepítés első nagy hulláma érintette a német lakosság többségét. Ez nem minden megyében volt így (Baranyában, Somogyban ez nem így alakult), de országos tendenciáit nézve igen.

Dolgozatunkban a következő kérdésekre keressük a választ:

1. 1945-ben a magyarországi németek esetében is egy óriási megszakítottság történt. Kérdésünk az, hogy ebben a megszakítottságban mégis mennyi a folyamatosság? Van-e ok-okozati összefüggés a magyarországi németek 1945 előtti és utáni története között?
2. Milyen mozgatórugói voltak a kitelepítés gyakorlati végrehajtásának?
3. A kitelepítés két szakasza között milyen lényeges hasonlóságok és különbözőségek voltak?
4. A telepítések hogyan változtatták meg a települések társadalmi szerkezetét?

Véleményünk az, hogy makrotörténelem és mikrotörténelem egymástól nem elválasztható, a lokalitás, regionalitás a globalitásnak a része és a lokális folyamatok önmagukban nem, csak a globalitás részeként értelmezhetők. Ennek alapján úgy véljük, hogy köztörténet versus helytörténet, mikrotörténet szembeállítását nem célravezető, ha az eseményeket nem csupán leírni, hanem értelmezni is akarjuk. A kettő/három között nincsen alá- fölérendeltségi viszony, hanem egymást kiegészítve alkotják a teljességet. Ezért arra törekszünk, hogy e három történetet egy egységbe foglaljuk. Nyilvánvalóan a hangsúlyok eltérőek: a köztörténetből már sok minden feltárt, míg a mikrotörténetből kevés – emiatt a köztörténetre vázlatosan térünk ki, a mikrotörténetre pedig nagyobb hangsúlyt fektetünk. Azonban kutatásaink során találoztunk olyan forrásokkal, melyek a köztörténetet is

gazdagítják, esetleg árnyalják; ezért ezeken a helyeken részletesebben foglalkozunk a köztörténeti viszonyokkal. Munkánkat tehát nem szeretnénk besorolni egyik műfajba sem, hanem abban a reményben dolgozunk, hogy dolgozatunk hozzájárul a múlt valóságának teljesebb feltárásához.

Amire építkezhetünk – historiográfiai előzmények

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy ez a munka most születik meg. Egyrészt a magyar történettudomány az elmúlt 30 évben lefektette azokat az alap kutatásokat és alapkutatókat, amelyek keretet adhatnak a továbblépéshez. Másrészt a téma 1983-tól, majd 1990-től követően a politikai, gazdasági rehabilitáció tárgyává is vált és ezáltal, valamint a kitelepítés 40.; 50.; 60. évfordulója alkalmából a közbeszéd része is lett. Az eseményeket átélt emberekből előjöttek az emlékek, a több évtizedes frusztráció feloldódott az események kibeszélésével. Ezekből kiindulva születtek meg az első helytörténeti munkák lelkes lokálpatriótáktól, melyeknek történeti hitelessége természetesen erőteljesen megkérdőjelezhető, ám lélektani eredményei felbecsülhetetlenek és a kollektív emlékezet építésének részeivé váltak. A készített interjúkból világosan látszik, hogy az emberek a maguk mikrovilágában látják, hogy mi és hogyan történt, nagyobb dimenzióban azonban nem látnak és így a miértekre nem tudják a választ 60-65 év távlatából sem. Ezt a kérdést mindig a történészek szokták feltenni és tőle várják - joggal – a választ. Munkánk társadalmi hasznát abban látjuk, hogy erre a kérdésre megpróbálunk válaszolni. Ehhez azonban magunknak is alapos kutatásokra van szükségünk és arra, hogy mélyfúrásokat végezzünk, mert nem tudhatjuk, hogy „másnak e tájék mit jelent”...

Az alábbiakban konkrétan is meg szeretnénk említeni azokat a munkákat, melyekre alapozhattunk. Mindenekelőtt három historiográfiai összefoglalóra szeretnénk felhívni a figyelmet. Az első ilyen tanulmány Kathrin Sitzler és Gerhard Seewann munkája, mely tágabb összefüggésekben vizsgálja a magyar és a német történettudomány eredményeit végig párhuzamba állítva a nemzetiségpolitika alakulásával és így az egyes fogalmi kereteket is boncolgatja.³ Időben a második historiográfiai összefoglalót Norbert Spannenberger könyvében olvashatjuk. Ő szintén mindkét nemzeti történetírás eredményeit veszi számba, spektrumának középpontjában azonban könyvének témája szerint elsődlegesen a

³ SEEWANN, Gerhard – SITZLER, Kathrin: *Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der ungarndeutschen Minderheit in den Jahren 1938 – 1948*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 156 – 180.

magyarországi németek két világháború közötti és második világháborús története áll.⁴ Ebben a témában Spannenberger összefoglalóját tartjuk a legteljesebbnek. A harmadik lényeges kifejezetten historiográfiai tanulmány 2010-ben született Tóth Ágnes tollából. A Jogfosztások Budaörsön (1944 - 1948) című tanulmánykötet bevezető tanulmányában arról értekeznek, hogy milyen tematikai és módszertani fehér foltok vannak még a kitelepítés kutatásában.⁵ Jelen munkánkban nem vállalkozunk egy újabb historiográfiai összefoglalóra, azonban néhány munkára mindenképpen ki szeretnénk térni.

A témával elsőként a német történettudomány kezdett el foglalkozni az 1950-es évek elején Konrad Adenauer kancellár megbízásából. Célja a béketárgyalásokra elkészítendő anyag összeállítása volt. Mivel elsősorban politikai szándék vezérelte a kötetek elkészítését (külön-külön kötet foglalkozik az egyes országok németjeinek második világháborút követő történetével), ezért a mű tendenciózus. A cél az volt, hogy a német sérelmeket minél inkább kidomborítani és a nagyhatalmak felelősségét aláhúzni. A kutatást Theodor Schieder vezette és a magyarországi németekkel foglalkozó kötet 1956-ban jelent meg.⁶ A munka beállítódása a kitelepített németek egy részének a tiltakozását váltotta ki, és így Johann Weidlein, aki a második világháború idején a budapesti Jakob Bleyer Gimnáziumnak volt az igazgatója egy ellendokumentációt állított össze, melyben a források szintén tendenciózus válogatásával a magyar kormány és a magyar társadalom felelősségét emelte ki.⁷

A magyar történetírás irányát az 1950-es években még Andics Erzsébet és Mód Aladár határozták meg és ebbe beleilleszkedve jelent meg 1961-ben és 1962-ben az a két tanulmány, mely a Volksbund ténykedéséből a kitelepítés jogosságát igazolta. Magyarországon egészen az 1970-es évekig tabutémának számított nem csak a kitelepítés, hanem a magyarországi németek története is. Ez része volt annak a nemzetiségpolitikának, melyet 1968-ig az automatizmus elve határozott meg. Az 1970-es évektől kezdődően döntően a nemzetközi politika kedvezőbb alakulásának köszönhetően (hidegháborús feszültségek mérséklődése, az NSZK belpolitikai életében történt változások következtében is az *Ostpolitik* folytatása)

⁴ SPANNENBERGER, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2005. (továbbiakban: SPANNENBERGER 2005.)

⁵ TÓTH Ágnes: *Mi híja még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehér foltok, módszertani hiányok*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944 – 1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 17 – 30.

⁶ *Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ostmittel-Europa*. Band II. Szerk.: SCHIEDER, Theodor. München, 1956. (továbbiakban: *Dokumentation...* 1956.)

⁷ WEIDLEIN, Johann: *Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950*. Schorndorf, 1958. Magyar nyelven: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért 1930–1950*. Ford.: Wesner, Franz. Heidelberg, Suevia Pannonica, 1996.

szorosabbá váltak a magyar-német kapcsolatok. Nem csak Magyarországon, hanem Európá-szerte a nemzetiségi kutatások reneszánsza kezdődött. A történettudományra nehezedő direkt ideológiai elvárások gyengültek, a Molnár Erik vitának köszönhetően egy valódi tudományos diskurzus indulhatott el; és mindezeknek egyik eredménye volt, hogy megindultak a tudományos igényű kutatások a magyarországi németek 20. századi történetével kapcsolatosan is. Bellér Béla,⁸ Komanovics József⁹ és Tilkovszky Loránt kutatásai fektették le az alapot a Horthy-korszak nemzetiségpolitikájának megismeréséhez. Tilkovszky Lorántnak mindmáig nagy haszonnal forgatható könyvei a Volksbundról és az SS-toborzásokról gazdag tényanyagot sorakoztatnak fel és a magyarországi levéltári források mellett németországi levéltári forrásokat is felhasznált a szerző.¹⁰ Ugyanakkor megteremtődtek azok az intézményi hátterek is, melyek a nemzetiségi kutatást elősegítették. Ezek közül csak egyet emelnénk ki: az Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Kutató és Dokumentációs Központját. A Központ munkacsoportjának köszönhetően jelent meg 1983-ban elsőként a magyarországi németekkel foglalkozó dokumentáció, mely 1945-1975 közötti cikkek, tanulmányok, kötetek bibliográfiai adatait tartalmazza.¹¹

A magyarországi németek kitelepítésének kül- és belpolitikai hátterét elsőként Balogh Sándor tárta fel 1982-es munkájában,¹² ám ugyancsak foglalkozott a kényszertelepítések kérdésével a Balogh Sándor – Izsák Lajos által írt kötet a koalíciós időszak pártjainak és pártprogramjainak ismertetése során.¹³ Korom Mihály az ideiglenes nemzeti kormány és a fegyverszüneti egyezmény vizsgálatával járult hozzá a telepítések nemzetközi dimenziójának vázolásához.¹⁴

Döntő változást jelentett Aczél György 1983-ban elmondott beszéde a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének VI. kongresszusán. Aczél egyértelműen elutasította a kollektív bűnösség vádját. Szakmai szempontból a mérföldkövet azonban az 1987-es

⁸ BELLÉR Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923-1929)*. In: Századok 1973/3 (továbbiakban: BELLÉR 1973.) 644 – 685.

⁹ KOMANOVICS József: *A hazai németek helyzetére vonatkozó rendelkezések a második világháborút követő években 1945 – 1950*. In: Baranyai Művelődés (1976) 1.sz. 127 – 133.

¹⁰ TILKOVSZKY Loránt: *SS-toborzás Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974. (továbbiakban: TILKOVSZKY 1974.); TILKOVSZKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. (továbbiakban: TILKOVSZKY 1978.)

¹¹ KÄFER István. *Németek Magyarországon*. Nemzetiségi dokumentáció. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, é.n.

¹² BALOGH Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947*. Budapest, Kossuth, 1982. (továbbiakban: BALOGH 1982.) – 1988-ban már egy némileg más összefoglalója jelent meg: BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945-1950*. Budapest, Kossuth, 1988.

¹³ BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos. *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

¹⁴ KOROM Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944-1945*. Budapest, 1981.

történészkonferencia jelentette,¹⁵ ahol először találkoztak a hazai és német történészek, valamint a kitelepített németek képviselői. Tilkovszky Loránt ekkor beszédében kifejtette: „*A magyar történetírás állásfoglalása ebben a kérdésben sok éven át éppoly rossz és helytelen volt, mint az a politika, amely akkor a történetírás számára is meghatározó volt. Ezek az idők szerencsére már elmúltak. Az áttörés nem volt könnyű. Lassú folyamat volt az. Közben történetírásunk sajnos igen sokat veszített hiteléből, tulajdonképpen meg is tudom érteni az izgatott, elkeseredett, vádló hangot a másik oldalról.*”¹⁶

A „*másik oldal*” az egykori magyarországi németek Németországban élő tagjai voltak, közülük több laikus történész. Norbert Spannenberger ezt a „*másik oldalt*” nagyon találóan három csoportra osztotta: az események átélői (Paul Flach, Johann Weidlein), tudományos igényű szerzők (Kühl Joachim alias Hans Beyer, Friedrich-Spiegel Schmidt, Matthias Annabring), németországi német történészek (Günther Schödl, Gernot Seide, Gerhard Seewann, Johann Böhm). Mind tematikáját, mind módszertanát tekintve Gerhard Seewann munkássága tekinthető mindenképpen újszerűnek és kiemelendőnek. Seewann az eseményeket tágabb összefüggésekben elemzi; a társadalomtörténeti, szociológiai szempontok végigkísérik munkáját. Figyelembe veszi a német kisebbség mentalitását, értékrendjét, életformáját is. A komparatív elemzéseknek enged nagy teret és az ismeretanyag szintetizálására törekszik. Az ilyen összetett jellegű módszertan alkalmazása a magyar historiográfiában még várat magára. A német historiográfiából azonban még hiányzik a magyarországi németek kitelepítésének monografikus feldolgozása. Erre véleményünk szerint egyszerűen azért nem került még sor (és nem is biztos, hogy sor fog kerülni), mert a német történészeknek más a perspektívája. Az ő szemszögükből „Vertreibung”-kérdés van függetlenül attól, hogy a kitelepítettek honnan jöttek Németországba. A magyar perspektíva a magyarországi németekből indul ki. Míg mi pl. a Pest megyei németek kitelepítését vizsgáljuk, ők pl. a württembergbe kitelepítetteket kutatják, akik között több országból érkező is található. Tehát mindkét nemzeti történetírás teszi a dolgát.

A magyarországi németek kitelepítésének első monografikus feldolgozása Fehér István munkájának köszönhető (1988).¹⁷ Kötetében erőteljesen érezhető az az 1980-as évektől kezdődő tendencia, melynek során a kutatók figyelme a lokalitás felé fordul. A kitelepítés

¹⁵ A történészkonferencia előadásainak szövege megjelent: *300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből. 300 Jahre Zusammenleben – Aus der Geschichte der Ungarndeutschen.* Szerk.: HAMBACH Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

¹⁶ SPANNENBERGER 2005. 24.

¹⁷ FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. (továbbiakban: FEHÉR 1988.)

történetét a szerző úgy írta meg, hogy több helyi példát is felsorakoztatott munkájában. A lokalitás szerepének felértékelődése figyelhető meg a 80-as évek több témával foglalkozó munkájában. Így Bognár Tibor Somogy megyei kutatásai,¹⁸ Füzes Miklós hegyháti és dél-dunántúli kutatásai,¹⁹ Tóth Ágnes vizsgálatai Csonka Bács-Bodrog megyében.²⁰

1990-ben újabb aspektussal bővült a téma feldolgozása. Erdmann Gyulának és Zielbauer Györgynek köszönhetően a Szovjetunióba való deportálás is helyet kapott a munkákban. Erdmann Gyula békési és csanádi németeket kutatott,²¹ míg Zielbauer György az eleki deportálásról írt tanulmányát követően országos áttekintést is adott a témáról.²² A deportálás történetében azonban úttörőnek számított a balmazújvárosi deportáltakkal foglalkozó kötet, akiknek egy része szintén német származású volt.²³

A politikatörténetet túllépve, de azt nem mellőzve született meg Tóth Ágnes munkája a telepítésekről 1993-ban.²⁴ Elsőként ő vizsgálta a hazai németek kitelepítését az országon belül zajló telepítések viszonyrendszerében, rámutatva arra, hogy ezek a folyamatok mennyire egymás függvényei voltak. Nagy jelentőségű a munka abból a szempontból is, hogy a magyar kormány kezdeményező szerepét a kitelepítésben sok forrással támasztotta alá.

A kitelepítés 50. évfordulójára mind a szakma, mind a kitelepítésben érintettek készültek. Ennek lett eredménye Tilkovszky Loránt több műve,²⁵ Zielbauer György sajtóválogatása,²⁶ Fehér István Baranya megyével foglalkozó könyve.²⁷ Az 1996-os

¹⁸ Teljesség igénye nélkül: BOGNÁR Tibor: *A német lakosság elleni jogfosztó és korlátozó intézkedések Somogy megyében 1946 – 1949.* In: Somogy Megye Múltjából 20. (1989) 353 – 362.; BOGNÁR Tibor: *Törvényesség és törvénytelenység a hazai németek elleni eljárásban a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében.* In: Somogy Megye Múltjából 21. (1990) 263 – 282.

¹⁹ Teljesség igénye nélkül: FÜZES Miklós: *A német nemzetiségi mozgalom a baranyai Hegyháton 1934 – 1944.* In: *A Dunántúl településtörténete* 5/1.kötet, Pécs, 1982.; FÜZES Miklós: *Forgószél. Ki- és betelepítések Délkelet –Dunántúlon 1944 – 1948 között.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1990.

²⁰ TÓTH Ágnes: *Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945 – 1948.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989.

²¹ ERDMANN Gyula: *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban.* Gyula, 1990.

²² *Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet).* Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990. (továbbiakban: ZIELBAUER 1990b)

²³ ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: *Deportáltak – Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései.* Újvárosi Dolgozatok 4. Balmazújváros, Balmazújvárosi Múzeum, 1989.

²⁴ TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1993. (továbbiakban: TÓTH 1993.)

²⁵ Összefoglaló tanulmánykötetét emeljük ki: TILKOVSZKY Loránt: *Német nemzetiség, magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs, 1997.

²⁶ ZIELBAUER György: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944-1948.* Budapest, Országos Német Önkormányzat., 1996. (továbbiakban: ZIELBAUER 1996.)

²⁷ FEHÉR István: *A soknemzetiségű Baranya a 20. században.* Pécs, 1996.

történészkonferenciával kapcsolatban azonban osztjuk Tóth Ágnes véleményét, mely szerint az lényegesen kevesebb eredménnyel járt, mint az 1987-es. Nem jutott konszenzusra a szakma sem Potsdam, sem a kitelepítés-elűzés fogalmi kettőségek kérdésében sem. Ez alatt az idő alatt Németországban több olyan programot indítottak el, melyek a Duna-medencei németiség 1945 utáni történetével foglalkoztak. Kiemelkedő eredménynek tekinthető a Gerhard Seewann és Dippold Péter által szerkesztett bibliográfiai kézikönyv, amely nem csak a németekkel, hanem Délkelet-Európa összes nemzeti kisebbségével is foglalkozik.²⁸ Valamint 1999-ben jelent meg Gerhard Seewann és Norbert Spannenberger gondozásában a Basch-per iratanyaga, amely a témával foglalkozó kutatóknak nagy segítséget jelent.²⁹

A kitelepítés évfordulójára azonban nem csak a történészek, hanem az eseményeket átélt személyek is készültek. Így kerülhetett új módszerként a professzionális történészek és az amatőr történészek tarsolyába is az oral history. A vizsgált településeink közül ennek szép eredményeivel találkozhatunk Budaörsön, Dunabogdányban és Vecsésen is. Sok esetben azonban módszertanilag nem megfelelően használt/ják az elkészített interjúkat: egyes esetekben a történet rekonstrukcióját kizárólag ez alapján végzik, máskor pedig a levéltári forrásokkal fel nem tárható lyukak kiegészítésére. Vannak azonban olyan példák is, amikor szakszerűen, a tudomány kellékárával nem a történetek rekonstrukciójára használják az interjúkat, hanem a kollektív emlékezet bemutatására. Ez utóbbira emeljük ki Bindorffer Györgyi munkáját a dunabogdányi németek kettős identitásának kérdéséről,³⁰ valamint Tóth Ágnes *Hazatérek* című könyvét 2008-ból.³¹

2000 után újabb szemponttal bővült a kutatás: Kaltenecker Krisztinának és Rutsch Nórának köszönhetően a kitelepített németek társadalmi integrációjának kérdése is előtérbe került.³² Témájuk jellegéből adódóan Németországban végeztek kutatásokat és az ottani

²⁸ *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas I-II.* Szerk.: DIPPOLD Péter – SEEWANN, Gerhard. München, Oeldenburg Verlag, 1997.

²⁹ *Akten des Volksgerichtprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46.* Szerk.: SEEWANN, Gerhard – SPANNENBERGER, Norbert. München, Oeldenburg Verlag, 1999.(továbbiakban: *Akten...* 1999.)

³⁰ BINDORFFER Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

³¹ TÓTH Ágnes: *Hazatérek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. (továbbiakban: TÓTH 2008.)

³² KALTENECKER Krisztina: *Elűzöttek és beilleszkedésük - Vertriebene und ihre Eingliederung.* In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula. Budapest, ELTE BTK, 1997. 182-192.; RUTSCH Nóra: *Die Vertreibung der Ungarndeutschen und ihre Integration in der sowjetisch besetzten Zone Deutschlands.* In: *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel – und Südosteuropa 1941 – 1953.* Szerk.: HAUSLEITNER, Mariana. München, IKGS Verlag, 2008. 121 – 135.

történészek módszertanilag is tudták őket irányítani, így számunkra új megközelítésben tudták munkájukat megírni.

Emellett azonban a politikatörténet sem veszített jelentőségéből. Bellér Béla munkája nyomán az eddigi legteljesebbnek tekinthető képet kapunk a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület alakulásáról 1933 – 1938 között.³³ Kiemelkedő fontosságúnak tartjuk Zinner Tibor 2004-ben megjelent művét a magyarországi németek kitelepítéséről, melyben a nemzetközi aspektusokat a legszélesebb spektrumban mutatta be.³⁴ Elsősorban szintén politikatörténetnek tartjuk Norbert Spannenberger Volksbundról írt munkáját, mely 2005-ben jelent meg magyarul.³⁵ Spannenberger Tilkovszky Loránt Volksbundról alkotott képét korrigálva próbálta az Egyesületet új szempontból bemutatni. Ugyanaz a forrásgazdagság jellemző rá, mint Tilkovszky művére, azonban míg Tilkovszky művén az ideológiai elvárások hagytak nyomot, Spannenberger munkája pedig német nemzeti szempontból tekinthető tendenciózusnak.

Az utóbbi évek kutatásai azonban abba az irányba mutatnak, hogy egy kiegyensúlyozottabb Volksbund kép bontakozik ki – elsősorban Eiler Ferenc, Gonda Gábor, Grósz András, Somlai Péter munkái nyomán. Vitári Zsolt Hitlerjugenddel foglalkozó könyve szintén sokat segít a Volksbund szerepének megítélésében is.³⁶ Ugyancsak az újabb, még folyamatban lévő vagy nemrég lezárt kutatások jelzik, hogy a magyarországi németek kitelepítését nem lehet csak 1945-1948 között vizsgálni. Sokkal nagyobb hangsúlyt kell kapjon az 1920-1944 közötti időszak. Bizonyítja ezt Eiler Ferenc 2011-ben megjelent munkája Hartáról,³⁷ Gonda Gábor ugyancsak 2011-ben írt doktori disszertációja³⁸ és Somlai Péter kutatásai Budakeszivel kapcsolatban. Ezt vallja jelen disszertáció szerzője is, ezért elengedhetetlenül fontosnak tartottuk az 1918-1944 közötti események feldolgozását is.

A magyarországi németek 20. századi történetének historiográfiáján túl meg kell említenünk azokat az átfogó, nemzetiségpolitikával foglalkozó műveket, melyek lényeges segítséget nyújtanak a kutatásokhoz. Mindenekelőtt a Balogh Sándor – Sipos Levente által

³³ BELLÉR Béla: *A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. (továbbiakban: BELLÉR 2002.)

³⁴ ZINNER Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése – Die Aussiedlung der Ungarndeutschen.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. (továbbiakban: ZINNER 2004.)

³⁵ SPANNENBERGER 2005.

³⁶ VITÁRI Zsolt: *Hitlerjugend és Délkelet-Európa.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

³⁷ EILER Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920-1989.* Budapest, Argumentum, 2011. (továbbiakban EILER 2011.)

³⁸ GONDA Gábor: *Etnopolitika, migráció és földosztás Dél- és Nyugat-Dunántúl németajkú közösségeiben 1944-1948.* München – Pécs – Sopron 2011. 225. Kézirat. Doktori disszertáció.

szerkesztett forráskiadványt emelnék ki, amely 1848 – 1993 közötti forrásokat tartalmaz.³⁹ Témánk szempontjából haszonnal forgattuk a Horthy-korszak és az 1945 utáni időszakról szóló részeket, az előbbi Pritz Pál, az utóbbi pedig Föglein Gizella munkájának eredménye. A két világháború közötti nemzetiségpolitikáról elsősorban Bellér Béla, Pritz Pál, Thomas Spira és Tilkovszky Loránt művei voltak segítségünkre,⁴⁰ míg az 1945 utáni nemzetiségpolitikában Fehér István,⁴¹ Föglein Gizella,⁴² Gerhard Seewann⁴³ és Tóth Ágnes munkáira alapozhattunk.⁴⁴

Az országos ívű munkák gazdagságához képest a helyi, tudományos igényű munkák száma igen csekély. Vizsgált településeink közül a témával foglalkozó valóban tudományos munka csupán két helyen született: Dunabogdányban és Vecsésen. Dunabogdányból már említettük Bindorffer Györgyi munkáját, ezen kívül Liebhardt András készített egy OTDK dolgozatot a dunabogdányi németek 1945-1947 közötti történetéről, ez azonban tudomásunk szerint jelen pillanatban még kézirat és nem volt szerencsénk olvasni. Egy része megjelent a Rokfalussy Balázs által szerkesztett Dunabogdány története című kiadványban, mely ismereteink szerint csupán interneten elérhető.⁴⁵ A vecsési németek deportálásának történetét valamint kitelepítését Pável Rita dolgozta fel szakdolgozatában, illetve a deportálás története olvasható az Ember az embertelenségben című munkában is.⁴⁶ Budaörsön 2007-ben szerveződött egy helytörténeti kutatócsoport Grósz András vezetésével, melynek a szerző is tagja volt és a csoport munkájának eredményeként született meg 2010-ben a Jogfosztások

³⁹ *A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993*. Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002. (továbbiakban: BALOGH – SIPOS 2002.)

⁴⁰ BELLÉR 1973.; BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.; PRITZ Pál: *Magyar-német viszony 1918-1945*. In: Limes 2002. 1.sz. (továbbiakban: PRITZ 2002.) 5 – 22.; PRITZ Pál: *Nationalitäten und Außenpolitik Ungarns in den dreißiger Jahren*. In: *Etudes historiques hongroises 1990. Ethnicity and Society in Hungary*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, MTA, 1990. (továbbiakban: PRITZ 1990.) 339 – 355.; SPIRA, Thomas: *German – hungarian relations and the swabian problem. From Károlyi to Gömbös 1919 – 1936*. New York, Columbia University Press, 1977.; TILKOVSZKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998. (továbbiakban: TILKOVSZKY 1998.)

⁴¹ FEHÉR István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945 – 1990*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1993.

⁴² FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest, Ister Kiadó, 2000. (továbbiakban: FÖGLEIN 2000.); FÖGLEIN Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945 – 1985*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. (továbbiakban: FÖGLEIN 2006.)

⁴³ SEEWANN, Gerhard: *Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949 – 1989/90*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungandutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 61 – 68.

⁴⁴ TÓTH Ágnes: *Pártállam és nemzetiségek 1950 – 1973*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003.

⁴⁵ http://www.dunabogdany.hu/data/cms639892/Dunabogdany_kozseg_tortenete_110126.pdf (Letöltés: 2012.08.23. 11:54)

⁴⁶ PÁVEL Rita: *A vecsési németek elhurcolása és kitelepítése az 1940-es években*. Szakdolgozat. ELTE BTK, 2001. (továbbiakban: PÁVEL 2001.); *Hadifogoly napló. Ember az embertelenségben*. Szerk.: FRÜHWIRTH Mihály – PÁVEL Rita. Vecsés, Kulturverein Vecsés, 2006. (továbbiakban: FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006.)

Budaörsön (1944-1948) című kétnyelvű tanulmánykötet, amely azzal a szándékkal íródott, hogy a budaörsi eseményeket tudományos igényrel tárják a nyilvánosság elé.

A helyi, tudományos igényű munkák másik csoportját azok a művek jelentik, melyek nem kifejezetten az ottani németiséggel, hanem a község történetével foglalkoznak. Ide soroljuk Hauser József Budaörs krónikáját,⁴⁷ Horváth Lajos Csobánka története című könyvét⁴⁸ és a Lakatos Ernő által szerkesztett Vecsés történetét.⁴⁹ E három kötet eltérő módon foglalkozik a magyarországi német mozgalommal és a kitelepítéssel. Hauser József munkájában mindkét téma jelen van, ám annak ellenére, hogy levéltári forrásokat is használt elsősorban személyes visszaemlékezésekre alapozott. Horváth Lajos kötete bár vázlatosan, de mégis alapos levéltári forrásokat felhasználva írt a ki- és betelepítésekről. Lakatos Ernő szerkesztésében megjelent könyv a levéltárosra jellemző precizitással íródott, ám a vecsési németek 1945 utáni kálváriájának csupán fél oldal jutott, az azt megelőző német mozgalomnak azonban nagyobb teret szánt.

Forrásértékét tekintve két könyvet szeretnénk kiemelni. Az egyik Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója és a község Historia Domusának vonatkozó részei, melyek 2003-ban láttak kötet formájában napvilágot.⁵⁰ Felbecsülhetetlen értékű forrásról van szó, kutatásaink során többször ez jelentett eligazodási vagy kiinduló pontot. A másik munka, amely nem forráskiadványként született, hanem a Vecsés betelepítésének 150. évfordulójára: Bilkei Gorzó János 1938-ban írt munkája Vecsésről.⁵¹ Ebben monografikus részek és korabeli leíró részek kaptak helyet. Elsősorban a két világháború közötti társadalmi élet alakulásával kapcsolatban tudjuk a könyvet forrásként használni.

Ezeket kívül napvilágot láttak helyi, amatőr helytörténészekről származó munkák is. E tekintetben Budaörs élen jár. Kovács Józsefnek⁵² és Steinhauser Klárának⁵³ köszönhetően számos könyv jelent meg a kitelepítés témájában, melyeknek elsődleges forrásául az elkészített interjúk szolgálnak. Csobánkán Franz Walper, mint visszaemlékező írta meg

⁴⁷ HAUSER József: *Budaörsi Krónika*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985. (továbbiakban: HAUSER 1985.)

⁴⁸ HORVÁTH Lajos: *Csobánka története*. Csobánka, Csobánka Község Önkormányzata, 1996. (továbbiakban: HORVÁTH 1996.)

⁴⁹ *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközség Tanácsa, 1986.

⁵⁰ GRESZL Ferenc: *Szomorú napok – Traurige Tage*. Nagykovácsi, 2003. (továbbiakban: GRESZL 2003.)

⁵¹ BILKEI GORZÓ János: *Vecsés nagyközség története különös tekintettel a 150 év előtti telepítésre (1786-1936)*. Monor, Vecsés Nagyközség elöljárósága, 1938. (továbbiakban: BILKEI GORZÓ 1938.)

⁵² *Rögös utakon – Auf steinigem Wegen*. Szerk.: KOVÁCS József László. Budaörs, Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2005. (továbbiakban: KOVÁCS 2005.)

⁵³ A teljesség igénye nélkül: STEINHAUSER Klára: *A régi Budaörs: a Budaörsön élt németiség története 1850-től 1947-ig, képekben*. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2002.; STEINHAUSER Klára: *Régi budaörsi családok I-II-III*. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2004.; 2007.; 2011.

munkáját úgy, hogy több korabeli forrást is felhasznált.⁵⁴ Nagykovácsiban B. Szatmári Lajos munkáját említhetjük, aki nem kifejezetten a kitelepítéssel vagy a németekkel, de a község történetével foglalkozott, és azt több szegmensben tárgyalva tárja az olvasó elé.⁵⁵ A pilisszentiváni menekültekről Bauer Georg írt egy rövidebb munkát a meneküléstől egészen az ottani beilleszkedésig tárgyalva az eseményeket.⁵⁶ Ezen munkáknak közös jellemzője, hogy a visszaemlékezéseket a történeti rekonstrukció szintjén tárgyalják, tehát szakmailag szakszerűtlenek, viszont a helyi közösségben nagyon nagy jelentőséggel bírnak és be kell ismernünk, hogy a helyi köztudat-formálásában sokkal hatékonyabbnak bizonyulnak, mint a tudományos igényű munkák. Ebben az esetben úgy gondoljuk, hogy a szakmának kötelessége és felelőssége a tudományos eredményeket népszerűsítő, ismeretterjesztő jelleggel is nyilvánosságra hozni természetesen a visszaemlékezések tiszteletben tartásával és a lehetséges konfrontációk felvállalásával.

Módszertani kérdések

Mint már említettük a disszertációnkat nem szeretnénk a köztörténet – mikrotörténet – helytörténet műfajába besorolni, hanem módszertanilag e hármasság egységére törekszünk. Vizsgálódásaink szempontjait is a hármasság vezérli: politikatörténet, társadalomtörténet és egyháztörténet. Előbbi kettőről már szoltunk, ez utóbbiról pedig azt kell megemlítenünk, hogy historiográfiailag még a társadalomtörténethez képest is egy újabb szegmensről van szó. Norbert Spannenberger a két világháború közötti magyar katolikus egyházzól írt monográfiája önálló fejezetben tárgyalja a magyarországi németek és a katolikus egyház viszonyát, kellő köztörténeti beágyazottság híján azonban a súlypontok nem a megfelelő helyre kerültek.⁵⁷ Elfogadván azt, hogy a vallásnak identitásmegőrző szerepe volt (bizonyos mértékben most is van, bár egyre kevésbé), akkor nem foglalkozhatunk a témával úgy, hogy az egyház szerepét, tevékenységét e téren nem vesszük figyelembe. Az utóbbi években született munkák (Eiler Ferenc, Gonda Gábor, Grósz András, Norbert Spannenberger, Tóth Ágnes írásai) is ezt

⁵⁴ WALPER, Franz: „Minket is üldöztek...”. *A csobánkai svábok kálváriájának és kiűzésének dokumentációja*. h.n., magánkiadás, 1996. (továbbiakban: WALPER 1996.)

⁵⁵ B. SZATMÁRI Lajos: *Nagykovácsi rövid története*. Nagykovácsi, Klubkönyvtár, 1991. (továbbiakban: SZATMÁRI 1991.)

⁵⁶ BAUER, Georg: *Egy népcsoport sorsfordító útja Szentivánról a kulmbachi járásba*. Pilisszentiván, Pilisszentiváni Kulturális Közalapítvány és a Német Nemzetiségi Önkormányzat Pilisszentiván, 2006. (továbbiakban: BAUER 2006.)

⁵⁷ SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918 – 1939: Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance”*. Stuttgart, Steiner, 2006.

húzzák alá.⁵⁸ Az egyháztörténet és a magyarországi németek történetének összekapcsolása a már megjelent munkák ellenére még igen csak gyerekcipőben jár. Azt gondoljuk, hogy a kutatásnak ilyen irányú továbbvitele mindenképpen szükséges lenne és ez egy kutatócsoport munkáját képezhetné. Mivel az általunk vizsgált települések német lakossága római katolikus vallású volt, ezért figyelmünk is elsősorban a római katolikus egyházra terelődött. Mivel a hat település három egyházmegyéhez tartozott, ezért kutatásainkat az Esztergomi Prímási Levéltárban, a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban és a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban végeztük. Kutatásunkat jól kiegészítik a szakdolgozatban már feldolgozott, korabeli Új Ember katolikus hetilap vonatkozó cikkei.

Forrásaink döntő többségét azonban a Pest Megyei Levéltár iratanyaga adja. Az 1918-1948 közötti vonatkozó iratanyagot különböző mélységekben tártuk fel, aszerint, hogy dolgozatunk témájához, a kitelepítéshez időben távolabb vagy közelebb vagyunk. Így 1918-1940 között a főispáni, alispáni iratokat néztük át, 1940-1944 között az előbbieken kívül a járási főszolgabíró iratait (néhány esetben azonban, ahol tisztázandó kérdések merültek fel a községi iratokat is megnéztük), 1945-1948 között pedig szintén az előbbieken kívül a községi iratokat, a helyi és megyei bizottságok iratait tártuk és dolgoztuk fel.

Emellett jelentős forrásokat használunk fel a Magyar Országos Levéltár iratanyagából (elsősorban a Miniszterelnökség, Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, Földművelésügyi Minisztérium irataira támaszkodtunk), a Politikatörténeti Intézet iratai közül. Ezenkívül segítségünkre volt a Magyar Államvasutak Zrt. Irattára, a Budaörsi és Nagykovácsi Római Katolikus Egyházközség Irattára, a Budaörsi 1. számú Általános Iskola Irattára és egyedülállóan értékes anyagokat őriz Frühwirth Mihály - a vecsési Kulturverein elnöke - magánlevéltára, amibe betekintést nyerhettünk, amiért őszinte köszönettel tartozunk.

A levéltári forrásokon kívül a korabeli sajtóra is támaszkodunk, mindenekelőtt az országos párt napilapokra, illetve a már említett Új Emberre. Ezekon kívül átnéztük a Volksbund napi- és hetilapjait, a Deutsche Zeitung-ot és a Deutscher Volksbote-t. Terjedelmi okok miatt azonban a már általunk publikált cikkeket csak nagyon korlátozottan és indokolt esetben használtuk újra.

⁵⁸ Gonda Gábor a pécsi egyházmegye területén végzett hasonló kutatásokat. - Lásd: GONDA Gábor: „A Szent Szűz oltalmába ajánlottam összes volt hívemet...” A németek internálásának és kitelepítésének egyházi reflexiói a pécsi egyházmegyében. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből.* Szerk.: BÁNKUTI Gábor - VARGA Szabolcs - VÉRTESI Lázár. Pécs, 2012. 159–171.

Mindezek mellett gazdag publikált forrásanyag is rendelkezésünkre áll. A teljesség igénye nélkül: minisztertanácsi jegyzőkönyvek, pártközi értekezletek jegyzőkönyvei, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, a népszámlálási kiadványok.

Dolgozatunk felépítésében a kronológiai és tematikai rendezőelvet keverten használjuk. A főfejezetek természetesen kronológiailag követik egymást, az egyes nagy fejezeteken belüli alfejezetek viszont tematikusan rendezettek. Az egyes települések történéseit nem esettanulmányokban írjuk meg, hanem a párhuzamosságra törekedve komparatív módszert használunk, mert úgy gondoljuk, ha regionalitásról van szó, akkor ez csak így kimutatható. Egy esetben teszünk kivételt: a Kitelepítés című fejezetben az egyes településeken lezajlott akciókat lineárisan mutatjuk be, tehát minden település külön-külön alfejezetet kap. Erre azért van szükség, mert ezek a kitelepítések időben nem egyszerre, hanem egymás után következtek, így a végrehajtás során tapasztalható változásokat is nyomon követhetjük. Az első és az utolsó fejezetben társadalmi viszonyokat tárgyalunk, ezzel szeretnénk dolgozatunknak keretet adni és hangsúlyozni azt, hogy a politikai döntések a társadalomban kulminálnak.

Az első fejezet a két világháború közötti időszakot öleli fel. Első alfejezete a társadalmi viszonyokról szól: a különböző demográfiai, foglalkozásstatisztikai adatok alapján próbálunk képet formálni a korabeli helyi társadalomról. A gazdasági statisztikák eligazítást nyújtanak a gazdasági potenciálról. Az egyesületekkel külön foglalkozunk, mint a civil önszerveződés formáival. Különböző demográfiai adatok alapján próbálunk az asszimiláció-disszimiláció kérdésköréhez közelebb kerülni. A fejezet második alfejezetében pedig bemutatjuk a német mozgalom alakulását, a politikai folyamatok formálódását. Vizsgáljuk, hogy a helyi német lakosoknak milyen volt a kapcsolata a saját nemzetiségi mozgalmukkal, ez az idők folyamán hogyan változott, a politika alakulásának milyen hatása volt a helyi társadalomra. Külön górcső alá vesszük az iskolakérdést, mint a nemzeti identitás megőrzés egyik bástyáját (a másik az egyház). Az iskolakérdés alakulásán keresztül pontosan lehet látni a német nemzetiségi mozgalom tendenciáit, irányait, erősödését, a „német kérdés” tökéletes indikátoraként szerepelt. Az egyházi kérdésekkel ebben a fejezetben még csak érintőlegesen foglalkozunk, mert a katolikus egyház és a magyarországi németek viszonyát a két világháború között Grósz András kollégánk vizsgálja.

A következő fejezetben a második világháború időszakát mutatjuk be. Ennek a nagy fejezetnek a felépítése tisztán kronologikus. A két nagy fejezet közötti cezúra esetünkben 1940. augusztus 31-e. Természetesen köztörténeti szempontból vagy 1939 szeptembere vagy

1941 júniusa jöhetne szóba, azonban most mégsem ezekhez az időpontokhoz igazodunk, hanem a választóvonalat számunkra a német mozgalom tekintetében a második bécsi döntéssel egy időben megkötött bécsi német népcsoportegyezmény jelenti, ugyanis akkortól veszi át a Volksbund az egyedüli irányítást a magyarországi németek felett. A történéseknek ekkor három alappillére volt: a népcsoportegyezmény, a népszámlálás és az SS-toborzások/sorozás, így a fejezet vezérfonalát ezek adják. A fejezetünk fő kérdése az: mennyiben volt a Volksbund (Serédi Jusztinián hercegprímás szavaival élve) „societas necessaria” vagy „societas voluntaria”? Elsősorban erre próbálunk válaszolni. Fejezetünk részét képezi az 1944 őszi-téli menekülés és evakuálás is, amivel a történettudomány még csak érintőlegesen foglalkozott. Ennek egyik oka nyilván a forráshiány is, amivel mi magunk is találkoztunk.

A harmadik fejezet a Felelősségre vonás címet viseli és tematikailag összetett, négy alfejezetből áll: malenkij robot, helyi közigazgatás alakulása, földreform és internálások. Ezzel a fejezettel az a célunk, hogy bemutassuk azokat a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéseket, amelyek előkészítői voltak a kitelepítésnek és 1945 augusztusától pedig már konkrétan is a jövőbeni kitelepítés szellemében történtek. Mindezekkel együtt mondjuk – a fejezetben majd részletesebben –, hogy a Szovjetunióba való deportálást bár a kollektív felelősségre vonás jegyében zajlott, mégis élesen el kell különíteni az 1945 tavaszától kezdődő felelősségre vonástól; egyszerűen azért, mert más körülmények között más fél kezdeményezésére történt. A helyi közigazgatással azért foglalkozunk részletesen, mert aktorai voltak az intézkedések végrehajtásának, azokat befolyásolhatták pozitív és negatív irányban is. A földreformmal már többen foglalkoztak (teljesség igénye nélkül: Donnáth Ferenc, Somlyai Magda, Balázs Gábor), ám német viszonylatban csak kevesen (Tóth Ágnes a legbelsőbban). Mivel a földreform végrehajtását tekintjük a kollektív büntetés első állomásának, ezért mindenképpen külön fejezetet szeretnénk neki szentelni. A németek internálása szintén egy olyan szegmens, ami még alapos kutatásokra vár és úgy gondoljuk, hogy e téren is a lokalitástól kell elindulni és sok-sok helyi tapasztalatból tudunk majd következtetéseket levonni.

Disszertációnk legnagyobb fejezete a kitelepítésről szól. Tagolását a kitelepítés szakaszai határozzák meg: a potsdami határozat, a kitelepítési rendelet és annak fogadtatása, a kitelepítés első hulláma, ideiglenes megrekedése, majd a második hulláma. Köztörténeti vonatkozásai alaposan feldolgozottak, ám úgy véljük, hogy a potsdami határozattal kapcsolatban felhasznált újabb források gazdagíthatják a szakmai eredményeket és a

Potsdam-legendaként ismert diskurzushoz árnyaltabb képpel tudunk hozzájárulni. Ezen kívül dimenziókat a nemzetközi politika szélesebb spektrumára nyitva próbáljuk értelmezni és magyarázni a kitelepítés alakulását 1946 júniusától. A szakirodalom ebben a viszonyrendszerben ezt még nem tette meg, most mi ezt megpróbáljuk, mert úgy gondoljuk, hogy a lényeges mozgatóerők nem Magyarországon, hanem az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony alakulásában keresendők. Ebben az egyetemességben helyezzük el az egyes településeken történeteket. Bár – mint említettük – lineáris feldolgozással, de a hasonlóságok és különbségek érzékeltetésével igyekszünk bemutatni az eseményeket. Külön figyelmet fordítunk arra, hogy a fejezet ne egyszerű eseménytörténet legyen, hanem a társadalomból jövő impulzusok, akciók és reakciók megfelelően ábrázolva legyenek.

Dolgozatunk fő gerincét jelentő fejezetet egy jóval rövidebb, de lényeges fejezet követi: a betelepítések. Ebben a részben is eseménytörténet és társadalmi aspektusok egyszerre jelennek meg. Azt vizsgáljuk, hogy mi alapján zajlottak a betelepítések, mik voltak a motivációk és a telepítéspolitikáért járt a nemzetgazdaságra súlyos következményekkel.

Végül a téma tárgyalását egy újabb társadalomtörténeti fejezettel zárjuk. Célunk ezzel az, hogy lássuk, honnan indultunk, és hova jutottunk, és az eseményeket ebbe a keretbe ágyazva is tudjuk értelmezni.

Disszertációnk összegzésében pedig megpróbálunk válaszolni a feltett kérdésekre és mondanivalónkat ezzel zárjuk.

Bevezetőnkben végül a fogalmi kereteket szeretnénk tisztázni: német/sváb, kitelepítés/elűzés, deportálás/internálás, telepes. A német/sváb fogalompárból a németet használjuk a magyarországi németek esetében, azért mert a „sváb” megjelölés erős pejoratív értelemmel telítődött, vizsgált időszakunkban szitokszónak számított és sokan a magyarországi németek közül most is sértésnek veszik. Ezért, ha lehetőségünk van rá, kerüljük a „sváb” szó használatát, néhány esetben azonban, ahol a források vezetnek minket előjön ez a fogalom is abból a célból, hogy mindinkább éreztessük a korabeli hangulatot.

A kitelepítés/elűzés fogalmak használata már az 1980-as években szakmai viták tárgyát képezte. Ennek elsődleges oka a két fogalom eredete: a korabeli magyar közbeszédben, politikai diskurzusokban, jogszabályokban mindenütt a ki- illetve az áttelepítést használták. Németországban pedig minden német, aki a délkelet-európai államokból került oda „Flüchtling” (menekült) majd később „Vertriebene” (elűzött) volt. Sem a korabeli német hatóságok, sem később a német történettudomány nem különítette el élesen azon németeket, akik a szovjet front elől menekültek vagy evakuálták őket; akiket

Csehszlovákia és Lengyelország a „wilde Vertreibung” keretében mindenféle jogszabály és nemzetközi felhatalmazás nélkül valóban elűzött; és akiket már Potsdamot követően telepítettek ki. A három ország közül egyedül Magyarországon nem volt Potsdam előtt kitelepítés és egyedül Magyarországon alkottak jogszabályt és hoztak kitelepítési rendeletet. Mindezek nyomán nem szeretnénk a német történettudomány fogalmi zavarának útvesztőjébe kerülni, ezért a magyar historiográfia által használt és elfogadott „kitelepítés” fogalmat használjuk.

További tisztázandó fogalmak a deportálás és az internálás. Egyes korabeli források és ennek nyomán az orosz és a német történészek némelyike a polgári személyek Szovjetunióba való hurcolását internálásnak nevezi. Konaszov és Terescsuk ezt nagyon pontosan definiálják is: „*Internálás: az egyik hadviselő fél által a másik fél polgári személyeinek, ill. egy semleges állam által a harcban álló feleknek az ő területén tartózkodó, katonai szolgálatot teljesítő egyéneinek kényszerlakóhelyre telepítése értendő alatta.*”⁵⁹ A 2011-ben megjelent *Lexikon der Vertreibungen* ugyanezt a kifejezést használja.⁶⁰ Azzal együtt, hogy elfogadjuk a kifejezés használatának jogosságát és helyességét mégsem az internálás, hanem a deportálás fogalmat használjuk arra az eseményre, amikor a Szovjetunióba megszállt állam területéről polgári személyeket hurcoltak munkaszolgálatra. Indokunk egyszerűen az, hogy Magyarországon a deportálás kifejezés az elfogadott és használt, míg az internálás alatt a személyek rendőrhatalom általi őrizet alá vételét értjük. Munkánkban mindkét eseményről szó van, ezért az egyértelmű elkülönítés érdekében döntöttünk e szóhasználat mellett.

A magyarországi németek helyére betelepített magyarokat nevezzük telepéseknek, egyszerűen azért, mert a korabeli szóhasználatban ez volt az elterjedt és a szakirodalomban is ez használatos.

⁵⁹ KONASZOV, V. B. – TERESCSUK, A. V.: *Berija és a „malenkij robot”*. *Dokumentumok Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia polgári lakossága 1944-1945-ös internálásának történetéről*. In. *Történelmi Szemle*, XLVI. évf. (2004). (továbbiakban: KONASZOV - TERESCSUK 2004.) 385.

⁶⁰ *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa im 20. Jahrhundert*. Szerk.: BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan. Bécs, Köln, Weimar; Böhlau Verlag, 2011.

I. A magyarországi németek helyzete a két világháború között

A magyarországi németek kitelepítése a II. világháborút követően a kollektív felelősségre vonás alapján történt. Hazaárulással vádolták őket a nemzetiszocializmus kiszolgálásáért, ugyanakkor pusztán identitásuk, anyanyelvük megvallása is bűnnek számított. A gyökerek tehát mélyen a Horthy-rendszerben keresendők, ezért szükségesnek látjuk ezen időszak vizsgálatát is elvégezni, szem előtt tartva természetesen azt, hogy a kor nemzetiségpolitikájának az eredője is mélyebbre nyúlik vissza.

Gondolatmenetünknek kiindulópontja az az ellentmondásos helyzet, melyben egyfelől a hazai németiség az egyéni és kollektív jogaiknak csorbítását sérelmezte és a magyarországi nemzetiségpolitikát ostromozta, másfelől viszont a magyar közgondolkodást a pángermán agitációtól való félelem jellemezte és különösen a népi írók a németek dunántúli térnyeréséről beszéltek.⁶¹ Ennek megfelelően górcső alá kell vennünk a németiség politikai, társadalmi, gazdasági szerepét, és ezek segítségével próbáljuk meg az ellentmondás feloldását.

Egyetértünk Bellér Béla azon megállapításával, mely szerint a magyarországi kisebbségek sorsának alakulását „*döntő mértékben gazdasági, társadalmi helyzetük határozta meg*”,⁶² ezért először ennek felvázolására szeretnénk kitérni.

I/1. Társadalom és gazdaság a két világháború között

A trianoni békediktátum következtében a területelcsatolások miatt 2 millióról 551 000-re olvadt le a magyarországi németek létszáma, de ők lettek a legnagyobb (csonka-) magyarországi nemzetiség (6,9%).⁶³ Legnagyobb arányban Baranya, Bács-Bodrog és Tolna vármegyékben éltek (25-35%), számszerűleg azonban Pest-Pilis-Solt-Kiskun (továbbiakban: PPSK) vármegyében voltak jelen a legtöbben (101 052 fő), tehát a németek majd 1/5-e, arányaikban pedig a vármegye lakosságának 7,4%-át adták és mind számszerűleg, mind arányait tekintve a vármegye legnagyobb nemzeti kisebbségének számítottak.⁶⁴ Az 1930. évi

⁶¹ ILLYÉS Gyula: *Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya 1933*. In: Nyugat 1933. 17-18.sz., KOVÁCS Imre: *Néma forradalom*. Budapest, 1937.

⁶² BELLÉR 1973. 645.

⁶³ Németek aránya az összlakosságon belül: Csehszlovákia 22,5%, Románia 4,1%, Lengyelország 3,9%, Jugoszlávia 3,6% - Lásd: ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet- Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 206-220.

⁶⁴ A második legjelentősebb kisebbség a szlovák volt. A 141 882 szlovák anyanyelvű személyből 27 699-en PPSK vm-ben laktak. Az adatokat lásd: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet*. Az 1920. évi népszámlálás.

népszámlálás adatai szerint a német anyanyelvűek száma tovább fogyatkozott (478 000-re), ám amint azt Föglein Gizella egyik tanulmányában találóan jegyzi meg: „a „száraz” adatok vagy a meglepő mutatók sohasem az abszolút helyzetet fejezik ki, azok mindenkor csupán tájékoztatnak, így a népszámlálási eredmények valamiképpen mindig az adott történelmi-politikai viszonyok sajátos tükröződései.”⁶⁵ Ezekből az adatokból tehát azt láthatjuk, hogy 1930-ban a magyarországi németek egy része úgy gondolta, hogy inkább magyar anyanyelvűnek vallja magát. Ha egy pillantást vetünk a többi nemzetiségre, akkor ez mindinkább nyilvánvaló:⁶⁶

I. táblázat: Népszámlálások anyanyelvi adatai (1920; 1930; 1941)⁶⁷

	Magyar		Német		Szlovák		Román		Horvát		Szerb	
	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK
1920	7 147 053	1 019 032	551 211	101 052	141 882	27 699	23 760	610	36 858	592	17 131	2 687
1930	8 001 112	1 243 629	478 630	93 875	104 819	18 802	16 221	353	27 683	443	7 031	1 773
1941	8 655 798	1 420 323	477 491	94 134	75 877	9 830	14 142	328	21 395	282	5 442	1 448

Tárgyalt korszakunk egészére elmondható tehát, hogy míg a magyar anyanyelvűek száma folyamatosan nő, addig minden más anyanyelvűé csökken. Egyedül a német kisebbség az, amelyiknél ez a csökkenés megáll, és egyes településeken – mint pl. a vizsgált községekben - disszimilációs folyamatokat is megfigyelhetünk. Ennek okai döntően politikaiak, melyeket a következő fejezetben tárgyalunk.

1. rész A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1923. (továbbiakban: MSK 69.)

⁶⁵ FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)*. In: Kisebbségkutatás 2005/3. sz. 366.

⁶⁶ A szlovák, román, horvát és szerb anyanyelvűeknél számolnunk kell azzal is, hogy a területelcsatolások okán többen anyaországukba települtek. Erre vonatkozó pontos adataink azonban nincsenek.

⁶⁷ Forrás: MSK 69.; *Magyar Statisztikai Közlemények*. 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész Budapest. M.Kir. KSH, 1932. (továbbiakban: MSK 83.); *Az 1941. évi népszámlálás*. 2. rész Budapest, KSH – MOL, 1976. (továbbiakban: *Az 1941. évi népszámlálás 2.* 1976.)

II. táblázat: Magyar és német anyanyelvűek számának alakulása 1920–1941⁶⁸

Település	1920		1930		1941	
	magyar	német	magyar	német	magyar	német
Budaörs	530	7418	1897	7105	1349	8448
Csobánka	142	1108	150	1297	185	1337
Dunabogdány	695	2329	1009	2078	634	2313
Nagykovácsi	107	2122	217	2363	380	2492
Vecsés	6533	2779	10 339	2576	15 049	3363
Pilisszentiván	429	1629	1265	1534	600	1656

Az adatokból megállapíthatjuk tehát, hogy míg 1930-ig a Pest megyei németek száma és azon belül az egyes településeké is együtt haladt az országos tendenciával, addig a vizsgált korszakunk végére némiképp módosult a viszony, mert 1941-ben megyei szinten növekedett a létszám, községi szinten pedig még az 1920-as adatoknál is magasabb létszámot mutatott. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a német mozgalom radikális irányvonalának Budapest környékén nagyobb táptalaja volt, mint országos átlagban. Ennek okaira szintén a következő fejezetben fogunk kitérni.

Kovács Alajos, aki 1936-ban tanulmányt írt a magyarországi németek helyzetéről,⁶⁹ részletesen elemezte a németek kor szerinti megoszlását – többek között azt vizsgálva, hogy arányuk a különböző korcsoportokban hogyan mutatja az asszimiláció irányát és folyamatát. Az 1920-as és 1930-as népszámlálások adatainak egybevetésével kimutatta, hogy minden korcsoportban csökkent a németek aránya ám az arányszám csökkenésének a mértéke különböző volt.

⁶⁸ Forrás u.a.

⁶⁹ KOVÁCS Alajos: *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Bizalmas kézirat gyanánt. Budapest, 1936. (továbbiakban: KOVÁCS 1936.) 14.; 42.

III. táblázat: Német anyanyelvűek aránya korcsoportok szerint százalékban⁷⁰

Korcsoport	1920	1930
3 éven aluli	6,2	4,9
3-5 éves	5,3	5
6-11 éves	5,8	5
12-14 éves	6	3,9
15-19 éves	6,4	4,5
20-29 éves	6,8	5,1
30-39 éves	6,9	5,4
40-49 éves	7,8	5,8
50-59 éves	8,3	6,9
60-69 éves	8,7	7,5
70-79 éves	9,7	7,9
80-89 éves	9,9	8,3
90-99 éves	8,3	7,2
100 éven felüli	1	3
Ismeretlen korú	5,1	5,8

Korcsoport	1941	
	anyanyelv	nemzetiség
0-4 éves	4,6	3,1
5-9 éves	5	3,4
10-14 éves	5,2	3,5
15-19 éves	5,2	3,3
20-29 éves	4,7	2,9
30-39 éves	5,4	3,4
40-49 éves	5,8	3,4
50-59 éves	6	3,4
60-69 éves	5,7	4,2
70-79 éves	7,9	6,5
80 éven felüli	7,8	3,9
Ismeretlen korú	3,1	2,5

A legnagyobb arányszám-csökkenést a 12-14 éves korosztálynál láthatjuk, tehát a felsőbb éves tanköteles korú gyerekeknél. Egyetértünk Kovács Alajossal akkor, amikor ebben az iskolák magyarosító hatását látta. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy már a középkorúaknál is (40–49 év), de leginkább az idősebb korosztálynál (50-60 éven felüliek) a németek az országos arányukhoz (1920: 6,9%; 1930: 5,5%) képest felülreprezentáltak. Nyilvánvaló, hogy az idősebb korcsoport asszimilálódik kevésbé, míg a fiatalabbak elsősorban az iskola és a karrierépítés miatt gyorsabban. Hiba lenne azonban csak az asszimilációra következtetni ezekből az adatokból, különösen, ha megnézzük azt is, hogy 1941-ben melyik korcsoportban vallják többen magukat német nemzetiségűnek.

⁷⁰ KOVÁCS 1936. 42., az 1941-es táblázatot e dolgozat szerzője állította össze.

IV. táblázat Német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében korcsoportonként (1941)⁷¹

Korcsoport	Százalék
0-4 éves	69,4
5-9 éves	69,2
10-14 éves	68,1
15-19 éves	65,9
20-29 éves	62,8
30-39 éves	64,4
40-49 éves	60,4
50-59 éves	59,7
60-69 éves	59,9
70-79 éves	59,1
80 éven felüli	53,5
Ismeretlen korú	82,4

Ebből azt állapítjuk meg, hogy az idősebb korosztályból kevesebben vallották magukat német nemzetiségűnek, mint a fiatalabból. Ezután semmiképp sem mondhatjuk azt, hogy a német anyanyelvűek összlakosságon belüli korcsoportonkénti aránya pontosan eligazít minket az asszimiláció – disszimiláció kérdésében. Úgy gondoljuk, hogy a németség kedvezőbb halandósága esik nagyobb súllyal a latba az arányszámok változásánál. Azt viszont nagyon világosan láthatjuk, hogy az 1920-ban 40-49 éves korosztály az, amely 1941-re sem disszimilálódik, hanem a leginkább asszimilálódó népesség, tehát az a korosztály, amely a dualizmus időszakában nevelkedett, alapozta meg az egzisztenciáját, alapított családot, akiken már nem fogott ki a két világháború közötti időszak változó szele.

Községi szinten nincsen kimutatás arról, hogy a német anyanyelvűek körében milyen volt a kor szerinti megoszlás, a községek összlakosságára nézve viszont igen (lásd N. sz. melléklet). Ebből mondhatjuk, hogy a vizsgált településeken a 14 évnél fiatalabb gyerekek aránya az összlakossághoz képest 30-37% között mozgott. Ennél alacsonyabb arány Vecsésen volt tapasztalható (27,9%), ami kb. megfelel az országos aránynak (27,54%). Tehát ezeken a településeken több gyerek volt, mint országszerte, ami nyilván azzal is összefügg, hogy községekről van elsősorban szó és nem városokról, ahol a születések száma alacsonyabb.⁷²

⁷¹ *Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret.* Történeti Statisztikai Kötetek, Budapest, KSH - MOL, 1983. (továbbiakban: *Az 1941. évi népszámlálás 3/a* 1983.)

⁷² A születések számának alakulásáról, a születésszabályozásról lásd: GYÁNI Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban.* In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország*

A tekintetben pedig, hogy a német anyanyelvűek közül mennyien vallották magukat 1941-ben német nemzetiségűnek is, az alábbiakat láthatjuk:

V. táblázat: Német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében (1941)⁷³

Országos	63%
PPSK vm.	48%
Budaörs	86%
Csobánka	86%
Dunabogdány	74%
Nagykovácsi	66%
Pilisszentiván	66%
Vecses	15%

A megyei adatok ugyan alulmaradnak az országos szinttől, a Buda környéki településeken azonban igen öntudatos németek éltek a Volksbund nagy meglegedésére. Vecses kivételével minden településen az országos átlagnál jóval többen vallották magukat német nemzetiségűnek. A német sajtó többször is elismerően szólt a budaörsi és pilisszentiváni csoportokról. A vecsesi adatokban jelentős szerepe volt annak, hogy a németek ezen a településen kisebbségben voltak, a nemzetiségi mozgalom is csak 1935-től indult meg Kussbach Ferenc országgyűlési választási kampánya miatt, az MNNE is csupán 1937-ben tudott megalakulni és plébánosuk Fehér János is a magyarosító törekvéseket segítette.⁷⁴

Ahhoz azonban, hogy ezt az országos 63%-ot reálisan értékelni tudjuk, figyelembe kell vennünk, hogy a többi kisebbség esetében hogyan alakult ez az arányszám. A szlovákoknál ez 22%; a horvátoknál 12,2%; a bunyevácoknál, sokácoknál, dalmátoknál, illíreknél 9,2%; a szerbeknél 66,74%, a románoknál 53,4%. A vizsgált községek közül

társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. jav. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. (továbbiakban: GYÁNI 2001.) 203–204.

⁷³ *Az 1941. évi népszámlálás 2.* 1976.

⁷⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

Csobánka volt nemzetiségileg kevertnek tekinthető, mert itt a német kisebbségen kívül, jelentős számú szlovák és szerb kisebbség is élt.⁷⁵ Míg ezen a településen a német anyanyelvűek 86%-a vallotta magát német nemzetiségűnek, addig a szlovák anyanyelvűek 3,4%-a szlováknak, a szerb anyanyelvűek pedig 16,3%-a szerbnek. A különbség tehát igen szignifikáns és mutatja azt, hogy a nemzetközi politika községi szinten is látványosan megnyilvánult. Amíg tehát a hivatalos német birodalmi politika azon sopánkodott, hogy miért ilyen nagy az olló a német anyanyelvűek és a német nemzetiségűek között, addig azért nem ártott volna egy pillantást vetni a többi kisebbségre és a német kisebbség helyzetét az adott körülmények között értékelni és nem az utódállamok németjeivel összehasonlítani. Nem tagadjuk: természetesen arra is szükség volt.

Ha a beolvadás kérdését tovább vizsgáljuk, akkor érdemes összevetni az anyanyelvi adatokat a vallással:

VI. táblázat: Német anyanyelv egybevetve vallással (1920–1941)⁷⁶

Népszámlálás	Római katolikus		Református		Evangélikus	
	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK
1920	448 049	93 589	7 723	734	75 229	5 110
1930	392 255	87 420	7 201	820	67 891	4 693
1941	395 814	n.a.	6 866	n.a.	67 792	n.a.

A táblázatból kitűnik, hogy a magyarországi németek zöme római katolikus vallású volt, szám szerint jóval kevesebben voltak evangélikusok és ennél is jóval kevesebben reformátusok. Ugyanakkor, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes felekezetek közül hány német anyanyelvű volt, akkor az evangélikusok között volt a legtöbb német anyanyelvű személy (12,7%).⁷⁷ A református németek száma folyamatosan csökkent, tehát az asszimiláció az ő körükben a legjelentősebb. A római katolikusok és az evangélikusok esetében azonban a német anyanyelvűek számának változása megfelelt a népszámlálás anyanyelvi adatainak változásával. Tehát náluk az 1920-as évek asszimilációs tendenciáját az 1930-as évek disszimilációja követte. Érdemes azonban összevetnünk az 1941. évi népszámlálás nemzetiségi adatait a vallással. Római katolikusok közül német nemzetiségűnek vallották magukat 242 744-en (a német anyanyelvűek 61,3%-a), reformátusok közül 4 816-an (70,1%),

⁷⁵ Csobánkai szlovák anyanyelvűek száma: 1920: 188; 1930: 199; 1941: 174; 1941-ben szlovák nemzetiségű: 6 fő. Csobánkai szerb anyanyelvűek száma: 1920: 184; 1930: 99; 1941: 80; 1941-ben szerb nemzetiségű: 13 fő. Lásd: MSK 69., 83.; *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok.* Budapest, KSH, 1947.

⁷⁶ *Magyar Statisztikai Közlemények 73. kötet.* Az 1920. évi népszámlálás. 5. rész Részletes demográfia. Budapest, M.Kir. KSH 1928. (továbbiakban: MSK 73.) és 114. kötet, *Az 1941. évi népszámlálás 3/a.* 1983.

⁷⁷ KOVÁCS 1936. 16.

az evangélikusok közül pedig 52 566-an (77,5%). Egyértelműen megállapíthatjuk tehát, hogy a római katolikus németek bár anyanyelvükben disszimilálódtak, mégis a legkevésbé vallották magukat német nemzetiségűnek. Míg a folyamatosan csökkenő számot mutató német reformátusok jóval öntudatosabbak voltak, leginkább pedig az evangélikusok vallották magukat német nemzetiségűnek. Külön kutatási témát érdemelne e három egyház viszonya a hazai németekkel ebben az időszakban,⁷⁸ ennek híján azonban csak azt tudjuk mondani, hogy ezeknek az adatoknak a háttérben nyilván szerepet játszott az is, hogy a római katolikus egyház a másik két felekezethez képest hierarchikusabb felépítésű, tehát a magyarosítást is könnyebben véghez tudták vinni. A református egyházon belül a németek olyan csekély arányt képviseltek, hogy ebből a szempontból valószínűleg marginális problémát jelentettek. A német evangélikusok pedig többnyire az ország azon részein éltek (nyugati, déli határszél), ahol az elszakított területek németiségével való könnyebb érintkezés folytán sokkal öntudatosabban próbálták nemzetiségüket megőrizni.⁷⁹

PPSK vármegyében a németek körében egyértelműen a római katolikus egyház volt a domináns. A reformátusok száma viszont az országos tendenciától eltérően a megyében nőtt. Az általunk vizsgált településeken a német lakosság római katolikus vallású volt.⁸⁰

⁷⁸ A magyarországi németek és a római katolikus egyház közötti viszonyt Grósz András vizsgálja doktori munkája során. Helyi szinten vizsgálta az evangélikus egyház és a németiség viszonyát Eiler Ferenc: EILER 2011.

⁷⁹ A legtöbb evangélikus és református Tolna megyében élt (ref.:4 699, ev.: 19 738, r.kat. 41 690), jelentős számú evangélikus élt még Somogy és Sopron megyében. – lásd: *Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai.* Budapest, KSH, 1936. (továbbiakban: MSK 96.)

⁸⁰ Községi szinten az anyanyelvet és a vallást nem vetették egybe, de a lakosságszámból és a községi anyanyelvi adatokból ez egyértelműen megállapítható.

VII. táblázat: Vallási megoszlás (1920–1941)⁸¹

Település	Népszáml.	róm. kat.	g. kat.	református	evangélikus	görög keleti	izraelita	egyéb
Budaörs	1920	7 829	2	105	18	2	1	0
	1930	8 769	2	167	51	2	1	14
	1941	9 509	25	213	45	6	5	0
Csobánka	1920	1 411	1	15	7	189	0	0
	1930	1 705	1	19	2	98	1	0
	1941	1 817	0	6	0	82	0	0
Dunabogdány	1920	2 869	1	148	8	0	1	0
	1930	2 965	2	121	6	0	0	1
	1941	2 808	0	137	6	0	0	0
Nagykovácsi	1920	2 211	0	7	15	0	7	0
	1930	2 537	0	30	8	0	11	1
	1941	2 805	4	44	11	3	5	10
Pilisszentiván	1920	2 104	19	32	12	3	3	0
	1930	2 613	15	135	39	1	5	2
	1941	2 201	5	66	6	0	5	2
Vecsés ⁸²	1920	8 183	50	698	257	16	187	0
	1930	10 904	96	1 292	489	16	166	43
	1941	15 077	113	2 207	811	39	190	11

Arányait tekintve jelentősebb felekezetnek számított a római katolikuson kívül Csobánkán a görög keleti vallás, Vecsésen pedig a református. Csobánkán a szerb lakosok voltak görög keletiek és esetükben a vallási hovatartozás erős identitásmegőrző jelleggel bírt. Vessük össze a görög keletiek számát a 74. l.j.-ben feltüntetett szerb anyanyelvűek számával – ez esetben biztonsággal állapíthatjuk meg az egyház identitásmegőrző szerepét. Ennek fényében árnyaljuk Gyáni Gábor azon megállapítását, hogy „*a múlttól eltérően a felekezet és az etnikum társadalomszerkezeti egybeesése szintén sokat veszített addigi jelentőségéből*”.⁸³ Országos viszonylatban ez valóban így van, de – mint látjuk – helyi kivételek mindig akadhatnak. Csobánkán a görög keleti egyház tagjainak létszámcsökkenését vélhetőleg sokkal inkább a Gyáni által is említett elvallástalanodás, vallási közönyösség idézte elő és ez együtt járt az etnicitás marginalizálódásával is. A római katolikus egyház esetében a helyi

⁸¹ MSK 69. kötet, 1923., MSK 83. kötet 1932., *Az 1941. évi népszámlálás* 2. 1976.

⁸² Vecsésen az első világháborút megelőzően három vallás egyházközsége működött: a legősibb a betelepített németek által 1797-ben alapított Vecsés Falusi Római Katolikus Egyházközség volt, ezután a 19. század derekán (1840 körül) jött létre az Izraelita Hitközség, majd 1910-ben két újabb egyházközség alakult: a Vecsés Ganztelepi Római Katolikus Egyházközség és a Vecsési Református Egyházközség. A világháborút követő bevándorlások hívták életre az evangélikusok helyi egyházát (1923) a harmadik katolikus egyházközséget (Vecsés Telepi - 1925), a baptista gyülekezetet (1927), majd a reformátusok is bővültek egy fiókegyházzal (1933) – Lásd: BILKEI GORZÓ 1938. 128-130.

⁸³ GYÁNI 2001. 215.

plébánosnak volt befolyása a német mozgalom alakulására. Vecsésen Fehér János plébános meg akarta akadályozni a B típusú iskola bevezetését, Budaörsön Aubermann Miklós vezetésével pedig aláírást gyűjtöttek az A típusú iskola bevezetésére. A nagykovácsi plébánost, Greszl Ferencet; a dunabogdányi plébánost, Hufnagel Jánost a két világháború között többször pángermán érzelműnek titulálták. Ez utóbbi két esetben is az egyik sarkalatos pont az oktatás volt illetve az istentiszteletek nyelve.⁸⁴ A kérdés tárgyalására a következő fejezetben részletesen kitérünk.

Az oktatás nagyban befolyásolja a társadalom műveltségét, ezért érdemes megnéznünk azt, hogy a német mozgalom vezetői által sokszor valóban jogosan bírált iskolarendszer mégis milyen eredményeket produkált.

VIII. táblázat Anyanyelv egybevetve műveltséggel százalékban (1920–1930)⁸⁵

Népszám- lálás	Főiskolát végzett				Középiskolát végzett				Elemi iskolát végzett				Analfabéta			
	magyar		német		magyar		német		magyar		német		magyar		német	
	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK
1920	1	0,6	0,4	0,2	7,7	6,6	4,9	2,8	38,4	52,2	66,3	63,5	22,5	24,2	16,3	19,1
1930	1	0,7	0,3	0,2	8,9	9,1	5	3,5	54,5	53,9	67,2	67,1	20,1	20,1	16,1	16,7

A táblázatból jól láthatjuk, hogy a felső- és a középfokú oktatásban a német anyanyelvűek aránya messze elmaradt a magyar anyanyelvűekhez képest. Ebből azonban messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, mert a német anyanyelvűek döntően falun éltek és az ott élő agrárlakosságnak jóval kisebb lehetőségei voltak tanulmányaik továbbfolytatására. Akkor tudnánk bármi megállapítást tenni, ha a falun élő magyarokkal vetnénk össze őket, ilyen adatsor azonban nem készült.⁸⁶ Az értelmiségi rétegbe való társadalmi mobilitás az egész korszakban nagyon nehéz volt az agrárproletariátus köréből.⁸⁷ Az viszont jól látszik, hogy elemi iskolát a németajkúak nagyobb aránya végzett és nyilván ezzel is összefüggésben az

⁸⁴ Greszl Ferenc többször került a helyi közigazgatás látókörébe: A Die Getreuen c. német hetilap 1928. évi 1. számában egy cikket írt, amelyben a magyarországi kisebbségi politikát ostromozta (PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 88/1940), 1936-ban legitimizmussal vádolták (erről már szóltunk az előző fejezetben – lásd 37.lj.), 1938 elején a nagykovácsi iskola igazgatói posztjának betöltésével kapcsolatban került összetűzésbe a községi vezetőjegyzővel, majd 1940 tavaszán konkrétan meg nem határozott indokkal szintén pángermán érzelműnek kiáltják ki (88/1940). Hufnagel János ellen pedig azt hozták fel, hogy 1926-ban az MNNE-nek átadott egy helyiséget, ugyanakkor viszont a jelentés szerint a leventéket magyar szellemben oktatta. (10/1936)

⁸⁵ MSK 73.; MSK 96.

⁸⁶ Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése még „gyerekcipőben” jár a magyar historiográfiában. Ezért úttörő jelentőségű a következő tanulmánykötet: *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok.* Szerk.: KÖVÉR György. Budapest, Századvég Kiadó, 2006.

⁸⁷ 1930-ban a 7 éven felüli népesség egészét tekintve 10% volt az analfabéták aránya, addig a gazdasági cselédekénél ez 22,2%, a napszámosok körében pedig 18,6% volt az arány. – lásd: GYÁNI 2001. 335.

analfabetizmus is csekélyebb mértékű volt körükben, mint a magyar anyanyelvűek között. Tehát azzal együtt, hogy híján voltak a kisebbségi iskoláknak, mégis a társadalom nagy részéhez viszonyítva kedvezőbb műveltségi fokon álltak. Ha innen nézzük a középiskolai és felsőoktatási helyzetüket, akkor attól függetlenül, hogy nem tudjuk, hogy a falun élő magyar anyanyelvű lakosságnak milyen esélyei voltak a továbbtanulásra, mégis elmondhatjuk, hogy e téren bizony valóban lehetett bírálni a magyarországi iskolarendszert. Nyilván az iskolai műveltség ez esetben szorosan összefüggött azzal, hogy a német anyanyelvűek mennyire bírták a magyar nyelvet.

IX. táblázat: A lakosság magyarul tudása (1920–1930)⁸⁸

Település	Népszámlálás	Magyarul tud
Budaörs	1920	52,6
	1930	73,3
Csobánka	1920	55,6
	1930	77,9
Dunabogdány	1920	86,1
	1930	89,5
Nagykovácsi	1920	61,6
	1930	69,6
Pilisszentiván	1920	63,4
	1930	91,9
Vecsés	1920	93,1
	1930	98,1
Pest megye	1920	96,6
	1930	98,2
Országos	1920	96,8
	1930	98

Ebből az tűnik ki, hogy a lakosok zöme tudott magyarul – természetesen ennek mértékét a népszámlálás nem tudta mérni. Az is világosan látszik, hogy a lakosság magyarul tudása egyre inkább javuló tendenciát mutat. A legnagyobb ez irányú változást Pilisszentivánon tapasztalhatjuk. Vecsésen a németek kisebbségben éltek, tehát nyilván nekik kevésbé jelenthetett problémát a magyar nyelv megtanulása. A legkisebb változást Nagykovácsinál láthatjuk – ennek okát azonban további kutatásokkal lehetne magyarázni. Általánosságban elmondható, hogy a magyar nyelvű oktatás nem jelenthetett a németajkúak számára nyelvi problémát, nemzeti identitás csorbulását azonban annál inkább.

⁸⁸ MSK 69.; 83.

A németek zöme községben élt, agrárlakosságnak számított. Országos arányánál lényegesen nagyobb aránnyal voltak jelen a bányászatban és a kohászatban, ez volt tekinthető a „legnémetebb” foglalkozási ágnak. Ez természetesen összefüggésben van azzal, hogy szénbányáink jórészt német többségű települések közelében voltak (a vizsgált települések közül Pilisszentiván volt ilyen). A legnagyobb foglalkozási ágban, az őstermelésben a németek szintén magasabb aránnyal szerepeltek, ami összefügg azzal, hogy többnyire falvakban éltek. Kovács Alajos említett tanulmányában azt állapította meg, hogy minden foglalkozási csoportban a németek körében az önállóak többen voltak, mint a segédszemélyzet és ez feltétlenül a többségi nemzethez, a magyarsághoz viszonyított kedvezőbb szociális és vagyoni helyzetre utalt.⁸⁹ Feltétlenül így volt ez az őstermelésben, ami szám szerint és arányaiban is a társadalom zömét foglalkoztatta, de a második legerősebb foglalkozási ágra az iparra, ez már nem volt érvényes. Itt – ugyanúgy, mint a magyar anyanyelvűek körében – a segédszemélyzet száma meghaladta az önállókéét. Országos arányuknál, a magyar anyanyelvűekhez viszonyítva, nagyobb arányban dolgoztak napszámosként, házi cselédként valamint az iparban is. Ezeket a tényezőket is figyelembe véve vitatható Kovács azon megállapítása is, hogy a németek a magyarokhoz viszonyítva kedvezőbb szociális és vagyoni helyzetben éltek. Ha az őstermelést tekintjük, akkor viszont feltétlenül igazat kell adnunk Kovácsnak és azoknak a népi íróknak is, akik a németek térnyeréséről írtak. Az értelmiségi pályán viszont nagyon alacsony volt az arányuk.⁹⁰ Az, aki a németek közül értelmiségi pályán helyezkedett el, többnyire már asszimilálódott, és ez már mutatja a nemzetiségi oktatáspolitikai hiányosságait és az 1907-ben meghozott, a szakirodalomban csak „Lex Apponyi”-ként emlegetett iskolarendelet káros hatását a hazai nemzetiségekre.⁹¹ A németség körében az értelmiségiek alacsony száma azonban nem csupán

⁸⁹ KOVÁCS 1936. 24.

⁹⁰ A részletes foglalkozási adatokat lásd a Mellékletben szereplő **N.sz.** táblázatban.

⁹¹ Lex Apponyi – 1907. évi 27.tc. Részlet: „17. § Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül minden iskolában, jellegkülönbség nélkül, úgy a főbejárat fölött, mint megfelelő helyen a tantermekben Magyarország címere helyezendő el, a tantermekben a magyar történetből vett falitáblák alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig az épületen a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki. E jelvényeken kívül csak a törvényhatóság és a község címere és az iskola községi, illetőleg felekezeti jellegét a törvényesen megállapított kitételekkel megjelölő magyar nyelvű külső felirat és a tantermekben az illető hitfelekezet egyházi főpásztorainak arcképei, vallási jelvények, valláskegyeleti képek, és az oktatáshoz szükséges tanszerek alkalmazása van megengedve, melyek azonban idegen történelmi vagy földrajzi vonatkozásokat nem tartalmazhatnak és csakis hazai készítmények lehetnek.

19. § A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti

nemzetiségi létükből adódott, hanem abból a feudális jegyeket hordozó társadalmi szerkezetből is, amelyben a magyar parasztság soraiból is csak keveseknek adatott esély értelmiségi pályára kerülni – amint erre már fentebb utaltunk.

Amit a fentiekben országos szinten elmondtunk, igaz PPSK vármegyére is. Annyit viszont mégis ki szeretnénk emelni, hogy a bányászatban és kohászatban, valamint az iparban dolgozó németek aránya az országos szintnél is magasabb volt. Ebben nyilvánvaló szerepe volt a főváros közelségének, valamint a Buda környéki, pilisi bányáknak. Ha az asszimilációt vizsgáljuk, akkor felfigyelhetünk arra, hogy míg országos szinten minden foglalkozási ágban csökkent a németek száma, addig PPSK vármegyében az iparban foglalkoztatott németek száma nőtt. Mégsem mondhatjuk azt, hogy az iparban dolgozókat kevésbé érintette az asszimiláció, mert a társadalom egészére nézve erősödött az ipari szektor. Míg 1920-ban a vármegyében az iparban foglalkoztatottak 12%-a volt német anyanyelvű, addig 1930-ban csak 9%-a, annak ellenére, hogy számszerűleg növekedtek. Országosan azonban ez a számszerű növekedés sem figyelhető meg.

Községi szinten a foglalkozási adatokat nem vetették egybe az anyanyelvvvel, mégis külön ki szeretnénk térni a vizsgált községek foglalkoztatási adataira. Mind a hat községre igaz az, hogy a keresők száma meghaladta az eltartottak számát – a megyei és az országos adatok ugyanezt mutatták. Pilisszentiván és Vecsés kivételével a többi községben az országszerte is legnagyobb létszámú foglalkozási csoport, az őstermelők domináltak a két világháború közötti időszak elején. Ez azonban az évek során változott: míg országosan és megyei szinten egészen a korszak végéig (jelen esetben adataink alapján 1941-ig) az őstermelők álltak első helyen, addig Csobánkán, Dunabogdányban és Pilisszentivánon már 1930-ra, Budaörsön pedig 1941-re az iparé lett a döntő szerep. Vecsésen pedig már 1920-ban is az ipari foglalkoztatottak adták a lakosság többségét. Az iparosodás jellemző folyamat volt a tárgyalt időszak egészében, azonban nagyon eltérő mértékben. Megyei szinten az adatok sokkal lassabb iparosodási folyamatot mutattak, mint a vizsgált községekben (Budaörsön, Dunabogdányban, Nagykovácsiban, Vecsésen kétszeresére nőtt az iparosok száma 1930-ra, míg Csobánkán és Pilisszentivánon háromszorosára), országosan pedig ez a folyamat még lassabb volt. Míg a vármegyében 1941-re az őstermelők és az iparban dolgozók száma szinte kiegyenlítődött, addig országos viszonylatban ez utóbbiak száma az előbbieknél a felét sem érte el. Nagykovácsi és Dunabogdány kivételével a többi négy településen folyamatosan

iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.” – BALOGH - SIPOS 2002.

csökkent az őstermelők száma, míg országosan folyamatosan nőtt. A legdrasztikusabb csökkenés Budaörsön következett be (1920: 5084 fő, 1941: 3466 fő). Nagykovácsi a községek közül egyedülálló abban, hogy 1941-re az őstermelők száma nagyobb volt az 1920-as adathoz képest. Dunabogdányban pedig ugyan csökkent az őstermelők száma 1920 és 1941 között, de az 1930. évi mélypontról újra nőtt úgy, hogy 1941-re csökkent a lakosság száma. Dunabogdány esetében egyértelműen arról volt szó, hogy azok az emberek, akik az 1920-as években az ipari munkáért elhagyták az őstermelést, 1941-re újra az őstermelésben látták meg a megélhetés lehetőségét.

Nem lehet ezen mit csodálkozni: az 1930. évi népszámlálás ezen adataiban egyértelműen a világgazdasági válság következményeit láthatjuk. Tudjuk, hogy a válság leginkább a mezőgazdaságot sújtotta, az agrárolló minden addiginál szélesebbre nyílt. A szegény sorsú parasztságnak nem volt más lehetősége, mint otthagyni a mezőgazdaságot és más szektorban megpróbálni a mindennapok szükségleteihez szükséges anyagi eszközöket megkeresni. A legnagyobb felvevő erő az ipar volt, de csak ott, ahol erre megvolt a lehetőség. A főváros környékén nyilván több lehetőség adódott, mint az ország többi részében. Tehát az itt élőknek volt egy menekülési útvonal, míg a többi parasztnak nem. Ezzel magyarázható az, hogy országos szinten nem volt visszaesés az őstermelők számában, de a vizsgált településeken igen. Ezzel párhuzamosan az iparosodás is ebben a térségben volt az erőteljesebb. A világgazdasági válság és a főváros közelsége nagyban befolyásolta a társadalom átstrukturálódását és a paraszti társadalom felbomlását idézte elő. Aztán ahogy ez a válság megoldódott, a társadalom helyzete is konszolidálódott, egyes helyeken visszarendeződött, másutt pedig megállt vagy kisebb mértékben folytatódott az iparosodás.

Ám nem csupán a világgazdasági válság befolyásolta a magyar őstermelők társadalmi, szociális helyzetét, hanem – amint Gunst Péter hívta fel rá a figyelmet – „*több speciális tényező is*”.⁹² Így az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, ugyanis ezzel a magyar mezőgazdaság elveszítette osztrák és cseh felvevőpiacát, „*Ausztria és Csehszlovákia vámkülfölddé változott*”.⁹³ A világháborús konjunktúráig ez határozta meg a magyar mezőgazdaság helyzetét.

Bár kétségtelenül az ipar volt a legjelentősebb felvevő szektor, ezen kívül viszont más foglalkozási ágakban is nőtt a dolgozók száma. Így a kereskedelemben, közlekedésben,

⁹² GUNST Péter: *A magyar mezőgazdaság 1919–1945 között*. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004*. Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008. 158.

⁹³ i.m. 158.

közszolgálatban és szabadfoglalkozásúak körében. A nem mezőgazdasági népességen belül markáns csoportot alkottak a kisiparosok, kiskereskedők. Tulajdonképpen ennek a vidéki társadalomnak a húzóerejét ezek képezték, ide próbáltak felemelkedni mindazok, akiknek volt ambíciójuk.⁹⁴

X. táblázat: Iparvállalatok száma (1930)⁹⁵

Település	segéd nélkül	1-2 segéd	3-5 segéd	6-10 segéd	11-20 segéd	20- nál több segéd
Budaörs	99	64	20	2	0	0
Csobánka	22	14	3	0	0	0
Dunabogdány	65	23	4	0	0	2 (413 segéddel, mind férfi - Kőbánya)
Nagykovács	35	16	3	0	0	1 (22 férfi segéddel - Mészégető)
Pilisszentiván	16	15	2	0	0	1 (278 férfi és 12 nő segéddel - Kőszénbánya)
Vecses	184	91	14	6	0	0
PPSK	21 481	9 144	2 156	529	198	221
Országos	135 804	63 954	16 418	2 628	2 009	1 958

A táblázatból látható, hogy a segéd nélküli, legfeljebb az 1-5 segéddel rendelkező kisiparosok voltak a dominánsak. Bár a kisiparosokat is sújtotta a világgazdasági válság, mégis biztosabb egzisztenciát nyújtott, mint a mezőgazdasági termelés, tehát a kisiparosi lét egy reális kitörési pont lehetett az agrárlakosság számára.

Ugyancsak az előbb említettek okán nőtt a napszámosok és a cselédek száma is. A legkiugróbb eredményt Budaörsön láthatjuk, ahol 1930-ra a napszámosok száma húszszorosára növekedett, de a többi településen is két-háromszoros volt a növekedés. A napszámosok egy része is a kisiparban nyert foglalkoztatást és lényegesen jobb dolguk volt, mint a mezőgazdasági napszámosoknak.

Külön szeretnénk szólni a bányászatról, mint a „*legnémetebb*” foglalkozási ágról. A bányászok száma országos szinten folyamatosan nőtt, ugyanakkor PPSK vármegyében számuk 1941-re megfeleződött. A dolgozatunkban vizsgált települések közül Pilisszentiván volt mondható egyértelműen bányásztelepülésnek. Míg 1920-ban a lakosság 74%-a

⁹⁴ HORVÁTH 1996. 148.

⁹⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények 86 kötet.* Az 1930. évi népszámlálás 2. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1934. (továbbiakban: MSK 86.)

bányászatból élt, addig 1941-ben már csak alig 28%-a, de ugyanilyen drasztikus csökkenést láthatunk Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban is. Ehhez azt kell hozzáfűznünk, hogy szintén a gazdasági válság hatására a bányák egy része bezárt, megnőtt a munkanélküliség.⁹⁶ Ezt az állapotot használta ki nagyon ügyesen a magyarországi német mozgalom radikális szárnya természetesen anyaországuk jelentős anyagi segítségével.

A munkanélküliek számának csökkenését, az őstermelők segítségét tűzte ki céljául a Budapestvidéki Őstermelők Szövetsége is, mely kifejezetten német nemzetiségi színezetű volt. Az egyesület ügyvezető alelnöke Bleyer Jakab veje, Kußbach Ferenc volt.⁹⁷ A szövetség működéséről nem igen tudunk, a forrásokból csupán annyi látható, hogy a főszolgabírók felhívják az alispán figyelmét rá, hogy figyelni kell és évente tartanak tisztújító üléseket, melyeken a községek egy-egy gazdával képviseltetik magukat.⁹⁸

Az őstermelőket és az iparosokat voltak hivatva szolgálni a községekben működő pénzügyintézetek is. A budakörnyéki főszolgabíró jelentette az alispánnak, hogy nemzetiségi kérdésben ezek a pénzügyintézetek fontos szerepet játszanak, mert több helyütt szinte kizárólagossággal uralják a pénzpiacot. Szigorúan elzárkóztak attól, hogy vezetőségükbe középosztálybeli kerüljön.⁹⁹

A németiség anyagi, szakmai megerősítésén túl gondot fordított a mozgalom az új álláshelyek teremtésére is. A Budapest-vidéki németeknek nagy segítséget jelentett a Bosh művek, melynek igazgatója állítólag kapcsolatban állt németországi körökkel és munkalehetőséget akart kínálni a térség németajkú embereinek.¹⁰⁰

Ezek a támogatások mind arra irányultak, hogy hazájukban tartsák meg és erősítsék a németiséget, azonban a segítségnyújtás másik formája volt, amikor németországi munkát kínáltak a rászorulóknak. Munkavállalás céljából a németek lakta községekből többen elmentek Németországba vagy más nyugat-európai államba. 1933-ban a budaörsi canonica visitatio alkalmával feljegyezték, hogy 150 lány tartózkodik Belgiumban munkavállalás

⁹⁶ A Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. 1895-ben nyitotta meg üzemét. A bánya azonban állítólagos szénhiány miatt leállt. 1928-ban Pilisszentivánon gr. Karátsonyi Guidó új bánya indult meg „Hungária Kőszénbánya Rt.” néven, mely jelentős szénmennyiségre bukkant. – Székesfehérvári Püspöki Levéltár (továbbiakban: SzfvPL) – No. 4578 – 749/1949 Canonica Visitatio Pilisszentivánon) 1939-ben viszont a Budapestvidéki Kőszénbánya véglegesen bezárt, így a munkanélküliek száma jelentősen megnőtt. - PML V-1098-Cb 2.d. Elnöki iratok 54/1940 - Pilisszentiván

⁹⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

⁹⁸ u.o.

⁹⁹ u.o.

¹⁰⁰ u.o. További német érdekeltségű cégek voltak még: DDSG, IG-Farben, Steyr – lásd: *Akten ...* 1999. 308.

céljából.¹⁰¹ Így 1937-ben a budakörnyéki járás főszolgabírója jelentette, hogy Budaörsről 16-20 év közötti lányok nagy tömegben vándoroltak ki Belgiumba háztartási alkalmazottnak. Ők vélhetőleg Németországba mentek majd tovább.¹⁰² Ez nem egy egyszeri eset volt, mert 1939-es forrásokban újra előjött az ügy. A fiatalok engedély nélkül vándoroltak ki Németországba munkavállalás céljából. A főszolgabíró ezért utasította a budaörsi vezetőjegyzőt, hogy ezt mindenképp akadályozza meg, mert „nemzetgazdasági érdekből káros”.¹⁰³ A kiszöktetést az egyébként szlovák származású Petruch Ignác¹⁰⁴ római katolikus segédlelkész propagálta és a későbbi helyi Volksbund vezető Hoffmann János ügyvéd és Szailer István tanító segítették, akik az útlevelek megszerzésében jártak közre. A kiszöktek legnagyobb része a városokban vagy azok közelében az építkezéseknél helyezkedett el. Azok, akik már itthon gyárakban dolgoztak, mint munkások, kint ugyancsak gyárakban kaptak alkalmazást. Az is kitűnik azonban a jelentésekből, hogy sokan visszatértek, mert élelmezésük Németországban nem volt kielégítő.¹⁰⁵

A fentiekben megállapítottuk, hogy a magyarországi németek döntő többsége agrárlakosságnak számított, ezért meg kell vizsgálnunk, hogy ez milyen gazdasági potenciált jelentett.

¹⁰¹ *Egyházlátogatások Budaörsön: a Budaörsön 1397 és 1933 között megtörtént egyházlátogatások fennmaradt jegyzőkönyvei.* Szerk.: VASS Jenő Sándor. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2003. 190.

¹⁰² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

¹⁰³ PML V-1017 Cb. 2.d. Budaörsi elnöki bizalmas iratok 53/1939

¹⁰⁴ Petruch Ignácot 1938 decemberében helyezték Budaörsre. Ghiczy István községi vezetőjegyző az alábbi jelentést tette róla: „Én úgy látom, hogy Petruch Ignác káplán semmi sorsközösséget nem érez a magyar hazával szemben. Magyarul egyáltalán nem beszél, az egyik r. kat. tanító (Csermely Géza) előttem odanyilatkozott, hogy őt pár alkalommal nevezett káplán felhívta, hogy az iskolai szünetben a gyermekekkel ne beszéljen magyarul, hanem németül. Petruch Ignác káplán (1939 – M.R.) február hó 19. napján kirándulást szervezett meg Etyek községbe. A kirándulásra magával vitte Szeiler (Szailer István tanító – M.R.) társaságához tartozó fiatalembereket, szám szerint cca. 30-35 személyt.” Petruchot Piribauer Károly „pángermán agitátor” fogadta, és vasárnap délután végigvonultak Etyeken Sieg Heil köszöntéssel, amivel nagy feltűnést keltettek. A nézelődők nem értették, hogy miért van ott egy pap. Azért rendezték így ezt a vonulást, hogy a lakosság láthassa, hogy a római katolikus egyház is Piribauer mellett áll. – PML V-1017 Cb 2.d. Budaörsi elnöki bizalmas iratok 15/1939

¹⁰⁵ PML V-1017 Cb. 2.d. Elnöki bizalmas iratok 53/1939

XI. táblázat: Földbirtokok száma és nagysága birtoknagyság-csoportok szerint (1935)¹⁰⁶

Település	1 kh-nál kisebb	1-5 kh	5-50 kh	50-100 kh	100-500 kh	500-1000 kh	1000-3000 kh
Budaörs	55,5/8,8	38,1/28,8	6/18,2	0,2/4,9	0,1/6,8	0,2/32,4	0
Csobánka	61/9,2	32,4/20,3	6,2/23,5	0	0,3/21,9	0,1/25,1	0
Dunabogdány	54,9/5,7	34,7/16,5	9,5/19,9	0,4/6,3	0,3/11,9	0	0,1/39,8
Nagykovácsi	60,2/2,7	25,8/8,6	13,6/20,4	0	0,1/2,1	0,1/11,3	0,1/54,8
Pilisszentiván	63,1/6,3	32,3/15,7	3,9/16,7	0	0,3/12,9	0,3/48,4	0
Vecsés	79/9,1	14,6/19,9	6,2/33,1	0,1/1,7	0,1/8,2	0,1/7,5	0,1/20,6
PPSK	52,3/2,4	27,7/9,9	18,4/37,4	0,9/8,8	0,5/16,1	0,1/7,9	0,1/10,2
Magyarország	40,9/1,9	35/10,1	22,6/35,2	0,8/6,3	0,6/14	0,1/7,9	0,1/12,8

A földbirtokok számának és nagyságának vizsgálatánál szembeötlő, hogy tulajdonképpen ezen települések esetében nincsen egységes kép, de néhány konkrétum mégis leszögezhető. A törpe- és kisbirtokok számának lényeges túlsúlya volt jellemző a földbirtok nagyságának kb. felén vagy még kisebb részén. Megállapíthatjuk, hogy az 1 kat. holdnál kisebb birtokok számaránya az említett községeknél jóval nagyobb, mint országos és megyei szinten, ugyanakkor Nagykovácsi kivételével a többi községnél a birtoknagyság kedvezőbb, mint általában az ország és a megye más területein. Az 1-5 khold birtoknagyság-csoportnál a földbirtokok számát illetően egyedül Budaörs volt fölötté az országos és megyei átlagnak. PPSK vármegyében ez az a birtoknagyság, amelynek száma alatta marad az országosnak, viszont a birtok számának és nagyságának egymáshoz viszonyított aránya jobb volt, mint általában Magyarország más megyéiben. A legkedvezőbb arányt Vecsésnél tapasztalhatjuk, ahol ugyan csak a lakosság kis hányadának volt 1-5 khold birtoka, de mégis a teljes birtoknagyság közel egyötödét tette ki. A már szerény, de biztos megélhetést nyújtó birtoknagyság-csoportnál, az 5-50 khold közötti birtokok esetében megyei szinten és település szinten is kevesebb volt, mint az ország más vidékein. A legjelentősebb ilyen nagyságú birtokok Csobánkán és főként Vecsésen voltak. Az 50 kholdnál nagyobb földek esetében elmondható, hogy sem országos, sem megyei, sem település szinten számuk nem éri el az 1%-ot, nagyságuk azonban ennél jelentősebb. Tehát a jóval kevesebb, mint 1% birtokolta a földterület kb. 50%-át. Ez az a birtoknagyság, ahol a földhaszonbér, mint művelési mód szóba jöhetett. A nagybirtokok esetében kiemelendő Nagykovácsi és Dunabogdány. Előbbiben a

¹⁰⁶ Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Budapest, M. Kir. KSH, 1936.

nagybirtok a gr. Tisza István uradalom volt,¹⁰⁷ míg utóbbiban maga az állam. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Vecsés kivételével a többi település hegyvidéken feküdt, tehát földművelésre a talaj kevésbé volt alkalmas, ezért ezekben a községekben a mezőgazdaságot az állattartás mellett elsősorban a szőlő- és kertművelés, valamint a gyümölcsstermesztés jelentette. Vecsés – amint a fentiekben már több esetben láttuk – kivételes pozícióval bírt e téren is. A táblázatból láthattuk, hogy kiugróan magas volt a törpebirtokok 1 kholdnál kisebb területtel rendelkező gazdák aránya. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a település a két világháború között (is) dinamikusan fejlődött, a lélekszáma folyamatosan nőtt,¹⁰⁸ nyilván azzal arányban a birtoknagyság viszont nem. A településre költöző embereket elsősorban a főváros közelsége motiválta és az a munkalehetőség, amelyet a budapesti gyárak, üzemek jelentettek.¹⁰⁹ Ezért is láttuk az előzőekben azt, hogy Vecsésen nem az őstermelők, hanem az iparban dolgozók voltak túlsúlyban.¹¹⁰

A foglalkoztatási szerkezet, a földbirtokok száma és nagysága után a lakóházak száma és főként jellege az, mely a lakosság gazdasági potenciálját mutatja.

¹⁰⁷ A Tisza-uradalom nagy része erdő volt, tehát földművelésre nem, csak erdőgazdálkodásra jöhetett szóba. – Lásd: SZATMÁRI 1991. 15.

¹⁰⁸ 1920-1930 között 38%-kal, 1930-1941 között pedig 41%-kal gyarapodott a népesség. – Lásd: SÍN Edit: *Vecsés a főváros vonzásában (1900-1944)*. In: *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986. (továbbiakban: SÍN 1986.) 126-187.

¹⁰⁹ Rajtuk kívül kb. háromezren menekültek az első világháború után Erdélyből és Felvidékről Vecsésre. – Lásd: BILKEI GORZÓ 1938. 121.

¹¹⁰ Bilkei Gorzó monográfiájában családi bontásban közölte a vecsési lakosság foglalkozási szerkezetét: 3000 családból 800 volt földműves, 200 földműves-napszámos, 1400 gyári munkás, 300 önálló kisiparos, 200 hivatalnok család. (BILKEI GORZÓ 1938. 6.)

XII. táblázat: Lakóházak száma és jellege (1920-1930)¹¹¹

Település	Népszámlálás	összesen	kő vagy tégl	kő, téglalappal vályog vagy sár	vályog vagy sár	fa
Budaörs	1920	1 266	1 040	181	45	0
	1930	1 698	1 050	636	12	0
Csobánka	1920	369	58	290	20	1
	1930	395	35	267	92	1
Dunabogdány	1920	531	77	452	2	0
	1930	555	56	491	8	0
Nagykovácsi	1920	398	32	360	6	0
	1930	445	27	417	0	1
Pilisszentiván	1920	261	45	207	1	8
	1930	320	101	186	27	6
Vecsés	1920	1 576	359	454	750	13
	1930	2 472	786	469	1 137	80
PPSK	1920	188 098	39 882	38 731	106 896	2 589
	1930	251 538	70 904	54 025	123 315	3 292
Országos	1920	1 175 338	251 267	281 177	609 628	33 266
	1930	1 467 920	356 405	371 814	712 451	27 256

Egyértelműen látszik, hogy míg Magyarországon a házak közel fele vályog vagy sár ház volt, a megyében ez az arány magasabb, 1930-ra csökken kb. 50%-ra. Vecsés kivételével azonban a vizsgált Buda környéki településeken nem ez a háztípus a domináns, hanem a kő- vagy téglalapú vályog vagy sár ház, illetve a kő- és téglaházak. Ezen települések jobb gazdasági potenciálja mellett földrajzi adottságaik is e szempontból kedvezőbbek. A már fent említett bányák közelsége, valamint Budaörsön téglakészítő műhelyek mind befolyásolták az építkezés módját. 1920-1930 között azonban csak Budaörs és Nagykovácsi azok a települések, ahol a vályogházak illetve sárházak száma csökkent, illetve Nagykovácsiban nullázódott is. Viszont az is szembeötlő, hogy Csobánkán tíz év alatt szinte minden újonnan épült ház vályog- vagy sárház volt, ugyancsak ez volt a meghatározó háztípus Pilisszentivánon és Vecsésen is. A kő- vagy téglaházak száma Budaörs kivételével a többi községben nem emelkedett, sőt csökkent. Dunabogdányban és Nagykovácsiban jellemzően kő- vagy téglalapú vályog- illetve sárházakat emeltek. Országos szinten egyedül a faházak száma csökkent, a többi háztípus száma egyformán emelkedett, de ha arányait tekintjük, akkor a kő- és téglaházak aránya emelkedett, de így is jóval elmaradt a számuk a meglévő vályog- és sárházakhoz képest. Amit tehát megállapíthatunk (Vecsés ez esetben is kivétel): a vizsgált települések lakóházai jobb gazdasági pozícióra utalnak az ország többségéhez képest, viszont

¹¹¹ MSK 69; 83.

a két világháború közötti időszak első évtizedében e tekintetben a fejlődés megakadt, míg Magyarországon az építkezési mód lassan megindult a kő- és téglaházak felé.

A lakosság társadalmi pozícióját azonban mindezekén túl meghatározta az is, hogy mennyire voltak önszerveződők, tehát a civil szféra mennyire volt erős, az érdekeiket hogyan tudták érvényesíteni, képviselni. Ezeknek az intézményi hátterét a különféle egyesületek adták.¹¹² Az 1884. évi ipartörvény (XVII. tc.) előírta a testületi elv alapján szerveződő s a szakmákat összefogó ipartestületek megalakítását. Adott település képesített iparosainak kétharmada kérelmezhetette megalakítását.¹¹³ A két világháború közötti időszak legjellegzetesebb társadalmi megnyilvánulási formái a helyi szervezetek, egyletek voltak vagy egy-egy országos társadalmi mozgalom helyi csoportjai. Megalakulásuk azonban döntően még az első világháború előtti időre nyúlik vissza.

Az egyesületeknek, köröknek az alábbi nagyobb csoportjait különböztethetjük meg:

- politikai tartalmú egyletek
- egyes szakmák köré szerveződő egyletek
- gazdasági-pénzügyi szervezetek
- temetkezési egyletek
- valláshoz kötődő egyletek
- kulturális egyletek
- sportegyletek

Nem minden esetben lehet csak egy csoportba besorolni az egyleteket, mert voltak pl. olyan temetkezési egyletek, melyek egyházhoz kötődtek, vagy olyan kulturális egyletek, melyek egy-egy szakmához kapcsolódtak. Amellett azonban, hogy a különböző szervezetek általában egy-egy országos társadalmi mozgalom helyi csoportjai voltak, mégsem főnről szerveződtek, hanem általában helyi kezdeményezés következtében.

Elmondhatjuk, hogy a község lakóinak életét átszötte az egyesületi élet. Az egyletek nemzetiségi alapon nem szerveződtek a vizsgált településeken, hanem a németek esetében előbb az MNNE, majd a Volksbund szerveződött, de a többi egylettől eltérően ezeket a helyi csoportokat felülről szervezték és nem helyi kezdeményezésre. Mindkét szervezetről a következő fejezetben részletesen lesz szó.

¹¹² A civiltársadalom, az egyesületi élet történeti aspektusairól lásd: VÁRI András: *Historische Aspekte der Zivilgesellschaft in Ungarn. In: Zivilgesellschaftliche Entwicklungen in Südosteuropa.* Szerk.: STERLING, Anton. München, R. Oeldenburg Verlag, 2009. 183–204.

¹¹³ PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Ipari táj, Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. (továbbiakban PALÁDI-KOVÁCS 2007.) 78.

A politikai tartalmú egyesületek, az országos pártoknak a helyi szervezetei voltak, de ide soroljuk a minden településen működő Levente Egyesületet és a MOVE-t (Magyar Országos Véderő Egyesület) is. Voltak azonban olyan politikai irányultságú egyesületek is, melyeknek más profilja is volt, így pl. Vecsésen a Keresztényszocialista Vasutasok Országos Egylete helyi csoportja.

Az egyes szakmák köré szerveződő egyesületek közül a legelterjedtebbek az ipartestületek és a gazdakörök voltak. Az ipartestület fontos szerepet játszott a település közösségi, kulturális életében is (olvasókör, dalárda, polgári kör, önkéntes tűzoltó egyesület stb.)¹¹⁴

A temetkezési egyesületek, melyek a tagok tisztességes eltemetésére és a hozzátartozók segélyezésére alakultak, mintegy helyi biztosítótársaságként működtek, alacsony kamatra adtak kölcsönöket.¹¹⁵ A temetkezési egyesületek egy része az ipartestületek keretében szerveződött, másik része viszont az egyházhoz kötődően. Csobánkán például mindkettő jelen volt.¹¹⁶ A temetkezési egyesületek voltak a településeken a legnagyobb létszámú egyesületek.

A 19. század végén a politikai agitáció ellensúlyozásának céljával alakultak egymás után az egyházi háttérű körök, egyesületek.¹¹⁷ Ezek az egyesületek szintén olyanok voltak, melyek a hitélet mélyítése mellett kulturális célokat is szolgáltak.

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy az egyesületi élet nem szolgált kisebbségi érdekeket. Ez nyilvánvalóan többnyire így is volt, ám az egyesületek vezetőin nagyon sok múltott, az ő személye befolyásolhatta a tagok kötődését a nemzetiségi mozgalmakhoz, azt erősíthette vagy éppen gyengíthette. Ennek leginkább az 1930-as évek második felétől, illetve a második világháború ideje alatt volt döntő jelentősége. Egy dalkör vagy egy olvasókör szolgálhatta az adott kisebbség - jelen esetben a német – kulturális hagyományainak megőrzését is (ez minden általam vizsgált településre elmondható). Ugyanakkor több helyütt a gazdakör és a MOVE a Volksbundot volt hivatva ellensúlyozni, erről azonban majd a későbbiekben lesz szó.

A Budapest környéki németekről a fentiekben a népszámlálások, összeírások, különböző levéltári források alapján próbáltunk képet mutatni, az akkori kortárs Erdei Ferenc személyes tapasztalatokból, saját világnézetével ekképpen látta a helyzetet: *"A budavidéki német parasztság is szívesen polgárosodna s szívesen részesülne a magyar kultúrában, ha az*

¹¹⁴ PALÁDI-KOVÁCS 2007. 80.

¹¹⁵ i.m. 79.

¹¹⁶ HORVÁTH 1996. 156-166.

¹¹⁷ PALÁDI-KOVÁCS 2007. 80.

ígérne neki olyan polgárosodást, amely különb, mint mostani paraszti világa s amelyet éppen ezért kívánni érdemes. A magyar társadalom azonban ilyent soha általános érvénnyel nem tudott ígérni, csak alkalmi vadászterületet adott a "svábokból jött magyaroknak", ami egyáltalán nem azt eredményezi, hogy a sváb parasztok magyar polgárokká válnak, hanem egészen mást.(...)Hogy követelődzően akarna német polgárrá lenni, az nem igaz. Aminthogy nem akar tűzön-vízen keresztül magyar polgárrá sem lenni. Bizonyos azonban, hogy ha Németországban élne, már német földművelő vagy iparúzó polgár lenne régen, akárcsak ott való atyafiai. És ha olyan magyar társadalom ölelte volna körül, amely széles alapú magyar kultúrán és általános civilizáltságon épült, akkor már magyar polgár lett volna ezidőre. Így azonban csak rejtett kívánsága a polgárosodás és az fogja megnyerni magának, aki hamarabb eljuttatja ezt hozzá. Aki jobban siet."¹¹⁸ Azt, hogy ki sietett jobban, a következő fejezetben fogjuk megvizsgálni és választ adni rá.

I/2. Politikai helyzet, nemzetiségpolitika a két világháború között

Az első világháború vége egyben a 19. században uralkodó liberális nacionalizmus végét is jelentette. A Trianonhoz vezető úton az elveszített világháborún túl markánsan jelen volt az az elhibázott nemzetiségpolitika, mely a nacionalizmus jegyében az ország területén élő nemzetiségek centrifugális erőit növelte, és ezen erők találkozása a nagyhatalmi érdekekkel idézte elő hazánk kétharmad területének elvesztését. A magyar közvélemény nagy része azonban nem szembesült az eddigi politika hiányosságaival, hanem az ország területén élő nemzetiségeket hibáztatta a trianoni traumáért. Ennek következtében a Bethlen István kormánya által kidolgozott európai mércével is mintaszerű nemzetiségi jogalkotás a gyakorlati végrehajtás során bizony csorbát szenvedett.¹¹⁹

A két világháború közötti időszak kisebbségvédelmi rendszerét a nagyhatalmak is szabályozták, azonban nyitva hagyták a kérdést, hogy az egyes jogok, mint kollektív entitást illetik-e meg a kisebbségi csoportokat, vagy egyéni jogokat jelentenek. A rendszer felügyelő szerve a Népszövetség lett, azonban az nem bizonyult elég hatékonynak¹²⁰ Mindazonáltal

¹¹⁸ ERDEI Ferenc: *Futóhomok*. Budapest, Atheneum, 1937. (továbbiakban: ERDEI 1937.) 31.

¹¹⁹ BALOGH Sándor: *A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében*. In: *A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993*. Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002. (továbbiakban: BALOGH 2002.) valamint PRITZ 2002. 9-10.

¹²⁰ Erről bővebben lásd: EILER Ferenc: *Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925-1938*. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk.: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna

elvitathatatlan, hogy a nemzetközi ellenőrzéssel a magyar kormányok igenis számoltak. Kovács Alajos a Csonka-Magyarország németségéről írt tanulmányában nagyon egyértelműen mutat rá erre: „Míg azonban a háború előtt tulajdonképpen semmi sem kötötte meg a kezünket a nem magyar nemzetiségekkel való bánás dolgában, addig a trianoni békeszerződés szigorú kötelezettségeket ró ránk abban a tekintetben, hogy a kisebbségekkel szemben milyen politikát folytassunk.(...) Ha a békeszerződés nem kötelezne bennünket a kisebbségek jogainak tiszteletben tartására, ma ez a kérdés tényleg alig okozhatna nekünk gondot.”¹²¹

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel Magyarország a Kelet-Közép Európai térség leginkább homogén államává vált nemzetiségi tekintetben. Népszámlálási adatok szerint az 1910-ben csupán szerény többséget mutató magyarság, 1920-ban az ország lakosságának 89,6%-át jelentette. Csehszlovákiában a csehek és szlovákok együttesen adták a lakosság 66,2%-át,¹²² Jugoszláviában 70,7% volt a szerb, horvát, szlovén lakosság aránya,¹²³ Lengyelországban a lengyelek 69,2%-t tettek ki,¹²⁴ míg Romániában a románok 71,9%-t.¹²⁵ Ugyanakkor viszont jelentős számú (3,3 millió¹²⁶) magyar nemzetiségű lakosság került a szomszédos államokba, akinek nagy része a határok mentén összefüggő településszerkezetben élt. Így a magyarországi nemzetiségi politikának a hangsúlya sokkal inkább a határon túli magyarságra terelődött, mint az állam határain belül élő nemzetiségekre, e kettő azonban állandó kölcsönhatásban állt egymással, egymásnak függvényei lettek, s ezáltal hazánk nemzetiségpolitikája minden eddiginél hangsúlyosabban külpolitikai természetű lett. Ezzel összefüggésben azonban az ország területén élő nemzetiségekkel szembeni magatartást markánsan befolyásolta a Horthy-korszakot mindvégig meghatározó revíziós politika, melyben leginkább a magyarországi németség a hatalmi érdekek játékszerévé vált.

A Kelet-Közép- és Délkelet Európai régióban a legnagyobb nemzeti kisebbség a német volt. Történetük, helyzetük és tudatuk alapján Romsics Ignác három nagy kategóriába sorolja őket: 1., Németország határai mentén élők: lengyelországiak, csehszlovákiaiak; 2., magyarországi, romániai, jugoszláviai, bulgáriai németek; 3., Baltikumban élők. Az első csoportba tartozó németek a versailles-i rendezés után másodrendű állampolgárokká váltak,

– SZARKA László. Budapest, Balassi Kiadó 2005. 204-219. és EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925 – 1939.* Budapest, Gondolat, 2007.

¹²¹ KOVÁCS 1936. 3.

¹²² Az 1930. évi csehszlovákiai népszámlálás adata. - Lásd.: ROMSICS 1998. 206.

¹²³ Az 1931. évi jugoszláviai népszámlálás adata. – Lásd.: u.o. 211.

¹²⁴ Az 1921. évi lengyelországi népszámlálás adata. – Lásd.: u.o. 214.

¹²⁵ Az 1930. évi romániai népszámlálás adata – Lásd.: u.o. 219.

¹²⁶ BALOGH – SIPOS 2002. 16.

amit igen nehéz volt elfogadniuk, és éppen ezért az állam iránti lojalitásuk nagyon instabil volt. A második csoportba tartozó németek nagyobb zárt településterületeket nem alkottak, az államnemzettel keverten éltek, így számukra az átrendeződés sokkal kisebb jelentőséggel bírt. A harmadik csoport németiségének viszont ugyancsak fájdalmas volt a békerendszer ugyanis az 1920-as évek elején bevezetett agrárreformok szinte teljesen felszámolták az addig igen befolyásos német földesúri osztályt.¹²⁷ Amellett, hogy elfogadjuk Romsics kategóriáit és azok jellemvonásait, mégis fel kell hívnunk a figyelmet a magyarországi németek különleges helyzetére.

Amint azt már az előző fejezetben részletesen bemutattuk, a magyarországi németiség zöme (kivétel a nyugati határszél németisége¹²⁸) a törökök kiűzését követően a 18. században vándorolt be Magyarországra, mindenekelőtt gazdasági érdekből. Akkor még nem létezett egységes Németország, így egységes nemzeti tudattal sem rendelkeztek. Bleyer Jakab nagyon találóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy a németiség különbözik minden más nemzettől: nemcsak a Német Birodalomnak nincsenek történeti határai, hanem a németiségnek sincsenek. *"De mint minden német törzsnek, tartománynak, országnak külön nemzeti hősei és mindegyiknek külön, saját története is van, azért a faji, nemzeti, népi összetartozás érzése nála egészen más természetű mint más népeknél, kisebb intenzitású és közös akarati célok híjával való."*¹²⁹ Az elcsatolt területek németisége (kivételt képeznek a szatmári svábok, akik történetileg a magyarországi németekhez tartoznak) már a középkor óta (12-14.század) a történeti Magyarország területén élt, nemzeti öntudatban sokkal erősebb volt, nem kis mértékben azért, mert mint pl. az erdélyi szászok évszázadokon keresztül messzemenő autonómiát élveztek. A magyarországi németek mivel – mint már említettük – szétszórtan, a magyarsággal keveredve éltek, sokkal inkább ki voltak téve az asszimilációnak, illetve a magyarsággal való együttélésük is teljesen természetes volt. Így alakult ki köreikben a Deutsch-Ungar tudat, s e kettősség nem okozott náluk identitászavart. A magyarországi német teljesen más, mint bármely más német *"államtörténeti és állampolitikai szempontból épp olyan magyar, mint a fajmagyar, anélkül, hogy népiség tekintetében, anyanyelv és kultúra szempontjából megszűnnék teljes értékű németnek lenni."* – írta Bleyer.¹³⁰

¹²⁷ ROMSICS 1998. 198-199.

¹²⁸ Erről lásd: GONDA Gábor: *Etnopolitika, migráció és földosztás Dél- és Nyugat-Dunántúl németajkú közösségeiben 1944-1948.* München – Pécs – Sopron 2011. 225. Kézirat. Doktori Disszertáció.

¹²⁹ BLEYER Jakab: *A magyar és német viszony.* In: Magyar Szemle 1929. 2.évf. 18.sz. 119.

¹³⁰ U.o. 121.

Az 1871-ben létrejött egységes Németország még 'Staatsgedanke'-ban, tehát államban gondolkodott. A német közvélemény a bismarcki korban és egészen az első világháború végéig ennek híve volt, ugyanakkor a német tudományos és politikai gondolkodásban a „völkisch” (népi) gondolatnak nagy múltja volt, egészen a német romantikusokig nyúlik vissza, akik saját nemzetkoncepciójukat a francia koncepcióval állították szembe (mindenki francia, aki annak vallja magát, és ennek jegyében felveszi a francia állampolgárságot és elismeri a francia nemzet felsőbbrendűségét). A völkisch gondolat szerint a németiség feltétele nem az állampolgárság, nem a nyelv és nem akarati jellegű, hanem természeti adottság, társadalmi képződmény: ethnosz- és kultúrközösség.¹³¹ Tilkovszky Loránt szerint a volksdeutsch irányzat az 1880-as évekre nyúlik vissza, amikor a birodalmi németek elkezdtek érdeklődni a külföldi németek iránt. Bennük a német gazdasági expanzió előretolt bástyáit látták.¹³² Az első világháború azonban választóvonalnak bizonyult, a háború éveit Moravek Endre a „völkisch” gondolat reneszánszának nevezi. Ennek három okát látja:

1. Az antanthatalmak egyik jelszava a „népek önrendelkezési jogáról” a népiség gondolatának érvényesítéséül is felfogható volt.
2. Harctéri, fogolytábori élmények.
3. Kül- és belpolitikai viszonyok alapvető megváltozása: eltűnt a „kisémet” felfogású bismarcki birodalom, valamint felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia

A világháború hozta magával az összetartozás érzését a németégen belül és nyilvánvalóan befolyással bírt a magyarországi németekre is. Így keletkezett a német államgondolat (Staatsgedanke) mellett a német népgondolat (Volksgedanke). Ezt juttatta kifejezésre Muth Gáspár ügyvéd 1921. november 21-én Temesvárott Glattfelder Gyula püspök 25 éves papi jubileumának köszöntésekor: *„Népünk manapság történetének második fázisát kezdi. Az első fázis volt a nagy svábhullám az anyaországból és az új haza magalapítása. A második, most kezdődő fázis, a lelki svábhullám az anyanéphez.”* (A szerző fordítása)¹³³ Ebből a gondolatból fejlődik ki a magyarországi németek mozgalma, melynek azonban a kezdetektől fogva komoly nehézségekkel kellett megbirkóznia.

¹³¹ MORAVEK Endre: *Németek a régi Magyarországon. 1938.* 72. Kiadatlan kézirat – Lásd: MOL XIX-J-1-a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai - A „völkisch” gondolattal behatóan foglalkozik: ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2010.

¹³² TILKOVSKY 1997. 45.

¹³³ Eredeti szöveg: "Unser Volk beginnt heutzutage die zweite Phase seiner Geschichte. Die erste Phase war der große Schwabenzug aus dem Mutterlande und die Gründung seiner neuen Heimat. Die zweite, jetzt begonnene Phase, ist der seelische Schwabenzug zum Muttervolke." - Das 25jährige Priesterjubiläum des Bischofs dr. Glattfelder. In: Sonntagsblatt, 1921. november 27. 6.

Ez a kibontakozó új nemzetiségi mozgalom nem alulról szerveződött, hanem a németiség kevés számú értelmisége felülről próbálta szervezni, és mint ilyen kezdetben hatékonysága sem lehetett oly átütő, bár az igény már megvolt rá. A helyzetet tovább nehezítette az a körülmény is, hogy a németiség jogaiért síkra szálló szellemi vezetők sem képviseltek egységes álláspontot. Már az 1918-as polgári demokrata forradalom idején két irányzat állt egymással szemben: a Brandsch Rudolf vezette erdélyi szászok, akik autonóm jogokat követeltek a németeknek Magyarországon,¹³⁴ és velük szemben állt Bleyer Jakab a Deutsch-Ungar tudatú németek képviselője, aki kezdetben elvetett mindenféle autonómiatervezetet. 1919 januárjától viszont a magyar kormány arra a belátásra jutott, hogy az egyetlen meg nem szállt nemzetiségi többségű terület, az Ausztria által igényelt Német-Nyugat-Magyarország megtartása csak területi autonómia ellenében kísérelhető meg, s ekkor Bleyer megváltoztatta az autonómiáról vallott eddigi felfogását, és a német autonóm terület kiépítésén dolgozott, szemben Brandsch-sal, aki Burgenland Ausztriához csatolását szorgalmazta. Bleyer bízott abban, hogy a nyugat-magyarországi kérdés rendezésében betöltött közreműködő segítségével bizonyos jogokat vívhat ki az ország területén élő németiségnek. Ennek releváns példáját mutatja az az 1920. április 20-i levél, melyet Bleyer nemzetiségügyi miniszterként intézett a PPSK vármegyei főispánhoz.¹³⁵ E levélben Bleyer biztosította a főispánt arról, hogy a vezetése alatt álló minisztérium az ország területi integritásának helyreállításán dolgozik E célból szoros összeköttetést tart fenn a demarkációs vonalon túl lévő nemzeti kisebbségekkel, *„melyeknek túlnyomó többsége a Magyarország melletti hű kitarítás és a Magyarországgal való újra egyesülés számára meg van nyerve.”* Kérte a főispánt, hogy a vármegye területén biztosítsa a németek és a szlovákok anyanyelvi oktatását, és a 4044/1919. ME. sz. rendelet¹³⁶ valamint a 209 494/1919 VKM. sz. rendelet¹³⁷ betartását. Bleyer reálpolitikusként nagyon jól látta, hogy az alkalom kedvező a jogok követelésére és ezt kifejezésre is juttatta: *„E kényes kérdések bölcs és tapintatos megoldásával igen nagy hazafias szolgálatot tehet Méltóságod az országnak, - egyoldalú vagy barátságtalan kezelésükkel viszont olyan politikai veszedelmeket idézhet fel, melyek*

¹³⁴ Az erdélyi szászok és románok antiunionista szövetsége a magyar nemzeti törekvésekkel szemben mélyen a 19. század első felébe nyúlik vissza. – Erről bővebben lásd: EGRY Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835-1914)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.

¹³⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 15/1920

¹³⁶ *Az 4044/1919. ME. Sz. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról* – Budapesti Közlöny 1919. 167.sz., közli: BALOGH – SIPOS 2002. 234 - 236.

¹³⁷ A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 209494/1919. sz. rendelete a 4044/1919. ME. Sz. rendelet végrehajtására – Budapesti Közlöny 1919. 199.sz., közli: BALOGH – SIPOS 2002. 237-244.

beláthatatlan következményekre és károokra vezethetnének.”¹³⁸ Bleyer azt is nagyon jól tudta, hogy az alsóbb közigazgatási hatóságok gáncsolják a rendelet végrehajtását, ezért külön felhívta a főispán figyelmét, hogy „*Midőn tehát Magyarország összes számottevő politikai tényezőivel teljes egyetértésben nemzetiségi politikánkat – a múlttól eltérőleg – a külföld előtt szimpatikusabb irányba akarjuk terelni, e tekintetben elsősorban az illetékes közigazgatási hatóságok megértő közreműködésére van szükségünk.*”¹³⁹

Burgenland elvesztése 1921 őszén azonban nem kedvezett Bleyer pozíciójának, ugyanis a magyar közvélemény ezt Bleyer személyes kudarcának tekintette, a szélsőjobboldali politikusok pedig egyenesen hazafiatlansággal vádolták meg őt. Ugyanakkor az 1922-ben Brandsch vezetésével alakult Európai Német Népcsoportok szövetsége (Verband der deutschen Volksgruppe in Europa) szerencsétlenségnek mondta, hogy Bleyer a magyarországi németek vezetője.¹⁴⁰ Mindeközben a Friedrich István kormányában (1919. augusztus 7 – november 24.) nemzetiségi miniszteri posztot kapó Bleyer Jakab az 1920. december 16-án újjáalakuló Teleki kormányból kimaradt, úgy hogy magát a nemzetiségi minisztériumot is bezárták.¹⁴¹ A kisebbségi ügyek intézésével a miniszterelnökségen belül német kormánybiztost neveztek ki Steuer György személyében. Bethlen István erről bizalmas levélben tájékoztatta a PPSK vármegyei főispánt 1922. július 6-án.¹⁴² Hangsúlyozta, hogy a kormánybiztos csupán véleményező szerv mindenféle intézkedési hatalom nélkül. Nagyvonalakban vázolta a kormánybiztos feladatkörét: a németajkú polgárok gazdasági, kulturális és szociális ügyeiben való tájékozódás, információgyűjtés és véleményadás; panaszok és kívánságok meghallgatása és azok közvetítése a miniszterelnökség felé; ugyanakkor a németajkú lakosság társadalmi irányítása s e lakosság körében a magyar hazához való ragaszkodás érzésének ápolása és erősítése. A jól körülhatárolt feladatokban azonban Bethlen egy kiskaput mégis hagy: „*A fentiekben felsorolt feladatok nem jelentik a kormánybiztos működési körének szigorú körülhatárolását, felkértem ugyanis a kormánybiztost, hogy a vázolt ügykörön kívül terjessze ki figyelmét a hazai németeket érdeklő minden ügyre.*” Ezen feladatok elvégzéséhez a kormánybiztos bejárja a németek által lakott településeket és ott tájékozódik, és amint azt már fentebb írtuk, Bleyer is tisztában volt az alsóbb közigazgatási hatóságok gátló munkájával, ugyanúgy Bethlen is felhívta a főispán

¹³⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 15/1920

¹³⁹ U.o.

¹⁴⁰ TILKOVSKY 1997. 59.

¹⁴¹ TILKOVSKY 1998. 42.

¹⁴² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 19/1922

figyelmét: „Mevagyok győződve, hogy Méltóságod átérti és átérzi e nagyfontosságú politikai és hazafias háttérrel bíró intézkedésem fontosságát s hogy a kormánybiztos ennek megfelelően a Méltóságod kormányzata alatt álló vármegye területén Méltóságod és a közigazgatási helyi szervek részéről a legmesszebbmenő támogatásban fog részesülni.”¹⁴³ A miniszterelnök utasította a főispánt, hogy a vármegye területén lévő németajkú településeket tájékoztassa a kormánybiztos működéséről és feladatköréről, és annak kiszállása előtt informálódjon a németiség gazdasági, kulturális, szociális helyzetéről. A levelet következőképp zárja: „Méltóságod politikai belátására bízom a fentieknek az illetékes alantas hatóságokkal való mikénti közlését, megjegyezvén, hogy e bizalmas rendeletem szószerinti közléséről természetesen nem lehet szó. (kiemelés – M.R.)Végül újólá hangsúlyozva ezen ügy megfelelő kezelésének politikai szempontból való nagy fontosságát, ismételten kérem Méltóságodat, hogy a vázolt irányelvek szerint kellő körültekintéssel és politikai tapintattal szíveskedjék ez ügyben eljárni.”¹⁴⁴ A levélből világosan láthatjuk, hogy a kormány – teljesen érthető módon – igyekezett az államhoz abszolút lojális embert megbízni a németek ügyeinek intézésével, és ugyan nyilvánosan nem ruházhatta fel messzemenő jogokkal, bizalmas rendeletben azonban utasíthatta a közigazgatási hatóságokat a kormánybiztos legmesszebbmenő támogatására. Ugyanakkor tartván az 'alantás hatóságok' gáncsoló munkájától, utasította a főispánt, hogy a rendeletet nem közölheti velük szó szerint. Világosan látszik az az erőtér is, amelyben Bethlen mozgott: kül- és belpolitikai okokból meg kellett felelni a kisebbségi jogok érvényesítésének, és emellett saját ellenzékét is mederben kellett tartani, mely főleg szélső jobboldalról erőteljes támadásokat indított; és végül, de messze nem utolsó sorban az uralkodó magyar közvéleménnyel is számolni kellett, mely a nemzetiségi politika végrehajtásának nem előmozdítója, hanem gátló tényezője volt.

A kiadott miniszterelnöki utasítás ellenére is voltak azonban súrlódások a németajkú lakosság és Steuer között. A pomázi főszolgabíró 1926 októberében jelentést küldött a kormánybiztosnak, hogy kívánatosnak tartaná, ha kiszállna a németajkú községekbe, mivel ezeken a településeken sikertelen volt a Levente Egyesület megalakulása. Csobánka vezetőjegyzője erre a megkeresésre úgy reagált, hogy a német kormánybiztos csak abban az esetben szálljon ki a községbe, ha annak hazafiassága kétségtelen. Ezt Steuer becsületsértésnek vette, és így reagált: „Azért a munkámért, mellyel a németajkú lakosságnak a magyar hazához és a magyar nemzeti közéletéhez való ragaszkodását és erősítését, a

¹⁴³ U.o.

¹⁴⁴ U.o.

magyarság és németiség között két évszázadon keresztül fennállott érzelmi és lelki egység fenntartását úgyszólván teljesen magamra hagyatva szolgálom, semmiképp sem érdemlem meg a gáncsvetést és megrágalmazást, hanem a legmesszebbmenő támogatást.”¹⁴⁵ Steuer a rábízott feladatot valóban maximális lojalitással végezte, azonban teljes érzéketlenséget mutatott a németiség kisebbségi jogainak törekvéseivel szemben. A munkáját sok esetben azonban az is akadályozta, hogy nem kapott egyértelmű megkereséseket, aminek az oka például az volt, hogy nem volt egyetértés a helyi és a járási közigazgatás között. Míg a pomázi főszolgabíró Steuernek írt levelében azt írta, hogy nemzetiségi kérdéstről tárgyalni véleménye szerint nem is szabad, mert „ezer sebből vérző hazánkat a nemzetiségi kérdés, illetve a nemzetiségi izgatók tették tönkre”.¹⁴⁶ Addig a községi közigazgatás nem nézte jó szemmel, ha a kormánybiztos kiszállt a településre, mert benne a kisebbségi jogok érvényesítőjét látta; viszont a németiség sem fogadta bizalmába, mert nem képviselte érdekeiket a kormány felé. Így ez a kormánybiztosi pozíció életképtelennek bizonyult, eredeti célját nem tudta betölteni.

A feladat tehát nem volt könnyű: érvényesíteni a magyarországi németiség kisebbségi jogait ugyanakkor viszont a magyar államhoz, nemzethez való hűséget és kötődést is erősíteni. Erre a feladatra vállalkozott Bleyer Jakab, akinek ehhez meg kellett nyernie a kormány bizalmát, a hazai németekkel elfogadtatnia magát és végül, de messze nem utolsósorban a német kormány bizalmát is bírnia kellett. A németiség megváltozott igényeit kellett képviselni, mely Gratz Gusztáv szavaival így hangzott: *"Ami nem volt szükséges a mai megelőző nemzedék szemében, az szükséges lehet a mai generáció szempontjából. A német kisebbség kulturális törekvéseinek megszervezését is e fejlődés tette szükségessé."*¹⁴⁷ Bleyer világosan látta, hogy egy átfogó, a teljes magyarországi németiséget irányítani tudó mozgalomnak szüksége van német nyelvű sajtóra. Német nyelvű lapok ugyan már léteztek, de olyan lap, ami az egész németiséghez szólna, nem. Ezért indította útjára 1921. október 2-án a 'Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn' című hetilapot. Az első szám vezércikkében Bleyer konkrétan definiálta a célközönséget: Magyarország sváb falvaiban élő keresztény németek. A címlapon lévő kép, Horthy Miklós fehér lovon, egyértelműen kifejezte a magyar államhoz való lojalitást.¹⁴⁸ Bethlen anyagi támogatást kívánt adni a lapkiadáshoz, de Bleyer ezt egyértelműen elutasította, tartván attól, hogy így a magyar

¹⁴⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 114/1926

¹⁴⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924

¹⁴⁷ GRATZ Gusztáv: *Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája*. In: Magyar Szemle, 1934. 10.sz. 132.

¹⁴⁸ BLEYER Jakab: *Ein Vor- und Geleitwort*. In: Sonntagsblatt, 1921. október 2. 1-2.

kormány befolyása alá fog kerülni a lap. Természetesen az sem véletlen, hogy 1921 októberében indult meg az újság. Ekkor zajlottak ugyanis Bácskában és Baranyában a nemzetgyűlési választások, amelyeken a kormányzópárt színeiben a villányi körzetben Bleyer, Regőcén Lang János, Baján pedig Schnetzer Ferenc indult jelöltként.¹⁴⁹ A Sonntagsblatt tág teret adott a választási kampánynak, ami azonban nem hozta meg Bleyerék számára a kívánt sikert, mert nem jutottak be a nemzetgyűlésbe.¹⁵⁰ A történelmi folyamatok szerencsétlen összjátéka volt, hogy a lap indulása szinte egybeesett Habsburg IV. Károly második puccskísérletével (1921. október 23-24.) és legitimista hangvételű cikkeivel bizalmatlanságot keltett a magyar kormánykörökben. Bleyer ugyanakkor nagyon ügyesen lavírozott, mert nem a kormányzóval és a kormánnyal szállt szembe a detronizálás miatt, hanem azt írta, hogy a trianoni békediktátum kényszerítette Magyarországot a trónfosztásra.¹⁵¹ Aztán még 1937-ben is azt jelentette a budakörnyéki főszolgabíró a főispánnak, hogy a német falvakban jó talaja van a legitimizmusnak. Greszl Ferenc nagykovácsi plébános a karácsonyi községi ünnepségen is nyíltan hangoztatta ezt, egy másik alkalommal pedig ellentmondva a községi vezetőjegyzőnek nem tartott külön szentmisét Horthy születésnapjára, hanem a rendes misén tett róla említést. A pángermán érzelműnek tartott plébános helyzetét tehát tovább súlyosbította legitimista beállítódása.¹⁵²

Bethlen István azonban mégis a legitimizmusa miatt fogházra ítélte Gratz Gusztávot tette meg az 1923-ban Bleyer által alapított Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) elnökévé. Az egyesület vezetőit azonban nem csupán felső szinten választották ki, hanem a helyi csoportok szintjén is.¹⁵³ A Miniszterelnökség miniszteri osztálytanácsosa felhívta szigorúan bizalmas levélben a főispán figyelmét a következőkre: *„Tekintettel arra, hogy a fenti egyesület működése kell, hogy országos szempontból a legszigorúbb ellenőrzés alatt álljon, felhívom figyelmét jelentésének a legapróbb részletekre kiterjedő fontosságára különösen abból a szempontból, hogy a felsoroltaknak az egyesület vezetőségébe való beválasztása nem fog-e nemzeti illetve faji szempontból az országra káros hatást gyakorló*

¹⁴⁹ Sonntagsblatt, 1921. október 2. 3-4.

¹⁵⁰ Sonntagsblatt, 1921. november 6. 4.

¹⁵¹ BLEYER Jakab: *Auf dem Wege in die Tiefe*. In: Sonntagsblatt, 1921. november 13. 1-2.

¹⁵² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 12/1937

¹⁵³ Az MNNE vezetőségébe megválasztott tagok: Schwannauer Antal és Tafferner Antal Zsámbékról, Bader Tamás Perbálról, Rumpl Pál Budakesziről, Oszfok János, Steer Márton és Weibert Pál Torbágyról, Ebner Antal Budaörsről, id. Knap János és Wölbling Ferenc Törökbálintról, Gressl Ferenc, Eberhardt Antal és Krassa Henrik Budafokról, Schendelbach János Hajósról, Teusch Gusztáv Tökölről, Hufnagel Ferenc Solymárról, Bokor József Dunabogdányból, Jali Ferenc Piliscsabáról – Lásd: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923

működést eredményezni.”¹⁵⁴ A főispán pedig külön utasította a főszolgabírókat, hogy „szigorúan bizalmasan történő tudakozódás után” sürgősen tájékoztassák őt afelől, hogy nevezettek részt vettek-e azelőtt nemzetiségi mozgalmakban, „a magyar államhoz való hűség szempontjából magatartásuk, közéleti szereplésük milyen, azaz nincsenek-e túlzott német nemzetiségi eszméktől telítve, befolyásos népszerű egyének-e, agilisak-e vagy sem, egyéniségük magatartásuk viszonyaik után ítélve élénkebb működésre számíthatni-e részükről az egyesületben és milyen irányban (túlzó német, mérsékelt).”¹⁵⁵ E fenti szempontok figyelembevételére alapján a főispán 11 személyt javasolt az MNNE vezetőségének tagjainak, mint „államhűség és politikai szempontból megbízható egyéneket.”

Arra is törekedtek azonban, hogy ne csak a vezetőségi tagok kiválasztásába szólhassanak bele, hanem a tagság összetételébe is. A járási főszolgabírónak felhívta a főispán a figyelmét, hogy kívánatos lenne minél több német nevű vagy nyelvű tagot rábírnival az egyesületbe való belépésre, de feltétlenül „magyarul érző, izzó magyar gondolkodású” személyeket, hogy így „a magyar hazához hű tagok többségben legyenek”.¹⁵⁶

Létszáma okán az ország legszigorúbban ellenőrzött nemzetiségi mozgalma a német volt. Történt mindez abban az időben, amikor Magyarország nagyon jól tudta, hogy a vágyott területi revízió érdekében Németországra fog támaszkodni és Németországot meg akarta győzni arról, hogy a kisantant államaiban hozzanak létre egy magyar-német egységfrontot az ott élő többségi nemzettel szemben és mindehhez Bleyer támogatását is kérte Bethlen. Bleyer azt válaszolta Bethlennek, hogy örömmel fog majd közvetíteni, ha Magyarországon valóban biztosítani fogják a kisebbségi jogokat. (Még ha meg is lett volna Bleyerben a közvetítés szándéka, akkor sem lett volna könnyű dolga, ugyanis a szomszédállamok az ott élő németiséget disszimilálni akarták épp a magyar revíziós törekvések ellenében.)

Az MNNE zászlóbontására azonban csak 1924 augusztusában nyílt mód, miután megalakulása után több mint egy évvel engedélyezték a működését. Augusztus 20-a kínálkozó alkalom volt az egyesület belépési felhívásának közzétételére, melyben hangsúlyozták a magyar, hazafias szellem ápolását valamint a német nyelvhez, oktatáshoz, hagyományokhoz való ragaszkodás szükségességét.¹⁵⁷ Az egyesület egy évvel későbbi

¹⁵⁴ u.o.

¹⁵⁵ u.o.

¹⁵⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924 12.1.

¹⁵⁷ „Es ist Aufgabe des Vereins, den treu ungarischen und unentwegt patriotischen Geist ... zu pflegen. Andererseits ist es eine Aufgabe deutsche Sprache, deutsche Bildung und deutsche Sitte ... zu erhalten und zu fördern.” – Az MNNE felhívása a belépésre. Lásd: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 19/1925

beszámolójában a vezetőség eredményesnek tartotta a helyi csoportok szervezését,¹⁵⁸ azonban Pest megyében csak ekkor kezdhettek szervezkedni. Ennek oka az volt, hogy ebben a megyében különösen erős bázisa volt a magyar sovinszta gondolkodásnak. A közvélemény éppen a főváros szomszédságában nem akart tudomást venni a német mozgalomról.¹⁵⁹ A Miniszterelnökségen ezért arra az álláspontra jutottak, hogy Budapest környékén az MNNE ne alakítson egyelőre helyi választmányokat, inkább Dél- és Nyugat-Magyarországon kezdjék a szervezőmunkát.¹⁶⁰ Az egyesület szervezkedését izgatásnak minősítette a főispán, és különös helyi sajátosság volt, hogy a Pest megyei főispán 1925. november 24-én külön megállapodást kötött az egyesülettel, melyben megegyeztek, hogy szórványtelepüléseken nem szervezkedhetnek, mindent előre be kell jelenteni és engedélyt kérni, valamint a helyi vezetőség névsorát fel kell terjeszteni és a főispán dönthet arról, hogy kit nem tart kívánatosnak.¹⁶¹ A főispán egyben hozzájárult ahhoz, hogy a megye több településén tagtoborzó gyűléseket tartsanak. A pomázi járás főszolgabírója jelentette, hogy a gyűléseket megtartották, de elegendő létszám híján nem tudták az egyesületet megalakítani.¹⁶² A jelentés szerint rendzavarás nem történt, a beszédeket Goldschmidt György központi egyesületi titkár tartotta, aki nem értette a történeteket: „*Nem értem, mi van a pomázi járásbeli svábokkal, úgy látszik azoknak nincs érzékük az anyanyelvhez.*”¹⁶³ Az első egyesületek csak 1926. második felében alakulhattak meg.¹⁶⁴ 1927-ig a vármegye 13 településén megalakult ugyan az MNNE, azonban működését engedélyezés híján mégsem kezdhette meg.¹⁶⁵ Gratz ezért levélben fordult a főispánhoz, melyben panaszt emelt, hogy az alispán a vármegye egész területén szabotálja a helyi csoportok tudomásul vételét, még azokban a községekben is, ahol a főispáni engedély már megvolt.¹⁶⁶ Gratz Gusztávot is azonban - aki a magyar hazához való kötődést fontosabbnak tartotta a németiséghez való tartozásnál – a pomázi főszolgabíró izgatónak tartotta.¹⁶⁷ A központi járás főszolgabírója pedig egyenesen azzal vádolta meg az MNNE országos vezetőségét, hogy a községekben újra „német világot” akarnak teremteni.¹⁶⁸ Amint az egyesület szervezkedése intenzívebbé vált a közigazgatás már gyanúsnak tartotta és

¹⁵⁸ SPANNENBERGER 2005. 68.

¹⁵⁹ MOL ME 1926 -L - 34 (7021), MOL ME 1926 - C - 1808 – Közli: BELLÉR 1973. 658.

¹⁶⁰ MOL ME 1925 - T-75 – Közli: BELLÉR 1973. 658.

¹⁶¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 125/1925

¹⁶² u.o.

¹⁶³ u.o.

¹⁶⁴ Budaörs, Budajenő, Solymár, Budakalász, Taksony, Dunaharaszti, Pilisszentiván – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 145/1926

¹⁶⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 100/1927 – 1927. május 2.

¹⁶⁶ U.o. 1927. július 21.

¹⁶⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924

¹⁶⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 88/1924

jelentette a Belügyminisztériumnak. Ilyen „vigyázó” szemekkel figyelték az oktatás megszervezését is.

A kisebbségek nyelvi és kulturális jogainak kielégítésére született meg a 4800/1923. M.E. sz. rendelet,¹⁶⁹ melynek alapján a 110 478/VIII.a. VKM sz. rendelet¹⁷⁰ a kisebbségek iskolaügyéről rendelkezett. A jogszabály európai mércével is mintaszerű volt,¹⁷¹ azonban a gyakorlati végrehajtása megbicsaklott az alsóbb közigazgatási hatóságok gáncsmunkájának következtében. Kezdetben azonban miniszteriális szinten is óvatosságra intették a vármegyei közigazgatást. Pogány Frigyes a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára levelet írt a főispánnak, melyben felhívta a figyelmét, hogy a tanfelügyelő tapintatosam törekedjen arra, hogy az egyes községekben a „C”-típusú iskolát szorgalmazza és hívja fel az érdekelték figyelmét arra, hogy gazdasági érdekük a magyar nyelv elsajátítása. Ha azonban „*tapintattal, jóakarattal*” nem érnek célt, akkor engedje meg az „A” illetve „B” típus felállítását.¹⁷² PPSK vármegye főispánja izgatásnak tekintett minden olyan kezdeményezést, amely „A” vagy „B” típus bevezetését szorgalmazta: „*Sajnálattal tapasztalom, hogy igen sokan vannak, akik részint személyes, részint politikai érdekek istápolására a nemzetiségi törvényt akarják arra felhasználni, hogy vármegyénkben élő idegen ajkú honfitársainkat állandóan izgassák, közöttük elégedetlenséget szítsanak, őket a hatóságokkal szemben bizalmatlanná tegyék, a jelenlegi állapotok megváltoztatását szorgalmazzák. Nagyon kérek, hogy minden ilyen irányú mozgolódást éber figyelemmel kísérni és megakadályozni szíveskedjél.*” – írta a főszolgabíróknak.¹⁷³

A megyében az 1923/24-es tanévben 21 településen összesen 28 iskolában volt „C”-típusú német nyelvoktatás,¹⁷⁴ 3 (Budakeszi, Torbágy és Budaörs) településen 4 „B”-típusú iskola, Budajenőn és Telkin pedig két „A” – típusú „C” típusú iskola felállítását javasolta az államtitkár Vecsésen, Szigetbecsén, Pilisborosjenőn és Budakalászon.¹⁷⁵ Ezekben a

¹⁶⁹ BALOGH – SIPOS 2002. 57.sz.

¹⁷⁰ U.o. 58. sz.

¹⁷¹ BALOGH Sándor: *A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében*. In: BALOGH – SIPOS 2002.; valamint PRITZ 2002. 9-10.

¹⁷² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923

¹⁷³ U.o. 12.l.

¹⁷⁴ C típusú iskolák: Ceglédbercel állami, Szigetcsép állami és r. kat, Szigetszentmárton állami és r. kat. , Szigetújfalu állami és r. kat, Taksony állami, községi és r. kat, Dunavarsány községi, Tököl r. kat., Budakeszi állami, Perbál r. kat, Zsámbék r. kat fiú és lányiskola, Dunaharaszti r. kat, Törökbálint r. kat fiú és lányiskola, Csobánka állami, Dunabogdány állami, Nagykovácsi állami, Pilisborosjenő r. kat, Piliscsaba állami, Pilisszentiván állami, Pilisvörösvár állami, Solymár állami, Üröm r. kat. – Lásd: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924 9-11.l.

¹⁷⁵ u.o.

településeken a következő tanévtől meg is indult a német nyelvoktató iskolatípus.¹⁷⁶ Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az „A” és „B”- típusú iskolák egyházi fenntartásúak voltak (római katolikus), míg a 28 „C” – típusú iskolából 13 volt egyházi iskola. Ezek az adatok ellentmondanak annak a szakirodalmi megállapításnak, hogy az egyház jobban gátolta volna az anyanyelvi oktatás bevezetését, mint az állam.

A helyi közigazgatás hozzáállását pedig jól példázta a pomázi főszolgabíró körrendelete a községi vezetőjegyzőknek az iskolarendeletről kapcsolatban: *„A fent hivatkozott rendeletek kiadását nem lehetett megakadályozni, de viszont azok végrehajtásánál a közigazgatásra nagy feladat vár. Azt, amit eddig építettünk a nemzeti eszme érdekében, felfuvalkodásból avagy túlkapásból lerombolni nem engedjük, ez a becsületes magyar közigazgatás legszentebb feladata, ezzel tartozunk az ezer éves és ezer sebből vérző szerencsétlen megcsonkított hazánknak.”*¹⁷⁷ A szociáldemokraták azonban a német nyelv bevezetése mellett agitáltak. Ennek egyértelműen pártpolitikai motivációi voltak, ugyanis ismeretes, hogy a szociáldemokraták körében nagy számmal voltak jelen német nemzetiségűek.¹⁷⁸ A helyi közigazgatás azonban jól végezte feladatát, ugyanis az „A” és „B” típusú német iskolák száma az 1935-ös újabb iskolarendeletről nem is változott,¹⁷⁹ a „C” típusú iskolák száma azonban 1933-ra 35-re nőtt.¹⁸⁰ Ez a változás jól mutatja, hogy az állam által leginkább „tolerált” iskolatípus a nyelvoktató volt, a nemzetiségi iskolák számának kimutatását kedvezővé tette, lényegi változást azonban az anyanyelv ápolásának tekintetében nemigen hozott.¹⁸¹

Hiba lenne azonban csak a közigazgatás gáncsmunkájának eredményét látni a kisebbségi iskolák sikertelenségében. A magyarországi németek egy része maga sem igényelte az anyanyelvet magasabb óraszámú tanító iskolákat. Egyrészt a gazdasági érdekeik valóban afelé hatottak, hogy az államnyelvet kell minél inkább megtanulni. Különösen igaz ez a főváros környéki németekre, ahol a környező települések lakói áruikat a budapesti piacra vitték eladni, gyakran pedig ugyancsak Budapesten dolgoztak. Aki tehetséges volt és értelmiségi pályára készült, szintén érdekelt volt a magyar nyelv minél alaposabb elsajátításában. Másrészt azonban a gazdasági érdekek mellett nyilván döntő volt

¹⁷⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

¹⁷⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923 5.l.

¹⁷⁸ Erről bővebben lásd: TILKOVSKY Loránt: *Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der deutschen Nationalität in Ungarn 1919 – 1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.; BELLÉR 1973. 645-687.

¹⁷⁹ Ehhez v.ö. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923 és 10/1936

¹⁸⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

¹⁸¹ 1924 és 1927 között az A típusú iskolák száma 49-ről 33-ra csökkent, a B típusúaké 73-ról 55-re, a C típusúak száma pedig 169-ről 265-re emelkedett. – Lásd: PRITZ 2002. 10.

az is, hogy a magyarországi németek nagyobb része Deutschungar tudattal rendelkezett és a magyar nyelvű iskola választásával a magyarsághoz való kötődést akarta kifejezni. Ennek egyik legkifejezőbb megfogalmazását a vecsési Teichter Antal mondta egy képviselőtestületi ülésen, amikor a felsőbb hatóságok a településen „B” típusú iskolát akartak bevezetni: *„A vecsési németajkúak mindig 48-asok és lelkes magyar érzelműek voltak, úgy az iskolaszékekben, mint a képviselőtestületi közgyűléseken már évtizedekkel ezelőtt állást foglaltak a magyar nyelv mellett és bár megtartották anyanyelvüket, nemcsak lélekbeli kívánságaik, hanem a magyar testvérekkel való teljes összhang biztosítása céljából is minden tudásukat és ismeretüket magyar nyelven kívánták megszerezni. Legyen az anyanyelv bármilyen, az egy kincs, amelyet mindig megőriznek. A németajkúak szívéből beszél, amikor kimondja, hogy a magyar földből szívták az anyatejet, ez táplálta őket kettőszáz éven keresztül, ennek minden röge hozzájuk nőtt és szerinte ahhoz kell igazodni, amely nekik eddig egy bőséges kenyeret, tisztességes megélhetést és teljes polgárjogot adott.”*¹⁸² Meg kell tehát állapítanunk, hogy a kisebbségi iskolák szervezésének sikertelensége nem csupán a közigazgatáson múlt, hanem a magyarországi németek jelentős részének elzárkózásán is. Természetesen ez utóbbival nehezen szembesültek a hazai németek vezetői, de a szakirodalom sem igen vette ezt a szempontot figyelembe.

Továbbá azon praktikus szempont is gátolta a kiadott iskolarendelet végrehajtását, hogy nem volt kellő képesítéssel rendelkező tanerő. Német nyelvű tanítóképzés ekkor még nem volt hazánkban (ezt majd csak később – 1939-ben – a megváltozott külpolitikai erőter hozza létre),¹⁸³ amit a magyar állam nyújtott az a nyári néhány hetes német nyelvtanfolyam volt a tanítók részére, ami vajmi kevés volt a színvonalas oktatáshoz. A pomázi főszolgabírónak azonban ez is sok volt, tiltakozott az ellen, hogy a tanítókat „berendelik” a tanfolyamra, ami *„annak a kósza hírnek adott tápanyagot, hogy vége a magyar tanításnak ezt fel kell adni, a kormánynál Bleyerék kerekedtek felül és ősszel az egész vonalon kezdetét veszi a németesítés és aki ennek be nem hódol az megy a B listára.”*¹⁸⁴ Nyilvánvalóan a főszolgabíró túloz és az általam vizsgált járások közül nem volt egy sem, amelyik ilyen élesen akadályozta volna a nemzetiségi törekvéseket.

A vármegyei közigazgatás magatartását azonban befolyásolta a Belügyminisztérium többszöri figyelmeztetése is, mely óvatosságra intette, arra hivatkozva, hogy az egyesület

¹⁸² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok sz.n./1938

¹⁸³ Erről bővebben lásd: DONÁTH Péter: *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958.* Budapest, Trezor Kiadó, 2008.

¹⁸⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 95/1925 – 1925. augusztus 25.

működése „*pángermán célokat követ*”, az egyes eseteket azonban nem konkretizálták. Így a németiség jogos kisebbségi követeléseit is pángermán agitációnak tartották.¹⁸⁵ Természetesen az Egyesületnek is érdeke volt, hogy elhatárolódjon az egyes településeken működő szélsőségesebb elemektől. Az MNNE vezetősége kérte a kormányt, hogy az esetlegesen felmerülő panaszokról informálják őket, mert csak így tudnak azokkal szemben eljárni, akik az egyesület alapszabályaival ellentétes tevékenységet fejtenek ki. A túlfűtött elemek izgatása nekik is zavaró volt. Így került sor 1933 májusában Budaörsön arra, hogy az Egyesület helyi vezetője személyesen panaszolta be a főispánnál a község plébánosát,¹⁸⁶ aki nagyon erőteljes agitációt folytatott annak érdekében, hogy a községben „A” típusú iskola működjön és emiatt a helyi vezető lemondását nyújtotta be a főispánnak.¹⁸⁷ Az eljárás fonákságára vall, hogy a főszolgabíró mindezért az egyesületet és személyesen Bleyert tette felelőssé.¹⁸⁸ Ebben azonban látnunk kell azt is, hogy 1933-ra Bleyer álláspontja már gyökeresen megváltozott a 20-as évek elejéhez képest. Főként az 1930-as népszámlálás keserű eredményét látva (1920: 551 211, 1930: 478 630 német anyanyelvű),¹⁸⁹ valamint állandóan konfrontálódva a bethleni nemzetiségpolitika végrehajtásának kudarcával radikálisabb irányvonalat képviselt és egyre inkább Németországra támaszkodva akarta keresztülvinni törekvéseinek megvalósulását. Halála azonban gyökeres változást hozott az Egyesület életében.

A szakirodalomban nincs egyetértés abban, hogy Bleyer halála valóban cezúra-e az MNNE és a magyarországi németek sorsát illetően. Tilkovszky Loránt és Bellér Béla szerint mindenképpen választóvonalnak tekinthető, Norbert Spannenberger szerint azonban nem.¹⁹⁰ Ő későbbi időpontra, 1934/35-re teszi ezt. Spannenbergernek abban igaza van, hogy az MNNE kettéválása döntő volt az események későbbi alakulására, lényegileg azonban mégis Bellérral és Tilkovszkyval értünk egyet, mert az Egyesület kettészakadása csak a már elkezdődött folyamatok kicsúcsosodása volt és a két irányzat ily egymásnak fordulása Bleyer halálával vette kezdetét. Vezető pozícióba kerültek azok az ifjúradikálisok,¹⁹¹ akiket Bleyer

¹⁸⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 147/1929

¹⁸⁶ A község plébánosáról bővebben lásd: GRÓSZ András: *Aubermann Miklós plébánosi működése Budaörsön 1925 és 1944 között*. In: *Elődeink öröksége III. Tanulmányok Budaörs múltjából*. Szerk. VASS Jenő Sándor, Budaörs Város Önkormányzata, 2007. 295–325.

¹⁸⁷ Megjegyzendő, hogy Budaörsön „B” típusú iskola működött az 1924/25-ös tanévtől. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

¹⁸⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 31/1933 – Hozzá kell tennünk azonban, hogy 1933. május 9-én volt Bleyernek az ismert viharos parlamenti beszéde, melyben a népszámlálási adatok eredményeiért a bethleni nemzetiségpolitikát ostorozta. Ezzel a beszéddel Bleyer a támadások keresztútjába került.

¹⁸⁹ MSK 69.; 83.

¹⁹⁰ SPANNENBERGER 2005. 94 – 95.

¹⁹¹ Basch Ferenc. Kußbach Ferenc, Johann-Faul Farkas, Franz Rothen, Anton König, Heinrich Mühl, ágidius Faulstich

tanított németországi ösztöndíjakkal és akiknek kapcsolatuk volt a németországi nemzetiszocialista körökkel. A németországi ösztöndíjasokra már évekkel azelőtt felfigyelt a magyar kormány és Gratz Gusztáv, az Egyesület elnöke is óvva intette Bleyert az ösztöndíjak szervezésétől. A Miniszterelnökség már 1928-ban bizalmas megfigyelésre kérte a főispánt, hogy kísérje figyelemmel a megye területéről kiment ösztöndíjas ifjakat, 1932-ben pedig kifejezetten jelentést kért róluk, mert *„több jel mutat arra, hogy az ifjak odakint nem kívánatos befolyás alá kerülnek, aminek azután hazatértükkor nyilvánul meg sok esetben a káros kihatása.”*¹⁹² A vizsgált járások közül egyedül a központi járásból jelentették, hogy egy budaörsi ifjú, Luncz István egyetemi hallgató tanul Münchenben.¹⁹³ Nincsenek pontos adataink arról – természetesen a magyar kormánynak sem voltak -, hogy hány magyarországi német fiatal érintett ez az ösztöndíj-lehetőség, annyi viszont bizonyos, hogy csekély létszámmal is élére tudtak állni a radikálisabb irányvonalnak.

A német öntudat ébresztését szolgálták a Németországból ideutazó ún. „Wandervogel”-ek, vándordiákok is. Erre a jelenségre a megyében az 1930-as évek elején figyeltek fel a helyi hatóságok. Az ország más területein ezek a „Wandervogel”-ek már korábban is felbukkantak, de először a Dunántúl német községei voltak a célpontjaik, a „Schwäbische Türkei” települései. Idővel azonban mind keletebbre jöttek és 1930 novemberében a Belügyminisztérium kért jelentést a főispántól a vándordiákokra vonatkozóan, ekkor még azonban a főispán jelentése nemleges volt.¹⁹⁴ Az első pozitív jelentés 1933 májusában volt a központi járásból. A járás két községében Budaörsön és Soroksáron bukkantak fel Pünkösdi alkalmával.¹⁹⁵ Közvetlenül Németországból jöttek, külön teherautókon. A főszolgabíró ugyan semmit nem konkretizált, de mégis azt javasolta, hogy meg kellene akadályozni, hogy ezek a kirándulók az országba bejöhessenek.¹⁹⁶ Nyilván ebben a javaslatában benne volt az is, hogy ugyancsak 1933 májusában volt Budaörsön a fent említett eset, amikor a plébános vezetésével aláírásokat gyűjtöttek „A” típusú iskola bevezetésére. A párhuzamot megvonni nem nehéz.. Júniusban ezek a kirándulások

¹⁹² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 136/1932

¹⁹³ U.o.

¹⁹⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 26/1929

¹⁹⁵¹⁹⁵ Budaörs ekkor azért is számított kiemelt turisztikai célpontnak, mert a helyi némettség ekkor rendezte meg első alkalommal a Passiójátékot a Kőhegyen, aminek igen nagy jelentősége volt nagy sajtóvisszhanggal. A budaörsi passiójátékok életrehívója Bató Géza helyi tanító volt, akit a Székesfehérvári Törvényszék 1919. október 31-én két évi börtönbüntetésre ítélte a Tanácsköztársaság idejében tanúsított magatartása miatt. A passiójátékok minden téren elismerést kaptak, mégis Batót távol akarták tartani a szervezéstől, hanem egyre inkább Steuer Györgynek jutott a feladat. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 79/1937

¹⁹⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 33/1933

folytatódtak a Buda környéki falvakban. Ezeknek a hatása egész nyáron érzékelhető volt, azonban semmi olyat nem tettek, amiért hatósági beavatkozásra lett volna szükség.

A magyarországi németek vezetői nagyon jól tudták, hogy Hitler a magyar revíziós törekvésekért előbb vagy utóbb be fogja nyújtani a számlát. Ennek igazolását világosan mutatja Kussbach Ferenc¹⁹⁷ 1934. január 3-án a Pesti Naplóban megjelent cikke, melyben azt fejti ki, hogy a hazai németiség tudatában van annak, „*hogya a magyar revízió útjának kimunkálása nem tisztán külpolitikai feladat, hanem annak egyéb feladatai is vannak.*” Ezért elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar kormány teljesítse a német kisebbség nyelvi és kulturális kívánalmait.¹⁹⁸ A hatalomra kerülő Hitler azonban még nem akart foglalkozni a magyarországi németekkel miután személyes találkozáson megtapasztalta Gömbös Gyula keménységét. Ennek egyik releváns példája az 1934. februári Hitlernek címzett megválaszolatlan Gömbös-levél a magyarországi németek helyzetéről.¹⁹⁹ Szegedy-Maszák Aladár, aki akkor a Külügyminisztérium politikai osztályának volt a munkatársa visszaemlékezésében ezt azzal magyarázta, hogy Berlin a magyar-német érdekazonosságot távolról sem tartotta olyan fontosnak, mint a „*budapesti levélíró és a német orientáció más lelkes hívei*”.²⁰⁰ Úgy gondoljuk, hogy igazat kell adnunk Szegedy-Maszáknak ebben. Ez a levél nagyon szorosán összeeseng Gömbös Gratz Gusztávhoz intézett 1934. májusi levelével, mely a PPSK vármegyei főispán bizalmas iratai között olvasható. Gömbös ebben nagyon határozottan megnevezi, hogy melyik az a terület, ahol nem ismer kompromisszumot: „*Az alapszabályok vonatkozó rendelkezése félre nem érthető módon teljesen kizár az egyesület tevékenységéből minden politikumot. Ez az a terrenum, amelyen a múltban s különösen a közelmúltban bizonyos joggal kifogásolható jelenségek voltak észlelhetők.*²⁰¹ (...)Ezzel szemben ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy az egyesület kulturális tevékenységét – de csakis az ilyet – teljes támogatásban kívánja a kormány részesíteni. Felesleges előtted hangsúlyoznom, hogy a legteljesebb megértéssel viseltetem a hazai német kisebbség minden olyan törekvésével szemben, amely harmóniában áll a magyar állameszmével, a magyar

¹⁹⁷ Kussbach Ferenc Bleyer Jakab veje volt, aki annak halála után elfoglalta Bleyer helyét az MNNE-ben.

¹⁹⁸ KUSSBACH Ferenc: *A magyar revízió útja és a hazai németiség.* Pesti Napló, 1934. január 3. 14.

¹⁹⁹ PRITZ 1990. 345.; TILKOVSKY Loránt: *Gömbös 1934. évi kezdeményezése a német kisebbségi kérdés rendezésére.* A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1980. 167–170. A levelet lásd.: A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Szerk.: JUHÁSZ Gyula – PAMLÉNYI Ervin – RÁNKI György – TILKOVSKY Loránt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. (továbbiakban: *Wilhelmstrasse...* 1968.) 19. sz. irat

²⁰⁰ SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Budapest, Európa-História, 1996. I. köt. 40.

²⁰¹ Öt évvel azelőtt, 1929-ben Darányi Kálmán államtitkár nagyon hasonló gondolatmenettel írt levelet a Belügyminisztériumhoz: mindaddig, amíg az MNNE „minden politikától menten” csupán kulturális céljaiért száll síkra, a kormány nem gördít akadályt az útjába. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 147/1929

*hazához való hűséggel és törhetetlen ragaszkodással. Készséggel felkarolok és támogatok minden olyan törekvést, amely a magyar államiság érdekeit nem sérti és amely a magyar nemzeti célok megvalósulását nem keresztezi. De természetes, hogy minden rendelkezésemre álló eszközzel szembe kell szállnom a magyar államépület szilárdságát, a magyar nemzeti munkát veszélyeztető szubverzív áramlatokkal.*²⁰² Az, hogy Gratz továbbra is elvállalta az egyesület vezetését elősegítette Pest megyében a helyi csoportok engedélyezését is.²⁰³ 1934 szeptemberében Pataky Tibor²⁰⁴ személyes kérésére az alispán tudomásul vette a már hosszú évek óta erre váró helyi csoportok megalakulását. (Budakeszi (1928), Dunabogdány (1929. november), Nagykovácsi (1930. február), Szigetújfalu (1925), Taksony (1927), Törökbálint (1925))²⁰⁵

1934/35-ben viszont szakadás következett be az Egyesületen belül, melynek kiváltó oka az volt, hogy a nemzetgyalázás miatt elítélt Basch Ferencet Gratz Gusztáv kizárta az Egyesületből, és Basch-sal együtt több ifjúradikális is kivált, akik létrehozták a Volksdeutsche Kameradschaft-ot.²⁰⁶ Gratz Gusztáv döntése nyilván növelte a kormány szemében a bizalmat és minden bizonnyal ennek volt köszönhető, hogy 1935-ben az iskolarendeletet módosították. Gyakorlatilag egységes nemzetiségi iskolatípust hoztak létre, az „A” és „C” típusú iskolákat megszüntették és „B” típusú iskola bevezetését írták elő.²⁰⁷ Ez a jogszabály sokat lendített volna a kisebbségi iskolaügyön, gyakorlati megvalósulása azonban nem volt ennyire egyértelmű. Nehezítette a helyzetet, hogy továbbra sem volt német nemzetiségi tanítóképzés; nem voltak német nyelvű középiskolák; illetve több helyütt azok a magyarországi németek, akiknek az igényeit maximálisan kielégítette a nyelvoktató iskolatípus, a vegyes tannyelvű oktatást már soknak tartották, és inkább magyar tannyelvű iskolába/osztályokba írták gyermekeiket. 1936 augusztusában országsszerte megtartották a szülői értekezleteket az új típusú iskola bevezetéséről – többnyire eredménytelenül.

Érdeemes alaposabban szemügyre vennünk a vecsési helyzetet, ami ebből a szempontból iskolapéldának számít. A monori főszolgabíró 1936. augusztus 12-én jelentette az alispánnak, hogy a járás két településén Ceglédbercelen és Vecsésen megtartották a szülői értekezleteket, de mindkét helyen a régi iskolatípus mellett voksoltak. A főszolgabíró nyilván

²⁰² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 55/1934 – 1934. május 2.

²⁰³ Gratz Gusztáv elnöki pozíciójával kapcsolatban lásd bővebben: BELLÉR 2002. 27–28.

²⁰⁴ Pataky Tibor a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának volt a vezetője.

²⁰⁵ U.o. – 1934. szeptember 18.

²⁰⁶ SPANNENBERGER 2005. 105-113.

²⁰⁷ *Az 1935. évi 11 000 ME sz. rendelet az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetéséről.* In: BALOGH – SIPOS 2002. 61. sz. irat, 282–283.

helyesen mutatott rá arra, hogy a gazdasági érdekek azt követelik, hogy a gyerekek tanuljanak meg jól magyarul, mert többnyire a fővárosi piacokon értékesítik az áruikat. „*Ettől eltekintve azonban meg kell említenem azt is, hogy ezen községek lakossága – habár német anyanyelvű is – lélekben magyar s magyar érzelmeit nem tagadta meg s ő maga tiltakozik az ellen, hogy német anyanyelve miatt nem tekintsék magyarnak. Ez a német nyelvű kisebbség – habár különösen az idősebbje német anyanyelvet is beszél – de magyarul érez. Az előbb említett gazdasági természetű indokok mellett a magyar állameszméhez való ragaszkodásuk is készítette őket arra, hogy ily módon szavazzanak.*”²⁰⁸ A helyzet azonban korántsem ilyen egyértelmű, ugyanis 1936. augusztus 30-án 152 család beadvánnyal fordult Hanauer Árpád váci püspökhöz, melyben kérték a római katolikus iskolában az új iskolatípus bevezetését.²⁰⁹ A püspök vélemény és tárgyalás miatt leküldte a beadványt Fehér János plébánosnak és a községi egyháztanácsnak. November 4-én ült össze az egyháztanács és a Hanauernek küldött levél szerint mély megdöbbenéssel olvasták Deim János és társainak beadványát. Az összeült egyháztanács úgy határozott, hogy az V. és VI. osztályban a gyerekek heti két órában tanulhatják az anyanyelvüket. A plébános levelében kifejezte reményét, hogy a béke hamarosan helyreáll, az egyháztanács döntését pedig a püspök elfogadta. Majd egy évvel később, a püspök bérmakörútja alkalmával, a vecsési Berger Pál orvostanhallgató (később a vecsési Volksbund szellemi vezetője) egy beadványt adott át, melyben Fehér János plébánost okolták, amiért az iskolában nincs német nyelvű oktatás és az egyházi életben sem hivatalos nyelv a német.²¹⁰ A beadványnak azonban hatása nem volt – illetve 1938. február elején újra szülői értekezletet tartottak, de a szavazás eredményeként az oktatás nyelve továbbra is a magyar maradt²¹¹ – nyilván a plébánosnak nagy szerepe volt ebben. Krüger Aladár országgyűlési képviselő személyesen is megjelent Vecsésen és látva a helyzetet, javasolta a főispánnak, hogy ne erőszakolják ki mindenütt az egységes iskolatípus bevezetését. Javaslatá azonban nem talált meghallgatásra.²¹²

A vecsési eset több szempontból is tanulságos. Egyrészt rávilágítja a figyelmünket arra, hogy amikor a katolikus egyház és a magyarországi németiség viszonyát vizsgáljuk külön kell figyelni az alsópapság és a felsópapság szerepére, mert mint pl. ebben az esetben a

²⁰⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

²⁰⁹ Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (továbbiakban: VPKL) Schola Vecsés 4006/1934 – A monori főszolgabíró jelentése szerint ezt Gratz Gusztáv kezdeményezte, azonban a püspöki levéltárban talált dokumentum ezt nem támasztja alá.

²¹⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

²¹¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1938

²¹² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 27/1939 89.1.

püspök egy helyi döntést hagy jóvá. Másrészt figyelmeztet arra is, hogy a különféle közigazgatási jelentésekkel óvatosan bánjunk, mert 152 család kérelme azért nagyon döntő ahhoz, hogy ne intézzük el a kérdést úgy, hogy a község németjei nem is kérték az új iskolatípus bevezetését. És ha a vecsési helyzetet egybevetjük a budaörsi eseményekkel – mint azt már fentebb említettük, akkor jól láthatjuk, hogy a helyi plébános nagyon hatásosan tudta mozgatni a híveit és így nyilván az ő személye döntő volt a német mozgalom mozgásterében is. Ez a kérdés még kevésbé kutatott, de úgy gondoljuk, hogy az ilyen egyedi esetek rekonstruálásával tudunk egyház és németiség viszonyában az eddiginél realisabb képet kapni.

A megtartott szülői értekezletek több helyütt eredménytelennek bizonyultak, ezért az államtitkár utasította a főispánt, hogy az év szeptemberében újra tartsanak értekezletet.²¹³ Az új iskolatípus bevezetésére azonban csak a következő tanévben került sor, Vecsésen és Csobánkán azonban csak 1938-tól.²¹⁴ 1938 decemberében a vallás- és közoktatási minisztérium levelet intézett a váci püspöknek, melyben egyértelműen leszögezte, hogy Vecsésen a négy tanerős központi iskola három tanerője az egységes rendszer szerinti, egy pedig tisztán magyar nyelven fog tanítani. A négy tanerős Andrassy-telepi iskola mind a négy tanítója tisztán magyar nyelven fog tanítani.²¹⁵ Ugyanebben a hónapban a minisztérium utasította a főispánt: a 11 000/1935. M.E. sz. rendelet értelmében a „német jellegű községek állami és községi népiskoláiban” a következőképp kell áttérni az egységes oktatási rendszerbe:

Vecsés: - Az alsórészi állami iskola hét tanítója közül három tanerő tisztán magyar nyelven, négy pedig egységes rendszer szerint köteles tanítani.

- A felsőrészi állami népiskola nyolc tanítója közül három tanerő tisztán magyar nyelven, öt tanerő pedig az egységes rendszer szerint köteles tanítani.
- A vecséstelepi állami népiskola nyolc tanítója tisztán magyarul fog tanítani.

Csobánka: A hét tanerős állami népiskola két tanítója magyar nyelven, öt tanító pedig az egységes rendszer alapján.

Dunabogdány: A tizenkét tanerős állami népiskola négy tanítója tisztán magyar nyelven, nyolc tanerő pedig egységes rendszerben.

Nagykovácsi: 10 tanítóból 1 magyarul, kilenc egységes rendszerben.

²¹³ Budakeszin, Dunabogdányban, Pilisborosjenőn, Pilisszentivánon, Békásmegyeren, Ürömön és Torbágyon írták elő újabb szülői értekezletek megtartását. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

²¹⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok sz.n./1938

²¹⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 27/1939

Pilisszentiván: Kilencből négy tanító magyarul, öt pedig egységes rendszer alapján.²¹⁶

Az iskolaügy alakulása jól tükrözi hazánk szűkülő külpolitikai mozgásterét, melyben egyre inkább Berlinnek köteleződik el. Az első bécsi döntés után a Volksbund der Deutschen in Ungarn (továbbiakban: Volksbund) megalakulásának engedélyezése a visszacapott Felvidékért benyújtott számla egyik tétele volt. Ezzel együtt az 1935-ös iskolarendelet végrehajtása is. Pataky Tibor államtitkár igen helyesen érzékeltette a helyzetet: *„tapasztalás szerint sok helyt a tanítószemélyzet, vagy annak egy része az, amely álhazafiságból a hazafiatlanság vádjával szórja be azokat, akik a vegyes oktatás mellett foglalnak állást. Kényelemszeretet s a nemzeti szempontok kellő meg nem értése a valódi idegenkedési ok.”*²¹⁷

A nemzeti érdek képviselője azonban helyi szinten számos akadályba ütközött. A minisztériumból kikényszerített iskolatípus-váltás nehézségeket hozott. Ebből most csak egy esetet emelünk ki Pilisszentivánról. A vezetőjegyző jelentést készített a főszolgabírónak a német nemzetiségi mozgalomról: *„az elmúlt hó utolsó napjaiban a kir. Tanfelügyelő Úrtól rendelkezést kapott az iskola gondnoksága, hogy az állami elemi iskolákban a IV., V., VI. osztályokban is be kell vezetni a német nyelvű oktatást. Eddig ugyanis az I., II. és III. osztályokban volt ez bevezetve. Évközben a magyar oktatásról német nyelvű oktatásra áttérés nehézségeket okoz, amennyiben a szülők a magyar tannyelvű tankönyveket megvásárolták és a szülők a német nyelvű tankönyveket most már nem akarják megvásárolni.*

Az elmúlt napokban képviselőtestületi gyűlés befejezése után szó került az iskolai oktatás ügyéről is. Ezzel kapcsolatosan egyes vezető polgárok erősen kifogásolták azt, hogy olyan tanítók tanítanak az iskolában németül, akik nem tudnak németül. Erősen hangsúlyozták, hogy sürgősen szükséges volna magyar tanítóknak németül tudó, illetve német tanítókkal való kicserélése. A kormánynak a fenti rendelkezéseit nagyon sokan egészen ferde megvilágításban értelmezik. Erre jellemző, hogy pl. Fejős Gábor, nagykátai születésű törzsökös magyar, itteni lakos, akinek a felesége itteni sváb, azt kérte, hogy gyermekeit német osztályba írják be. Ennek indoklásaképpen zavaros előadásba kezdett, amelyben, bár nem mondotta ki százszázalékig, de lényegében odakonkludált, hogy számít egy olyan rezsimváltással, amely szerint itt nemsokára német uralom lesz. Aggodalommal látom, hogy a lakosság egy bizonyos rétegében ez, mint beszédtéma közzsájon forog. Viszont a lakosság józanabb rétege egyáltalán nem lelkesedik ezért, mert sokkal szívesebben vennék, ha a gyermekek az iskolában magyarul tanulnának meg tökéletesen. Nagyon visszaátnak mondható

²¹⁶ u.o.

²¹⁷ u.o.

itt az az állapot, hogy a német anyanyelvű gyermekeket az igazgató még akkor sem hajlandó magyar osztályba beosztani, ha azt a szülők kifejezetten kívánják. Állítólag erre felsőbb hatósági rendelkezésük van.”²¹⁸

Tehát nem csak arról volt szó, hogy a politikai érzék hiánya, vagy a helyi közigazgatás embereinek túlfűtött nacionalizmusa hiúsította meg a rendelet végrehajtását, hanem praktikus okok is, mint amilyen a tankönyvek és tanítók hiánya. A legnagyobb problémát azonban mégis az jelentette, hogy a német gyerekeket szülői kérésre sem lehetett magyar osztályba íratni. Ezzel nagyon sok feszültséget gerjesztettek mind a németeken belül, mind a magyarság és a németség között.

A német nyelv használata az óvodákban még az iskolainál is lesújtóbb képet mutatott. Egy 1939-es kimutatás szerint az alábbiakat láthatjuk:

XIII. számú táblázat: Óvodák foglalkozásainak a nyelve 1939-ben²¹⁹

Település	Foglalkozás nyelve	Németet használják-e kiegészítő nyelvként?
Bia	magyar	nem
Budakeszi	magyar	igen

²¹⁸ PML V-1098-Cb 2.d. Elnöki iratok 7/1939 - Pilisszentiván

²¹⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 2/1939

Budaörs	magyar és német	
Nagykovács	magyar	igen
Pilisszentiván	magyar	igen
Pilisvörösvár	magyar	igen
Solymár	magyar	igen
Torbágy	magyar	nem
Törökbálint	magyar	nem
Üröm	magyar	igen
Zsámbék	magyar	igen
Dunaharaszti	magyar	igen
Vecses	magyar	nem
Pomázi járás	magyar	nem
Taksony	magyar	n.a.
Szigetcsép	magyar	n.a.
Szigetújfalu	magyar	n.a.
Szigetszentmárton	magyar	n.a.

Tehát világosan látható, hogy az óvodákban – Budaörs kivételével – egyáltalán nem volt német nyelvű foglalkozás, és még kiegészítő nyelvként sem használták mindenütt. Ezek után talán még inkább érthető, hogy a szülők többsége az iskolákban sem kérte az új iskolatípus bevezetését.

Problémát jelentett, hogy a helyi hatóságok nem tudtak különbséget tenni a radikális és a mérsékelt irányvonal között, összemosták azokat. Ezzel magyarázható az, hogy a budakörnyéki főszolgabíró jelentésében arra panaszkodott, hogy az MNNE műsorain kulturális anyag alig szerepel, viszont annál több a propaganda beszéd.²²⁰ A pomázi főszolgabíró szintén arról tett jelentést, hogy ha az MNNE nem volna, akkor szóba sem kerülne a nemzetiségi kérdés. Jelentették mindezt akkor, amikor a főispán a német nemzetiségi kérdéstről írott összefoglalójában arról tett említést, hogy a szakadás óta az MNNE „*csendesebb mederben*” dolgozik, és napi politikával nem foglalkozik. Ebben a terjedelmes összefoglalóban a főispán a vármegye területén élő németeket két csoportra osztotta:²²¹

1. Azok a németek, akik a hazának békés polgárai, jól beszélnek magyarul, kenyérgondjukon kívül más bajuk nincsen, helyzetükkel megelégedettek, nemzetiségüknek

²²⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

²²¹ U.o.

megegerősítésére való törekvésük sem egyházi, sem iskolai, sem politikai vonatkozásban nem nyilvánulnak meg. – kb. 45 000 fő

2. A másik csoporthoz tartoznak leginkább a Budapest-környéki járások németajkú lakosai - számuk 95 000 – akiket a nagy német célok szolgálatában álló budapesti szervezeteik izgatnak.

A Budapest környéki járások közül azonban e tekintetben kivételt képezett a monori járás két németajkú településsel: Vecséssel és Ceglédbercellel. Főszolgabírói jelentés szerint 1935-ig nem volt észlelhető semmiféle német nemzetiségi mozgalom. A monori főszolgabíró biztosította felettesét, hogy a járás német lakosságának hazafias magatartása ellen mindeddig kifogás nem merült fel, nemzetiségüket sem egyházi, sem iskolai, sem politikai téren megerősíteni nem kívánták.²²² Nagyon jól látszik tehát, hogy ebben az időszakban a lojalitás nem volt összeegyeztethető a nemzeti identitás megőrzésének igényével. 1935-ben Kussbach Ferenc, Bleyer veje, választási kampányt folytatott Vecsésen, és a főszolgabíró ennek tulajdonította, hogy megindult a német mozgalom,²²³ az MNNE vecsési csoportja viszont csak 1937. április 18-án alakulhatott meg Pintér László kanonok közbenjárására.²²⁴ Amíg a helyi közigazgatás továbbra is veszélyesnek tartotta az Egyesületet, addig a radikálisabb német irányvonal állandóan rágalmazta őket, mondván, hogy a „*magyar piszkos fasiszta kormány*” lefizette az Egyesület vezetőségét, hogy nekik dolgozzanak – hangzott el 1937-ben Solymáron egy budaörsi lakostól.²²⁵

A két magyarországi német irányvonal egybemosása tehát súlyos hiba volt. A helyi közigazgatás nem mérte fel annak a szükségét, hogy az MNNE-t kellene támogatni a radikálisabb Kameradschaft-tal szemben, mert így távol tudnák tartani a hazai németeket a nemzetiszocialista irányvonalától.

1938 tavaszán az Anschluss hatása erősen érzékelhető volt a magyarországi németiség körében is. A főszolgabírói jelentések ekkor már nem annyira német nemzetiségi mozgalomról szóltak, hanem náci mozgalomról, vagy hitlerizmusról. Egy 1938. áprilisi nemzetvédelmi helyzetjelentés számolt be arról, hogy a március 15-i ünnepeken a sváb községekben sokan ülve maradtak a Himnusz éneklése közben.²²⁶ Ugyanakkor, mint már fentebb írtuk, a vecsési szülők ekkor szavaztak a magyar oktatás megtartása mellett. Ennek

²²² U.o.

²²³ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 6.d. 38875/1935 73.f. 36.l. – Közli: SÍN 1986. 159-160.

²²⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

²²⁵ U.o.

²²⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1938

ellenére vagy mindemellett 1938. június 12-én, amikor a község fennállásának (pontosabban a betelepítésnek) a 150. évfordulóját hallgatták a monori főszolgabíró, Egedy Kálmán igen túlfűtött nacionalizmussal a következőket mondta ünnepi beszédében: „*A vendéglátó ősi nép szeretettel, megértéssel fogadta azt az 50 családot. Szívesen adott nekik a vérrel szerzett magyar földből, amikor abból még volt felesleg. A magyar nemzet a tőle megszokott gavallériával engedte, hogy az ide bevándoroltak minden nehézség nélkül szaporodjanak lélekszámban, gyarapodjanak anyagiakban. (...)*

És ezt a megértést, ezt a türelmet, ezt a szeretetet nem kívánja megvonni az az ősi nép a bevándoroltaktól most sem, de a jövőben sem, amikor pedig magának is oly rosszul megy a sorsa, oly nehéz, küzdelmes az élete.

Amikor a magyar föld olyan drága lett, mert abból oly kevés maradt!

A vendéglátó nemzet még most sem követeli vissza a bevándoroltaktól a magyar földet, pedig millió és millió azoknak a száma, akiknek egy talpalatnyi sincs belőle és akik talán még sokáig hiába sóvárognak akkora darabkáért is, amelyen felépíthetnének maguknak egy-egy kis bogárhátú házacskát.

Amikor itt e helyen, ez alkalommal ilyen gondolatoknak adok helyet, sok millió magyar nevében szólok és azért teszem, hogy figyelmeztessem annak az 50 családnak a leszármazottait egy nagy, - szent kötelességükre.

A magyar föld nem volt áruba bocsájtható export-import cikk soha és nem lesz a jövőben sem.

Ezt a földet csak birtokolni lehet, de elbirtokolni soha.

És ezt a magyar vérrel megszerzett és minden rögét vérrel áztatott földet csak az birtokolhatja, aki – habár nyelvében nem is, – de érzésében, felfogásában, gondolkodásában magyar és feltétlen híve a magyar állameszmének, s nem engedi magát befolyásolni némely hóbortosoknak itt terjesztett blutos-bodenes tévtanaitól. (...) igen szép és jogos gesztus volna, ha az évszázados gavallér vendégszeretetért cserébe, nyelvében is magyarrá lenne.”²²⁷ A főszolgabíró ezzel a beszédével tanújelét adta annak, hogy semmi politikai érzéke nincsen (az emberiről már nem is beszélve), nem érzékelt a vecsési németiség állapotát, nem tudott differenciálni, nem látta azt a veszélyt, amit a németiség radikális irányvonala jelentett és az meg főleg nem tudatosult benne, hogy egy ilyen beszéddel épp a radikális irányvonal felé nyomja a helyi német lakosságot.

²²⁷ BILKEI GORZÓ 1938. 154.

Miután – mint már említettük - a Volksbund 1938 novemberében az első bécsi döntést követően megalakulhatott, a helyi hatóságok is világosan látták már az új szervezet és az MNNE közötti lényeges különbségeket. A közigazgatás egyes megyei tisztviselői ekkor már szembesültek hibáikkal: *„nem lett volna szabad differenciálás nélkül az egész németiségnek nekimenni, őket büdös, hazaáruló sváboknak nevezni, a közigazgatás minden eszközével nyomni őket, csupán azért, mert németül is beszéltek.”*²²⁸ Az MNNE-vel szembeni ellenséges magatartás szinte megszűnt, és a jelentések egyre gyakrabban számoltak be arról, hogy az MNNE ülésein a vezetők a magyar államhoz való hűséget hangsúlyozzák. 1939 januárjában ez az MNNE pilisszentiváni kultúrelőadásán így hangzott: *„az egyesület legfőbb célkitűzése a háromféle hűség ápolása és pedig hűség a Haza, hűség az Isten és hűség a német anyanyelv és népesség iránt.”*²²⁹ Az MNNE nagyon kényes helyzetét mutatja, hogy a hűség hangsúlyozása mellett radikálisabb megnyilatkozásokra is szüksége volt ahhoz, hogy a Volksbund támadásait valamelyest ki tudja védeni. Ugyanezen kultúrelőadáson hangzott el, hogy Verdun mellett a németiség legnagyobb temetője Magyarország a beolvasztás és a hazai németek közönye miatt.²³⁰ Amikor a vezetőjegyző emiatt felelősségre vonta az előadót, ő azt mondta, hogy Pintér László kanonoktól kapták az utasítást arra, hogy a „Basch csoport” konkurenciájára való tekintettel ők is használjanak erősebb kifejezéseket az előadásaik általános részében, azonban a konkrétumoknál okos mérsékletet tanúsítsanak. A vezetőjegyző jelentésében ezt megerősítette és a lakosságról a következő jelentést tette: *„A lakosság nagy számban jelen meg a gyűlésen, ennek az a magyarázata, hogy a községem lakossága általában konzervatívabb gondolkodású, mint a közvetlen környező Pilisvörösvár és Solymár községé. Általános községvezetés szempontjából ez a természete kedvezőbb, mert ebből folyóan a hatóságokkal szemben tisztelettudóbb, közkötelezettségeinek pontosabban tesz eleget (pl. adóhátralék a faluban nincs), vezetőire hallgatni szokott úgy a politikai mozgalmakban, mint a közélet egyéb megnyilatkozásaiban. De ezen természetéből folyóan régi német népi tradícióihoz is jobban ragaszkodik. Szélsőségekre azonban sohasem volt kapható.”*²³¹

Amint említettük, tehát a helyi közigazgatás emberei már differenciáltak és sok esetben jól érzékelték a két német irányvonal közötti különbséget. Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulása volt Endre László alispán ünnepi beszéde 1940. március

²²⁸ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztálya 69.cs. C. 17 654/1940. Közli: TILKOVSZKY 1978. 69.

²²⁹ PML V-1098-Cb 2.d. Elnöki iratok 7/1939 - Pilisszentiván

²³⁰ u.o.

²³¹ u.o.

10-én az MNNE rendezvényén a Magyar Vasúti és Hajózási Klubban.²³² Ez ekkor már azonban késői felismerésnek bizonyult. Sem a helyi közigazgatás, sem a magyar kormányok két évtizeden keresztül nem ismerték fel, hogy a jogos kisebbségi igények szabotálásával egy radikálisabb irányvonal fejlődik ki, mely már nem tartotta szükségesnek a magyar államhoz való lojalitást, hanem egyre inkább Németország expanziós céljainak kiszolgálójává vált.

Bethlen István többek nevében 1939. január 14-én a Volksbund megalakulása kapcsán egy memorandumot nyújtott át Horthy Miklósnak, melyben Imrédyt tették felelőssé azért, hogy „a magyarországi svábság, amely eddig államhű vezetés alatt állott”, most olyan vezetés alá került, „melynek magyar államhűsége nemcsak hogy kétséges, de államellenes magatartása büntető ítéletekben már bírói megállapítást nyert”.²³³ Ezzel a Basch elleni nemzetgyalázás vádjával lefolytatott perre utaltak. Imrédynek nyilván megvolt a maga felelőssége a Volksbund engedélyezésében, de legalább annyira az uralkodó magyar politikai elitnek is, amely nem mérte fel a revíziós politikához való feltétlen ragaszkodás végzetes következményeit nemcsak a magyarországi németekre, hanem hazánk további sorsára nézve sem.

Az 1939-es országgyűlési választások alkalmával azonban a magyar kormány német birodalmi nyomásra együttműködött a Volksbunddal. Kormánypárti színekben indult három népi német képviselő: Heinrich Mühl Bonyhádon, Jakob Brandt Észak-Bácskában, Konrad Mischung pedig Mohácson. Közülük Brandt és Mühl bekerültek a parlamentbe.²³⁴ A kormánypárt a népi német jelöltek indításával a nyilaskereszteket akarta gyengíteni, PPSK vármegyében azonban nem indult ilyen kormánypárti jelölt. Érdeemes azonban megnézni az egyes települések választási eredményeit:

XIV. táblázat: Az 1939-es választások eredményei²³⁵

Pártok	Budaörs	Csobánka	Dunabogdány	Nagykovácsi	Pilisszentiván	Vecsés
EKP	447 - 13,54%	0	185 - 14,32%	319 - 29,92%	171 - 25,33%	0
FKGP	0	38 - 17,12%	35 - 2,71%	24 - 2,25%	17 - 2,52%	1034 - 20,17%
MÉP	776 - 23,50%	107 -	172 - 13,31%	58 - 5,44%	89 - 13,19%	1959 - 38,

²³² PML V-1029-Cb 1.d. 1073/1940 - Dunabogdány

²³³ Horthy Miklós titkos iratai. Szerk.: SZINAI Miklós–SZÚCS László. Budapest, 1963. 43. sz. irat

²³⁴ TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Budapest, Kossuth, 1989. 100 – 101. és SPANNENBERGER 2005. 176 – 179.

²³⁵ HUBAI LÁSZLÓ: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. III. kötet. A magyarországi települések választási adatai*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001. 90., 132., 356., 409., 563. Az eredmények a listás szavazás eredményeit mutatják. – A pártok rövidítései: EKP: Egyesült Kereszténypárt, FKGP: Független Kisgazdapárt, MÉP: Magyar Élet Pártja, MSZDP: Magyar Szociáldemokrata Párt, NFR: Nemzeti Front, NREFP: Nemzeti Reformpárt, NYKP: Nyilaskeresztes Párt, PSZP: Polgári Szabadságpárt

		48,20%				22%
SZDP	168 - 5,09%	77 - 34,68%	38 - 2,94%	50 - 4,69%	9 - 1,33%	0
NFR	43 - 1,30%	0	0	0	0	0
NREFP	20 - 0,61%	0	0	0	0	0
NYKP	1808 - 54,75%	0	862 - 66,72%	615 - 57,69%	389 - 57,63%	0
PSZP	40 - 1,21%	0	0	0	0	0

A táblázatból jól látható, hogy az egyes községi eredmények nem az országos tendenciát mutatják. Míg országos szinten a kormánypárt győzelmet aratott,²³⁶ addig ezeken a településeken a Nyilaskeresztes Párt ért el döntő sikereket.²³⁷ Ennek okán mind a magyar kormány, mind a helyi közigazgatás sokkal inkább figyelte a község „politikai hangulatát”. A budakörnyéki főszolgabíró fogalmazott így: „*A németajkú községekben a nyilasok „német nemzetiségi alapon ” állnak, és minden javulást Hitlertől remélnék.*”²³⁸ Zsámbékon és Pilisszentivánon tapasztalták azt, hogy a nyilasok „pángermán” érzelműek, akik a nyilaskeresztes mozgalomban a horogkeresztet látják. Társadalmi összetételükről a következőt tudtuk meg: „*a Nyilaskeresztes Párthoz szítók közé tartoznak a nem teljesen proletároknak számító tömegek közül azok a falusi német származású iparosok, esetleg földművesek is*”²³⁹ A vezetőjegyző egyenesen arról számolt be, hogy a német nemzetiségi mozgalom néhány hónapja beleolvadt a Nyilaskeresztes Pártba, mert az addigi radikális német vezetők ekkor már a Nyilaskeresztes Párt vezetőegyeniségei voltak és ott fejtették ki politikai tevékenységüket. Marlok Mihály pilisszentiváni földműves, aki azelőtt a helyi MNNE vezetője volt, a választás napján többek előtt kijelentette, hogy ha a Nyilaskeresztes Párt győz, „*még aznap megy a távirat Hitlerhez, hogy vonuljon be Magyarországra*”²⁴⁰ A pomázi főszolgabíró hasonlóan széles bázisról vélekedett. Jelentette, hogy a képviselőválasztás eredményéből arra lehet következtetni, hogy a német lakosság legnagyobb

²³⁶ A kormánypárt sikere azonban semmiképp nem nevezhető átütőnek a kapott 50%-kal, miután a szélsőjobboldali ellenzék a szavazatok 25%-át szerezte meg és így 49 képviselővel bejutott a parlamentbe. Emellett figyelembe veendő tény az is, hogy a kormánypárti képviselők közül többen nyilaskeresztes érzelműek voltak. – PINTÉR István: *A kényszerpályára szavazó ország – 1939*. In.: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999. 179–185.

²³⁷ A téma eszmetörténeti háttéréről lásd: GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 215–287., valamint PAKSA Rudolf: *Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években*. In.: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk.: ROMSICS Ignác Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 275–304.

²³⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1939

²³⁹ PML V-1098-Cb 2.d. Elnöki iratok 1/1939 - Pilisszentiván

²⁴⁰ u.o.

része rokonszenvvel viseltetik a nemzetiszocialista eszmék iránt „és ezt az együttérzést a szavazásnál történt magatartásával igyekezett kifejezésre juttatni.”²⁴¹

Somlai Péter az 1939-es választásokat elsősorban Budakeszivel kapcsolatosan vizsgálva állapította meg, hogy a német településeken a nyilasok támogatottsága a „*gazdasági és ideológiai motivációk mellett a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából*” is eredt.²⁴² Helyesen mutat rá arra, hogy a Volksbund helyi csoportjainak szervezése előtt volt bázisa a nyilaskeresztes mozgalomnak a németajkú lakosság körében, azt követően viszont az addigi nyilas támogatók a Volksbundhoz csatlakoztak – erről a későbbiek során még lesz szó.

A Volksbund a helyi csoportok szervezését csak a választások után kezdhette meg, de gyakorlatilag csak a nyári hónapokra korlátozódott a szervezés, mert 1939 szeptemberében a magyar kormány a világháború kitörésére hivatkozva az egyesület tevékenységét korlátozta, ami a csoportok alakításának felfüggesztését is jelentette.²⁴³ A szervezés újabb lendületet majd 1940-ben vett, az 1940 augusztusában született második bécsi döntéssel egyidejűleg kötött bécsi népcsoportegyezmény pedig már egyértelműen a Volksbundot ismerte el a hazai németiség egyetlen törvényes képviselőjének, szabad kezet adott a nemzetiszocialista ideológia terjesztésének. Az időközben elnököt változtatott MNNE (Gratz Gusztáv helyett Pintér László kanonok) 1940 novemberében végérvényesen megszűnt, így a magyar államhoz hűséges németeknek nem maradt saját nemzetiségi szervezete.

Ha áttekintjük az 1918 – 1940 közötti időszakot a magyarországi németek szemszögéből, akkor a következő megállapításokat tehetjük. A hazai németek öntudatra ébredése szerencsétlenül esett egybe az egész magyar társadalmat megrázó trianoni sokkhatással, minek következtében minden kisebbségi törekvést gyanakodva figyeltek és a két világháború közötti nemzetiségi politika mindvégig a helyi közigazgatás ellenállásába ütközött. A magyarországi németek kielégítetlen törekvései, a dualizmusban kezdődő asszimiláció felgyorsulása, a magyar kormány revíziós törekvései valamint az egyre erősödő Német Birodalom expanzív politikája vezettek el oda, hogy tárgyalt korszakunk végére a hazai német kisebbség radikális iránya kerekedett felül, megosztottá vált maga a német kisebbség is, a magyar kormány és a magyar társadalom immár megfélemezendő ellenségként tekintett a németiség nemzetiszocialista irányára, az államhoz hű németek pedig két malom közt őrlődtek.

²⁴¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 2/1939

²⁴² SOMLAI Péter: *Budakeszi és az 1939-es választás*. In. Kisebbségkutatás, 2012. (21.évf.) 1.sz. 110.

²⁴³ SPANNENBERGER 2005. 184.

A radikalizálódási folyamatot elősegítette a kisantant államok területén élő németek a magyarországihoz képest kedvezőbb jogállása. A magyar revíziós törekvések ellensúlyozására regermanizálni igyekeztek az országhatárukon belül élő németiséget, így a magyar kormány azon törekvése, hogy a szomszédos államokban egy magyar-német egységfrontot hozzanak létre, tulajdonképpen az egész időszak alatt meghiúsult. Budapest várta ebben Berlin támogatását, de – amint Pritz Pál megjegyzi - „*annak külpolitikai látóterében Magyarország csak mint a Südostraum egyik állama szerepelt. A térség államaival kötött kereskedelmi megállapodások azt sugallták, hogy Németország számára Románia és Jugoszlávia sokkal fontosabb, mint Magyarország.*”²⁴⁴ A Csonka-Magyarország területén élő németek és a szomszédos államok németjei helyzete közötti nagy különbség mindig összehasonlításra adott alapot, és ez külpolitikailag nem kedvezett az ország elszigetelődött helyzetéből való kitörésre.

PPSK vármegye néhány településén keresztül láthattuk, hogy a súlypontok az német egyesületi életen és az oktatáson voltak. Sajnos kutatások híján más megyével most még nem tudunk összehasonlítást végezni, a szakirodalomból ismert országos megállapításokat figyelembe véve mondhatjuk, hogy a német kisebbség törekvései ebben a megyében még inkább gátolva voltak. Jól mutatja ezt az MNNE helyi csoportjainak nagyon késői szerveződése, az oktatási rendelet végrehajtásának sikertelensége – gyakorlatilag csak felsőbb utasításra történt meg az új iskolatípus bevezetése. Az egyház és a kisebbség kérdésében láthattuk, hogy a helyi plébánosnak volt igazán döntő befolyása és az ő beállítódása nagyban hozzájárult a német mozgalom kifejlődésének irányához. Ugyanakkor mindezek mentén vagy mindezek mellett az 1939-es választások kapcsán állapíthatjuk meg, hogy az egyes községek német lakosságának többsége nem a magyar kormány mellett foglalt állást, tehát tőle már nem várta kisebbségi igényeinek kielégítését, hanem az új reménysugár az az Adolf Hitler lett, aki messze nem a népe iránt érzett szeretetből, hanem sokkal inkább háborús céljainak érdekében „védelmébe vette” a birodalom határain kívül élő németeket.

Az előző fejezetet Erdei Ferenc gondolatával azzal zártuk, hogy az fogja megnyerni magának a németiséget, aki jobban siet. A Német Birodalom sietett. *„Így szorultak a németek a saját népi politikájukra, amelynek egyetlen alapelve volt megőrizni magukat jobb időkre, de semmi esetre sem adni fel olcsón a népi különállást. Jöhetett szépszó, ígéretés és kedvezés, ez a nép ki nem mozdult paraszti tokjaiból, igaz, hogy ezentúl nem is kívánt, nem is*

²⁴⁴ PRITZ 2002. 7.

követelt semmit. Ez a népi ellenállás teljes sikerrel járt, megőrizte a német paraszti tömböt egészen addig, amíg meg nem jelent az újabb fajta népi politika s ma már ez érvényesül.

Ezt a másfajta népi politikát a német propaganda képviseli. S ha egy szigetnyi társadalom tartozni akar valamely néphez, akkor már ahhoz kíván tartozni, amely kilátásba tud helyezni számára valamit. A nagynémet propaganda pedig nem keveset helyez kilátásba: beolvadást egy hatalmas nép hatalmas birodalmába s e keretek közt emberséges életet. Agitációjuk hatása nem azon fordul meg, hogy milyen eszközökkel él, hanem, hogy mit tud ígérni és hogy milyen állapotban leli azt, akinek ígéri. (...)

Számunkra mentség csak egy lehetett volna: idejében való magyar népi politika. Egy esetben adta volna fel ez a németiség a maga népi ellenállását: ha a magyar társadalom a polgári szintre való emelkedés lehetőségét ígéri és adja neki. Nem tette.”²⁴⁵

Hogyan érvényesült a nagynémet propaganda és milyen lehetőségei voltak a magyar hazához hűséget érző magyarországi németeknek – ezekre a kérdésekre a következő fejezetben keressük a választ.

²⁴⁵ ERDEI 1937. 31.

II. Pest megyei németek a második világháború idején²⁴⁶

II/1. A bécsi népcsoportegyezmény és fogadtatása

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés értelmében hazánkhoz 43 104 km²-nyi területet csatoltak vissza, és ezt az akkori döntően revizionista alapokon nyugvó közvélemény kitörő eufóriával fogadta. Ennek egyik reprezentánsa, Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző az alábbi szavakkal ünnepelte a történelmi pillanatot: *„Hálás köszönettel tartozunk a baráti két nagy birodalom: Németország és Olaszország hatalmas vezetőinek: Hitler birodalmi kancellárnak és Mussolini miniszterelnöknek, akik országaik nagy küzdelme közepette is találtak időt, módot és lehetőséget, hogy ezzel a mi nagy kérdésünkkel is foglalkozzanak és döntésükkel a trianoni szörnyű igazságtalanságot orvosolják. Szeretettel, tisztelettel és hódolattal gondoljunk ezekben a történelmi napokban a megnövekedett országunk Főméltóságú Kormányzójára: Horthy Miklósrá, ki új életre keltette a pusztulásra ítélt országot. De köszönet illeti Kormányférjainkat is, kik a bekövetkezett örvendetes változást úttörő munkájukkal előkészítették. És köszönetünk szóljon a magyar hadseregnek, amely nagyszerű felkészültségével véráldozat nélkül biztosította az igazság diadalát és birtokba vette a visszaítélt ezeréves örökségünket.”*²⁴⁷ Horthy Miklós kultusza a csúcára ért, az addigi „országmentő”, „országépítő” jelzői mellé társult az „országgyarapító” is.²⁴⁸ Vecsésen ünnepséget tartottak, melyen jórészt a német anyanyelvű gazdaközönség vett részt – jelentette a monori főszolgabíró.²⁴⁹

Az öröm mámorában került aláírásra ugyanazon nap a bécsi népcsoportegyezmény is, melyről az előző fejezetben már szóltunk. A népcsoportegyezményre Berlin szempontjából azért volt szükség, mert a területi revízió által 90 000 fős németiség²⁵⁰ is visszakerült Magyarországhoz, az észak-erdélyi szászok és a szatmári svábok. Hitler meg akarta védeni az addigra már jelentősen regermanizált németiséget a magyarosítástól és az asszimilációtól. Teleki Pál miniszterelnök, amikor először olvasta a szerződéstervezetet, állítólag idegrohamot

²⁴⁶ A témában már született tanulmány: MARCHUT Réka: *Pest megyei németek a második világháború idején*. In: *Mából a tegnaptól*. Szerk.: Erdődy Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2012. 211–224.

²⁴⁷ PML V-1029-Ca 1. kötet Dunabogdányi képviselőtestületi jegyzőkönyv

²⁴⁸ Erről lásd: TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.

²⁴⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 11/1940

²⁵⁰ Ez a Deutsches Auslandsinstitut (DAI) becslése volt. – Közli: TILKOVSKY 1978. 99. Ennél a számnál az 1941. évi népszámlálás okai jóval kevesebbet mutattak.

kapott és öngyilkossággal fenyegetőzött.²⁵¹ Kérte a szerződéstervezet módosítását, és elérte, hogy a „népcsoport közjogi különállásáról” kifejezést a „népcsoporthoz tartozó személyekre változtassa.”²⁵² Bécsből egyedül ő jött haza lelkiismeret-furdalással.²⁵³ A népcsoportegyezményt Teleki nem akarta kihirdetni jogszabályként, ám Berlin ragaszkodott hozzá. Teleki azonban ellenérzését kifejezve nem törvényként, hanem rendeletként hirdette azt ki.²⁵⁴ A németek különböző „fejlődési szintje” miatt a magyarorszáival egy időben Romániával is megkötöttek egy népcsoportegyezményt, melynek következtében újabb fordulat következett be a romániai németiség életében: megalakult a Romániai Németek Nemzetiszocialista Munkaspártja.²⁵⁵

A német biztonsági szolgálat azt jelentette, hogy a magyarországi németek örömujjongással fogadták a megkötött egyezményt.²⁵⁶ Ezt azonban nem volt ilyen egyértelmű. A budakörnyéki járás főszolgabírója arról számolt be, hogy az egyezmény óta eddig nem tapasztalt nemzetiségi mozgalom indult meg, de a közigazgatás emberei mindent elkövetnek, hogy a német lakossággal „az eddigi megértő és barátságos viszonyt” megtartsák.²⁵⁷ Jelentette, hogy Pilisszentivánon sokan akarják a nevüket visszanevetesíteni, és a Volksbund országos viszonylatban is a budaörsi és a pilisszentiváni csoportokkal van leginkább megelégedve.²⁵⁸ A monori járás főszolgabírója azonban arról számolt be, hogy az egyezmény semmiféle izgalmat nem váltott ki és a németajkúak közömbösen fogadták, „amennyiben azonban a Bund ismeretes agitációját szabadon űzheti, az esetben minden valószínűség szerint a ma még nyugalmi állapot itt is meg fog változni”²⁵⁹

Tény azonban az, hogy a Volksbund legintenzívebb szervezkedésére is a népcsoportegyezményt követően került sor. 1939 szeptemberéig a Volksbund mindössze 21 hivatalosan bejegyzett helyi csoportot alakított, Pest megyében azonban egyet sem.²⁶⁰ A háború kitörése nyomán kiadott intézkedések következtében szervezkedésük nyilvánosan

²⁵¹ MACARTNEY, Carlisle A: *October fifteenth. A History of modern Hungary 1929-1945*. Edinburgh, 1957. I. kötet 432.; ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. (továbbiakban: ABLONCZY 2005.) 463.

²⁵² TILKOVSKY 1978. 91.

²⁵³ SPANNENBERGER 2005. 211.

²⁵⁴ ABLONCZY 2005. 476.

²⁵⁵ i.m. 221.

²⁵⁶ TILKOVSKY 1978. 99.

²⁵⁷ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 9.d. 1940. 93.f. 51.l.

²⁵⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁵⁹ u.o.

²⁶⁰ FLACH, Paul: *Die behördenlichen Bestätigungen der Ortsgruppen der Ungarländischen Deutschen Volksbildungsverein (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1939-1943)*. München, 1971. (továbbiakban: FLACH 1971.) 19–23.

szünetelni kényszerült, 1940 első hónapjaiban viszont az MNNE 73 helyi csoportja került a Volksbund kezébe.²⁶¹ Míg az egyezmény megkötéséig 6 csoport alakult meg a megyében, addig az év végéig 14 csoport.²⁶² Mindezzel együtt helyesen állapítja meg Norbert Spannenberger, hogy a Volksbund hatékony munkáját már 1940 nyarán elkezdte. Június 29-30-án 45 helyi csoportot alapítottak országszerte, majd július 1-jén még ötvenet.²⁶³ Június 29-én alakult a budaörsi²⁶⁴ és a zsámbéki csoport, június 30-án pedig Ürömon, Piliscsabán, Pilisszentivánon, Dorogon és Leányváron tartottak alakuló üléseket.²⁶⁵ Ezeken az üléseken – és a későbbiekben is - nagyon jól megszerkesztett propaganda-előadásokat tartottak a Volksbund országos vezetői. A náci ideológia nyílt hangoztatása és a Németországhoz való lojalitás erőltetése sok esetben visszatetszést váltott volna ki a németek körében, ezért beszédükben hangoztatták a magyar haza iránti hűséget, valamint azt, hogy Németország segít a „*trianoni rabbilincsek szétverésében*”;²⁶⁶ politikai tevékenységet a tagjaiktól nem kívánnak, ugyanakkor felszólították őket a német nemzetiszocialista mozgalomban való részvételre, és vezérüknek Hitlert ismerték el.²⁶⁷ Egyes esetekben azonban egészen kemény hangot is megütöttek: „*Hangoztatták, hogy a magyarországi németek magyar állampolgárok ugyan és az ebből folyó kötelességeiket teljesítik is, ezzel szemben az 1940. augusztus 30-iki bécsi megegyezésben biztosított jogaikat maradéktalanul gyakorolni kívánják és aki őket ebben gáncsolni merésznél, szemben fogja találni magát velük – „annak a fogai hátul fognak kirepülni”. Akinek nem tetszik a Sieg Heil, az esetleg más köszönési módot is hallhat. Konjunktúra németekre nincsen szükségük. Aki ma belép a Bundba, az hozzájuk tartozik, ezután ne akarjon senki sem dörgölőzni hozzájuk azzal, hogy ő is német.*” – Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző jelentése.²⁶⁸ Nagykovácsiban a vezetőjegyző jelentése szerint az alakuló ülés rendben zajlott le. A szónokok német nyelvű óvodát, elemi iskolát és középiskolát sürgettek. Bíralták az előző kormányok magyarosító politikáját. Bejelentették, hogy német bankot alapítanak, olcsó termelési hitelekkel látják el a szövetség tagjait, német beszerző és értékesítő szövetkezetet létesítenek. Németországi mintára napokon belül

²⁶¹ U.o.

²⁶² 1940. augusztus 31 előtt: Budaörs, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisszentiván, Üröm, Zsámbék; 1940. augusztus 31. után: Budajenő, Budakalász, Budakeszi, Csobánka, Dunabogdány, Nagykovácsi, Perbál, Pilisvörösvár, Pomáz, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Telki, Torbágy, Törökbálint – A Volksbund-csoportok megalakulását lásd: FLACH 1971. 19–23.

²⁶³ SPANNENBERGER 2005. 211.

²⁶⁴ A budaörsi csoport megalakulásán személyesen Basch Ferenc is részt vett. - PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszołgabírójának iratai 38.f. 1664/1941

²⁶⁵ Deutscher Volksbote, 1940. június 30. 4.

²⁶⁶ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 1940. 13.1. Monori járás főszołgabírójának jelentése

²⁶⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁶⁸ PML IV-442/b Pomázi járás főszołgabírójának iratai 7690/1940

megindítják a téli segélyakciót. Hangoztatták, hogy az egyesületbe való belépés miatt senkit nem üldözhetnek, mert erre biztosíték a népcsoportegyezmény.²⁶⁹

Láthatjuk, hogy beszédek tele voltak ellentmondásokkal, és így az értelmiségi réteggel csak kismértékben rendelkező németeket jelentősen félre tudták vezetni, befolyásolni és különféle jóléti, szociális ígéreteikkel mégiscsak a náci Németország szolgálatába állítani. Ebből adódóan először a szegényebb rétegre számíhattak. Ezt erősítette az egyre növekvő munkanélküliség is. A sok munkást foglalkoztató Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. 1939 szeptemberében véglegesen beszüntette bányaüzemét,²⁷⁰ 1940-ben pedig az újpesti angol-magyar cérnagyárból több embert elbocsátottak.²⁷¹ A Volksbund a fiatalokat munkalehetőséggel csábította – amint erre az előző fejezetben már utaltunk –, többen a Bosh cég Német Birodalmi Vasutak Utazási Irodájánál valamint a Duna Gőzhajózási Társaságnál találtak újra munkalehetőséget.²⁷² A kezdeti időkből még többnyire csak a fiatalokat tudták beszervezni, az idősebbekkel kevésbé foglalkoztak. Csobánkán a Volksbund alakuló ülésén Sárközy Alajos vezetőségi tag kijelentette, hogy az idősebbek „*nem igen akarják megérteni az idők szavát*”, de ez tulajdonképpen nem is fontos, mert a fiatalok mellettük állnak.²⁷³ A budakörnyéki főszolgabíró általánosságban megállapította, hogy a jobb módúak távol tartották magukat a Volksbundtól. Tagjai szegényebb egyének, illetve olyanok, akiknek érzelmi kötődéseik addig is erősek voltak, de túlnyomórészt olyan egyének, akik addig is minden pártban tevékenykedtek, így szocialista, demokrata, kommunista pártiak közül többen lettek Volksbund vezetők. A nyilaskeresztes mozgalomtól már igen élesen elválasztották magukat. Budaörsön a belépettek közül 10 büntetett előéletű volt. Ezeket a Volksbund vezetősége azonban törölte.²⁷⁴

Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban 1940 novemberében alakultak meg a Volksbund csoportjai. A csoportok megalakulásáról a Deutscher Volksbote című hetilap tudósított és név szerint közölte minden esetben a vezetőségi tagokat is.²⁷⁵ A budaörsi, csobánkai és nagykovácsi vezetők neveit azonban megtaláltuk levéltári forrásokban is és ez

²⁶⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁷⁰ PML V-1098-Cb 2.d. Pilisszentiváni Elnöki iratok 31/1940

²⁷¹ PML V-1098-Cb 2.d. Pilisszentiváni Elnöki iratok 49/1940

²⁷² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁷³ PML IV-442.b. Pomázi járás főszolgabírójának iratai 7689/1940

²⁷⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁷⁵ Deutscher Volksbote, 1940. november 24. 6. - Csobánka; 1940. december 1. 3. - Nagykovácsi; 1940. december 1. 4. - Dunabogdány

alapján tudjuk a születési évüket és a foglalkozásukat.²⁷⁶ Ennek segítségével mondhatjuk, hogy Budaörsön és Nagykovácsiban senki, Csobánkán pedig csupán egy fő volt 60 év feletti (a tiszteletbeli elnök: id. Minihoffer János). A többség fiatal, 30 év alatti (Budaörsön 26 fő, Csobánkán 22 fő, Nagykovácsiban 16 fő) volt. Azt azonban figyelembe kell vennünk, hogy minden helyi csoportnak volt ifjúsági tagozata is és ebben a létszámban ők is benne vannak. A 30-60 év közöttiek: Budaörsön 23 fő, Csobánkán 10 fő, Nagykovácsiban pedig 13 fő. Tehát a vezetőségi tagok életkori sajátosságai és maga a szervezeti felépítés is az irányban hatottak, hogy elsősorban a fiatalokat tudták megszólítani.²⁷⁷ Foglalkozásukat tekintve a budaörsi elnök (Hoffmann János) ügyvéd volt, a csobánkai elnök (Wimmi Ferenc) gyári munkás, a nagykovácsi elnök (Piri József) pedig bányász. A többi vezetőségi tag pedig földműves, gyári munkás, kőfejtő, kőfaragó, bognár, kőműves, háztartásbeli és napszámos volt – tehát nem a helyi értelmiségi réteg képviseltette magát. Nem szabad azonban ebből messzemenő következtetéseket levonnunk, mert bár a többi településről ilyen adatokkal nem rendelkezünk, azonban azt tudjuk, hogy Budaörsön Hoffmann János ügyvédet²⁷⁸ 1942 nyarától gimnáziumi tanár (dr. Riedl Ferenc) váltotta,²⁷⁹ egy másik vezetőségi tag tanító (Szailer István) és Pilisszentivánról is a jelentésekben két tanítóról (Sziklai István és Rössner Ignác) és két óvónőről (Siroki Margit és Holzinger Erzsébet) olvashatunk, Vecsésen pedig egy orvostanhallgató (Berger Pál) volt a főszervezője a Volksbundnak.²⁸⁰

²⁷⁶ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941; PML IV-446-a Szentendrei járás főszolgabírójának iratai 430/1941; PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 6742/1941

²⁷⁷ Hasonló kimutatást végzett Eiler Ferenc is Hartával kapcsolatban. A hartai arányok némiképp másképp alakultak, ugyanis ott a 60 év feletti generáció 16%-ot jelentett, így a szerző azt állapította meg, hogy „Az a közigazgatás részéről előszeretettel hangoztatott megállapítás tehát nem volt igaz Hartára sem, hogy a szervezethez többnyire a fiatal, „forrófejű” generáció csatlakozott volna, hiszen az érett, sőt idősebb tagok is jelentős arányban képviseltették magukat.” EILER 2011. 80.

²⁷⁸ Deutscher Volksbote 1940. július 14. 5. – lásd még: GRÓSZ András: *Der Volksbund in Budaörs*. In: *Akten der Historikerkonferenz zum Volksbund der Deutschen in Ungarn (1938-1945)*. Budapest, Jakob Bleyer Gemeinschaft, 2007. (továbbiakban: GRÓSZ 2007.) 85-97.

²⁷⁹ *Neuer Orstgruppenführer in Budaörs*. In: Deutscher Volksbote, 1942. június 12. 4. – lásd még: GRÓSZ András: *Menekülők és internáltak. Budaörs a második világháború végén*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944-1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakob Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. (továbbiakban: GRÓSZ 2010.) 49-50.

²⁸⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

II./2. Helyi közigazgatás átszervezése

Miután a helyi csoportokat megalakították, igyekeztek a helyi közigazgatást is nekik tetsző módon átalakítani. A csobánkai alakuló ülésen az ünnepi beszédben erősen bírálták a községi előljáróság munkáját.²⁸¹ Pilisszentivánon az egyik helyi tanító, Sziklai a Volksbund vezéralakja a következőt mondta: „*az egész községi előljáróságot az írnoktól kezdve felfelé ki fogjuk pucolni és korbáccsal kiverni.*”²⁸² (1945 augusztusában immár megváltozott viszonyok közepette hasonló szóhasználatot élt Vlagyimir Petrovics Szviridov is Erdei Ferenc akkori belügyminiszterrel való beszélgetésében: „*Acélseprővel kell kipucolni őket!*”²⁸³) Budaörsön megtették. Az addigi vezetőjegyzőt el kívánták távolítani a községből, mondván, hogy nem beszéli a német nyelvet, valójában pedig azért, mert minden eszközzel igyekezett a Volksbund tevékenységét mederben tartani, és „*nemzethűségi szempontból teljesen megbízhatatlannak és veszedelmesnek tartotta*” a helyi Volksbund vezérkart²⁸⁴ – a dunabogdányi vezetőjegyző azonban e tekintetben teljesen megbízhatónak tartotta a helyi vezetőket.²⁸⁵ Ghéczy István budaörsi vezetőjegyző a főszolgabírónak intézett levelében így jellemezte a vezetőséget: „*A tagnévsorban szereplő 30 évnél idősebb tagok politikai magatartását illetően bejelentem, hogy azoknak legtöbbször a mindenkor „divatos” legszélsőségesebb politikai pártokban, illetve irányzatoknál tevékenykedett. A fiatalabb évjáratú tagoknál pedig – nézetem szerint – politikai meggyőződésről szó sem lehet. A tagnévsorban szereplő valamennyi egyént nemzethűségi szempontból teljesen megbízhatatlannak és veszedelmesnek tartom: tevékenységük a község belrendjét és nyugalmaát erősen zavarja és működésükben nap-nap mellett súlyosan vétenek a két legszarkalatosabb állampolgári kötelesség: a honpolgári hűség és engedelmesség ellen. (...) Tudom azonban azt, hogy bizonyára reszketni fog annak a köztisztviselőnek a keze, aki jelen ügyben az engedélyező okmányt aláírja, mert ezzel a Magyar Haza veszedelmes ellenségeinek működéséhez ad segédkezet.*”²⁸⁶ Ghéczy vezetőjegyzőt eltávolították a községből és helyette nevezte ki a főszolgabíró Hagenthurn Edét, aki németül ugyan tudott, a Volksbund szolgálatába azonban nem állt, hanem annak ellensúlyozására létrehozta

²⁸¹ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 10.d. 1940. 108.f. 106.l.

²⁸² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

²⁸³ MOL XIX-B-1-n 1945 -6 - 20290 – Közli: BARÁTH Magdolna – CSEH Gergő Bendegúz: *A SZEB és Magyarország 1945 nyarán.* In: Társadalmi Szemle 1996. 51. évf. 5. sz. (továbbiakban: BARÁTH – CSEH 1996.) 88–92.

²⁸⁴ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941

²⁸⁵ PML V-1029-Cb Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 694/1941

²⁸⁶ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941

Budaörsön a MOVE-t,²⁸⁷ melynek ügyvezető elnökévé 1919-ben baloldali magatartása miatt elítélt Bató Gézát tette.²⁸⁸ A vezetőjegyző és a helyi Volksbund között ezért súrlódások voltak. Már a kinevezésével sem értettek egyet, aminek igen korán hangot is adtak. 1940. október 17-én Budaörsön járt a német igazságügyi államtitkár Bézay Jenő m. kir. igazságügy-minisztériumi tanácsos kíséretében. A hivatalos program után egy pincébe mentek borozgatni, amikor elhatározták, hogy a főszolgabíró, Horváth Jánost is eltávolítják a tisztségéből, amiért a „köztudottan zsidóbarát” Hagenthurnt tette vezetőjegyzővé.²⁸⁹ Basch Ferenc is rögtön felemelte a szavát Endre László alispánnál, hogy Hagenthurnt ne helyezték Budaörsre,²⁹⁰ ugyanakkor kérte, hogy a csobánkai vezetőjegyzőt nevezzék ki, Endre László azonban erre fegyelmi okokra hivatkozva nemet mondott.²⁹¹ A közigazgatási „fékek” tehát továbbra is megmaradtak – ebben az esetben épp a nemzetiszocialista és nyilaskeresztes szembenállás miatt.

Ennek ellenére az atrocitások a Volksbund egész tevékenysége miatt folytatódtak. Budajenő községben a községháza ablakait egyik éjjel beverték, jóllehet a jegyző német származású és németajkú volt és a lakosság a működésével meg volt elégedve. Budaörs községben a magyar postamester és az iskola magyar tagozata tanítójának ablakait verték be egyik éjjel és az egyik magyar kereskedő üzletének bojkottálására hívták fel a közönséget.²⁹²

II/3. A népcsoportegyezmény hatása a katolikus egyházra

Szakirodalomból tudjuk, hogy a német evangélikusok az egyezmény hatására szervezkedni kezdtek és a magyar evangélikus egyházon belül egy önálló német „Landeskirche-t” akartak létrehozni. Mindössze négy nappal a második bécsi döntés után, szeptember 3-án az észak-erdélyi szász evangélikusok konzisztóriumuma egy önálló német vezéresperességet alakított, melynek élére a püspöki jogkörrel felruházott dr. Karl Molitoris került. Ez ösztönözte a német evangélikusokat egy önálló német egyházmegye szervezésére. Reformelképzeléseiket memorandumban fogalmazták meg, melyet 1940. november 4-én

²⁸⁷ PML XVII-470-a Fellebezzett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 Hagenthurnd Ede fegyelmi ügye

²⁸⁸ PML 401-a Főispáni bizalmas iratok 79/1937

²⁸⁹ PML V-1017-Cb. Budaörsi Elnöki iratok 2.d. 72/1940

²⁹⁰ PML XVII-470-a Fellebezzett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 Hagenthurnd Ede fegyelmi ügye

²⁹¹ Akten... 1999. 422.

²⁹² PML IV-408-u. Alispáni évnegyedes jelentések 10.d. 1940. 67.f. 14.l.

nyújtottak át Kapi Béla evangélikus püspöknek. Kezdeményezésük azonban az evangélikus püspökök és a magyar érzelmű német lelkészek ellenállása miatt nem ért célra.²⁹³

A német katolikusok bár önálló egyházmegyét nem akartak szervezni, de a Székesfehérvári Püspöki Levéltárból előkerült forrás szerint nagyon határozott követeléseket terjesztettek elő.²⁹⁴ Ezeket a követeléseket jóval az evangélikus memorandum előtt fogalmazták meg, 1940. szeptember 28-án. Ennek előzménye volt, hogy szeptember 11-én Serédi Jusztinián hercegprímás levelet küldött Pintér László kanonoknak, az MNNE elnökének, melyben arra szólította fel, hogy a vezetése alatt álló egyület igyekezzen átszervezni a magyarországi német katolikusok együletévé. Ha ez nem lehetséges, akkor csatlakozzanak a Volksbundhoz, de csak abban az esetben, ha azok a hazai németek, akik a Volksbundba már beléptek, belépnek a kormánytól elfogadott katolikus szárnyba is.²⁹⁵ Baschék szemében ez jelentette a vörös posztót, és ennek nyomán fogalmazták meg követeléseiket.

Az előterjesztés, mely „*A magyar katolikus németek egyházi követelményei*” címet viseli, öt részből áll, melyet hárman írtak: Franz Riedl, a Volksbund országos vezetőségi tagja; ? Musial, a Reichsdeutsch Seelsorgeamt vezetője és Anton Tafferner, Basch titkára.²⁹⁶

A követeléseik a következőkre terjedtek ki:

- azokon a településeken, ahol a németek többségben vagy kisebbségben vannak, a német nyelvet használják a templomokban, lelkipásztorkodásban, szentmiséken, iskolákban, hitoktatásban;
- német teleüléseken „*fajával együtt érző és faji öntudattal bíró német származású papok alkalmazandók*” – vehessenek részt németországi tanfolyamokon
- a papnevelésben gondot kell fordítani a német lelkipásztorok képzésének - azokban az egyházmegyékben, ahol jelentős számú német hív lakik, német

²⁹³ TILKOVSKY 1978. 119–121., SPANNENBERGER 2005. 233. – A memorandum-ügyről lásd még dr.

Harmati Béla evangélikus püspök tanulmányát: http://www.evangelikus.hu/teologia/nemet-memorandum?set_language=fi&cl=fi (Letöltés: 2012.06.14.); a bácskai evangélikusok törekvéseivel foglalkozik még: TÓTH Ágnes: *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció: A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945.* In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Szerk.: PAPP Richárd – SZARKA László. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 401–423.

²⁹⁴ SzfvPL – No. 7338 – 1940. szeptember 28. Budapest

²⁹⁵ MOL ME K28 70.cs. C. 20087/1940. – közli: TILKOVSKY 1978. 104.

²⁹⁶ SzfvPL – No. 7338 – 1940. szeptember 28. Budapest – Az előterjesztés teljes szövegét mellékletben közöljük.

tagozatot létesítsenek a szemináriumokban;²⁹⁷ engedélyezzék a német birodalmi fakultásokon való tanulást egy évre

- a német származású teológusok és papok munkatársai lehessenek a Volksbundnak és annak szervezeteinek
- a német községek egyházi iskoláit szervezzék át az állami előírásoknak megfelelően, ezekben az iskolákban „*német és népével együttérző tanító alkalmaztassék*”, ennek hiányában olyan tanító, aki tud németül – a tanítók vehessenek részt németországi tanfolyamokon
- német nyelvű óvoda, polgári- és középiskola, tanítóképző alakítása²⁹⁸
- létesüljön népi német lelkipásztori hivatal – ennek feladata, hogy a magyar püspöki karral és a német népcsoport vezetőségével együtt munkálkodva ápolja a jó viszonyt egyház és népcsoporti vezetőség közt és védje a magyarországi katolikus németek érdekeit egyházi vonatkozásokban s dolgozzék egyházi, valamint iskolai ügyekben a népi jogok biztosításában. A felállítandó hivatal vezetőségét a magyar püspöki kar által a német népcsoport egyházi ügyeinek képviselőjével megbízott püspök és Basch Ferenc közti előzetes egyetértés alapján nevezzék és válasszák ki. Tagjai lehessenek mindazon papok, akik a népszámláláskor németnek vallották magukat és ilyennek ismertetnek el
- A Volksbundnak joga legyen a katolikus tagjai óhajára a nem megfelelő papok alkalmazása ellen tiltakozni és az áthelyezésekre befolyást gyakorolni

A követelésekből azt láthatjuk, hogy igencsak kiterjedt jogokat kívántak biztosítani a németek számára a katolikus egyházon belül és garantálni akarták a beleszólási, felügyeleti jogaikat is. Az egyházon keresztül szerettek volna nyomást gyakorolni a hazai németekre, mert ha a katolikus egyház mindezen jogokat megadta volna, akkor a németek széles tömegeit tudták volna az oldalukra állítani. Az egyház ezeknek a követeléseknek nem engedett, de nem csak számukra voltak ezek a követelések elfogadhatatlanok, hanem a két világháború közötti időszakban többször pángermanizmussal vádolt nagykovácsi plébános, Greszl Ferenc is aggodalmait fejezte ki a tervezettel kapcsolatban.²⁹⁹ 1940. szeptember 30-án írta meg megjegyzéseit, melyben kifejtette, hogy a papnevelő intézetekben önálló német tagozat

²⁹⁷ A pécsi és a budapesti szemináriumokon német tagozatot javasolták. Musial elképzelései azonban ennél jóval merészebbek voltak: önálló német szemináriumot követelt Budapesten és német tagozatot az esztergomi, győri, váci, szatmári, kalocsai, székesfehérvári, veszprémi, szombathelyi és pécsi szemináriumokban.

²⁹⁸ Mint már az előző fejezetben említettük: 1939-ben nyitotta meg kapuit Budán az első német tanítóképző intézet.

²⁹⁹ SzfvPL – No. 7338 – 1940. szeptember 30.

létrehozásának nincs értelme, mert a budapesti, esztergomi és egri szemináriumokon kívül másutt kevés számú német teológus van. Az önálló tagozatok helyett irodalmi körök szervezését javasolta. Ezenkívül a német származású papok Volksbund tagságával kifejtette, hogy a püspökök csak abban az esetben engedélyezzék ezt, ha az egyesület kötelezi magát, hogy dogmatikai hitkérdésekbe nem avatkozik bele; ha az egyesületen belül megtiltanak minden egyházellenes propagandát és minden olyasmit, ami világnézeti nem összeegyeztethető a vallással; ha a klérus és a németység közötti konfliktusokat nem a nyilvánosság előtt, hanem a felállítandó lelkészi hivatal és az illető egyházmegyei püspök között intézik el. A lelkészi hivatalnak szoros kapcsolatot kellene fenntartani az Actio Catholica-val (továbbiakban: A.C.). A plébános jogosan emelt szót az ellen is, hogy a Volksbundnak bármiféle beleszólási joga lehetne a katolikus papok kinevezésébe és áthelyezésébe. Ez súlyosan sértené az egyházi fegyelmet.

Mindez jól mutatja, hogy a Volksbund számára a népi német érdekek felülírták az egyházi érdekeket, a magyar hatóságok által pedig több ízben kifogásolt nagykovácsi plébános elsősorban a magyar katolikus egyház szempontjait vette figyelembe és a nemzetiségi identitás megőrzését ezeken a kereteken belül vélte keresztülvihetőnek. Sajnálatos módon az ebben az igazán nehéz helyzetben való helytállása nem mentette őt meg a háború utáni felelősségre vonástól és kitelepítéstől. Erről a későbbiekben még részletesen szólunk.

Ugyancsak 1940 szeptemberében Greszl Ferencet másik két paptársával együtt, Folláth Ádámmal³⁰⁰ és Hufnagel Ferencsel³⁰¹ magához hívatta Pintér László kanonok, hogy megbeszéljék a továbbiakat.³⁰² A fő kérdés az volt, hogy a német származású papok miként viselkedjenek a megváltozott helyzetben. Pro és contra voltak érvek, hogy vallják-e magukat németnek, illetve, hogy belépjenek-e a Volksbundba. Egységes álláspontot nem sikerült kialakítaniuk. A másik téma a Sonntagsblatt beszüntetése volt. Erről a következőkben számol be Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek: „*Sajnálattal látom, hogy a kormány részéről egy elsietés történik. Főleg a sajtóélet terén. Az a benyomásom, hogy belátták már, hogy milyen politikai hiba, hogy minden adut kiadtak a kezükből, de mivel ezt már közölték Baschékkal, egy kész helyzet elé állították saját magukat.*”³⁰³ Pintér László mindezekről bizalmas jelentést

³⁰⁰ Folláth Ádám 1933-tól Zsámbék plébánosa. – lásd: *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Szerk.: MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2004. (továbbiakban: MÓZESSY 2004.) 325.

³⁰¹ Hufnagel Ferenc 1917–1946 között Solymár plébánosa. – lásd: i.m. 330.

³⁰² SzfvPL – No. 7338 – 1940. szeptember ? – Pintér László levele a püspöknek

³⁰³ u.o. 1940. október 3.

küldött a hercegprímásnak is.³⁰⁴ A fentiek mellett ebben még kifejtette, hogy aggályosnak tartja az MNNE tervezett feloszlatását; amíg a KALOT nem kap új csoportok alakítására engedélyt, addig a Volksbund azt megkapja. A papság a pángermanizmus vádjától való félelmében még a Katholisches Kirchenblatt mellett sem mer kiállni, „*még kevésbé a magyar sorssal közösséget valló németiséget támogatni.*”³⁰⁵

Ezek a kérdések súlyosabban voltak annál, mintsem ezt ilyen szinten eldönteni lehessen. 1940. október 16-i püspökkari tanácskozáson foglalkoztak a kérdéssel. Serédi Jusztinián hercegprímás a megoldást abban látta, hogy amíg csak lehet a hazai németeket meg kell tartani a katolikus egyesületekben, ha ez már nem járható út, akkor viszont az egyéni pasztorálásra kell hangsúlyt fektetni. Szükségesnek látta német tanítóképző felállítását, illetve már meglévőben német tagozat létrehozását; valamint a KALOT és KALÁSZ-mozgalmakban, esetleg az A.C.-ban is német tagozat beiktatását. A Katholisches Kirchenblatt kéthetenkénti megjelenését is támogatta. Azt bizton állíthatjuk, hogy a magyar püspöki kar ekkor még nem ismerte a fent említett követeléseket abban a formában. Amit ismert, az az osnabrücker püspök (Hermann Wilhelm Bernin) vezetése alatt álló Katholische Auslandstelle kívánalmi. Ezek a követelések azonban egybecsengtek a fentebbiekkel, tehát minden bizonnyal kapcsolatban álltak egymással a vezetők. A püspöki kar határozatának vezérfonalát a kormány kisebbségi téren adott iránymutatásai adták. Ez alapján kimondták, hogy a papság a Volksbundba nem léphet be és nem agitálhat érdekében; a püspöki kar elutasította a papnevelésbe történő beavatkozást; megegyezett, hogy súlyt kell helyezni az egyházközségi egyesületek szervezésére (Credo, Herz Jesu Bund); a Kirchenblatt-ot valamint egy politikamentes katolikus hetilapot támogat a kar. Végül arról határoztak, hogy a hercegprímás tárgyalásokat kezd Telekivel egy németnyelvű tanítóképző tagozat felállításáról.

Serédi 1940. október 30-án levelet küldött Shvoy-nak, melyből világosan kiderül, hogy a miniszterelnökkel folytatott megbeszélést.³⁰⁶ E szerint a papnevelés keretén belül ugyanúgy fognak gondoskodni a németül beszélő papokról, mint addig. A tanítóképzést úgy oldják meg, hogy egy férfitanítóképző mellé egy német tagozatot szerveznek, egy tanítónőképzőt pedig német nyelvűvé alakítanak át és ehhez államsegélyt is kapnak. Megegyeztek, hogy a papok a Volksbundba nem léphetnek be és a híveket sem fogják erre

³⁰⁴ Erről a jelentésről az 1940. október 16-i püspökkari tanácskozás jegyzőkönyvéből tudunk. – Közli: *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyvéből 1919–1944.* Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, Gondolat, 1984. (továbbiakban: GERGELY 1984.) 274.

³⁰⁵ u.o.

³⁰⁶ SzfvPL – No. 7338 – 3317/1940

buzdítani, „mert meggyőződésem szerint a Volksbund nem societas necessaria, melybe minden hazai németnek be kell lépnie, hanem societas voluntaria, melybe csak az lép be, aki akar, ha annak politikáját helyesli.”³⁰⁷ Teleki Pál arra kérte Serédit, hogy a papsággal és a német hívekkel közölje (ne körlevél útján, hanem bizalmasan az egyesületi életben vagy magánbeszélgetésen), hogy az tartozik a német népcsoporthoz, akit saját kijelentése alapján a Volksbund annak tart, de belépésre senkit nem lehet kötelezni. Aki belép, annak magyar állami vonatkozásban semmi különös jogai nem lesznek, ellenben köteles a Volksbund szabályait betartani. Ha valaki németnek vallja magát, még nem lesz ipso facto a Volksbund tagja. Ezenkívül Serédi ígéretet kapott németnyelvű katolikus lap támogatására. Végül a hercegprímás kérte Telekit, hogy a papokat, szerzeteseket, tanítókat ne vádolják hazafiatlansággal, ha azok a német hívek érdekében járnak el a kormány óhajának megfelelően.

1940. december 2-án Shvoy Lajos püspök válaszlevelében biztosította Serédi hercegprímást, hogy az egyházmegye német nyelvű plébániái felé bizalmasan közvetítette a tudnivalókat. Javasolta a zsámbéki tanítónőképző keretén belül a német tagozat felállítását a főváros közelsége valamint a település tiszta német katolikus lakossága miatt. A német nyelvű lapok szerkesztésére azonban papot nem tudott ajánlani: „*Bár van egy pár jó tollú és perfekt német tudású megyéspapom, akik egyházi szempontból feltétlenül megbízhatóak, de hazafias szempontból nem teljesen alkalmasak; viszont azoknál, akik magyarság szempontjából teljesen megbízhatóak, hiányzik a német nyelvű írási készség.*”³⁰⁸

Az 1941. március 12-én megtartott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve³⁰⁹ szerint azonban mégis székesfehérvári egyházmegyes pap lett a kéthetenként megjelenő Katholisches Kirchenblatt szerkesztője: Hufnagel Ferenc pápai kamarás, solymári esperes-plébános. A katolikus tanító- és tanítónőképző kérdésében pedig úgy határoztak, hogy Esztergomban fogják azt felállítani. Ezt azonban a püspöki kar sem gondolta teljesen komolyan: „*A szervezés kérdésében már folyamatban vannak a tárgyalások a kultuskormányval és a miniszterelnök úrral. Lehet azonban, hogy nem is kerül sor a gyakorlati megvalósításra. Ebben az esetben a püspöki kart gáncs nem érheti, mert megvolt a komoly hajlandóság a tagozatok felállítására.*”³¹⁰

³⁰⁷ u.o.

³⁰⁸ u.o.

³⁰⁹ GERGELY 1984. 279.

³¹⁰ u.o.

A levélváltásokból és a püspökkari értekezletekből jól látható, hogy a hercegprímás a kormánnyal karöltve próbálta a Volksbund mozgalmát mederben tartani illetve azt ellensúlyozni. A népcsoportegyezmény új feladatok elé állította az egyházat is és ebben az egyház szerepe nem lehetett más, mint a hazához hű németiség támogatása. Az a véleményünk, ha a Volksbund nem akart volna annyira erőszakosan beleszólni az egyház önállóságába, akkor – Greszl Ferenc javaslatai alapján is – jóval több eredményt tudtak volna elérni német részről. A magyar kormány azzal, hogy megszüntette az MNNE-t és beszüntette a Sonntagsblatt-ot elvette a katolikus egyház kezéből azt a fórumot, ahol egyesületi szinten tudta volna kifejteni hatását. A különféle katolikus egyesületek nem tudtak reális alternatívát kínálni a Volksbunddal szemben, mert azok elsősorban nem nemzetiségi, hanem vallási alapon szerveződtek. Sokak szemében nem volt összeférhetetlen a Volksbund tagság és a katolikus egyesületben való részvétel. Ez volt az oka annak is, hogy amikor 1941. június 12-én a budakörnyéki németajkú községek lelkipásztorai tanácskozássra ültek össze (Greszl Ferenc nagykovácsi és Kotzó Árpád pilisszentiváni plébánosok nem vettek részt), megállapodtak, hogy Volksbund tagok nem lehetnek katolikus szervezetek tagjai, mert a tagok szellemi atyja Nietzsche, nekik „*Rosenberg parancsol, a katolikusoknak pedig Róma*”.³¹¹

A hazai németek sem voltak könnyű helyzetben: választaniuk kellett vallásuk és a Volksbund között, valamint 1941-ben elsőként álltak választási kényszer előtt német vagy magyar nemzetiségük megvallásával.

II/4. Az 1941. évi népszámlálás

A helyi közigazgatással való konfrontáció tovább folytatódott az 1941 februárjában zajlott népszámlálás alkalmával is. A népszámlálást előkészítő szakértekezlettel egyidőben 1940 márciusától már a Deutscher Volksbote c. hetilap ráirányította a figyelmet a népszámlálási válaszok fontosságára.³¹² Bár az értekezleten már felmerült a nemzetiség megkérdezése is, a német sajtó azonban ekkor még csak az anyanyelvvel foglalkozott, mondván, hogy az anyanyelv megvallása meghatározza a népi hovatartozást is. Amikor aztán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségre is rákérdeznek, akkor ugyancsak a Deutscher

³¹¹ SzfvPL – No. 7438 – 343/1942

³¹² Deutscher Volksbote, *Zur Frage der Volkszählung* 1940. március 10. 4., Johann Kuhn: *Das Bekenntnis zur Muttersprache* 1940. március 17. 4.

Volksbote hasábjain elkezdődött a propagandamunka a nemzetiségi hovatartozásról.³¹³ Kész irányvonalakat adtak a népszámlálás rovatainak értelmezésére. „*Aki a népszámlálás alkalmával anyanyelvként németet ad meg, nemzetiségként viszont magyart, az magyarnak fog számítani. Aki viszont német nemzetiségűnek vallja magát, németnek számít.*”³¹⁴ A nemzetiséget Isten által adottnak mondták, amibe az ember beleszületik, az anyanyelvet pedig egy választható szubjektumnak gondolták. Ez volt a faji alapú náci német nemzetfogalom. Teljesen más volt a logikája, mint a magyar nemzetfelfogásnak, ahol az anyanyelv adott, tehát objektív és a nemzetiség választható, tehát szubjektív. A Volksbund a helyi előadásokon is folytatta felvilágosító munkáját. Annak érdekében, hogy minél nagyobb arányban vallják a németajkúak magukat német nemzetiségűeknek különféle rémhíreket is terjesztettek. Így pl. azt, hogy aki magyarnak vallja magát, azt a német közösség ki fogja zárni magából és a német uralom alá kerülő Magyarországon az Alföldre fognak kerülni a magyarok és a cigányok közé.³¹⁵ A Volksbund a megfélemlítés módszerétől sem riadt vissza: január 11-i hatállyal kizárták a német népközösségből Riesz Ádám országgyűlési képviselőt³¹⁶ azzal a váddal, hogy ő a népcsoportegyezményben biztosított jogok ellen beszélt.³¹⁷ Ez azonban a képviselőházi napló alapján nem igazolható. A hír megjelent a sajtóban is és félelmet kelthetett a németiség körében. A lakosság gyakran a vezetőjegyzőkhöz fordult négy szemközti megbeszélést kérve a hírek tisztázásához. Ugyanakkor a nemzetiség megvallását a magyar kormánykörök a hazához való hűséghez kötötték azáltal, hogy azt terjesztették: ha valaki német nemzetiségűnek vallja magát, akkor azt áttelepíthetik Németországba, a magyar nemzetiségűek pedig maradhatnak szülőföldjükön.³¹⁸ Ezzel az 1939. október 6-án Hitler által meghirdetett Heim ins Reich programjára utaltak. A magyarországi németek jelentős része tartott ettől és pl. a monori főszolgabíró is jelentette, hogy a németek emiatt nem mernek szint vallani nemzetiségi tekintetben.³¹⁹ Peller István pilisszentiváni főjegyző pedig egyenesen a székesfehérvári püspökhöz fordult, mert a telepítési hírek miatt a lakosság „*szinte rettegésben van*”, az embereknek adatfelvételre kellett jelentkezni a községházán.³²⁰ A budakörnyéki

³¹³ Deutscher Volksbote, *Was ist „Nationalität“? Zur Volkszählung am 31. Januar 1941.* 1940. december 29. 1.

³¹⁴ „Der also bei der Volkszählung als Muttersprache Deutsch angibt, als Nationalität aber Magyarlich, wird als Magyare gezählt. Wer Deutsch als seine Nationalität angibt, gilt als Deutscher.” – Deutscher Volksbote, 1940. december 29. 1.

³¹⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

³¹⁶ Riesz Ádám az MNNE vezetőségi tagja volt, a villányi kerület országgyűlési képviselője a Független Kisgazdapárt tagjaként

³¹⁷ Deutscher Volksbote, *Aus der Volksgemeinschaft ausgeschlossen* 1941. január 19. 3.

³¹⁸ TILKOVSKY 1978. 138.

³¹⁹ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 7.d. 1939.37.l.

³²⁰ SzfvPL – No. 4560 – 1940. február 17. – Angeli Márton solymári esperes plébános a püspöknek

főszolgabíró pedig azt észlelte, hogy a jobb módúak tiltakoznak az esetleges áttelepítés ellen, a szegényebb sorsúak azonban könnyebben rávehetők.³²¹ Sok esetben azonban nehezítette a helyzetet, hogy az összeíróbiztosok között több Volksbund tag is volt, és ők pl. Budaörsön és Pilisszentivánon önkényesen írták be az otthon éppen nem tartózkodókról anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozásukat.³²² Mindezek ellenére azonban a népszámlálás eredményei nem hozták meg a Volksbundnak a kívánt sikert, Teleki és köre viszont világosan látta az Egyesület aknamunkáját. A Volksbund panaszokra Teleki így felelt: „*Panaszok? Nekem van okom Önökre panaszkodni! A német népcsoport magatartása sok tekintetben kifogásolható. Úgy látszik megfeledkezett arról, hogy lojalításra van kötelezve, de minden mást tesz, csak a lojalitásnak nincs nyoma sem. Ellenkezőleg: illojális!*”³²³

A német anyanyelvűek száma szinte teljesen megegyezett az 1930-as népszámlálással (1920: 551 211 fő, 1930: 478 630 fő, 1941: 477 491 fő), német nemzetiségűnek csupán 303 000-en vallották magukat (anyanyelvűek 63%-a).

A népszámlálás adataival az előző fejezetben már részletesen foglalkoztunk, ezért itt most csak a vizsgált települések anyanyelvi-nemzetiségi adatait tüntetjük fel számszerűen.³²⁴

XV. táblázat: Az 1941. évi népszámlálás német anyanyelvi és nemzetiségi adatai³²⁵

Település	Anyanyelv	Nemzetiség
Budaörs	8448	7243
Csobánka	1337	1156
Dunabogdány	2313	1715
Nagykovácsi	2492	1633
Pilisszentiván	1656	1099
Vecsés	3363	506

A német sajtó többször is elismerően szólt a budaörsi és pilisszentiváni csoportokról, de német szempontból a legjobb eredmények Budaörsön, Csobánkán és Dunabogdányban születtek. Ezeknél a településeknél volt a legkisebb az olló az anyanyelvi és nemzetiségi mutatók között. A vecsési adatokban – mint már írtuk - nagy szerepe volt a helyi plébánosnak, Fehér Jánosnak, aki a vecsési németekben sokkal inkább a magyar hazához való hűséget

³²¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

³²² PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1176/1941

³²³ TILKOVSKY 1978. 139-140.

³²⁴ Százalékos adatok az előző fejezetben találhatóak.

³²⁵ *Az 1941. évi népszámlálás 3/a.* 1983.

propagálta, mint a német öntudat erősítését. Egy 1940-es Historia Domus bejegyzés is megerősíti ezt: „Különbösen ügyesen tudtukra adtuk, hogy vigyázzanak, mert könnyen kitelepítik őket a nem nagyon óhajtott Németországba”.³²⁶ Ugyanakkor azonban épp a népszámlálás idején, február 9-én, alakult meg a Volksbund helyi szervezete és a Deutsche Zeitung cikke szerint annyian voltak (több százan) az alakulóülésen, hogy nem fértek be a helyiségbe.³²⁷ Az eredmények másik befolyásoló tényezője az lehetett, hogy a vecsési Berger Pál orvostanhallgató (aki - mint említettük - az 1941 februárjában megalakuló Volksbund vezetője volt) nagyon radikális hangot ütött meg a népszámlálás előkészületeiben. Röpiratát – amelyben többek között az áll. „A kis országok önállóságának ideje elmúlt. A magyar függetlenség romantikus álma szét fog oszlani amúgy is. Délkelet-Európa a Nagy Német Birodalomhoz fog tartozni. Olvadj be testben és lélekben, örömben és munkában, nyelvben és kultúrában a Nagy Német Birodalomba!” – Ceglédbercelen is terjesztette, amiért onnan kitiltották.³²⁸ Ez a röpirat nagyon egyértelműen fogalmazott a német elképzelésekről, és ez nem csak a magyar hatóságot nyugtalanította, hanem azokat az itteni németeket is, akik nem akartak szembefordulni Magyarországgal. A monori főszolgabíró, aki mindaddig általában azt jelentette az alispánnak, hogy a vecsési németek a hazához abszolút lojális állampolgárok, nyugtalanságát fejezte ki, hogy Berger fanatizálja a fiatalokat és sokukat maga mellé állított, ezért kérte a főispánt, hogy Bergert internálják. A főispán a kérést továbbította a Belügyminisztériumba és valószínűleg az onnan kapott válasz alapján írta a monori főszolgabírónak, hogy nem tartja indokoltnak az internálást, de fokozottan figyeljék.³²⁹ A magyar kormány – nyilván külpolitikai érdekből – nem merte felvállalni egy Volksbund vezető internálását. Az internálási javaslat 1941 áprilisában volt, amikor Magyarország megszállta a Délvidéket és visszakapta azt. A másik ok viszont nyilván az lehetett, hogy az újabb terület-visszacsatolással az eddigieknél jóval öntudatosabb német népcsoport került ismét Magyarországhoz.

Az a Kussbach Ferenc viszont, aki 1935-ben még a radikálisabb irányvonalat képviselte, az 1941-es népszámlálás idején többször kifejtette, ha sokan hangoztatják német származásukat és ezt meg is vallják, akkor ki fogják őket telepíteni Németországba. Röpiratokban hívta fel a lakosság figyelmét, hogy óvakodjanak a felelőtlen elemektől:

³²⁶ Historia Ecclesiae Domus Parochialis et Scholaris Vecsésiensis 1940 – Közli: PÁVEL 2001. 9.

³²⁷ Vecsés bekennt sich zum Volksbund – Ortsgruppengründung in Vecsés. In: Deutsche Zeitung, 1941. február 12. 4.

³²⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

³²⁹ u.o.

„Óvakodjatok az olyan felelőtlen elemektől, akik az eddig bevált, igaz útról tévútra akarnak csábítani, akik a frázisaikkal lehetetlen dolgokat ígérnek Nektek. Ártalmas tanácsuk és magtartásuk következményeit nem tudván felmérni, vagy tapasztalat hiányában vagy fiatalos hevületük következtében nem tudják, hová vezetnek Titeket.”³³⁰ (saját fordítás – M.R.)

II/5. A Volksbund térnyerése és az SS-toborzások

1941 folyamán a Volksbund tovább folytatta intenzív munkáját és a tagok száma egyre emelkedett. Kirívó példa volt 1941 Úrnapiján Budaörsön az úrnapi virágszönyegben formált horogkeresztes motívum,³³¹ Pilisszentivánon pedig nemzetgyalázás miatt jelentettek fel több tanítót és óvónőt „*Ungarnland ist Zigeunerland*” szövegű dal tanításáért.³³² A gyerekekkel a tanítók a közeli dombon énekelték a dalt, amikor Peller István vezetőjegyző arra járt a feleségével. Ők azonnal megtették a feljelentést a csendőrségnek. Majd nemzetgyalázás vádjá miatt a főispán az illetékes miniszter intézkedését kérte. A súrlódások ellenére azonban a Volksbund vezetői nem tudták Peller Istvánt a település éléről eltávolítani, de ellenük sem folytatták le a nemzetgyalázási pert.

Magyarország 1941. júniusi hadba lépése kedvezett a Volksbundnak. A propagandabeszédekben elhangzott magyar-német sorsközösség által a németység azon rétegeit is a maguk oldalára tudták állítani, akik addig idegenkedtek tőlük. Ezért olvashatjuk már egyre gyakrabban a jelentésekben, hogy immár az idősebbek is beléptek a Volksbundba. Budaörsön 1941 novemberében Hoffmann János Volksbund vezető kérte a fősolgabírótól, hogy az összejöveteleket négy helyszínen tarthassák naponta 16-22 óra között: Herczog Györgyné, Winkler Antal, Keusch Márton és Daxhammer István kocsmáiban. Azzal indokolta a négy helyszínt, hogy a helyi csoport taglétszáma elérte a 3000-t, és nem tudnak egy helyiségben elférni. Az engedélyt azonban csak három helyszínre kapták meg.³³³ Nagykovácsiban, Pilisszentivánon és Törökbálinton nagyon sokan léptek ki a Nyilaskeresztes

³³⁰ Eredeti szöveg: „*Hütet Euch vor solchen unverantwortlichen Elementen, die Euch von dem bisher eingeschlagenen, gerechten Weg auf Irrwege verführen wollen, die mit ihren Phrasen Euch Unmögliches versprechen. Schädliches anraten und ohne die Folgen ihres Vergehens ermessen zu können, entweder mangels an Erfahrung oder zufolge einer jugendlichen Verblendung nicht wissen, wohin sie zusteuern.*” – Franz Kussbach röpirata a sváb néphez – Lásd: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

³³¹ Deutsche Zeitung, *Bilder von Fronleichnam in Budaörs* 1941. június 15. 8.

³³² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 6/1941; 8/1941 - A Deutscher Volksbote azonban elismerően szólt a két tanítóról: „*Pilisszentiván ist eine der besten Ortsgruppe des Ofner Berglandes, Weil diese Gemeinde das seltene Glück hatte, deutschbewusste Lehrer zu besitzen.*” – „*Pilisszentiván a budai hegyvidék egyik legjobb helyi csoportja. Azért, mert ennek a községnek az a ritka szerencséje volt, hogy öntudatos német tanárai voltak.*” – Deutscher Volksbote, 1942. január 23. 3.

³³³ PML IV-424.b Budakörnyéki járás fősolgabírójának iratai 11.f 13677/1941

Pártból és lettek Volksbund tagok.³³⁴ Ugyanakkor viszont Pilisszentivánon a két említett tanító elkerülése a községből nyugodtabb mederbe terelte a német mozgalmat is.³³⁵ A monori főszolgabíró panaszos hangot ütött meg jelentéseiben: „*A nemzetiségeink sajnós kifogásolható módon viselkednek. Általában mindjobban távolodnak el a nemzethűség gondolatától és a magyar állami eszméhez való ragaszkodástól.*”³³⁶ A Volksbund tagjainak létszáma 1942-ben érte el a csúcspontot.³³⁷

Közben pedig birodalmi körökben napirenden volt a délkelet-európai németiség háborús bevetésének terve.³³⁸ Az SS részére már 1941-ben folytak illegális toborzó akciók Romániából és a bácskai területekről, a magyar és német kormány közti első tárgyalások azonban csak 1942. január 6-9. között kezdődtek. Ribbentrop nyíltan fordult Bárdossy Lászlóhoz, hogy a magyar kormány tegye lehetővé 20 000 önkéntes toborzását a magyarországi németek köréből. Bartha Károly honvédelmi miniszter ugyan tiltakozott, de 1942. február 12-én – aznap, amikor megszavazásra került a kormányzóhelyettes-választásra beterjesztett törvényjavaslat³³⁹ - mégis megszületett a szóbeli megállapodás a két kormány között. A népi németek köréből 20 000 főt toborozhatott a Volksbund, azonban a Volksbundtagság nem volt kitétel, az azonban igen, hogy a magyar hadseregből nem toborozhattak. Lényeges pont volt, hogy azok, akiket az SS-be besoroznak elveszítik magyar állampolgárságukat és német állampolgárok lesznek. Ebben különbözött a magyar kormánnyal kötött megállapodás, az utódállamokkal kötött hasonló egyezményektől, amit Berlinben igencsak sérelmeztek. A magyar szabályozás igen súlyos hátrányt jelentett a toborzás propagandájára, mert közismert tény, hogy a magyarországi németeknek még a legszélsőségesebb irányzatú népi német tagjai is görcsösen kapaszkodtak e haza földjébe és az állampolgárság elvesztésének gondolata népi német meggyőződésű alapjait ingatta meg. Ennek ellensúlyozására a suttogó propaganda útján kísérelték meg elhíttetni a vonakodó német lakossággal, hogy az állampolgárság ilyen rendezése nem végleges, mert az egyezmények e

³³⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

³³⁵ u.o.

³³⁶ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 11.d. 1941. 54.f. 43.l.

³³⁷ A létszámról a későbbiekben lesz szó.

³³⁸ Az SS-toborzásokról bővebben lásd: KOVÁCS Zoltán András – SZÁMVÉBER Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 2001.* (továbbiakban: KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001.); SPANNENBERGER 2005.; TILKOVSKY 1974.

³³⁹ Aznap Woermann német külügyi államtitkár-helyettes táviratot küldött Ribbentrop külügyminiszternek, melyben az állt, hogy a németek hivatalosan nem szándékoznak a népcsoportnak utasítást adni tekintetben, hogyan szavazzanak a beterjesztett törvényjavaslat felett. Négy szemközt viszont Basch Ferencsel közölni kell, hogy „úgy kell ebben az ügyben eljárni, hogy az ne vezessen a népcsoportnak a kormányból való kilépéséhez.” Basch-nak lepleznie kellett, hogy bármiféle utasítást kapott volna. – Lásd: *Wilhelmstrasse...* 1968. 478. sz. irat 649.

része német győzelem után a hatalmi helyzet változásával könnyen módosítható lesz. A magyar hatóságok e hírveréssel szemben a toborzás ideje alatt kevés esetben nyúltak ellenintézkedésekhez.³⁴⁰

A toborzást a Volksbundra bízták, és felhívták a figyelmet az akció gyors lebonyolítására a sajtó kizárásával. A toborzás gyakorlati végrehajtása teljesen előkészítetlen volt, ezért a PPSK vármegyei főispán körlevelet küldött a főszolgabíróknak és a rendőrkapitányság vezetőjének, melyben bizalmas tájékoztatásul közölte, *„hogy az akció lebonyolítása a hazai németiség egyes vidékein előreláthatólag bizonyos lelkiválságot fog előidézni. Az akcióban a magyar és a német lakosság egyaránt kitelepítési mozgalmat és a Magyarországi Németek Szövetsége eddigi propagandájának cáfolatát fogja látni. Biztosra vehető az is, hogy a magyarság és a magyar érzelmű németiség részéről olyan megjegyzésekkel fogják kísélni az akciót, melyeket a bosszú, gúny vagy káröröm megnyilvánulásának lehetne feltüntetni. (...)Fontos érdekek fűződnek tehát ahhoz, hogy a magyarság és a magyarérezelmű németiség tartózkodjék a nyugalom megzavarására alkalmas kijelentésektől és magatartástól. Igen fontos az is, hogy a Magyarországi Németek Szövetsége által az országba már szétküldött megbízottak toborzó tevékenysége és a toborzásra jelentkezők összeírása elé rendészeti szervek akadályokat ne gördítsenek.”*³⁴¹

A német kormány ugyan kötelezettséget vállalt arra, hogy magyarellenes propaganda céljára nem fogják használni a toborzást, a magyar fél aggodalmai viszont beigazolódtak. Nem egészen két héttel a megállapodás után a budapesti I. csendőrkerület már azt jelentette, hogy a Volksbund toborzási tevékenysége megkezdődött, erőszakos eszközöket használnak, testi épséget fenyegető kijelentéseket is tesznek. Propagandájuk ekkor is nagyon kifinomult volt. A magyar honvédségnél jóval kedvezőbb zsoldot ígértek, biztos álláslehetőséget kínáltak a háború utánra. Fenyegettek is, hogy azokat a Volksbund tagokat, akik nem jelentkeznek SS katonai szolgálatra, a háború után kitelepítik.³⁴² Propagandamunkájuknak kedvezett az országszerte 1942. április 19-én tartott Hitler emlékünnepe is.³⁴³ Ennek egyik releváns példája a Pilisszentivánon megtartott ünnepség, melyen Binder Hugó a Volksbund körzeti vezetője azt mondta, hogy a magyarok és a németek közösen harcolnak az *„európai közös ellenség ellen”*, és minden magyarországi németnek kötelessége ebben részt vállalni. *„mi hűek akarunk maradni az apai országhoz, de azt sem kívánhatja senki, mint ahogy nem is*

³⁴⁰ Siposs Sándor tanulmánya - KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428-as tekercs

³⁴¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1943

³⁴² U.o.

³⁴³ PML IV-424.b. Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4194/1942

kívánják, hogy hűtlenek legyünk anyaállamunkhoz, Németországhoz, és ezen keresztül Hitler Adolfhoz.” – hangzott el Binder Hugó beszédében.³⁴⁴ Ebből a beszédből is látszik: a Volksbund nagyon jól tudta, hogy nem szabad választási kényszer elé állítani a magyarországi németeket, mert akkor elveszíthetnek embereket; ugyanakkor viszont jól tudjuk, hogy az SS-be való önkéntes jelentkezés szembefordulást jelentett Magyarországgal. Arról természetesen nem ejtettek szót propaganda beszédeikben, hogy a jelentkezők elveszítik magyar állampolgárságukat.

Az akció nagyon megosztotta a helyi lakosságot. A Volksbund tagok nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták a fejleményeket, az idősebbek azonban aggódtak fiaik után és erősen bírálták a helyi vezetők működését. A magyarérmű németek, valamint a vagyonosabb egyének körében komoly ellenszenvet váltott ki a toborzási akció. Azt hangoztatták, hogy ez az első hulláma a kitelepítésnek. Voltak olyanok is, akik hazaárulással vádolták a jelentkezőket. Jelentések arról számoltak be, hogy a vegyes lakosságú községekben a magyarok, szlovákok és szerbek örültek a megállapodásnak, mondván „*hadd hulljon a férgese*”. A visszalépő jelentkezőket és a vonakodókat cigányoknak nevezték.³⁴⁵

A toborzás leginkább a visszacsatolt területekről volt sikeres, a trianoni Magyarország területéről sokkal kisebb számban jelentkeztek. Az SS-hez és Wehrmachthoz került németek száma 18 000 körül volt, de közülük kb. 13 000-en az újonnan visszakerült területekről jelentkeztek.³⁴⁶ A Csendőrség központi nyomozóparancsnokságának első összesített jelentése a Waffen-SS alakulatokhoz való toborzás tárgyában 1942. február 28-án készült el. Csaknem két hét alatt 15 329 fő jelentkezett az SS sorozóbizottságainál, zömük (10 585) fő a bácskai magyar részekről. A Volksbundhoz nem tartozó németajkú jelentkezők száma 48 fő, továbbá 19 magyar, nyolc horvát, egy bunyevác és egy rutén származású is jelentkezett.³⁴⁷ Megyei szinten pontos adatokkal nem rendelkezünk, kb. 500-1000 fő közé tehető a sorozottak száma, a toborzottak száma azonban ennél több volt.³⁴⁸ Pest megyéből a februári jelentés szerint 707 fő jelentkezett.³⁴⁹

Egy hónappal később készült összesítés szerint valamivel többen jelentkeztek, de a különbség sok esetben nem volt lényeges. Egy – egy esetben viszont érdemes rámutatni a

³⁴⁴ PML IV-424.b. Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4320/1942

³⁴⁵ PML IV-401-a. Főispáni bizalmas iratok 130/1942

³⁴⁶ *Akten...* 1999. 367.

³⁴⁷ KOVÁCS–SZÁMVÉBER 2001. 52.

³⁴⁸ A hozzávetőleges adatokat a M. kir. budapesti I. csendőrkerület jelentésére alapozzuk. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1942. Településszintű részadatokat közöl még: KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001. 51., 52., 57.

³⁴⁹ KOVÁCS–SZÁMVÉBER 2001. 51.

különbségekre. Budakeszin, Budaörsön, Csobánkán és Nagykovácsiban nőtt a jelentkezők száma, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron és Piliscsabán viszont csökkent, ami abból a szempontból érdekes, hogy ezek szerint volt lehetőség a visszalépésre, még akkor is, ha ez nyilván nem volt könnyű. Kovács Zoltán és Számvéber Norbert azt állapították meg, a már jelentkezők közül többen nem akartak megjelenni a sorozáson, utólagos törlésükhöz a bizottságok nem járultak hozzá,³⁵⁰ azonban a fent említett esetek tanúsítják, hogy valamilyen úton módon mégis lehetett ezzel élni. Ugyanígy tudjuk, hogy a későbbiekben Dunabogdányban is 2 fő, Zsámbékon 4 fő lépett vissza.³⁵¹

XVI. táblázat: Az SS-be jelentkezők és sorozottak száma³⁵²

Település	Jelentkezők		Sorozottak
	1942. február 28.	1942. március 24.	
Bia	0	3	1
Budajenő	3	5	2
Budakalász	19	22	10
Budakeszi	120	160	62
Budaörs	120	180	120
Csobánka	20	24	12
Dunabogdány	36	36	20
Dunaharaszti	4	4	0
Nagykovácsi	5	24	7
Perbál	4	4	2
Pilisborosjenő	10	15	6
Piliscsaba	30	18	12
Pilisvörösvár	67	35	16
Pilisszentiván	38	23	10
Pomáz	18	24	15
Solymár	21	24	12
Szigetbecse	4	4	0
Szigetcsép	4	4	0
Szigetszentmárton	13	13	11
Szigetújfalu	16	20	1
Taksony	16	16	8
Telki	1	1	1
Torbágy	14	18	16
Tököl	0	4	2

³⁵⁰ u.o. 52.

³⁵¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1943

³⁵² Februári adatok: KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 51.; márciusi adatok: MOL K 149 Belügyminisztériumi rezervált iratok 129.d. 7154/1942

Törökbálint	14	21	7
Üröm	12	13	9
Vecsés	27	32	13
Visegrád	20	20	8
Zsámbék	51	51	19
Összesen	707	818	402

Helyenként a besorozástól való félelmükben a fiatal férfilakosság egy része kilépett a Volksbundból.³⁵³ Röviddel a toborzások kezdete után azonban a lelkesedés alábbhagyott. Újabb két hét múlva már csak mindössze 4492 fő jelentkezett.³⁵⁴ Az SS első magyarországi toborzóakciója 1942. április 3-ig tartott. Német adatok szerint Magyarországon a toborzások 52 napja alatt összesen 25 709 fő népi német jelentkezett a Waffen-SS önkéntes szolgálatára, akik közül az SS követelményei szerint 7566 főt találtak alkalmasnak, 10 294 főt pedig a Wehrmacht követelményei szerint. A toborzásokkal egyidejűleg azonban több fiatalkorú magyar állampolgárt átszöktettek Németországba katonai szolgálatra, így Budaörsről, Dunabogdányból, Törökbálintról és határ menti német falvakból.³⁵⁵

Amikor a toborzás végével a besorozottak elhagyták az ország területét a belügyminiszter a hivatalos lap (Budapesti Közlöny) 1942. július 18-i számában közzétette annak az első 600 népi németnek a nevét, akik magyar állampolgárságukat az SS-egyezmény alapján elvesztették. E közleménynek hatása annyira nyomasztó volt az itthon maradt és betoborzott népi németekre egyaránt, hogy a budapesti német követ jónak látta sajnálkozásának és annak a véleménynek kifejezést adni, „*hogy a magyar kormány részéről nem volt barátságos aktus, hogy állampolgársági megfosztásukat a német kormánnyal való megegyezés nélkül foganatosította.*” (Ghyczy követ feljegyzése 1942. július 4-én lefolyt beszélgetésről)³⁵⁶ Magyarország volt az egyetlen európai állam, amely nem járult hozzá ahhoz, hogy állampolgárai a Német Birodalomnak, mint idegen államnak hadseregében szolgálhassanak, illetve a hozzájárulást a magyar állam kötelékéből való távozáshoz kötötte.

Az év végére azonban már sokan elfordultak a Volksbundtól, amiben nagy része volt az SS kötelékében harcoló egyének hazacsempészett leveleinek, a hazatért szabadságosok elbeszéléseinek, akik valamennyien súlyosan hibáztatták azokat a helyi Volksbund vezetőket,

³⁵³ Szakirodalomból tudjuk, hogy nem mindenütt volt lehetőség a kilépésre. Hartán pl. nem lehetett kilépni. – lásd: EILER 2011. 83.

³⁵⁴ Budaörs 60 fő, Törökbálint 7 fő, Budakeszi 40 fő, Piliscsaba 7 fő, Szigetújfalu 4 fő – Közli: KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001. 57.

³⁵⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1942

³⁵⁶ Siposs Sándor tanulmánya 394.

akik meggondolatlan lépésük megtételére rávették őket.³⁵⁷ Ez jelentősen aláásta az 1943. május 22-én kötött második megállapodás végrehajtásának eredményességét. Különbőség volt, hogy immár a magyar honvédségből is toborozhattak. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter az idő rövidségére való tekintettel nem a főispánoknak, hanem közvetlenül a főszolgabíróknak és a polgármestereknek adott ki utasítást a toborzással kapcsolatban, amelyben felhívta a figyelmet többek között arra is, hogy: „*Minden eszközzel meg kell akadályozni a Volksbund által kifejtett propaganda olya mérvű elfajulását, hogy az – mint a múltban sajnos előfordult – a községek nyugalmát és belső rendjét megzavarja.*”³⁵⁸

Basch Ferenc 1943. június 8-án a Volksdeutsche Mittelstelle-nek (VoMi) küldött jelentésében összefoglalta az aggályait a toborzási akció eredményességével kapcsolatban.³⁵⁹ Ezek a következők: a 2. magyar hadsereg leszerelt, népi német honvédek tízezrei tértek haza, akik híreikkel rontják a harci kedvet; az 1943. áprilisi klessheim-i találkozó³⁶⁰ csalódást jelentett a németeknek, mert Kállay Miklós miniszterelnök pozíciójában maradhatott és csökkenteni kívánja a magyar hadsereg háborús részvételét; a németek nem fizették meg az eddigi önkéntesek hozzátartozóinak a hadigondozási segélyeket; a toborzás az aratás idejére esik; az állampolgárság elvesztése megdöbbenést keltett. Mindezek ellensúlyozására a Volksbund erőteljes propagandát fejtett ki; azonban ennek ellenére nem volt nagyobb érdeklődés és a jelentkezettek száma jóval a várt alatt maradt. Csobánkán a toborzó ülésre el sem mentek az emberek.³⁶¹ Dunabogdányba egyenesen a Volksbund szövetségi titkára, Salmen Otto szállt ki, hogy toborzóbeszédet mondjon – de csekély érdeklődés fogadta.³⁶² A Volksbund a sikertelenség miatt kellemetlenül érezte magát a német hatóságok felé,³⁶³ ezért több panaszt emelt a helyi közigazgatás miatt (elsősorban a monori járásra és Pilisszenitvánra³⁶⁴), mondván, hogy gátolják a toborzást.³⁶⁵ A Belügyminisztérium ezért utasítást adott a főispánoknak: A főispán hívja fel a főszolgabírók figyelmét, utasítsa az alárendelt hatóságokat, hogy nem dönthetik el, hogy ki a német nemzetiségű, ezért – amennyiben a kitöltött űrlap érdemileg és alakilag szabályos – ne tagadják meg a láttamozást, és ne tegyenek téves beállításra alkalmas kifogásokat és intézkedéseket. Azért egy kiskaput

³⁵⁷ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések.13.d. 1943 15.l.

³⁵⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok117/1943

³⁵⁹ Erről részletesen lásd: TILKOVSKY 1974. 129-132.

³⁶⁰ 1947. április 17. Horthy – Hitler találkozó Klessheim-ben

³⁶¹ PML IV-446-a Szentendrei járás főszolgabírójának iratai 5057/1943

³⁶² PML V-1029-Cb Dunabogdányi községi iratok 2.d. 2593/1943

³⁶³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 141/1943

³⁶⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 256/1943

³⁶⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 137/1943

mégis hagyott: „Végül kizárólag személyes tájékoztatásodra közlöm, hogy a szükségesnek és indokoltnak látszó ily irányú kiválogatás iránt más úton történik intézkedés.”³⁶⁶ Ez utóbbi passzust a főispán valóban bizalmasan kezelte, mert a főszolgabíróknak adott utasításban ez nem szerepelt.

Erre az utasításra a budakörnyéki főszolgabíró azzal válaszolt, hogy a Volksbund panaszai a pilisszentiváni és ürömi közigazgatásra alaptalanok: „Írásbeli és szóbeli utasításaim értelmében valamennyi vezetőjegyző minden elképzelhető támogatást megad a Volksbund vezetőségének a toborzás sikere érdekében. Az ügyet nem kezelik bürokratikusán és sokszor még az éjjel órákban is rendelkezésre állanak a jelentkezési űrlapok záradékolása céljából. Nem vizsgálják e jelentkezők nemzetiségét, ellenben mindent elkövetnek, hogy kifogásoknak és panaszoknak tápot ne adjanak. Azonban a helyzet az, hogy a lakosság körében igen lanyha a lelkesedés. A toborzás megindulása előtt azt hittem, hogy járásomból legalább 1000 jelentkező lesz. Eddig azonban a legnagyobb propaganda dacára sincs több jelentkező 200-300-nál. A panaszok okát ebben kell keresni. A Volksbund vezetősége szégyenli ezt a siralmas eredményt és a német hatóságok felé azzal igyekszik szépíteni a dolgot, hogy a magyar hatóságok a jelentkezések elé mindenféle akadályokat gördítenek.”³⁶⁷

Nyilván a Volksbundnak is volt igaza, de a németek felé is igazolni kellett magukat. Ugyanakkor viszont a budakörnyéki főszolgabíró azt jelentette, hogy a toborzási akció elé akadályt nem gördít, sőt inkább a háttérből igyekszik az alkalmat megragadni arra, hogy a nem kívánatos elemektől megszabaduljon. Ez a törekvése több községben is sikeres volt.³⁶⁸ Végül források szerint kb. ugyanannyi besorozottat sikerült kiállítani, mint az első akció során.³⁶⁹

³⁶⁶ u.o.

³⁶⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 141/1943

³⁶⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 28/1943

³⁶⁹ KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001. 61-64.

II/6. A Volksbund befolyásának csökkenése és a kényszerosorozás

1943-ban a Volksbund befolyása erősen vesztett jelentőségéből. A mozgalom lanyhulását a jelentések papírméretei is jól mutatják. Míg 1941-42-ből több oldalas jelentéseket olvashatunk, 1943-ból sok esetben már csak két soros beszámolókat találunk többnyire arról, hogy a Volksbund a németajkú lakosság körében elveszítette a talajt. Ennek döntő oka nyilvánvalóan a háborús vereségek, veszteségek voltak. Így az 1944. április 14-én, a német megszállást követően megkötött, immár nem szóbeli, hanem írásbeli megállapodás a kényszerosorozásról nagy csapást mért a németiségre. A németeknek ekkor már sikerült elérniük, hogy a besorozottak nem veszítik el magyar állampolgárságukat, ugyanakkor német állampolgárságot szereznek. Azokat is kényszerosorozták, akiket az önkéntes SS toborzások során alkalmatlannak minősítettek. Így Pilisvörösvárról 216 főt, Nagykovácsiból 46 főt, Pilisszentivánról 74 főt, Budaörsről 152 főt soroztak ekként be.³⁷⁰

A lakosság nagy része igyekezett magát kivonni ezen kötelezettsége alól.³⁷¹ Ezt igazolja az 1944. június 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyv is, mely szerint a hangulat sok településen igen elkeseredett és sok német anyanyelvű személy önként jelentkezik a magyar hadseregnél, hogy ne kelljen az SS-be belépniük. A főispánok azt az utasítást kapták, hogy bizonyos megértést kell tanúsítaniuk ebben a kérdésben.³⁷² A kényszerosorozásoknál a végleges névjegyzéket a vezetőjegyzők állították össze, tehát ők tudták az előzetesen Volksbund által összeállított névjegyzékeket korrigálni. A sorozó bizottság három tagból állt: egy magyar tag, egy német tag és a község vezetőjegyzője. A budaörsi vezetőjegyzőt, Hagenthurn Edét a világháború után felelősségre vonták és az egyik vád ellene az volt, hogy a kényszerosorozás alkalmával a névjegyzéket kibővítette. A sorozóbizottság magyar tagja, a már előző fejezetben is említett Ebner György, állította, hogy a névjegyzékből a vezetőjegyzőt sok személyt kihúzott, ahol kétes volt a nemzetiség, ott inkább a magyart írta be, így többeket mentett meg a kényszerosorozástól.³⁷³

A nagykovácsi plébános Greszl Ferenc naplójában nagyon jól érzékelteti azt a hangulatot, amelyet a kényszerosorozás idézett elő, ezért szeretnénk bővebben idézni:³⁷⁴ „Nagy nyugtalanság vett erőt a községen. Híre járja, hogy a németek a hazai németiséget 17 évtől 45-

³⁷⁰ PML V-424.b Budakörnyéki főszolgabíró iratai 5206/1944

³⁷¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 30/1944

³⁷² MOL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 126R/159 – www.digitarchiv.hu

³⁷³ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

³⁷⁴ A szövegből kiténik, hogy a naplót a plébános nem minden nap vezette, többször egy hosszabb periódust foglalt össze. Ezt a részt 1944. június 29-én írta.

ig sorozni fogják. Az első hírek szerint csak a Volksbund tagjait fogják sorozni. Azonban most kitűnik, hogy több községben a környéken, így Solymáron, Zsámbékon, Budakeszin volt már sorozás, hogy mások is kaptak a községi előjáróságok útján idézést a sorozáson való megjelenésre, és mindazokat előállítják, kik 1939-ben³⁷⁵ német anyanyelvűnek vallották magukat és a nem engedelmeskedőket csendőrökkel vezettetik elő. A Sztójay-kormány ilyen megállapodást kötött a németekkel.

Engem is szörnyen bántott a dolog. A hatóságok lapulnak, senki sem ad felvilágosítást. Az volt az érzésem, hogy Sztójay eladta embereinket megkérdezésük nélkül. Napokon keresztül rágott engem e dolog. Először arra gondoltam, hogy összehívom a férfiakat, és tiltakozó táviratot küldünk a miniszterelnöknek. De aztán az a gondolat gyötört: nem állunk-e egy második Mohács előtt? Nem volna-e bűn a kormány helyzetét megnehezíteni? Most, amikor minden erőnek az összefogása szükséges a haza megmentéséhez, szabad-e a viszály magvait elhinteni? A kormány magasabban áll, többet lát és tud, mint mi egy kis hegyi falucskában, s biztosan tudta, hogy miért kötött ilyen irányú szerződést.

A nyilasok állandóan támadják a kormányt, és gyengítik ezzel az országot és uralomra törnek, pedig jaj, ha ők jönnének. Így hát a tiltakozás elmaradt. Csak megnyugtattam a férfiakat, hogy ne egymást okolják, a kormány keze benne van a dologban és nincs senkinek sem joga őket rossz hazafiként megvádolni; nem önként mennek a sorozáshoz, hanem kényszer és terror hatása alatt. Aki a hazáját megvédi az ellenséggel szemben, az jó hazafi, márpedig a haza most veszélyben van.”³⁷⁶ Úgy gondoljuk, hogy ilyen kérdések foglalkoztathatták azokat is, akiket érintett a kényszersorozás, kellő tájékozottság hiányában azonban bizonyosan nem tudták e kérdéseket helyesen megválaszolni, ahogy a plébános sem tudta. Nyilván sokaknak megnehezítette a helyzetét az is, hogy a kormányzó a német megszállást követően is pozíciójában maradt, amivel legitim helyzetet hozott létre.

Források hiányában azonban a kényszersorozás gyakorlati végrehajtásáról keveset tudunk. Mivel ez esetben kényszersorozásról volt szó, így ez alapján a németség magatartását megítélni nem lehet és nem szabad, 1 évvel később mégis megtették.

1944. június 22-én egy újabb megállapodás született, melynek alapján a népi német 17-30 éves magyar állampolgárságú nőket önkéntes jelentkezés alapján toborozni lehetett a német SS Helferinnen Korps der Waffen SS részére. A toborzást német bizottságok végezték, de a végleges átengedés joga a honvédelmi miniszteré volt. A jelentkezettek német

³⁷⁵ Nyilvánvaló tévedés. Nem 1939. ,hanem 1941.

³⁷⁶ GRESZL 2003. 35.

állampolgárságot szereztek, de magyar állampolgárságukat nem veszítették el. Ez az akció viszont sikertelen volt.³⁷⁷

Akkor, amikor zsidók százezreit deportálták, németeket kényszersoroztak, a belügyminisztériumban kidolgozták a nemzetiségi politika irányelveit, amit szigorúan bizalmas iratként küldtek meg a főispánoknak.³⁷⁸ Ebben hangsúlyozták, hogy biztosítani kell azt, hogy „*a nemzetiségek teljes jogi és tényleges egyenlőség alapján megtalálják a maguk szellemi és gazdasági erői szabad kielégítésének lehetőségét és biztos alapjait, népiségüknek teljes megtartását és szabad fejlesztését.*” Felismerték, hogy gyökeresen meg kell változtatni a magyar társadalom nemzetiségekről vallott felfogását. Az irányelveken belül is a hazai németeknek külön fejezetet szenteltek. Ebben megfogalmazzák: „*Szeretettel és türelemmel kell kezelni a hazai németiség nemzetiségi kérdéseit és feltétlenül meg kell találni jogos népi, nemzetiségi kívánságaik kielégítésének módját és eszközeit.*” Szó nem esik a magyarországi németek hazafiatlan magatartásáról, ellenkezőleg: „*Bizton remélem, hogy a hazai németiség kipróbált lojalitása, hazafias hűsége és államhűsége jelentős mértékben meg fogja könnyíteni azt, hogy minél előbb teljes legyen a német népi érdekek kielégítésének és az állam iránt való hűségének és lojalitásnak egybeharmonizálása.*” Hasonlóan vélekedtek a többi nemzetiségről is. Hangsúlyozták, hogy a magyar kormány felismerte a szomszédos államokkal való kölcsönös megértést és együttműködést. Ezek mind nagyon szép gondolatok, viszont ebben a nemzetiségpolitikai irányelvben látnunk kell azt a szándékot, hogy mindezt a magyar kormány a már igencsak veszélyben lévő területi integritás védelmében mondott, félreismerve azt a külpolitikai helyzetet, amelyben az ország 1941-től és mindinkább 1943-tól a teheráni konferencia óta volt.

³⁷⁷ PML V-1029-Cb Dunabogdányi községi iratok 3.d. 2519/1944

³⁷⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 180/1944

II/7. A Volksbund tagság aránya

Fel kell tennünk a kérdést, hogy a Volksbund-tagság a lakosság milyen arányát érintette? Pontos adatok hiányában azonban csak tapogatózni tudunk. Egyrészt azért, mert eredeti listák nem állnak rendelkezésünkre, ugyanis a Volksbund vezetők a háború végi meneküléskor ezeket a listákat vagy magukkal vitték vagy megsemmisítették. Másrészt azért nem tudunk pontos adatokat, mert a háború után összeállított Volksbund listák hitelessége erősen megkérdőjelezhető, mert azt már a felelősségre vonás jegyében állították össze. Tilkovszky Loránt szerint a Volksbund fénykorában (1942-ben) a megnagyobbodott Magyarország területéről kb. 300 000 tagot mondhatott magáénak.³⁷⁹ A támogatók száma azonban ennél biztosan jóval több volt. Basch Ferenc népbírósi perében a következő adatokat közli: „*A magyarországi németégből a Volksbund tagjai voltak: Dél-Bácskában 80%, Erdélyben 95%, Szatmárban 10%, Dunántúlon 25%, Vértes-hegységben 15-20%, Pest környékén a legkevesebb, Nyugat-Magyarországon 50%. Pest környékén inkább a nyilaspártban voltak benn a németek*” – mondta Basch.³⁸⁰ Azt azonban már bizonyon mondhatjuk, hogy Basch ez utóbbi megállapítása leginkább a népcsoportegyezmény előtti időszakra volt érvényes, aztán már nem állja meg a helyét.

Az 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzék szerint országosan 92 910-nél (18%) volt a Volksbund-tagság indokként megjelölve.³⁸¹ Ez a szám jóval kisebb, mint a trianoni Magyarország határain belül lévő Volksbund-tagok becsült száma, ugyanis az 150 000.³⁸² Ez a Balogh Sándor által közölt adat valószínűleg 1942 őszére vonatkozik, amikor a Volksbund-tagok száma a csúcsponton volt. Pest megyében a Volksbund-tagok száma a névjegyzékek szerint 6 110 fő volt, a jegyzékbe vettek kb. 10%-a. Ez az alacsony arány viszont igazolja Basch állítását, hogy Pest környékén kevesen léptek be a Volksbundba. A kitelepítési névjegyzék megbízhatatlanságát e tekintetben Budaörs példáján szemléltetjük.

A budaörsi jegyzéken 311 főnél szerepel ez az indok.³⁸³ Az ő életkori megoszlásuk a következő:

³⁷⁹ TILKOVSZKY 1978. 279.

³⁸⁰ *Akten...* 1999. 366.

³⁸¹ CZIBULKA Zoltán: *Az 1941. évi népszámlálás és a magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, KSH, 2004. (továbbiakban: CZIBULKA 2004.)

³⁸² BALOGH 1982. 85.

³⁸³ Czibulka szerint 321 – Lásd: CZIBULKA, 2004. 292.

XVII. táblázat: Volksbund tagok Budaörsön³⁸⁴

Születési év	1885 előtt	1886-1895	1896-1905	1906-1915	1916-1925	1926-1930	1931 előtt	Összesen
Volksbund-tagok száma	1306/28 (2,1%)	987/23 (2,3%)	1297/28 (2,2%)	1742/43 (2,5%)	1566/110 (7%)	980/54 (5,5%)	2291/25 (1,1%)	10169/311(3,1%)

A táblázatból azt láthatjuk, hogy Budaörs lakosságának mindössze 3%-a volt a névjegyzék alapján Volksbund-tag. A Volksbund inkább a fiatalabb korosztályban volt befolyásosabb, azok között, akik a kitelepítés idejében 30 évnél fiatalabbak voltak. A gyerekeknek mindössze 1,1%-ánál volt feltüntetve a Volksbund-tagság. Nyilvánvaló, hogy egy max. 10-14 éves gyerek csak a szüleivel mehetett el a Volksbund-ülésekre.

Annyi bizonyos, hogy ez a névjegyzékes adat nem fedi a valóságot, és nem csak a fentebb említett okok miatt, hanem konkrétan azért is, mert a Volksbund vezetők többségénél a budaörsi névjegyzékben nem tüntették fel ezt az indokot. A Deutscher Volksbote által közölt adatot a vezetőségi tagokról összevetettük a névjegyzékkel és ez alapján is állítjuk fenti megjegyzésünket. Külön érdekessége a dolognak, hogy ezeknél a személyeknél csak a német nemzetiséget tüntették fel, mint a jegyzékbe vétel indokát. Az ő esetükben a jegyzékből pontosan kiolvasható, hogy többségük 1944 őszén elmenekült (közülük voltak, akik visszatértek 1945-ben). Felmerül a kérdés, hogy vajon mi állhat e mögött? Ha pontosan feltüntették volna ezeknél a személyeknél, hogy „volksbundosok” voltak, akkor bizonyára nem állta volna meg a helyét a magyar kormánynak az a hivatkozási alapja a nagyhatalmak és a magyar közvélemény felé, hogy innen „fasiszta volksbundosokat” telepítenek ki, ha azoknak jó része már elment.

Abból a szempontból is problematikus ez a 311 személynél feltüntetett Volksbund indok, hogy mind a kollektív emlékezet, mind a korabeli sajtó szerint Budaörsön egy ennél sokkal jelentősebb Volksbund jelenlétről szól. A korabeli sajtó természetesen ebből a szemszögből nem tekinthető mérvadónak, mert sokszor tendenciózus megvilágításban láttatta az eseményeket, és szóhasználata erősen túlzó volt (pl. *Budaörsön „volksbundista svábok” laknak*³⁸⁵ vagy, hogy *„Budaörs tűzfészke és fertőző góca volt a magyarországi svábságnak, innen indultak ki a Volksbund-borzalmak, miután a község lakossága meggyőződéses nácipárti volt”*³⁸⁶). Az egyik Volksbund vezető fiával készült interjú alapján azt tudtuk meg,

³⁸⁴ MOL XIX-B-1-at. 35d. 998/1948 Budaörs

³⁸⁵ *Ezentúl állandó repülőbizottságok ellenőrzik a sváb lakosság magatartását.* Világ, 1945. július 29. 1.

³⁸⁶ *Új élet az új Budaörsön.* Világ, 1946. április 30. 2.

hogy kb 800 fő körül lehetett Budaörsön a Volksbund tagok száma, de szimpatizáns ennek a többszöröse volt.³⁸⁷

Dolgozatunkban már fentebb írtuk, hogy Hoffmann János budaörsi Volksbund vezető is a főszo­l­gá­bí­ró­hoz intézett egyik kérelmében 3000 fős tagságról szólt. Nyilván ebben is volt túlzás, de azt teljes biztonsággal tényként kezelhetjük, hogy 311 főnél biztosan több Volksbund tag volt Budaörsön.

Csobánkán három névjegyzéket tudtunk összevetni egymással, de mind 1945-öt követően készült. Az első 1945 májusában készült és 317 nevet tartalmazott, a második 1945 novemberében 378 nevet tartalmazott, az 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzéknél 305 személynél szerepelt a Volksbund tagság. Bár a három forrás eltérő adatokat közölt, mégis nagyságrendileg, körülbelül látjuk, hogy 300-350 között lehetett a Volksbund tagok létszáma, tehát a német anyanyelvű lakosság kb. 24%-át, a német nemzetiségűeknek pedig kb. a 28%-át érintette.

Dunabogdányból a kitelepítési névjegyzéken kívül egy igazoló bizottsági kimutatást találtunk. Ez utóbbin 956 főt igazoltak le (az 1941-es német anyanyelvű lakosok kevesebb mint felét) és közülük 199 fő bizonyult Volksbund tagnak, a kitelepítési névjegyzéken viszont 538 főnél jelölték meg ezt az indokot. A kérdés ez esetben is nyitva marad.

Nagykovácsiban és Pilisszentivánon a kitelepítési névjegyzéken kívül más adataink nincsenek a Volksbund tagok számára nézve, így ellenőrizni sem tudjuk azok pontosságát. Vecsésről pedig ilyen névjegyzék sem áll rendelkezésre, csupán egy elkobzási birtokösszeírási ív, ahol 344 név szerepel, mint Volksbund tagok,³⁸⁸ egy 1946. január 22-én kelt Volksbund névjegyzéken pedig 431 fő szerepelt.³⁸⁹

Mindezek ismeretében annyit viszont meg tudunk állapítani, hogy Pest megyében a 10%-os Volksbund arány bizonyosan magasabb volt, és arányához képest a jelentősége pedig sokkal erősebb. Ha összevetjük az egykori MNNE tagság arányával, akkor pedig ez az arányszám még beszédesebb. 1936-os adat szerint a megye németajkú lakosságának csupán 1,6%-a volt tagja az MNNE-nek, ennél alacsonyabb arány csak Sopron megyében volt, szemben az országos 3,6%-os átlaggal.³⁹⁰

³⁸⁷ Az interjút S.L.-tal Hauser József készítette 1983. november 23-án. – Ld: Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Hauser hagyaték D-2008.012.8.

³⁸⁸ PML V-1160 Db 21. d. Körendeletek, körlevelek 2064/1945

³⁸⁹ PML V-1160 Db Vecsés községi iratok 2.d. 426/1946

³⁹⁰ KOVÁCS 1936. 38–39.

Feltehetjük a kérdést, hogy a Volksbund a Harmadik Birodalom érdekeit képviselte a magyarországi németek körében, a magyar állam ellenében vagy a magyarországi németek ügyét képviselte Berlin támogatásával a magyar kormány felé? Úgy gondoljuk, hogy az előbbiről volt szó: a Volksbund annyiban képviselte a német kisebbség érdekeit, amennyire Adolf Hitlernek arra szüksége volt és a Führer annyiban támogatta őket, amennyiben az a német állam expanziós céljait szolgálta. A magyar kormány pedig a külpolitikai céljainak rendelte alá a magyarországi németeket, így vált egy közel félmillióes kisebbség a két állam közötti viszony játékszerévé. Mindezekkel együtt azt gondoljuk, hogy egy választási kényszerben – amelybe a hazai németeket állították – egyénileg mindenkinek megvolt a joga szabad akarata szerint dönteni a szülőháza vagy az anyaország között. Kétség nem volt: dönteni kellett – míg a két világháború között a választás nem volt kényszer, addig a fegyverek ropogásának idején kíméletlenül válaszúthoz érkezett minden egyes magyarországi német ember – és bár bizonyos értelemben az egyén mindig a korszellemmel sodródik, mindig ő döntheti el, hogy sodrásban marad-e vagy a saját akaratát megőrizve dönt egyik vagy másik opció mellett.

II/8. Magyarországi némettség a Volksbundon kívül

Felmerül a kérdés: volt-e lehetőség arra, hogy a hazai németészen belül ellensúlya legyen a Volksbundnak? Mivel 1940-ben a Volksbundot ismerték el a magyarországi németek egyedüli törvényes képviselőjének, ezért csak elvi lehetőség maradt a kívülmaradásra, kisebbségi törekvéseinek más módon történő érvényesítésére nem volt mód. A Volksbund-dal szembeni legjelentősebb mozgalom a Hűségmozgalom volt, mely 1942-ben Bonyhádon szerveződött, de többnyire lokális maradt. A 300 000-es Volksbund létszámhoz hasonlítva, a Hűségmozgalom tagjainak száma 30-40 000 volt. Pest megyében azonban nem vert gyökeret. Az általam vizsgált települések közül egyedül Vecsésen szerveződött meg, de ott sem volt jelentős. Annyit tudunk róla, hogy Tófalvi (Teichter) Antal volt a vezetője és 1941-1942-ben többen csatlakoztak hozzá.³⁹¹ 1944. március 22-én a Gestapo letartóztatta őt is és Fehér János plébánost is nemzethű magyar magatartásuk miatt. Imreh Géza csendőrszázados közbenjárására engedték őket szabadon másnap reggel.³⁹² A Hűségmozgalomnál nagyobb

³⁹¹ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1948. március 26.

³⁹² PML XVII-186. 146.d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 58/1946 és sz.n. 1946. április 30.

jelentőségű volt Vecsésen a Gazdakör, amelynek szintén Tófalvi volt az elnöke, és így azon egyesületen belül is a magyar államhoz való hűséget erősítette a tagokban.³⁹³

Helyi szinten nagy jelentősége volt a közigazgatásnak illetve a plébánosnak. Mint láttuk, mind Budaörsön, mind Pilisszentivánon a vezetőjegyző ellensúlyozni próbálta a Volksbundot. A budaörsi MOVE elnöke Hagenthurm Ede volt és ez a szervezet volt az, ahova a baloldaliak és a hazához hű németek is mehettek. Természetesen a MOVE-nak teljesen más profilja volt, mint a Volksbundnak, tehát távolról sem lehet egyenlő mércével mérni azokat, de mégis egy kapaszkodót jelenthetett.³⁹⁴ A MOVE a Volksbund állandó támadásának volt kitéve. Sokszor betörték ablakaikat, megverték őket.³⁹⁵ Tagjainak a száma viszont 100 körül volt,³⁹⁶ tehát ebből a szempontból is összehasonlíthatatlan a Volksbunddal.

Pilisszentivánon a MOVE hasonló szerepet töltött be, mint Budaörsön. Elnöke a helyi plébános Kotzó Árpád volt, társelnöke pedig a vezetőjegyző Peller István.³⁹⁷ A pilisszentiváni MOVE-nak 1939-ben 80 tagja volt (Budaörshez viszonyítva arányait tekintve jóval jelentősebb volt), viszont ugyancsak a plébános volt az elnöke a 250 tagot számláló Credo egyesületnek és a 60 tagot számláló Levente Egyesületnek is.³⁹⁸ Nyilván biztos voltak átfedések a tagságok között, de így egyesületi úton is több embert tudott megszólítani, plébánosi hatóköre pedig minden bizonnyal ennél is kiterjedtebb volt.

Az 1941-es népszámlálás kínálkozó alkalom volt az államhoz való hűség kinyilvánítására. A német anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek egyértelműen Magyarország mellett tették le voksukat, azonban a magukat német nemzetiségűnek vallókat sem szabad egységesen megítélni. A nemzetiség megvallása 41-ben mást jelentett, mint mostanság: akkor az állampolgársági jog mellett a lojalitás mércéje volt, most viszont „pusztán” szabadságjog.

A németek szerepvállalását nyilvánvalóan nem lehet csak a Volksbundon keresztül megítélni, a források viszont – mivel mindig annak van hírértéke, ami negatív – többnyire róla tudósítanak. Annyi bizonyos, hogy a Volksbund tevékenysége döntő oka volt a háború utáni felelősségre vonásnak, még akkor is, ha jól tudjuk, hogy a kollektív büntetésnél nem az egyes emberek második világháborús magatartása volt a meghatározó szempont. Teleki jól tudta, hogy a bécsi népcsoportegyezmény csak ideiglenes állapotot biztosít, mert ahogy Siposs

³⁹³ u.o.

³⁹⁴ PML XVII-470-a Fellebezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

³⁹⁵ u.o. ifj. Bató Géza vallomása 3.o.

³⁹⁶ u.o. özv. Eller Pálné vallomása 2.o.

³⁹⁷ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 4.d. 1013/1947 1947-es választási iratok

³⁹⁸ PML V-1098-Cb 2.d. Pilisszentiváni elnöki iratok 18/1939

Sándor miniszteri titkár fogalmazott: „*Minden megegyezés addig érvényes, ameddig a hatalmi viszonyoknak és a kölcsönös érdekeknek megfelel.*”³⁹⁹

II/9. Menekülés, evakuálás

Az 1939 októberében Hitler által meghirdetett Heim ins Reich programja még a Birodalom határain kívül élő németek szervezett, önkéntes áttelepülését hirdette meg, 1943-tól viszont a keleti frontról az ott élő németek már a „bolsevik veszély” miatt települtek vissza anyaországukba.

A magyarországi németek 1944 őszéig még viszonylag biztonságban érezhették magukat (már amennyire egy háborúban az ember biztonságban élhet), 1944. augusztus 23-án Románia átállása a szövetségesek oldalára viszont fordulópontot jelentett. A szovjet csapatok immár ellenállás nélkül nyomulhattak nyugatra és így az észak-erdélyi és dél-erdélyi szászokat rohamtempóban kellett evakuálni. Az evakuálást a VoMi rendelte el szeptember elején. A felvevőterületnek az akkor még harci eseményektől csendes Szatmár vidékét jelölték ki.⁴⁰⁰ A Volksbund területi vezetői azzal bírták rá a németeket a kitelepülésre, hogy csak 100 km-rel kell nyugatabbra vonulniuk és néhány héten belül visszatelepülhetnek. Ennek tulajdoníthatóan az erdélyi területeken a szászok szinte teljes egészében útnak indultak ki szekéren, ki pedig vonatokkal. A szatmári területre érve azonban nem sok jóra számíthattak az ottani németektől. Az erdélyi szászok úgy érezték, hogy német testvéreikhez jöttek („*Ti is németek vagytok, miért nem fogadjátok be német testvéreiteket?*”), ám a szatmári svábok elhatárolódtak tőlük („*Mi nem németek, hanem magyar svábok vagyunk, miért nem maradtatok otthon?*”), így a szászok a mielőbbi továbbindulást várták.⁴⁰¹

Közben elkezdődött a bánáti svábok menekítése, majd a bácskai sváboké is a szerb partizánveszélyre hivatkozva. A VoMi és a Volksbund elsődlegesen a Dunántúlra kívánta telepíteni a németeket, ám a magyar kormány ezt nem engedélyezte és a hadi események is felgyorsultak, így ez nem realizálódott.⁴⁰² Október 14-én jelezte Ribbentrop külügyminiszter, hogy Németország 215 ezer németet képes fogadni a „Südostraum”-ból.⁴⁰³ Az evakuálás nyilván Berlinnek is kényes kérdés volt, ugyanis tartottak attól, hogy a magyar kormány és

³⁹⁹ Siposs Sándor: A sváb kérdés Magyarországon 1918-1945. Kiadatlan kézirat. 394. – Lásd: MOL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. telercs

⁴⁰⁰ TILKOVSKY 1978. 331.

⁴⁰¹ u.o.

⁴⁰² GRÓSZ 2010. 54.

⁴⁰³ TILKOVSKY 1978. 334.

hadsereg látván az újabb és újabb területek feladását, Romániához hasonló fordulatra szánja el magát.

Hatalmas fogatoszlopok indultak el a Birodalom irányába, de Horthy október 15-i kiugrási kísérlete nagy zavart okozott és még inkább siettek a határ felé. Nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul azonban, hogy a kiugrási kísérlet eredménytelen maradt és Szálasi kormánya vette át az ország vezetését.⁴⁰⁴ Spannenger Norbert cáfolja Johann Böhm azon megállapítását, hogy ez a hatalomváltás kedvezően érintette a Volksbundot.⁴⁰⁵ Vitájuk alapja Georg Goldschmidt beszámolója, melyben arról írt, hogy a Volksbund vezetői Berlinből kaptak megbízást arra, hogy tárgyalásokat folytassanak Szálasisal.⁴⁰⁶ Spannenger ezt teljesen valószínűtlennek tartja, amit azzal indokol, hogy Basch nem élvezte a birodalmi körök bizalmát, illetve, hogy nagy feszültség volt a nyilaskeresztesek és a Volksbund között. Minden bizonnyal Spannenger-nek ebben igaza van, viszont a politika színpadán sokszor akadnak olyan alkalmak, amikor ezeken felülemelkedve tenni kell valamit. Ez egy ilyen alkalom volt, ugyanis – amint azt Tilkovszky Loránttól tudjuk – megvolt a Basch-Szálasi találkozó és minden unszimpatiójukat félretéve „összelelkeztek”, illetve Basch elrendelte a német községekben – miután a közigazgatás embereit németekre cserélik – a német és a magyar zászló kitűzését a község házára, valamint Horthy képe helyett Szálasi képének elhelyezését.⁴⁰⁷ Amint Stefan Steyer SS-őrnagy mondta: „jó idők a pillanatnyi birodalmi politika, rossz idők a népiséggelpolitika számára.”⁴⁰⁸ Így rendelődött alá a magyarországi németiség – a történelem során immár ismételt – a Harmadik Birodalom céljainak.

Időközben a német lakosság kiürítése elérte a trianoni Magyarország határait. Elsőként az ún. „*Schwäbische Türkei*” németajkú lakosait szólította fel a Volksbund otthona elhagyására, azonban sokkal kevesebb sikerrel, amint azt a szászok vagy a bácskai svábok esetében tette. Hasonló kudarcjal járt az 1944. november 2-án elrendelt kiürítés is Budapest környékéről, holott ezt a térséget a szovjet hadsereg már 20 km-re megközelítette.⁴⁰⁹ November 11-én elrendelték a Budapesttől délre fekvő községek teljes kiürítését, így:

⁴⁰⁴ i.m. 335.

⁴⁰⁵ SPANNENBERGER 2005. 373-374.; BÖHM, Johann: *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen- und Aussenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung.* Ippesheim, 1990. 117.

⁴⁰⁶ Goldschmidt, Georg: *Aufzeichnung über die Entwicklung in Ungarn seit dem 15. Oktober d. J.* (PA AA Inl.II.C. R 100409 – közli: SPANNENBERGER 2005. 374.)

⁴⁰⁷ TILKOVSZKY 1978. 337.

⁴⁰⁸ PA AA Inl. II.G. 473 – közli: TILKOVSZKY 1978. 338.

⁴⁰⁹ i.m. 340-341.

Dunaharaszti, Soroksár, Pestszentimre, Pestszentlőrinc, Vecsés, Üllő, Ecsér Péteri és Monor.⁴¹⁰ November 15-én Budaörsre irányítottak egy 1200 férőhelyes vasúti szerelvényt, ám arra három nap múltán is csupán 700 személyt tudtak toborozni. Közülük 200-an voltak budaörsiek; a többiek budakeszi, törökbálinti, diósdí, budafoki, budatétényi, nagytétényi és érdi személyek voltak.⁴¹¹ Grósz András szerint Budaörsről egy második vonat is elindult még novemberben, de a menekülők létszáma nem ismert.⁴¹² Szép Zoltán, akkori budaörsi káplán, vallotta később, hogy a községben az SS-tisztek és Frank György Volksbund vezető utasították a kisbírót, hogy dobolja ki: a települést 24 órán belül ki kell üríteni. Ennek a kidobolását azonban Hagenthurn Ede vezetőjegyző megakadályozta és megbeszélte a káplánnal, hogy abban az esetben is maradnak, ha emiatt az SS-tisztek fejbe lőnék őket. A káplán szerint a menekülők a későbbiekben a Volksbund kezdeményezésére és nyomására hagyták el a települést.⁴¹³ Terv szerint 28 000 németajkú kiürítéséről volt szó Budapest környékéről, de csak 5000-en hagyták el otthonukat. Robert Meckel, birodalmi népiségügyi referens, akinek a kiürítés vezénylese volt a feladata, megállapította, hogy Vecsésről és Soroksárról szinte senkit nem sikerült evakuálni, Csepel-szigetről pedig egyáltalán senkit.⁴¹⁴

A sikertelenség egyik oka lehetett, hogy Budapest környéke átvonuló területe volt az észak-erdélyi szászoknak és a szatmári sváboknak is. Az ő hányattatott soruk, illetve a személyes tapasztalataik nem tették vonzóvá az itteni németeknek az indulást. Budaörs az átutazó németek egyik állomáshelye volt.⁴¹⁵ Levéltári források tanúsága szerint a község házára német nyelvű kérelmek érkeztek az átvonulók elszállásolására és lovak, szekerek igénybevételére.⁴¹⁶ Budaörsről elsősorban szatmári németek folytatták útjukat Nyugat-Magyarország, majd Ausztrián keresztül Németország felé.⁴¹⁷

Egy időben azzal, hogy az erdélyi szászok, szatmári és bácskai svábok elhagyták az országot, Szálasi november 8-án felkereste Veessenmayer birodalmi megbízottat és a frontterületek kiürítéséről tárgyaltak. Szálasi elejtette azt a tervet, hogy az oroszok által még meg nem szállt magyar területek teljes lakosságát kitelepülésre kényszerítse. Ezt az önkéntesség

⁴¹⁰ *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április.* Szerk.: KARSÁI Elek – SOMLYAI Magda. I. kötet. Budapest, 1970. (továbbiakban: *Sorsforduló... 1970.*) 66/a sz. irat

⁴¹¹ i.m. 398.; GRÓSZ 2010. 55.; KRONER, Michael: *Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg.* In: *Südostdeutscher Vierteljahresblätter.* 2004/4. sz. 344.; ZIELBAUER György: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből.* Budapest, Akadémiai kiadó, 1989. 24.

⁴¹² GRÓSZ 2010. 55.

⁴¹³ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 19.1.

⁴¹⁴ TILKOVSKY 1978. 398.

⁴¹⁵ GRÓSZ 2010. 54.

⁴¹⁶ u.o.

⁴¹⁷ *Flucht, Vertreibung, Eingliederung, Baden Württemberg als neue Heimat.* Szerk.: EBERL, Immo. Sigmaringen, Innenministerium Baden-Württemberg, 1993. 75-77.

elvének betartásával akarta véghezvinni. Abban egyeztek meg, hogy a népi németeken kívül kb. 200–300 000 magyar lakosról lehet majd szó.⁴¹⁸ Veessenmayer azt viszont nem támogatta, hogy Szálasi látogatást tegyen a Führernél, sem egyedül, sem kísérettel, mint ahogy azt is elvetette, hogy a kormány Nyugat-Magyarországra települjön.

A németeket legkevésbé sem érdekelte, hogy a magyarokat hova fogják telepíteni. Meckel így vélekedett: „*természetesen ez esetben is saját bőrünk a legfontosabb; a németeket olyan gyorsan, ahogy csak lehetséges, a birodalomban kell elhelyezni. Hogy azután a magyarok hol fognak lakni, a cseh-morva erdőkben vagy a Duna berkeiben Linznél, az minket kevésbé érdekel*”.⁴¹⁹

Azonban a németajkú lakosok sem akartak menni. Meckel szerint a sikertelenség oka lehetett, hogy a magyar helyi közigazgatás és a katolikus egyház az ellen agitált, hogy a lakosok elhagyják lakóhelyüket. Állítólag a falusi jegyzők azt mondták a lakosoknak, hogy nem kell félniük, mert az oroszok nem fogják bántani őket. Serédi Jusztinián hercegprímás arra szólította fel a katolikus papokat, hogy ne hagyják el híveiket, maradjanak a falvakban.⁴²⁰ Az általunk vizsgált települések plébánosai közül egyedül a budaörsi plébános, Aubermann Miklós hagyta el a községet és szökött meg október 18-án Sopronba.⁴²¹ Ezután az útját Württembergbe folytatta, ám rövid idő után, 1945. január 12-től már Bécsben tartózkodott, majd április 6-tól pedig Bad Ischl-ben lakott, ahol később plébánosi kinevezést is kapott.⁴²² 1945. november 9-én Mindszenty József hercegprímás levelében megfedte Aubermannt, hogy 1944 őszén püspöki parancsot megszegve szökött el a településről és a visszatérésre való felszólításra sem reagált. 1946. január 25-én a hercegprímásnak címzett válaszlevelében megírta, hogy sértve érzi magát. Arra hivatkozott, hogy nem ismerte a főpásztori utasítást. Egyébként pedig nem érezte hibának a szökését, mert Budaörsről 1944 őszén-telén 4000 ember menekült el – írta ő.⁴²³ A számokról későbbiekben még lesz szó.

Az evakuálás során áttörést jelentett a szovjet csapatok sikeres bezdáni átkelése november 24-én, ugyanis ekkor a dél-dunántúli németek pánikszerűen kezdtek menekülni, amit a Volksbund-funkcionáriusok ki is használtak. A front azonban olyan gyorsan haladt

⁴¹⁸ *Wilhelmstrasse...* 1968. 723.sz. irat, 909–910.

⁴¹⁹ PA AA Inl. II. g. 275. – Közli: TILKOVSKY 1978. 340.

⁴²⁰ TILKOVSKY 1978. 341., lásd még: VITÁRI Zsolt: *Kínálkozó alkalom vagy bosszú? Elűzések Magyarországon*. In: LEMBERG, Hans – FRANZEN, K. Erik: *Előzöttek. Hitler utolsó áldozatai*. Nagykánizsa, Canissa, 2004. (továbbiakban: VITÁRI 2004.) 314.

⁴²¹ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 1.d. 280/1945 – Országos szinten még két további papról tudunk, akik szintén menekültek: Furtner Mátyás ürömi plébános és Polcz Mátyás a veszprémi egyházmegyéből. – lásd: PLE 1829/1948

⁴²² Prímási Levéltár Esztergom (továbbiakban: PLE) 1084/1946

⁴²³ u.o.

előre, hogy a tervszerű menekítést nem tudták végrehajtani.⁴²⁴ Kiürítés szempontjából a Bakony, a Vértes, majd a Budai hegyvidék következett. A német hatóságok már jól tudták, hogy kényszer alkalmazása nélkül eredménytelen marad az akciójuk, ezért december 3-án elrendelték a kényszerkiürítést rendőri erő segítségével.⁴²⁵ December 5-én vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc kormánybiztos rendeletet adott ki „*A német ajkú magyar állampolgárok kitelepítéséről*” és erről tájékoztatta a veszprémi, móri, tatai, budakörnyéki és szentendrei járás főszolgabíróit.⁴²⁶ Utasította a főszolgabírókat, hogy „*erőteljesen hassanak oda, hogy ez a kitelepítés minél jobban és szervezettebben hajtassék végre.*” Egyúttal tájékoztatta őket, hogy a lakosság elszállításáról az SS Umsiedlungskommando /VoMi/ gondoskodik, amely a harcoló magyar honvédek hozzátartozóit is elszállítja. Két nappal a rendelet megküldése után a hadműveleti terület polgári közigazgatásának vezetője külön felhívta a PPSK vármegyei alispán figyelmét, hogy a magyar anyanyelvű lakosok elszállítására is mód nyílik.⁴²⁷

A térségben november elején elkezdődött evakuálás tehát december első napjaiban szervezettebb módon folytatódott a főváros környékén is. December 8-án háromnapos várakozás után Budaörsről a harmadik szerelvény is kigördült,⁴²⁸ ám létszám tekintetében biztos forrásra nem támaszkodhatunk. December 13-án a solymári vezetőjegyző is azt jelentette, hogy a kitelepítés megtörtént.⁴²⁹ Vecsést a német tábori csendőrség erőszakkal kiürítette, a társadalmi élet vezetőit elhurcolták.⁴³⁰ A harci események elmúltával mindössze 846 fő volt a községben.⁴³¹

A menekülésekkel kapcsolatos levéltári forrásaink nagyon hiányosak. Ebben nyilván szerepe volt annak, hogy 1944. november – decemberben a közigazgatás már nem tudott elég hatékonyan működni, sok helyütt felbomlófélben, átalakulóban volt. Másrészt a Gestapo és a nyilasok is magukkal vitték az iratokat; harmadrészt pedig olyan nagymérvű népességmozgás zajlott akkoriban, hogy az esetleg még jól működő közigazgatás sem tudta követni a változásokat; negyedrészt viszont az is nehezítette a pontos kimutatások elkészítését, hogy a szervezett evakuálás mellett sokan egyénileg, szervezetlenül menekültek. Vecsésen pedig egy

⁴²⁴ i.m. 345.

⁴²⁵ PA AA Inl. II. D. 48/4. – Közli: TILKOVSZKY 1978. 346.

⁴²⁶ PML IV-424.b. Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4.f. 11657/1944

⁴²⁷ u.o.

⁴²⁸ GRÓSZ 2010. 55.

⁴²⁹ u.o.

⁴³⁰ PML V-1160 Db. Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 2562/1945

⁴³¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 2315/1945

községházát ért bombatámadás következtében az 1940-1944 közötti iratok mind megsemmisültek.⁴³²

Mindezek ellenére megpróbálunk választ adni a következő kérdésekre: miért, kik és mennyien menekültek nyugatra?

Miért? Arra már a fentiekben utaltunk, hogy erőszakkal vittek el több németajkú személyt. Itt tehát az egyéni motiváció kevésbé játszott szerepet, a kényszer volt a döntő. Sokan egyszerűen féltek a szovjettől és félelmükben döntöttek úgy, hogy elhagyják otthonaikat. Általában ők voltak azok, akik szervezetlenül, egyénileg menekültek.⁴³³ Az esetek nagy részében azonban arról volt szó, hogy a németek szervezésében azon magyarországi németek hagyták el az országot, akik valamiképpen kompromittáltak voltak.⁴³⁴ Elsősorban tehát a Volksbund vezetők menekültek el és a tagok közül is többen, akik úgy érezték, hogy a hatalmi változásokkal veszélyeztetve volnának.

Kik? Néhány településről konkrét neveink is vannak, akik elmenekültek. Budaörsről a már említett Aubermann Miklós plébánoson kívül, menekült a helyi Volksbund vezető dr. Hoffmann János ügyvéd, dr. Sarlós (Schäffer) Mihály⁴³⁵ és dr. Spielenberg György⁴³⁶ községi orvosok, Glasz József gyógyszerész,⁴³⁷ Fritzenschaft János a Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista mozgalom helyi alapítója, valamint a községi képviselőtestület és a római katolikus képviselőtestület többi tagja is.⁴³⁸ Sarlós (Schäffer) Mihály, Hoffmann János, Aubermann Miklós és Frank György (Volksbund elnöke) többször feljelentették Hagenthurnt, a budaörsi vezetőjegyzőt a főszolgabírónál és a főispánnál és kérték elhelyezését Budaörsről mondván, hogy gátolja a helyi Volksbund munkáját.⁴³⁹ Mind Budaörsről (58 fő),⁴⁴⁰ mind

⁴³² u.o.

⁴³³ *Die Evakuierung von Volksdeutschen im November 1944. Erlebnisbericht eines Bauern aus dem Bezirk Központ im Komitat Pest.* In: *Dokumentation...* 1984. 31-34., lásd még: GRÓSZ 2010. 57., VITÁRI 2004. 315.

⁴³⁴ KÁLMÁN Ágnes: *A budaörsi kitelepítés a személyes visszaemlékezések tükrében.* In: *Jogfosztások Budaörsön (1944-1948).* Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 319-334.

⁴³⁵ Sarlós és Hoffmann együtt menekültek, jó barátok voltak. Sarlós az Elhagyott Javak Kormánybiztosa szerint 1948 derekán már újra Magyarországon élt Győrött vagy Komárom környékén, és ott orvosként praktizált. A kormánybiztos szerint: „ami bizonyítja azt, ha itt van, hogy lakóhelyére visszajönni nem mert, mert politikai bűnössége lehet.” - PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 19.d. 3077/1948

⁴³⁶ Spielenberg már 1945 tavaszán újra Budaörsön praktizált. - PML V-1017-Da-293/1945 Képviselőtestületi jegyzőkönyv

⁴³⁷ Glasz József gyógyszerészt a háború után a Budaörsi Nemzeti Bizottság internálni akarta, mert a helyi Volksbund-listán szerepelt (igazolványát is megtalálták), de nem találták, holott tudták, hogy visszajött Magyarországra. 1947-ben megjelent a községben azzal a céllal, hogy visszavegye patikáját, de a község dolgozói ezt megakadályozták. Ezután Rákosszentmihályon telepedett le. – lásd: PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 15.d. 5484/1947; PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 21.d. 3916/1948.

⁴³⁸ GRÓSZ 2010. 56.

⁴³⁹ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

⁴⁴⁰ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d. 775/1945 – Közli: GRÓSZ 2010. 56.;

Pilisszentivánról (10 fő)⁴⁴¹ több iparos is elmenekült, az ő iparigazolványukat 1945 nyarán bevonták és üzemeiket elkobozták. Dunabogdányból többek között elmenekült a Magyar Kincstári Kőbánya vezetője, Lám Béla⁴⁴² és a helyi Volksbund vezető Gizella Péter pékmester is.⁴⁴³ Vecsésről szintén elmenekült a községi orvos és gyógyszerész is.⁴⁴⁴

Mennyien? Pontos adatokkal nem rendelkezünk sem országos, sem helyi szinten. Országos szinten csak becsléseink vannak: az ország mai területéről 50 000 – 80 000-en menekülhettek el.⁴⁴⁵ Ha Meckel 1944. december 4-i jelentését vesszük alapul (Dél-Dunántúlról 30-35 000 fő, Budapest környékéről 10-12 000 fő, Dunántúl Balatontól északra eső részéről 10-15 000 fő),⁴⁴⁶ akkor inkább a kisebb létszámot tudjuk elfogadni, fenntartva azt, hogy ez a szám valamivel nagyobb lehetett az egyéni menekülők miatt. Az egyes települések létszámadatait eltérő pontossággal tudjuk megközelíteni. Budaörs esetében a legszélesebb a források spektruma. Aubermann Miklós plébános Mindszentynek írt levelében – mint már fentebb utaltunk rá – 4000 főt említett. Ez a létszám alighanem kissé magas, de a közigazgatási iratok kb. ezt a számot közelítik meg. 1945 késő tavaszán-nyarán több olyan forrást is találunk, melyek Budaörs akkori lakosságát 5767-6250 közé teszik.⁴⁴⁷ Ez nagyon kevés ahhoz képest, hogy hányan lakták a települést 1941-ben: 9814-en, tehát az adott időszakban kb. 3800-4000 személlyel kevesebben éltek a településen.⁴⁴⁸ Debreczeni Endre vezetőjegyző az 1945. július 14-én kelt pénzügyminiszterhez címzett levelében a következőt írja: „Községünkben cca. 3000 ember menekült a legnagyobb adózók közül, mint németbarát és SS-ek.”⁴⁴⁹ Majd augusztus 1-jén a KSH-nak tett jelentésében már 3866 menekültről ír.⁴⁵⁰ Tulajdonképpen ilyen nagyságrendről olvashatunk a sajtóban is: A Szabad Szó 1945. április

⁴⁴¹ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129.d.

⁴⁴² Lám Béla 1944. december 8-án hagyta el a községet és 1945. április 3-án tért vissza. – lásd: PML XVII-66-b. Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d.17/1945

⁴⁴³ PML XVII-66-b. Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. iktatlan

⁴⁴⁴ PML XVII-186. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145.d.

⁴⁴⁵ 50 000 fő: ezt a létszámot olvashatjuk: *Dokumentation...* 1984. 40., PAIKERT, Géza Charles: *The Danube Swabiens. German Population in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitlers impact an their Patterns.* Hague, 1967. 191.; TILKOVSZKY 1978. 353. , VITÁRI 2004. 315. Paikert szerint – osztjuk a véleményét - ehhez a létszámhoz még hozzáadandó kb. 10 000 fő, akik egyénileg menekültek el. A 80 000 főt Baktai Ferenc írásában olvashatjuk: BAKTAI Ferenc: *Németek Magyarországon.* In: Magyarország, 1953/3.sz.

⁴⁴⁶ PA AA Inl. II. D. 48/4 – közli: TILKOVSZKY 1978. 353.

⁴⁴⁷ PML V-1017-Db-1-337/1945 szerint 5973 fő (május 4.), PML V-1017-Db-1-467/1945 szerint 5767 fő (június 6.), PML V-1017-Db-1-550/1945 szerint 5977 fő (június 14.), PML V-1017-Db-2-962/1945 szerint 6214 fő (június 30.), PML V-1017-Db-2-833/1945 szerint 6250 fő (augusztus 11.) – Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁴⁸ A hiánynak egy része nyilván a még hadifogolytáborban lévőket is jelentette.

⁴⁴⁹ PML V-1017-Db-2-792/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁵⁰ PML V-1017-Db-2-962/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

17-én 3877 főről ír, a Világ pedig 1945. június 16-án pedig 3000-ról.⁴⁵¹ A visszaemlékezők viszont 700-800 főről tudnak.⁴⁵² Kutatásaink a vezetőjegyző jelentését és a sajtót igazolják. A kitelepítési névjegyzék szerint 2821 személy menekült el 1944-ben,⁴⁵³ illetve pontosabban ennyi azon emberek száma, akik elmenekültek és nem jöttek vissza. Viszont forrásokból azt is tudjuk, hogy 1945-ben többen is visszatértek. 1945. június 23-án Debreczeni Endre azt írta, hogy a Budaörsre hazatérő menekültek internálótáborba kerülnek, mivel „*ezek kivétel nélkül a Vörös Hadsereg elől menekült volksbundisták.*”⁴⁵⁴ Pontos adataink nincsenek arra nézve, hogy mennyien jöhettek vissza, csupán annyi, hogy 1945. augusztus 23-ig 87 fő.⁴⁵⁵

Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban a kitelepítési névjegyzék igazíthat el minket. E szerint Csobánkáról 27 fő, Dunabogdányból 108 fő, Nagykovácsiból pedig 815 fő menekült el.⁴⁵⁶ Csobánkán egy 1946 elején összeállított lista alapján 15 fő menekült Németországba, közülük 14 fő Volksbund tag, 1 fő pedig önkéntes SS katona volt.⁴⁵⁷ Nagy különbség nincsen a kitelepítési névjegyzék és ezen utóbbi lista száma között, ezért feltételezzük, hogy 12-en 1946 elejéig visszatértek. Franz Walper munkájában 15 menekülő családot említ, melyek két csoportban menekültek nyugat felé. Az egyik csoport a morvaországi Budweisba, a másik pedig – november végén – Bajorországba indult el.⁴⁵⁸ Dunabogdányban 1947 júliusában készült kimutatás azon személyekről, akik elmenekültek és 1945. október 31-ig nem tértek vissza. E szerint ezen személyek száma 132. Ez tételes névjegyzék, tehát ennek ismeretében nem tartjuk hitelesnek a dunabogdányi kitelepítési névjegyzék ezen adatát. Nagykovácsiban nincsen kontroll-forrásunk, ami alapján az adatok hitelességét mérni tudnánk. Annyit viszont tudunk, hogy 1945 áprilisában a lakosság létszáma 2536 fő volt;⁴⁵⁹ tehát összevetve az 1941. évi népszámlálás adatával (2883 fő) soknak tűnik a 815 menekült személy.

A pilisszentiváni menekülésről Georg Bauer amatőr helytörténészről jelent meg egy színes kiadvány.⁴⁶⁰ Ebből megtudjuk, hogy a községből nem volt kényszerű kiutasítási parancs és ezt a község a bányász-jellegének köszönhetette, mert szüksége volt az országnak a

⁴⁵¹ Közli: GRÓSZ András: „*Honvágyat mindig érzek*” – *A budaörsi németek elűzése (1946/47)*. In: *Kommentár* (2007) 5.sz. (továbbiakban: GRÓSZ 2007.) 18., valamint GRÓSZ 2010. 57.

⁴⁵² U.o. 18.

⁴⁵³ MOL XIX-B-1-at 35.d. 998/1948

⁴⁵⁴ PML V-1017-Db-1-591/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁵⁵ PML V-1017-Db-4-2018/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁵⁶ MOL XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka; MOL XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány; MOL XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

⁴⁵⁷ PML V-1166-C 16 doboz Csobánkai Volksbund tagok névsora

⁴⁵⁸ WALPER 1996. 28.

⁴⁵⁹ PML XXI-29-a Budakörnyéki főjegyző iratai 13.d. 103/1945

⁴⁶⁰ BAUER 2006. 8.

bányászemberekre. Ennek ellenére viszonylag sokan, 360-an döntöttek úgy, hogy elhagyják az országot.⁴⁶¹ Kotzó Árpád pilisszentiváni plébános is azt jelentette a székesfehérvári püspöknek, hogy kb. 300-an hagyták el a települést.⁴⁶² Annak ellenére, hogy kényszerkiürítés nem volt, az evakuálást megszervezték. 1944 novemberében összeírták a jelentkezett személyeket és a vasúti szállításhoz listát állítottak össze. A bevagonírozás a solymári vasútállomáson történt és néhány napi veszteglés után (ugyanúgy mint Budaörsön láttuk), november 27-én éjjel indult útnak a szerelvény Németország felé. December 6-án értek Ludwigschorgast-ba, ahonnan szétosztották a családokat.⁴⁶³ 1945 tavaszán azonban a legtöbbjük visszatért Magyarországra. Pilisszentivánról a már említett kimutatás csupán 27 család (a 114 családból⁴⁶⁴) nem tértek vissza.⁴⁶⁵

A vecsési 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzék nem maradt fenn. A menekültek számának megállapítása itt volt a legnehezebb, mivel – amint már említettük – a községháza leégett, a települést erőszakkal kiürítették, alig 1000 fő maradt a helyén. Legtöbben azonban nem nyugatra távoztak, hanem pl. a fővárosban lakó ismerősöknél, rokonoknál húzták meg magukat, amíg elül a front. Ezek az emberek a harci események elülése után folyamatosan szivárogtak vissza lakóhelyükre. 1945 júliusában már az eredeti 22000 lakosból már 17000 újra Vecsésen éltek. Amit tudunk, hogy 1947 nyarán, hasonlóan a dunabogdányi kimutatáshoz, összeírták azon személyeket, akik 1945. október 31-ig nem tértek vissza. Ez összesen 122 személy volt, azonban közülük 1945 végén visszatértek 63-an, 1946 elején a kitelepítés előtt 16-an, 1946-ban a kitelepítés után 34-en, 1947-ben pedig 5-en. Tehát 1947 derekáig csupán 4 fő nem tért vissza.⁴⁶⁶

Az evakuálás közvetlenül a szovjet csapatok megérkezése előtt történt. A vizsgált települések közül elsőként Vecsésre vonultak be 1944 novemberében. Ám a szovjetek megérkezése előtt a németek pusztították a falut: „*A visszavonuló német csapatok a helyiséget kiürítik, lángszórókkal több templomot és épületet felgyújtanak...*”⁴⁶⁷ Tönkrementek a postai- és villanyvezetékek, a volt vezetőjegyző és adóügyi jegyző elmenekült, a község rombadőlt.⁴⁶⁸ A frontvonal nyolc héten keresztül vesztegelt a községben.⁴⁶⁹ Karácsony napjai

⁴⁶¹ u.o.

⁴⁶² SzfvPL – No.4578A – 959/1945

⁴⁶³ u.o. 12.

⁴⁶⁴ u.o.32–40.

⁴⁶⁵ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2.d. 548/1947

⁴⁶⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 3309/1947

⁴⁶⁷ SÍN 1986. 181.

⁴⁶⁸ u.o.

⁴⁶⁹ PÁVEL Rita: *Vecsésiek szovjet hadifogoly- és munkatáborokban*. In: FRÜHWIRTH - PÁVEL 2006. 22.

is harci eseményekkel teltek a községben, a szovjet hadsereg végül december 27-én tudta elfoglalni a községet: „...*távolodó ágyúmoraj hallatszott. Majd hirtelen elnémult minden, és csend lett. (...) Senki sem tudhatja, mi vár ránk a következő napokban.*”⁴⁷⁰

1944 Karácsonya a harci eseményektől volt zajos a Buda környéki településeken is. A szovjet csapatok teljesen körülfojták a fővárost. Budaörsön december 24-én délelőtt 10 órakor dördültek meg az ágyuk és kétnapi kemény harc után a szovjetek elfoglalták a községet.⁴⁷¹ A települést háromszor érte légitámadás, 12 helyi lakos veszítette életét, az épületek többsége megrongálódott, rombadőlt.⁴⁷² A közigazgatási intézmények közül a községháza 10%-os, a római katolikus templom 15%-os sérülést szenvedett.⁴⁷³

1944. december 24-én Nagykovácsiba még csak a hírek érkeztek: „*Vecsésről iszonyú hírek érkeznek. Az oroszok szörnyű tombolást visznek végbe a nők között. Az ellentmondó hírek hallatán nem tudni, mi lehet az igazság.*”⁴⁷⁴ December 25-én aztán a községet megszállták a szovjet katonák: „*Az oroszok úgyszólván végeláthatatlan tömegben özönlenek. Hamarosan ellepik az egész falut. Jönnek, mint a birkanyáj. Egyesek sietősen, mások lassabban. Egyáltalán nem keltenek valami katonás látszatot. (...) Csodálkozva néztem utánuk. Igazán rendes és korrekt módon viselkedtek. Ismét kellemes meglepetés ért. Előítéleteimet sürgősen korigálnom kell. Ezek itt illemtudó és kulturált emberek voltak.*”⁴⁷⁵ Aztán akik utánuk jöttek, már nem tettek olyan jó benyomást a plébánosra. „*Már nyoma sincs az első jó benyomásnak. Az oroszok apránként kimutatják igazi arcukat.*”⁴⁷⁶

December 24-én a pilisszentiváni lakosok közül is a Nagykovácsi felől érkező lövések zaja miatt csak kevesen mertek a karácsonyi szentmisére elmenni, melyet a helyzetre való tekintettel nem éjfélkor, hanem délután 3 órakor tartottak.⁴⁷⁷ A községet a szovjet katonák másnap szállták meg: „*December 25-én délután 2 és 3 óra között az oroszok ellenállás nélkül megszállták a községet.*”⁴⁷⁸

A harcok az északi irányba folytatódtak. Pilisvörösvár felől érkezve foglalták el a szovjet csapatok Csobánkát december 25-ről, 26-ra virradó éjjelen, azonban közvetlen harci

⁴⁷⁰ Gammel József naplórészlete – közli: FRÜHWIRTH - PÁVEL 2006. 8.

⁴⁷¹ HAUSER 1985. 154. és PML V-1017-Db-1-535/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁷² PML V-1017-Db-2-962/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁴⁷³ PML V-1017-Db-2-912/1945

⁴⁷⁴ Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója – Lásd: GRESZL 2003. 41.

⁴⁷⁵ i.m. 45.

⁴⁷⁶ i.m. 46.

⁴⁷⁷ SzfvPL – No.4578A – 959/1945 – Közli: MÓZESSY 2004. 205–206.

⁴⁷⁸ u.o.

cselekményre nem került sor.⁴⁷⁹ Dunabogdányban a szovjet csapatok már Karácsony előtt is átvonultak, a Duna két partjáról lötték egymást az oroszok és a németek, de a falu épségben maradt. A település december 28-án került szovjet kézre.⁴⁸⁰

Az ország többi részén a harc zaja még hónapokig hallatszott, a főváros környékén azonban már egy új időszak kezdődött, amely a várva várt béke helyett megtorlásokkal, bosszúval, felelősségre vonással folytatódott.

⁴⁷⁹ WALPER 1996. 28.

⁴⁸⁰ PML XVII-66-b. 99.d.17/1945 Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai

III. Felelősségre vonás

III/1. „Malenkij robot”

A Szovjetunióknak a hatalmas emberveszteség következtében kialakult munkaerőhiány miatt szüksége volt a foglyokra. Sztálin már 1943-ban nyilvánvalóvá tette: „*A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területen követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is (kiemelés tőlem – M.R.).*”⁴⁸¹ A magyar népnek része volt az itt élő német nemzetiségű lakosság is, őket azonban nem a magyar néphez való tartozásuk, hanem német származásuk okán kérték számon. A magyarországi németek felelősségre vonása – együtt a többi kelet-európai némettel – a Szovjetunióba való deportálásukkal kezdődött.

A Szovjetunió munkaerő szükségleteinek kielégítéséről elsőként 1944. szeptember - októberben tudósított a Magyar Távirati Iroda svájci forrásokra hivatkozva, melyek szerint Romániából 1.400.000 ember mozgósítása volt folyamatban.⁴⁸² 1944. december 16-án az Állami Honvédelmi Bizottság (ÁHB) elfogadta a 7161. sz. szigorúan titkos rendeletet, mely intézkedett Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Bulgária német nemzetiségű munkaképes lakosainak internálásáról. 1944. december 29-én egy újabb titkos rendelettel (7252. sz.) a németországi német polgári lakosokra is kiterjesztették. Végül 1945. február 2-án hozták meg a 7467. sz. szigorúan titkos rendeletet, melynek hatálya kiterjedt azon munkaképes férfiakra, akik az 1. és 2. Belorusz, valamint az 1. Ukrán Front arcvonala mögötti területeken éltek.⁴⁸³ Ezeknek a rendeleteknek a sorában adta ki a szovjet hadsereg 1944. december 22-én – egy napon az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásával – a 0060. számú katonai parancsot, mely elrendelte az összes magyarországi német származású munkaképes személyek mozgósítását.⁴⁸⁴ A parancs a közvetlen mögöttes területen végzendő

⁴⁸¹ V. Molotovnak, a Szovjetunió Külügyi Népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez. Moszkva, 1943, június 7. – In: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Szerk.: JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. 32/a sz. irat, 158 – 159.

⁴⁸² FÜZES Miklós: *A rabszolgaszerzés*. In: *Die Verschleppung der ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station der kollektiven Bestrafung (Dokumententerband) – Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet)*. Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990. (továbbiakban: FÜZES 1990.) 85.

⁴⁸³ KONASZOV–TERESCSUK 2004. 386.

⁴⁸⁴ ZIELBAUER György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945 – 1955*. Szombathely – Vép, Pannon Műhely, 1990. (továbbiakban: ZIELBAUER 1990a.) 9.

közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szolt és kötelező érvénnyel érintette a 17 – 45 év közötti férfiakat, valamint a 18 – 30 év közötti nőket. A parancs szerint németnek számított, aki német származású, német hangzású neve volt, német anyanyelvű, német nemzetiségű, német személlyel kötött házasságot, érzelmileg és magatartása folytán németnek számítandó, a Volksbundnak vagy más fasiszta szervezetnek a tagja volt.⁴⁸⁵ Konaszov és Terescsuk nagyon találóan fogalmazták meg: „*A fő indíték, amely életre hívta a németek deportálásának grandiózus műveletét, kétségtelenül a Szovjetunió grandiózus művelete volt.*”⁴⁸⁶

A délkelet-európai németiség deportálásával három személyt bízott meg Lavrentyij Berija, belügyi népbiztos: Arkagyij Apollonov vezérezredest, Mojszej Szladkevics altábornagyot és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagyot.⁴⁸⁷ Ők hárman dolgozták ki a deportálás logisztikai tervét december 26-ra, mely szerint a megszállt területeket tíz zónára osztották, ezek közül kettő volt magyarországi. A felállított ütemterv szerint 1944. december 28. és 1945. január 5. között szándékozták a műveletet végrehajtani.⁴⁸⁸ Ez azonban nem így alakult.

A Szovjetunióba való deportálás két szakaszban történt: az első 1944. december 28 – 1945. január 15. között: 11 csoportnyi (15 428) embert szállítottak el 11 gyűjtőhelyről. A személyek összeszedése december 30-án kezdődött és január 5-re már 12 137 személy volt a gyűjtőhelyeken, 15-ig pedig már 14 352-en. A második szakasz január második felében zajlott. Ekkor 5 csoportot szállítottak el Budapest - Kőbányáról, Miskolcra, Szerencsre és Ceglédbercelre. Január 31-ig 7 115 személyt regisztráltak. Aztán még 4 csoport következett. A cél a Don-medence szénbányái voltak. Összesen 31 923 német nemzetiségű személyt deportáltak.⁴⁸⁹ „*F. év február 2-án a művelet befejeződött.*” – áll a Berijának küldött jelentésben.⁴⁹⁰ Ezért nagyon fontos Zielbauer György azon megállapítása, hogy: „*A félreértések tisztázása érdekében csak egyetlen tényt szükséges leszögezniünk, hogy a Magyarországról elhurcolt németek döntő többsége 1945. január 20-án, a fegyverszünet*

⁴⁸⁵FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006. 9.

⁴⁸⁶KONASZOV – TERESCSUK 2004. 387.

⁴⁸⁷STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2006. (továbbiakban: STARK 2006) 74.

⁴⁸⁸i.m. 74 – 75.

⁴⁸⁹*Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa im 20. Jahrhunderts*. Szerk.: Detlef BRANDES – Holm SUNDHAUSSEN – Stefan TROEBST. Bécs, Köln, Weimar; Böhlau Verlag, 2011. – Az 1945. február 2-án Berijának küldött jelentésben a következő adatok szerepelnek: Internált németek száma: Magyarországon 32 973 fő; Jugoszláviában: 10 935 fő, Bulgáriában: 281 fő, Csehszlovákiában: 250 fő, Romániában 80 103 fő. Összesen: 124 542 fő

Elszállított németek száma: Magyarország: 31 923 fő, Jugoszláviából 10 935 fő, Bulgáriából 75 fő, Csehszlovákiából 215 fő, Romániából 69 332 fő. – Lásd: KONASZOV – TERESCSUK 2004. 394 – 395.

⁴⁹⁰KONASZOV – TERESCSUK 2004. 395.

aláírásának napján már úton volt, s a jaltai konferencia befejezése napján (1945. február 11-e) döntő részük már 2-3 hete a szovjet lágerekből rendszeresen járt dolgozni.”⁴⁹¹ Ahogy a fegyverszüneti egyezmények és a jaltai konferenciának, úgy Erdei Ferenc január 5-i rendeletének sem volt semmi köze a deportálások végrehajtásához. A Magyar Közlönyben soha meg nem jelent belügyminiszteri rendelet az ország területén tartózkodó német származásúak munkaszolgálatra való igénybevételéről intézkedett.⁴⁹² Ekkorra azonban már lezajlott a deportálás első szakasza. Ezért nyilvánvaló volt Jaltán Sztálin hazugsága Roosevelttel felvetésére, hogy a Szovjetunió a német munkaerő jóvátételre való felhasználásának tárgyalására még nem készült fel.⁴⁹³

A német nemzetiségű lakosságot többnyire internáltként vitték el és gyűjtőtáborokba kerültek, ahol néhány napot vagy maximum két hetet tölthettek el és aztán elszállították őket a Szovjetunióba. A civilek egy részét azonban nem internáltként, hanem hadifogolyként vitték el, ők hadifogoly-táborokba kerültek, ahol több időt töltöttek el, mint internált társaik.⁴⁹⁴

Pest megye 139 településéről vittek el német származású személyeket. Az elhurcoltak zöme a következő településekről származott: Szigetbecse, Szigetcsép, Taksony, Szigetszentmiklós, Sashalom, Újhartyán, Vecsés, Gyömrő, Csömör, Göd, Nagymaros, Kismaros, Zebegény, Keszthely, Diósd, Érd, Martonvásár.⁴⁹⁵ Budapest és térségében (Vecsés, Tarján, Dorog, Solymár, Dömsöd, Göd, Sződliget, Szob, Vác) az 1989-1990-ben végzett rehabilitációs munkák során tapasztalták, hogy nem szerepelnek egyetlen forrásban sem.⁴⁹⁶ A többi általunk vizsgált település pedig még említés szintjén sem jelenik meg a deportálással foglalkozó szakirodalomban, olyannyira, hogy sokáig azt gondoltuk, hogy nem is volt deportálás ezekről a településekről. A kollektív emlékezet sem tartja ezt így számon. Egyedül Vecsésen emlékeznek meg évről évre a Szovjetunióba való elhurcolásról, a többi településen nem. Ez a hallgatás olyan erős, hogy e sorok szerzője is elhitte, hogy nem történt deportálás. E ponton (is) a szerzőnek önkritikát kell gyakorolni, mert a 2010-ben megírt budaörsi tanulmányában nem tett erről említést.⁴⁹⁷ Rendelkezésünkre áll azonban két olyan levéltári

⁴⁹¹ ZIELBAUER 1990b 34.

⁴⁹² ZIELBAUER 1990a 10.

⁴⁹³ FÜZES 1990. 90.

⁴⁹⁴ BOGNÁR Zsolt: *Malenkij Robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a német deportáltakra.* In: *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk származásunk volt...” Németek és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe.* Pécs, 2009.

⁴⁹⁵ STARK 2006. 81.

⁴⁹⁶ ZIELBAUER 1990b 44.

⁴⁹⁷ MARCHUT Réka: *Ki- és betelepítések Budaörsön.* In: *Jogfosztások Budaörsön 1944 – 1948.* Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 111 – 168.

forrás, ami a deportálást egyértelműen bizonyítja illetve a budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény keretén belül készült interjúk közül is egy-kettőben benne van, csak nyilván nem azzal a fogalomhasználattal, amit a történettudomány használ. Egy 1945. augusztusi vezetőjegyzői jelentés szerint a Budaörsről elhurcoltak száma 412 fő és közülük 362-en nem tértek vissza azon időpontig.⁴⁹⁸ Majd 1945. december 11-én Remsei akkori vezetőjegyzőhelyettes arról számolt be a járási főjegyzőnek, hogy 10 tiszt és altiszt valamint 12 polgári személy nem tért még vissza.⁴⁹⁹ A 412 főben benne vannak a tisztek, altisztek, közkatonák is, mert a magyar hatóságok őket is és a polgári személyeket is hadifogolynak tekintette. Tehát azt, hogy pontosan hány polgári személyt jelentett az elhurcolás, nem tudjuk, mint ahogy azt sem, hogy hova vitték őket. Az 1945-ben visszatért személyek feltehetően nem a Szovjetunióba kerültek, hanem valamelyik gyűjtőtáborba, ahonnan néhány hónap múlva elengedték őket. Kálmán Ágnes a tanulmányában a következőket írta: *„A nők megpróbáltatásai után az adatközlők arról tesznek említést, hogy a férfiakat elfogták az oroszok, majd közös munkára kényszerítették őket. (...) Ezt a munkát az egyes adatközlők munkaszolgálatnak vélték, összemosva azzal az emléképpel, hogy a férfiakat a Kossuth utcában összegyűjtötték, és többségüket – az elbeszélés szerint – a Szovjetunióba vitték. Azt mondták a férfiaknak, hogy Érdre viszik őket, az asszonyoktól pedig háromnapos élelmet kértek. Néhányukat el is vitték, de hír felőlük már nem érkezett.”*⁵⁰⁰ Önmagunkat is korrigálva teljes biztonsággal mondhatjuk tehát: volt Budaörsről deportálás, de ennek a részletei még további kutatást igényelnek.

Nagykovácsiban hasonló a helyzet azzal együtt, hogy a közigazgatási iratok között még annyi sem szerepel, mint Budaörsnél. Megint a plébános naplója van azonban segítségünkre. 1945. január 10-i bejegyzésében az szerepel, hogy Ligeti Lászlót bízta meg a szovjet katonai parancsnokság a lista összeállításával. Ligeti ekkor felkereste a plébánost és mondta neki, hogy figyelmeztesse a híveit: csak magyarul beszéljenek, mert azt szeretné elérni az orosz hatóságoknál, hogy senkit ne vigyenek el. Ligeti azt állította, hogy csak azokat írta fel a listára, akik 1944-ben elmenekültek, a többieket, mint hazához hű polgárokat, védelmezni akarja.⁵⁰¹ A listát nem ismerjük, azt azonban a január 25-i naplórészletből tudjuk,

⁴⁹⁸ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d 962/1945

⁴⁹⁹ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 4.d 2058/1945

⁵⁰⁰ KÁLMÁN 2010. 324.

⁵⁰¹ GRESZL 2003. 50–51.

hogy aznap az oroszok összefogdosták a férfiakat és elhurcolták, a hozzátartozóktól pedig háromnapos élelmet kértek.⁵⁰²

Dunabogdányról annyit tudunk, hogy 1945 decemberében 12 fő vissza nem tért polgári személyről, 70 közkatonáról, 18 altisztről és 1 tisztről készült kimutatás. A vissza nem tért polgári személyek 1895–1925 között születtek voltak.⁵⁰³ Pilisszentiváni elhurcoltak közül 4 fő iparos és kereskedő volt.⁵⁰⁴ A csobánkai német lakosságot „Isten megkímélte a Szovjetunióba való elhurcoltatástól” – írta Franz Walper.⁵⁰⁵

Mind a szakirodalom, mind a kollektív emlékezet a vizsgált települések közül egyedül Vecsést tartja számon, mint azt a községet, ahonnan deportáltak a Szovjetunióba. Ennek a történetét, hátterét Pável Rita már feldolgozta,⁵⁰⁶ így mi most csak munkájának a rövid lényegét mondjuk el. Pável levéltári források hiányában csupán az utólagos emlékezésre támaszkodhatott – ez alapján természetesen erősen kérdéses a történelmi rekonstrukció eredményessége. Az emlékezés alapján írta, hogy a vecsésiek elhurcolására 1945. január első napjaiban került sor, még azt megelőzően, hogy a helyi közigazgatás felállt volna. Elsőként a munkaképes férfiakat vitték el a repülőtérré újjáépítési munkára. Az életkor nem számított, 14-15 éves ifjakat is vittek. Senki nem tudta, hova fognak kerülni, hova viszik őket. Két helyen gyűjtötték őket: a Gazdakör épületében és az ún. Hideghéty-ház pincéjében. Ezután ki gyalogosan, ki autóval a Gödöllői központi gyűjtőhelyre került. Innen autóval szállították őket Hatvanig, onnan pedig a férfiakat gyalogosan terelték Kál és Kápolna községekbe. Itt találkoztak a ceglédberceli, taksonyi, soroksári, ikladi, kis- és nagymarosi és szendehelyi társaikkal. Elhurcolt helyi lakosok házaiba kerültek. Egészségügyi vizsgálatot követően bevagonírozták őket. Útjuk Románián keresztül vezetett a Don- medence különféle bányáiba.

A Vecsésről elhurcoltakról pontos adatokkal nem rendelkezünk, de Pável Rita kutatásai alapján mondhatjuk, hogy kb. 720 személyt hurcoltak el, és közülük legalább annyi polgári személy volt, mint katona.⁵⁰⁷ 1945 augusztusáig csupán egy személy tért haza: Liebe Mátyás.⁵⁰⁸ Egy 1945. november 25-i kimutatás szerint 266 polgári egyén (230 férfi, 36 nő) és 307 katonafogoly nem tért még vissza.⁵⁰⁹

⁵⁰² i.m. 52.

⁵⁰³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1716/1945

⁵⁰⁴ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság iratai 129.d.

⁵⁰⁵ WALPER 1996. 29.

⁵⁰⁶ PÁVEL 2001. 16 – 58.

⁵⁰⁷ A korabeli Historia Domus kb. 600 személyről szólt. – Lásd. PÁVEL 2001. 26.

⁵⁰⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 3611/1945

⁵⁰⁹ PML V-1160 Db Vecsés község elöljáróságának bizalmas iratai 2.d. 5252/1945 – Közli: FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006. 22.

Az 1945-ös közigazgatási terület szerint Budapestről, Pest, Nógrád és Komárom megye keleti részeiből elhurcolt németek száma 15 542 fő volt.⁵¹⁰ Részletes adatokkal azonban nem rendelkezünk. Budapest és környékén az ostrom során 138 000 foglyot ejtettek – közülük 100 000 polgári civil személyt, akiket 8 magyarországi településen felállított 11 gyűjtőtáborban helyeztek el, majd szállították őket tovább Szovjetunió felé.⁵¹¹ A pesti oldalon elfogottakat Gödöllő, Cegléd és Jászberény felé, a budai oldaliakat pedig Baja, Kiskunfélegyháza és Kecskemét felé irányították, illetve Budapesten is volt tranzitláger a Ferenc József lovassági laktanya.

A magyar közigazgatásnak a felelősségét kimondani nem lehet, azt mindig egy-egy településen kell vizsgálni. Sok esetben a közigazgatás embereit is megtévesztette az oroszoknak azon híresztelése, hogy csak néhány napi munkára viszik el a lakosokat és mint láttuk, Vecsésen még nem is működött a közigazgatás. A szakirodalomban elterjedt nézet – Zielbauer György által szerkesztett dokumentumkötet címe is erről szól -, hogy a deportálás volt a németek kollektív felelősségre vonásának első állomása. Véleményünk szerint azonban nem szerencsés összemosni a Szovjetunióba deportálást a magyar kormány 1945 tavaszától kezdődő jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéseivel, melyeknek többsége a kollektív felelősség talaján állt. Azzal együtt valljuk ezt, hogy természetesen nem kétséges: a deportálásoknál a kollektív felelősségre vonást alkalmazták, de ez az intézkedés egy megszálló ország megszállt területén bosszúvágyból végrehajtott etnikai tisztogatása volt háborúban úgy, hogy az elhurcoltaknak a 90%-a magyar nemzetiségű volt. 1945 tavaszától pedig már egy fegyverszüneti státuszban lévő vesztes ország saját kezdeményezésére (is) végrehajtott intézkedések sora kezdődött a kollektív számonkérés alapján.

Mint látható: a „malenkij robot” vizsgálata még további alapos kutatásokra vár és nagyrészt források hiányában nagyon nehezen kutatható. A sok hiányosság mellett azonban fontos leszögeznünk – és egyben ismételjük -, hogy az eddigi szakirodalmi megállapításoktól eltérően: volt a Buda környéki német településekről is deportálás. A továbblépés lehetőségét mindenképp a településszintű vizsgálatokban látjuk.

⁵¹⁰ ZIELBAUER 1990b 45.

⁵¹¹ BOGNÁR 2009.

III/2. A helyi közigazgatás változásai (1945-1948)⁵¹²

Az 1945-től kezdődő, hazai németiséget érintő jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések helyi végrehajtói a közigazgatási szervek voltak, ezért ezeknek a bemutatására kiemelt figyelmet fordítunk. Tudjuk azt, hogy ezen intézkedések (internálások, igazolások, földelkobzások, ki- és betelepítések, mentesítések) gyakorlati végrehajtása döntően függött a helyi hatalmi viszonyoktól, annak összetételétől, így külön fejezetben szeretnénk azt górcső alá venni. Az alábbiakban azt szeretnénk vizsgálni, hogy a vezetőjegyző, az előljáróság, a képviselőtestület és a nemzeti bizottságok személyi összetétele hogyan változott 1945-1948 között. A helyi közigazgatás további pillére volt a tárgyalt időszakban a földigénylő bizottság (továbbiakban: Fib.), erről azonban majd a földreform végrehajtása során ejtünk szót.

A háború következtében gyakorlatilag felbomló magyarországi közigazgatás helyett a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szerveiként ún. nemzeti bizottságok jöttek létre, melyek nem csupán helyi hatalmi szervként funkcionáltak, hanem a gyakorlatban helyi hatalmi és közigazgatási szervekként működtek.⁵¹³

1945. január 4-én született meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M.E. számú rendelete⁵¹⁴ a közigazgatás ideiglenes rendezéséről. A rendelet kimondta, hogy a nemzeti bizottságok ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe, hanem rajtuk keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket úgy, „*hogy abban minden demokratikus párt ezek híján, illetve, ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és egyéb társadalmi és érdekképviseleti szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviseletet nyerjen.*” Ez a rendelet csak az irányelveket jelölte meg, a front átvonulását követően azonban a részletek tisztázása is sürgető volt. Ennek nyomán 1945. április 26-án bocsátották ki az 1.030/1945. M.E. sz. rendeletet,⁵¹⁵ mely az első tanácstörvény életbelépéséig szabályozta az önkormányzati közigazgatást. A rendelet jelentős változást hozott az önkormányzati testületek belső összetételében – megszüntette a virilizmust, kimondta, hogy az önkormányzati testületek választott és kiküldött tagokból

⁵¹² A vármegyei közigazgatás alakulását lásd: BALÁZS Gábor: *A földművelésügyi szakigazgatás története Pest megyében 1944-1950 között*. Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2011. (továbbiakban: BALÁZS 2011.) 14–25.

⁵¹³ RÉFI Attila: *A helyi közigazgatás kérdései Magyarországon 1945-2000*. In: *Autonómiák Magyarországon*. Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2005. I. kötet. (továbbiakban: RÉFI 2005.) 83 - 98.

⁵¹⁴ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M.E. sz. rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről*. Magyar Közlöny, I. (1945. január 4.) 1.sz.

⁵¹⁵ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1030/1945. M.E. sz. rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 14/1945. M.E. számú rendelet kiegészítéséről*. Magyar Közlöny, I. (1945. április 26.) 17. sz.

állnak, szavazati joggal pedig csak a választott tagok bírnak. A paritás elvét kellett alkalmazni a testületekben és az egész közigazgatásban.⁵¹⁶ Ez volt az a rendelet, mely egészen a tanácsrendszer bevezetéséig szabályozta a magyarországi helyi közigazgatás rendszerét.

Ezen kívül korszakunkban egyetlenegy miniszterelnöki rendeletet adtak még ki, mely azonban már a hazai németeket érintő jogkorlátozó intézkedések sorába helyezkedett bele. 1945. október 15-i hatállyal adták ki a 9560/1945. M.E. számú rendeletet, mely felfüggesztette Tolna és Baranya vármegyék önkormányzatát.⁵¹⁷ Hivatkozási alapja az volt, hogy a hatóságok működése mindaddig szünetel, amíg a ki- és betelepítés befejezést nem nyer. A rendelet egyúttal felhatalmazta a belügyminisztert, hogy bárhol az országban, ahol ki- és betelepítés folyik, felfüggeszthesse a képviselőtestületet és az igazoló választmány működését. Mindez jelezte, hogy a németek lakta helyi önkormányzatok a belügyminisztérium kezében, annak irányítása alatt állnak.⁵¹⁸ Ennek nyomán adta ki a Belügyminisztérium 1946. január 28-án azt a rendeletet, mellyel PPSK vármegye 36 községében felfüggesztette a községi autonómiát.⁵¹⁹ A rendelet szerint a községi jegyzői állásokat a belügyminiszter, a többi községi állásokat pedig az alispán töltötte be kinevezéssel. Az előjárósági tagsággal egybekötött tisztségek (községi bíró, másod- vagy törvénybíró, esküdtek) betöltése a járási főjegyző jogkörébe tartozott, és ugyanő járt el a községi képviselőtestület hatáskörébe tartozó ügyekben is.

1. Vezetőjegyzők

A község legnagyobb tekintéllyel rendelkező közigazgatási embere a vezetőjegyző volt, aki 1945-ben még a járási főjegyző nevezett ki. A vizsgált települések közül Pilisszentiván volt az egyetlen, ahol a vezetőjegyző személye az egész tárgyalt időszakban nem változott. Peller István már 1924-től aljegyzői tisztségben tevékenykedett a községben, majd 1942. február 4-én Újfalvi Mátét váltva került vezetői pozícióba.⁵²⁰ 1946 májusában Kállai Béla, a Magyar Kommunista (továbbiakban: MKP) tagja, a helyi Nemzeti Bizottság elnökhelyettese megpróbálta Pellert (a Független Kisgazdapárt helyi titkára is volt)⁵²¹

⁵¹⁶ RÉFI 2005. 84.

⁵¹⁷ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9.560/1945. M. E. számú rendelete egyes vármegyékben, továbbá nagy- és kisközségekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése és ezzel kapcsolatos különleges közigazgatási szabályok tárgyában.* Magyar Közlöny, I. (1945. október 18.) 154.sz. 2-3.

⁵¹⁸ A rendelet háttéréről bővebben lásd: RÉFI 2005. 84.

⁵¹⁹ *A Belügyminiszter 151.169/1946. B.M. sz. rendelet a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén lévő egyes községekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése tárgyában.* Magyar Közlöny, II. (1946) 24. sz.

⁵²⁰ PML V-1098-Ca 4. kötet Pilisszentiváni képviselőtestületi jegyzőkönyvek

⁵²¹ PML V-1098-Db Pilisszentiváni községi iratok 4. d. 1947-es választási iratok

kikezdeni. Azzal vádolta, hogy 1944-ben azt mondta a főjegyző, hogy aki csak teheti, menjen nyugatra, mert ha bejönnek az oroszok, akkor mindenkit el fognak vinni a Szovjetunióba. Nyilvánvaló sárdobálás volt ez Kállai részéről, ugyanis a Nemzeti Bizottság háromnegyede a vezetőjegyző megtartása mellett szavazott.⁵²²

Dunabogdányban 1944-ben történt vezetőjegyző-csere. 1944 tavaszán Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző nyugállományba vonult és az ő helyére került belügyminiszteri kinevezéssel⁵²³ 1944. április 26-án Solymos (Weist) Károly.⁵²⁴ 1945 júliusában azonban fegyelmet indítottak ellene a helyi Fib vádjai alapján, melynek fő eleme az volt, hogy a svábságot támogatja.⁵²⁵ Július végén Solymost letartóztatták,⁵²⁶ majd internálták⁵²⁷ annak ellenére, hogy a járási igazoló bizottság igazolta őt.⁵²⁸ A gödöllői internálótáborba került.⁵²⁹ Azt nem tudjuk, hogy onnan mikor szabadult, azt viszont igen, hogy 1946 februárjában még ott volt⁵³⁰ és 1947. február 1-jétől Békásmegyer vezetőjegyzője lett.⁵³¹ Dunabogdányban pedig így 1945 augusztusában a kisgazdapárti Solymos helyett a kommunistapárti Tóth Sándort nevezték ki vezetőjegyzőnek.⁵³²

A front közeledtével a budaörsi és a vecsési vezetőjegyzők elmenekültek. Keresztes Albert vecsési vezetőjegyző 1944. november 2-án hagyta le a lakhelyét kiürítési parancsra,⁵³³ a budaörsi Hagenthurn Ede pedig elmenekült.⁵³⁴ A front elvonulását követően mindketten visszatértek, tisztségüket azonban már nem tölthették be. Keresztes helyett Vecsésen 1945. január 17-én Hernádi Jenőt nevezték ki vezetőjegyzőnek, aki 1945. március 9-én belépett az MKP-ba.⁵³⁵

Budaörsön Hagenthurnt 1945 márciusában a szovjet városparancsnok vitette el, majd áprilisban rendőrség XI. kerületi kapitánysága internálta.⁵³⁶ Ennek hátterében tanúvallomások szerint az állt, hogy az egyik községi alkalmazott hölgy az oroszok elől a főjegyzőhöz

⁵²² PML XVII-131 129.d. – Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1946. május 3.

⁵²³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1221/1945

⁵²⁴ PML V-1029-Cb Dunabogdányi közigazgatási iratok 3.d. 1124/1944 és PML V-1029-Ca 1. kötet Dunabogdányi képviselőtestületi jegyzőkönyv – 1944. április 26.

⁵²⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3.d. 871/1945

⁵²⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3.d. 887/1945

⁵²⁷ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. iktatlan

⁵²⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1221/1945

⁵²⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1548/1945

⁵³⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 5.d. 201/1946

⁵³¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 12.d. 850/1947

⁵³² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3.d. 1119/1945

⁵³³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 296/1945

⁵³⁴ PML XXI-4-b 101.f 119/1946 PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai

⁵³⁵ PML V-1160 Vecsési közigazgatási iratok Db 1.d. 1857/1945

⁵³⁶ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

menekült, de egy idő után az ott lakó orosz tiszt molesztálni kezdte a hölgyet, aki onnan elmenekült. Hagenthurn nem volt hajlandó megmondani a tisztnek, hogy hova ment a hölgy, ezért bosszúból vitette el és adta át a rendőrkapitányságnak.⁵³⁷ 1945. október 24-én a budakörnyéki járás főjegyzője fegyelmi eljárás alá vonta és őt állásából felfüggesztette. A fegyelmi ügye nagyon hosszan elhúzódott és ügyvédje az a Rupert Rezső volt, aki a kitelepítési rendeletet követően szót emelt a kollektív felelősségre vonás ellen. Hagenthurn pere során szerep jutott Szekfű Gyulának is. A történészprofesszor írásos nyilatkozatban foglalt állást a jegyző ártatlansága mellett.⁵³⁸ Leírta, hogy a Sztójay-kormány ideje alatt el kellett menekülnie lakásából feleségével együtt és 1945. január közepére sikerült Budaörsre kerülniük, ahol Hagenthurn házába fogadta, majd az elmenekült Glasz gyógyszerész házában szállásolta el őket, minden téren gondoskodott róluk.⁵³⁹ Ott éltek február végéig és az alatt az idő alatt alkalma volt megismerni a főjegyző politikai nézeteit. Igazolta, hogy demokratikus és antifasiszta beállítottságához nem fér kétség. Hagenthurn mellett a perben igen sokan tanúskodtak és ennek eredményeként 1945. december 6-án kiengedték a Buda-Déli internálótáborból, rendőri felügyelet alá helyezték.

Még 1946 februárjában is egy sajtóvita főszereplőjévé vált Hagenthurn, nevezetesen a kiscgazda Kis Újság és a kommunista Szabad Nép hasábjain. A Kis Újság védelmébe vette Hagenthurnt a telepésekkel szemben, mondván, hogy ellenállt a volksbundistáknak és a nyilasoknak, és ennek ellenére az egyik parasztpárti vezér kiűzte őt a községből. Ezzel szemben a Szabad Nép azt írta, hogy a falu baloldali érzelmű lakosait elhurcoltatta vagy bevonultatta katonának. A németek által kiadott mozgósítási parancsra a kért 1400 ember helyett 2700-at adott.⁵⁴⁰ Ez nyilvánvalóan nem volt igaz.⁵⁴¹ Egy valami azonban világos volt:

⁵³⁷ Csiba Matild és Szép Zoltán tanúvallomása – lásd: u.o.

⁵³⁸ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

⁵³⁹ Sík Zoltán budaörsi plébános 1946. július 25-én beszámolót írt Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek Szekfű Gyula budaörsi tartózkodásáról: „Múlt év januárjában mise előtt a zárdába mentem, amikor az úton egy idősebb úrral és hölgyel találkoztam. Orvos után érdeklődtek, bemutatkoztunk, így tudtam meg, hogy Szekfű Gyula és felesége. Meghívtam őket egy szerény reggelire, utána átmentünk az orvoshoz, mert a professzor úr felesége menekülés közben megsérült. Később átmentünk a főjegyzőhöz, aki lakást utalt ki számukra. Nagyon kedves és szerény emberek voltak, akik csak megismertünk velük, igyekeztünk segítségükre lenni. Szép Zoltán káplántársammal megtettük mi is értük azt a keveset, ami módunkban volt. Kölcsönruhaneművel, néha egy kis élelemmel segítettük őket. Sokban voltak segítségükre a kedvesnővérek, akik rendszeresen küldtek nekik egy kevés kosztot.

Sokszor együtt voltunk, élvezet volt a Professzor Úrral beszélgetni, a templomban mindig épültem komoly, nem fítotgató vallásosságán.

Mikor aztán elhagyták Budaörsöt, nagy szeretettel váltunk el és azóta is többször volt alkalmam meggyőződni, hogy ők is szeretettel gondolnak vissza Budaörsre.” - PLE 3873/1946

⁵⁴⁰ MOL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratai 3.d.428Z/1946

⁵⁴¹ Az előző fejezetben már tárgyaltuk a kérdést.

a régi rendszer vezetőjegyzője a megváltozott körülmények között már nem tölthette be pozícióját.

Néhány hónapra visszahelyezték a településre Géczy Istvánt, aki Hagenthurn elődje is volt. 1945 májusában Géczy István lemondott, és helyére Debreczeni Endre került, aki az új rendszer letéteményese lett az átszerveződő közigazgatásban.⁵⁴² Debreczeni ekkor a Közgazdasági Egyetem hallgatója volt, magántisztviselőként dolgozott, az ellenzéki mozgalomban részt vett, és belépett az MKP-ba, tehát mondhatni minden adottsága megvolt ahhoz, hogy vezető pozícióba kerülhessen. Azonban semmiféle helyismerettel nem rendelkezett és jegyzői gyakorlata sem volt.⁵⁴³

Csobánkán és Nagykovácsiban a régi vezetőjegyzők Reitter Béla és Lázár Gyula 1945 tavaszáig még állásukban maradhattak, ezt követően azonban át kellett adniuk a helyüket. 1945 márciusában Csobánkán mind a jegyzőnek, mind a községi bírónak fel kellett állniuk helyükről és helyettük bírónak a szlovák származású Bajtek András, vezetőjegyzőnek pedig Rakssányi Elemért nevezték ki, aki 1944 őszén menekült Magyarország keleti részéről Csobánkára, ahol községi alkalmazottként fogadták be.⁵⁴⁴

Nagykovácsiban a helyzet bonyolultabb volt ugyanis a hivatalosan kinevezett főjegyző 1945 tavaszán Lázár Gyula volt, azonban az orosz parancsnokság az eddigi községi írnokot, Ligeti Lászlót bízta meg a főjegyzői teendők ellátásával, ugyanis Ligeti megvádolta Lázárt, mint „kapitalistabarátot és népelleneséget.”⁵⁴⁵ Ligetit azonban 1945 áprilisában a község nagy meglepetésére letartóztatták, a hidegkúti bunkerban tartották fogva, egy nap múlva – arra való hivatkozással, hogy tévesen tartóztatták le – szabadlábra helyezték, előzőleg azonban alaposan megverték. Főjegyzőként azonban tovább nem működhetett, helyette Soltész Zoltánt bízták meg.⁵⁴⁶ Két nappal aztán Ligeti szabadlábra helyezése után Soltészt és Szép Ferenc iskolaigazgatót is letartóztatták állítólagos fegyverrejtegetésért. Házkutatás során semmit nem találtak, az egyik disznóólban kukoricaszár közé rejtve rábukkantak egy fegyverre, érdekesképp azonban a nedves kukoricaszár ellenére a fegyveren semmi rozsdanyom nem volt, az teljesen száraz volt. A község közvéleménye azon volt, hogy a fegyvert Ligeti dughatta el, hogy ekként álljon bosszút Soltészon, amiért ő helyére lépett.⁵⁴⁷ Soltészt néhány napra egy újlaki gyárépületbe internálták, és közben Meződi Lajos volt bányamunkást,

⁵⁴² PML V-1017-Da-561/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. június 3.

⁵⁴³ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d. 770/1945

⁵⁴⁴ WALPER 1996. 29.

⁵⁴⁵ GRESZL 2003. 50.

⁵⁴⁶ i.m. 79.

⁵⁴⁷ i.m. 79-80.

szakszervezeti vezetőt bízták meg a jegyzői feladatok ellátásával. Egy hét múltán azonban szabadlábra helyezték és újra ő lehetett a jegyző. Csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz (továbbiakban: FKGP), Ligeti László pedig kilépvén az MKP-ból a Szociáldemokrata Párt (továbbiakban: SZDP) tagja lett.⁵⁴⁸ A nagykovácsi Nemzeti Bizottság 1945. május 3-án kézbesített határozatában közölte Lázár Gyula nyugdíjazását és arra utasította, hogy május 15-ig hagyja el a lakást. *„Indoklásul csupán siketségemet és a mai kor szellemében való gyors cselekvésre képtelenségemet hozza fel.”* – írta Lázár Gyula a vármegyei Nemzeti Bizottságnak. *„Márpedig én, aki 26. esztendeje vezetem községemet rossz cselédje községemnek nem voltam, de voltam annak mindenkor hűséges sáfárja, ki a rám bízottakat nem csak megőriztem, de azt gyarapítottam is. Mindezt természetesen a Nemzeti Bizottságnak alig 1-2 éve vagy talán néhány hónapja községünkben lakó t. tagjai nem ismerik.”*⁵⁴⁹ (...) *Sváb anyanyelvű lakosságomat, mint magyar ember csak a magyar nemzeti irányba vezettem mindenkor, másként nem is tehettem, mint született kálvinista magyar.”*⁵⁵⁰ Ezek után júniusban Lázárt Breuer Pál volt tanítóval együtt a budapesti politikai rendőrség előzetes letartóztatásba vette és a XII. kerületi rendőrkapitányság háborús bűnösnek tartotta nyilván, mert a helyi MKP azzal vádolta, hogy *„sváb nemzetiségűnek látszó”* személyek azt állítják, hogy Lázár kényszerítette és félrevezette őket, amikor SS katonának soroztatta be őket.⁵⁵¹ Lázárt szabadlábra helyezték, nyugdíjazták és helyette 1945. május 22-én Nagy Lászlót⁵⁵² nevezték ki vezetőjegyzőnek.⁵⁵³

Azt látjuk tehát, hogy Pilisszentiván kivételével 1945-ben mindenütt új vezetőjegyző került és többnyire olyanok, akik az adott településen semmilyen helyismerettel nem rendelkeztek. Ugyancsak Pilisszentiván kivételével a többi községben mindenütt az MKP tagjai vették át a község vezetését és mint Budaörs, Dunabogdány és Nagykovácsi esetében láthattuk – orosz nyomásra; ez utóbbi két településen jelentős zavart okozva ezáltal a helyi közigazgatásban. És történt mindez akkor, amikor országszerte a romeltakarítás és az újjáépítés munkája folyt – a németek esetében elkezdődtek az internálások, földelkobzások.

A helyzetet súlyosbította, hogy a vezetőjegyzők fluktuációja az egész vizsgált időszakot végigkísérte. Egyedül Nagykovácsiban volt konstans a jegyző személye, őt majd

⁵⁴⁸ i.m. 80-81.

⁵⁴⁹ Ligeti László is csak 1944 őszétől élt Nagykovácsiban, Veszprémből jött a településre. – lásd: GRESZL 2003. 50.

⁵⁵⁰ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 6.d. 1395/1945

⁵⁵¹ u.o. A nagykovácsi MKP beadványa a vármegyei Nemzeti Bizottsághoz Lázár Gyula ügyében – 1945. június 18.

⁵⁵² Előzőleg a bánya vezetője volt. – lásd: GRESZL 2003. 78.

⁵⁵³ PML XXI-29/a Budakörnyéki járási főjegyző iratai 51.d.

csak 1948 derekán váltotta Gaál László.⁵⁵⁴ Vecsésen Hernádi Jenő 1947 elejéig irányította a községet, 1947 februárjától pedig átadta helyét Oroszi Károlynak.⁵⁵⁵ Budaörsön, Csobánkán és Dunabogdányban a vezetőjegyzők elleni fegyelmi ügyek sora tovább folyt.

Debreczeni Endre budaörsi vezetőjegyző és a Nemzeti Parasztpárt (továbbiakban: NPP) által irányított községi Fib között nagyon feszült volt a viszony. Alig másfél hónappal azután, hogy a jegyző Budaörsre került, már a sajtóban jelentek meg hírek, melyek szerint gátolja a Fib munkáját.⁵⁵⁶ Debreczeni ugyan „szemenszedett hazugságnak” mondta, amit róla írtak, de mégis megindította maga ellen a fegyelmi eljárást. 1945 novemberében jegyzőkönyv készült a tanúvallomásokról, melyekből az derül ki, hogy tulajdonképpen az MKP és az NPP közötti pártviszály áll a támadások háttérében. A kommunista vezetőjegyző és a parasztpárti földosztó bizottság közötti feszültség oka az volt, hogy Debreczeni nem állt a Fib szolgálatába, és így ők sértve érezték magukat. Ez az ellentét továbbra is fennállt, azonban a tiszti főügyész 1946. január 22-én írt az alispánnak, melyben vádat nem emelt, és indítványozta a fegyelmi eljárás megszüntetését, mert nem látta bizonyítottnak a vádakát. Az ügy azonban nem zárult le, közigazgatási eljárás indult ellene 1946 júniusában, de már áprilistól nem ő töltötte be e vezetőjegyzői székét, hanem az addigi segédjegyző, Remsei Nándor követte őt hivatalában.⁵⁵⁷ Ennek az lehetett az oka, hogy valószínűleg az alispánnak és a főispánnak sem volt érdeke, hogy Debreczenit továbbra is Budaörsön tartsa, mivel Debreczeni már tisztán látta a helyi telepítési viszonyokat, ami kedvezőtlenül alakíthatta volna a további felsőbb szintű telepítési elképzeléseket.

Remseit 1944. június 29-én helyezték Budaörsre. Nagyobb helyismerettel rendelkezett, mint Debreczeni, hiszen ő ismerhette Budaörs akkori lakosságát, tanúja volt a budaörsi németek 1944-es menekülésének, a front átvonulásának, és a lakosság későbbi kicserélődésének. Ő is a Kommunista Pártnak volt a tagja. 1945. június 1 – 1946. április 27. segédjegyző, 1946. április 27 – től lett vezetőjegyző.⁵⁵⁸ Bő félév elteltével azonban a járási főjegyző őt is felfüggesztette állásából Lingl István aljegyzővel együtt. A támadás, ugyanúgy ahogy Debreczeninél láttuk, megint a telepések részéről jött, ezúttal azonban nem a sajtó útján, hanem egyenesen az alispánnak tettek panaszt az egész községi elöljáróság ellen.⁵⁵⁹ Az

⁵⁵⁴ PML V-1078-Dd Nagykovácsi közigazgatási iratok 1.d 372/1948

⁵⁵⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 1348/1947

⁵⁵⁶ *Új SS-rémuralom Budaörsön.* Világ, 1945. július 26. 1.

⁵⁵⁷ PML XXI-4-b 43.f. 8558/1946 PPSK vármegye alispáni iratai

⁵⁵⁸ PML XXI-4-b 38.f. 4174/1948 PPSK vármegye alispáni iratai

⁵⁵⁹ PML V-1017-Db-9-1948/1947 Budaörsi közigazgatási iratok, PML XXI-4-b 148.f. 4453/1949 PPSK vármegye alispáni iratai

MKP így vélekedett róla: „*A vezetőjegyző kicsapott kommunista ... értelmes ember, jó közigazgatási tisztségviselő, de nem egyéniség és politikailag képzetlen. Mint ilyen befolyásolható...*”⁵⁶⁰

Remseit azonnali hatállyal felfüggesztették. Az alispán utasította a járási főjegyzőt, hogy a hivatalt Kőhalmi Alfrédnak adják át. Ő 1947. január 1-jével vette át a vezetőjegyzői állást. Alig telt el két és fél hónap és március végén már panasz merült fel ellene, hogy nem készítette el a házadó kivetési munkákat. Erre ő ezt válaszolta: „*üres irodákat találtam minden segítség nélkül. Elintézetlen ügyek tömkelege fogadott. Éjjel-nappal dolgoztunk Tóth Józseffel.*⁵⁶¹ *Egyetlen helyismerettel rendelkező irodatisztünk január 20-án tényleges katonai szolgálatra vonult (Párkányi Ferenc – M.R.)*⁵⁶² Kőhalmi azonban 1947. júniusban meghalt.⁵⁶³ Feladatát Nyitrai János vette át, akit Cinkotáról helyeztek Budaörsre.⁵⁶⁴ Az 1947-es országgyűlési választások kapcsán azonban vele szemben is panasz merült fel. A belügyminiszter 510 072/1947. BM.sz rendeletében előírta, hogy az előkészítő bizottságokban „*nem kívánatos, hogy bárminő tisztségre svábok jelöltessenek ki*”. Az FKGP Pest vármegyei szervezete panaszt emelt az ellen, hogy a budaörsi vezetőjegyző a mentesítettek az előkészítő bizottságból kizárta. Nyitrai János előadta, hogy az alispán 1947. július 21-én összehívta mindazon vezetőjegyzőket, ahol kitelepítés volt. Az alispán felolvasta a belügyminiszteri rendeletet, mely szerint a svábok nem vehetnek részt az előkészítő bizottságokban. Délután 4 óra 20 perckor az alispántól telefont kapott, melyben közölték, hogy mindazok a svábok, akik igazolni tudják, hogy a felszabadulás előtt valamilyen demokratikus pártnak vagy szakszervezetnek tagjai voltak, és azokat a bizottság elfogadja, részt vehetnek az előkészítő munkában. Ők le is tették esküjüket.⁵⁶⁵ Ez az epizód két tanúságra is rávilágít: egyrészt, hogy akkor is lehetett támadni valakit, ha az jogszabály szerint járt el, másrészt viszont, és talán ezt hangsúlyoznám jobban, hogy külön utasításokkal a jogszabály is megkerülhető volt, tehát mindkét irányból be lehetett panaszolni valakit. Nyitrai 1948 márciusáig maradt hivatalában.

Három év alatt 7 vezetőjegyzője volt Budaörsnek, ami nagyon megnehezítette a községi adminisztrációt. Az egyik legelemibb kérdés, ahol ez problémát okozott, talán az volt, hogy 1947 elején már nem volt a községben az 1946-os kitelepítési lista. Így pl. az újonnan

⁵⁶⁰ PML V-1017-Db-7-398/1947Budaörsi közigazgatási iratok

⁵⁶¹ Ő segédjegyző volt.

⁵⁶² PML V-1017-Db-8-1074/1947Budaörsi közigazgatási iratok

⁵⁶³ PML V-1017-Db-10-2838/1947Budaörsi közigazgatási iratok

⁵⁶⁴ PML V-1017-Db-11-3287/1947Budaörsi közigazgatási iratok

⁵⁶⁵ PML V-1017-Db-11-3240/1947Budaörsi közigazgatási iratok

odakerülő Kóhalmi Alfréd, és az utána következő jegyzők, nem tudták informálni a különféle hatóságokat egyes személyek hollétéről és kilétéről. Ugyanakkor 1947/48 fordulóján, amikor összesítő kitelepítési névjegyzékeket kellett készíteni, sem a vezetőjegyző, de még községi alkalmazott sem volt olyan, aki az összeíró biztosok munkáját segíteni tudta volna.

Csobánkán Rakssányi Elemér vezetőjegyző ellen 1946 februárjában indított az alispán fegyelmi eljárást, épp akkor, amikor a kitelepítés előkészületei a községben már javában zajlottak. A vád ellene az volt, hogy 1945. november 19-én hivatalvizsgálatot indított nála, az ellátatlanokról nem volt név szerinti kimutatás. A község nagyobb mennyiségű gabonát vásárolt, de azt nem jelentette be, és a kiutalt gabonát is igénybe vette. A tej beszállításról sem vezettek nyilvántartást.⁵⁶⁶ Az eljárással egy időben ki is írták a vezetőjegyzői állaspályázatot.⁵⁶⁷ A vizsgált települések esetében sehol nem volt erre példa, hogy a fegyelmi eljárás megindításakor rögtön ki is írják a pályázatot. Ez azt a vélekedésünket erősíti meg, hogy Rakssányit mindenképpen minél hamarabb el akarták távolítani a pozíciójából, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – igen sokszor emelt szót a kitelepítési bizottság munkája ellen. Az ügymenet valami oknál fogva azonban lelassult, mert a járási főjegyző csak a kitelepítés végrehajtása után, április 5-én szállt ki a községbe, hogy megvizsgálja a fegyelmi ügyet.⁵⁶⁸ A vezetőjegyzőt ért támadások és vádemelések még tovább húzódtak, míg végül Rakssányi 1946 júniusában lemondott és helyére az addigi békásmegyeri segédjegyző Szelényi István került.⁵⁶⁹ Tárgyalt korszakunk végéig újabb vezetőjegyző-váltás a községben nem történt, azonban 1947 júliusában konfliktus támadt a község lakossága és a vezetőjegyző illetve az előljárárság között. A vezetőjegyző elkeseredetten panasolta a járási főjegyzőnek: *„Csobánka község lakosságának összetétele és mentalitása annak megállapítását vonja maga után, hogy ezen lakosságnak minden évben más vezető kell, már csak azért is, mert szabálytalan és törvényellenes cselekedeteit nem hajlandó támogatni.”*⁵⁷⁰

Dunabogdányban az 1945 augusztusában kinevezett Tóth Sándor ellen már novemberben fegyelmi eljárást indítottak engedély nélküli gabonavásárlás miatt.⁵⁷¹ A már decembertől hivatalában lévő új vezetőjegyző, Erős László,⁵⁷² rendbírságot szabott ki rá, de

⁵⁶⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 320/1946

⁵⁶⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 285/1946

⁵⁶⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 763/1946

⁵⁶⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1478/1946

⁵⁷⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1861/1946

⁵⁷¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1811/1945

⁵⁷² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 144/1945

Tóth január végén már nem tartózkodott a községben.⁵⁷³ Az alispán véghatározata a fegyelmi ügyben azonban csak 1946 szeptemberében született meg, melyben Tóthot hivatalvesztéssel büntette. Indok: több gabonát vett fel, mint amennyit az ellátatlanoknak kellett volna kapniuk. A cséplési eredmények számbavételét elmulasztotta, az adókivetéseket késedelmesen készítette le, a dunabogdányi lakosok által Dunapentelén vásárolt gabona kiadását megtagadta, jogellenesen vágási engedélyt adott ki, ittas állapota miatt botránnyosan viselkedett, hivatali feletteseiről durva módon nyilatkozott.⁵⁷⁴ Erős László megfelelő embernek bizonyult a község vezetésére, így időszakunk végéig bizton hivatalában maradt.

A községek élén történt ilyen arányú változások arra mutatnak rá, hogy egyrészt a felsőbb közigazgatási hatóságok állandóan azt az embert keresték, aki mindenben megfelelt elvárásaiknak; másrészt viszont arra, hogy a község változó összetételű lakosságának is állandóan új vezetőre volt szüksége. A jegyzők gyakori váltása, az áthelyezések azt a célt szolgálhatták, hogy a különféle intézkedések végrehajtása során ne lehessen egy embernek átlátni az egész folyamatot – és éppen ezért a szükséges helyismerettel nem rendelkező vezetőjegyzők minél inkább ki tudják szolgálni a felsőbb érdekeket. Az MKP térnyerése helyi szinten – mint ahogy az országos politikai szinten is - mindenképp megfigyelhető. A helyi földigénylő bizottságokkal való konfliktus eredője pedig az új telepések változó igényeinek való megfelelés szükségessége.

2. Nemzeti bizottságok

A vezetőjegyzők hozták létre a nemzeti bizottságokat, melyekben a helyi pártok képviselői vettek részt. A vármegyében az a sajátos helyzet állt elő, hogy a helyi nemzeti bizottságok előbb megalakultak, mint a vármegyei Nemzeti Bizottság (március 31.), melyet a főispán alakított meg.⁵⁷⁵ Az MKP tudta a leggyorsabban megszervezni a helyi pártszervezeteit. Pilisszentivánon a nemzeti bizottság megalakulásakor (1945. április?) még csak ez az egyetlen párt létezett, a bizottság elnöke Varga György lett.⁵⁷⁶ Az 1945. szeptember 24-én újjáalakuló Nemzeti Bizottságban azonban már a szociáldemokrata Berényi Gusztáv lett a vezetőszerp⁵⁷⁷ és maradt 1948 októberéig, amikor az előzőleg

⁵⁷³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 177/1946

⁵⁷⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1646/1946

⁵⁷⁵ PML XVII-1 PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai 2.d. 27/1945

⁵⁷⁶ PML XVII-131 129.d. – Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

⁵⁷⁷ PML XVII-131 129.d. – Pilisszentiváni NB jegyzőkönyvek – 1945. szeptember 24.

kommunistapárti, de ekkor már Magyar Dolgozók Párti Kállai Béla lett az elnök.⁵⁷⁸ Az FKGP csak 1945. április 29-én bontott zászlót a községben.⁵⁷⁹

A többi településen már az alakulóülésen részt vett az SZDP és az FKGP is. Dunabogdányban két nemzeti bizottságot is szerveztek, az egyiket az MKP, a másikat pedig az SZDP és az FKGP.⁵⁸⁰ Az MKP helyi titkára, Csontos Albert (volt nyilaskeresztes párttag)⁵⁸¹ az Orosz Katonai Parancsnokság engedélyével hozta létre a dunabogdányi nemzeti bizottságot. Ugyancsak az orosz parancsnokság engedélyével szabadon bocsátotta az őrizetbe vett nyilas és Volksbund tagokat is. Az MKP és az NPP nem ismerte el a másik két párt által szervezett nemzeti bizottságot, miután azonban az Orosz Katonai Parancsnokság is elismerte, azután Csontos és társai is kénytelenek voltak ezt megtenni. Mindez nagy zavart keltett a helyi közigazgatásban. A béke ezután sem állt helyre, ugyanis Csontost és még egy társát letartóztatták. A főszolgabíró utasította az előjáróságot, hogy a letartóztatottakat azonnal helyezték szabadlábra. Solymosi Károly vezetőjegyző azzal védekezett, hogy nem az előjáróság, hanem a nemzeti bizottság döntött Csontos letartóztatása mellett arra hivatkozva, hogy gátolta a nyilas és Volksbund tagok ingatlanainak elkobzását.⁵⁸² „*Dunabogdány egy ittmaradt kis Németország*” – mondta a vezetőjegyző a járási tisztírtkezleten.⁵⁸³ Csontosról további információink nincsen, azt azonban tudjuk, hogy a Nemzeti Bizottság elnöke a kispárti Stágel Endre,⁵⁸⁴ majd Spáth (Sas) András lett.⁵⁸⁵

Budaörsön a Nemzeti Bizottság elnökeinek cserélődése éppoly mozgalmas volt, mint a vezetőjegyzőké. 1945 áprilisában még a szociáldemokrata Luncz Józsefet⁵⁸⁶ választották elnöknek,⁵⁸⁷ októberben viszont váltás történt: Luncz helyére Szekeres Imre került,⁵⁸⁸ majd őt 1947-ben a szintén szociáldemokrata Karczag Gyula váltotta,⁵⁸⁹ végül tárgyalt korszakunk végére Sas Árpád jutott elnöki tiszthez.⁵⁹⁰

⁵⁷⁸ PML XVII-131 129.d. – Pilisszentiváni NB jegyzőkönyvek – 1948. október 15.

⁵⁷⁹ PML XVII-131 129.d. - Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. április 28.

⁵⁸⁰ PML XVII-66-b 99.d. 1/1945 – Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

⁵⁸¹ PML XVII-66 -b 99.d. 61/1946 – Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

⁵⁸² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 23/1945 és 162/1945

⁵⁸³ u.o.

⁵⁸⁴ PML XVII-66-b 99.d. 1/1945 – Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. március 19. : a Nemzeti Bizottság alakulóülése

⁵⁸⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1706/1945

⁵⁸⁶ Luncz Józsefet 1944 áprilisában, mint kommunista gyanús egyént internálták. – lásd: PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 5.d. 622/1946

⁵⁸⁷ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13.d 103/1945

⁵⁸⁸ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1803/1945

⁵⁸⁹ PML XVII-42 iktatlanok 1947. Budaörsi Nemzeti Bizottság iratai – 1947. április 23.

⁵⁹⁰ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 21.d. 3916/1948

A csobánkai és a nagykovácsi Nemzeti Bizottságokról keveset tudunk, azt azonban igen, hogy mindkét településen szociáldemokrata elnök volt: Csobánkán Megalyev József, Nagykovácsiban Petrovics Sándor.⁵⁹¹ Petrovics régi szociáldemokrata, az ellenállás harcosaként szerepelt, mivel a Nagyszénási Turistaház vezetőjeként a helyiséget a Horthy-korszakban a titkos kommunista találkozók rendelkezésére bocsátotta. A '30-as években a budapesti kommunisták nála jöttek össze, általában vasárnaponként, turistának álcázva.⁵⁹²

Vecsésen az országos gyakorlattól eltérően a Nemzeti Bizottság (1945. február 25.) csak a képviselőtestület (1945. február 6.) megalakulása után jött létre.⁵⁹³ Mindezzel együtt a vizsgált települések közül itt alakult meg legelőször. Elnökévé a szociáldemokrata Heinzelmann Lászlót választották, aki már 35 éve volt a párt tagja.⁵⁹⁴ Júliusban azonban lemondott és helyére a szintén szociáldemokrata Gyurkovics Ferenc került.⁵⁹⁵ 1948 szeptemberében pedig a már országosan megváltozott helyzet következtében új elnököt választottal a korábban kommunistapárti Laczkó János személyében.

Természetesen nem csak a bizottság vezetői változtak, hanem a tagok is állandó mozgásban voltak. Ahogy haladunk időben előre egyre több telepés kap szerepet a bizottságban, és egyre inkább szorulnak ki a német származású személyek. A PPSK vármegyei Nemzeti Bizottság 183/1946. NB sz. leiratában elrendelte, hogy mindazokon a településeken, ahol a BM felfüggesztette a községi autonómiát a helyi nemzeti bizottságokat is újjá kell alakítani úgy, hogy tagjai között ne legyen áttelepülésre kötelezett.⁵⁹⁶ Több településen, így pl. Dunabogdányban erre már nem is volt szükség.⁵⁹⁷ 1948 februárjában pedig a koalíciós rendszer felszámolásának folyamatában egy újabb változás indult meg a helyi nemzeti bizottságok szintjén is. A PPSK vármegyei Nemzeti Bizottság felszólította a községi bizottságokat, hogy távolítsák el a szervezeteikben működő „reakciós elemeket”.⁵⁹⁸

A nemzeti bizottságok (a képviselőtestületekhez hasonlóan) 1945-ben paritásos elven szerveződtek meg, azonban ahogy bemutattuk e hat település bizottságainak elnöki pozícióit,

⁵⁹¹ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 6.d. 1395/1945

⁵⁹² GRESZL 2003. 70.

⁵⁹³ ALFÖLDI Vilma: *A felszabadulástól napjainkig 1945–1950. A községi önkormányzat újjászervezése és működése*. In: *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS ERNŐ. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986. (továbbiakban: ALFÖLDI 1986.) 189.

⁵⁹⁴ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. február 25. és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 1857/1945

⁵⁹⁵ PML XVII-186. 145.d Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 193/1945 – Alföldi Vilma forrás megjelölése nélkül írja, hogy Heinzelmant Pollák Ödön követte. A z általunk hivatkozott levéltári forrás azonban Gyurkovics Ferencet említi. – ALFÖLDI 1986. 191.

⁵⁹⁶ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 9.d. 183/1946

⁵⁹⁷ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. 46/1946

⁵⁹⁸ ALFÖLDI 1986. 194.

megállapíthatjuk, hogy ezekben a községekben a szociáldemokratáké volt a főszerep – egyedül Dunabogdány képezett kivételt. Érdeemes megfigyelnünk: a vezetőjegyzők általában kommunisták voltak, a nemzeti bizottságok vezetői szociáldemokraták, a földigénylő bizottság elnökei – erről a későbbiekben még lesz szó – parasztpártiak. A három meghatározó szerv közül kettő (MKP és NPP) olyan személyeknek a kezében volt, akik a legerőteljesebben szorgalmazták a németek háború utáni felelősségre vonását.

A képviselőtestületek – mint már mondtuk – paritásos elven szerveződtek. Alakulóülésükre 1945 tavaszán került sor, azonban a képviselők személye állandóan cserélődött. A dunabogdányi vezetőjegyző felhívta a pártok figyelmét, hogy a német anyanyelvű tagjaikat nem delegálhatnak, helyettük magyar anyanyelvű tagokat küldjenek a testületbe.⁵⁹⁹ A tisztújítás elvégezték, tehát a helyi hatalom egyre inkább kicsúszott a német lakosság kezéből. A képviselőtestület újjáalakítására immár tehát akkor került sor, miután a magyar kormány a nagyhatalmakhoz fordult a németek kitelepítésének tervével.

A képviselőtestület tagjainak alakulását 1946 januárjáig követhetjük nyomon, amíg fel nem függesztették a vármegyében a kitelepítés előtt álló községek autonómiáját. Ezt 1946. január 28-án belügyminisztériumi rendelet foganatosította.⁶⁰⁰ A szentendrei járás főjegyzője, Horváth Levente február 1-jén közölte a rendeletet az érintett községekkel, ugyanakkor felhívta a nemzeti bizottságok vezetőit: *„Kérem továbbá, hogy amennyiben a Nemzeti Bizottság tagjai között olyan személyek is lennének, akik származási, vagy családi kapcsolataik révén a kitelepítendő lakossággal elfogultsági viszonyba kerülhetnének, a demokratikus pártok vezetőségei azok megfelelő kicseréléséről és saját lelkiismeretük megnyugtatóra félreállításukról gondoskodjanak.”*⁶⁰¹

Budaörsön egy év alatt 107 képviselő és elöljáró irányította a község ügyeit. Ebből a nagy számból is láthatjuk, hogy igen erős volt a tagok cserélődése. Ez egyrészt összefügg a hazai németiséget érintő jogkorlátozó intézkedésekkel, másrészt pedig a földreform során már foganatosított belső telepítésekkel. A 107 képviselő és elöljáró közül összesen 54 személy volt német származású, tehát gyakorlatilag a fele, míg 1945-öt megelőzően teljes egészében

⁵⁹⁹ PML V-1029-Ca 1. kötet Pilisszentiváni képviselőtestületi jegyzőkönyv – 1945. június 3.

⁶⁰⁰ *A Belügyminiszter 151.169/1946. B.M. sz. rendelet a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén lévő egyes községekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése tárgyában.* Magyar Közlöny, II. (1946) 24. sz. – A rendelet 36 település érintett a vármegyében: Iklad, Bia, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Budatétény, Nagykovács, Nagytétény, Páty, Perbál, Pesthidegkút, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Telki, Torbágy, Törökbálint, Üröm, Zsámbék, Harta, Hajós, Nemesnádudvar, Császártöltés, Soroksár, Ceglédbercel, Vecsés, Szigetbecse, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Visegrád

⁶⁰¹ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. 19/1946

német származásúak kezében volt a község irányítása. Az egész évre vetítve kapjuk ezt az ötven százalékos arányt, azonban az egyes hónapokban nagyon eltérő az összetétel. Négy időpontban lehet vizsgálni a testületet: 1945 áprilisában, júniusában, decemberében és 1946 áprilisában. 1945 áprilisában 49 főből 37 fő volt német származású, tehát a tagok 75%-a, júniusban 52 főből 26 fő, tehát az 50%, decemberben 30 főből 12 fő, ez 40%, 1946 áprilisában pedig 34 főből 7 fő, ami 20%-ot jelent. Tehát a németek képvisellete folyamatos és nagymérvű csökkenést mutat.⁶⁰²

Bár egyre csökkenő létszámban, de a németek az NPP kivételével minden pártban képviseltették magukat. Egyedül az NPP soraiban nem foglalt helyet a németség, hiszen – mint az már a szakirodalomból ismert – ez a párt volt az, amelyik a legszélsőségesebben foglalt állást az ún. svábkérdésben.⁶⁰³ Kovács Imre nevezetes mondása szerint *„A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”*.⁶⁰⁴ Ugyanő az 1945. májusi pártközi értekezleten az alábbiakat mondta: *„Én azt hiszem, hogy itt a pártoknak nagyon kellene vigyázni arra, hogy meg ne tévesszék őket azok a jelenségek, hogy a legtöbb sváb községben van kommunista párt, szociáldemokrata és kisgazdapárt (parasztpárt nincs, erre büszke vagyok, azt átkozzák, mert mi ütöttük meg a legradikálisabb hangot a sváb kérdésben).”*⁶⁰⁵ Természetesen a későbbiek során, amikor már egyre több telepes élt a településen az NPP is megszerveződött és – mint már említettük – a földigénylő bizottságokban szereztek vezető szerepet.

A helyi hatalom egyáltalán nem képezte le az országos politika alakulását, de nem reprezentálta a helyi lakosság pártszimpátiáját sem. Az eredményekhez mindenképpen hozzá kell fűznünk, hogy mind 1945-ben, mind 1947-ben választójogi törvényt alkottak és ezen törvények a németség egy részét kizárták a választók sorából. 1945-ben nem szavazhatott, akinek ingatlanát a földreformrendelet értelmében elkobzásra ítélték, aki Volksbund vezető, tag vagy támogató volt, de az sem, aki az 1941-es népszámláláson magát német nemzetiségűnek vallotta.⁶⁰⁶ Az 1947-es választójogi törvény még szigorúbb szankciókat alkalmazott: kizárta a választásból mindazon személyeket, akiket a 12330/1945. M.E. számú

⁶⁰² PML XXI-4-b 101.f 119/1946 PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai, PML V-1017-Da-293/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. április 28., PML V-1017-Da-561/1945. Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. június 3., PML V-1017-Da-1738/1945. Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. október 18., PML XVII-1 PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai 8.d. 1787/1945 1945. december 20.

⁶⁰³ FEHÉR 1988. 33-34., TÓTH 1993. 29., ZINNER 2004. 32.

⁶⁰⁴ *„A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”* Szabad Szó, 1945. április 10. 4.

⁶⁰⁵ *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyesítés, politikai konfrontáció 1944-1948.* Szerk.: HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – SZÚCS László – ZALAI Katalin. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 17. (továbbiakban: Pártközi értekezletek 2003.)

⁶⁰⁶ *1945. évi VIII. törvény a nemzetgyűlési választásokról.* II. fejezet 5.§ 8. és 10. bekezdés – Közli: HUBAI CD-ROM melléklet

kitelepítési rendelet kitelepülésre kötelezett.⁶⁰⁷ Tehát az alábbi adatokat úgy kell kezelnünk, hogy az nem mutatja a helyi német lakosság pártpreferenciáit.

XVIII. táblázat: Az 1945. évi nemzetgyűlési választások eredményei százalékban⁶⁰⁸

Település	MKP	SZDP	FKGP	NPP	PDP
Budaörs	19,98	20,84	55,73	2,48	0,98
Csobánka	6,36	4,91	73,70	13,01	2,02
Dunabogdány	11,86	17,92	61,73	7,68	0,81
Nagykovácsi	31,72	15,32	50,54	2,28	0,13
Pilisszentiván	27,77	28,46	42,89	0,29	0,59
Vecsés	15,34	34,99	46,23	2,78	0,67
PPSK	15,32	15,91	61,14	6,51	1,12
Országos	16,96	17,41	57,03	6,87	1,62

A táblázatból látható, hogy az FKGP dominanciája mindenütt egyértelmű volt. Azokban a községekben azonban (Pilisszentiván és Vecsés), ahol az SZDP kiugróan erős, az FKGP gyengébben szerepelt. A két világháború közötti társadalmi és gazdasági viszonyokban kereshetjük a választ. Amint bemutattuk, ezen két település lakossága elsősorban nem mezőgazdaságból, hanem bányászatból és iparból éltek, ezzel magyarázható a szociáldemokrácia erősebb potenciálja. Nagykovácsiban és Pilisszentivánon az MKP döntően jobban szerepelt, mint a megyei és országos átlag. Dunabogdányban a kommunista párt rosszabb szereplése vélhetően a már említett helyi konfliktusból származott, illetve abból, hogy a választások idején már internált kisközpárti vezetőjegyzővel a helyi lakosság igen csak szimpatizált, és mint láthatjuk: a kisközpárt itt nagyon jó eredményt ért el. Csobánka eredményei mindenképpen figyelemre méltóak. A források hiányossága miatt a pontos okokat nem ismerjük, ezért találgatásokba nem bocsátkozunk. Az NPP kiugró sikerét azonban abban

⁶⁰⁷ 1947. évi XXII. törvény az országgyűlési választásokról. 6.§ 4. bekezdés – Közli: HUBAI CD-ROM melléklet. A törzsszöveghez írt megjegyzés az alábbiakat tartalmazta: „Az e rendelet (mármint a 12330/1945. M.E. sz. rendelet – M.R.) hatálya alá eső egyének a múltban megtagadták magyar voltukat, és ama hatalom híveinek vallották magukat, amely Magyarországot a legsúlyosabb történelmi katasztrófába sodorta.” – Érdemes elgondolkodnunk ezen a megfogalmazáson: Amikor 1947-ben az uralkodó magyar politikai közgondolkodás a Horthy-rendszert ostromozta a világháborús katasztróféért, akkor a választójogi törvény ezen passzusában mégis a Német Birodalom a felelős. Természetesen a választójogi törvény szellemiségét döntően a régi rendszer kiszolgálóinak kitiltása szabta meg. De ez a kettősség mindenképpen figyelemre méltó. Az 1947-es választójogi törvénnyel kapcsolatosan: IZSÁK Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 112-113.

⁶⁰⁸ HUBAI CD-ROM – A választásról bővebben lásd: BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945*. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998*. Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999. 208-234.

látjuk, hogy ez volt a vizsgált települések közül az egyetlen, mely vegyes nemzetiségű és döntően mezőgazdasági jellegű volt. Tehát a magyar, szlovák, szerb lakosok körében kecsegtető lehetett a földosztás reménye. Csobánka és Dunabogdány kivételével pedig mindegyik településen sokkal rosszabbul szerepelt az NPP mint a megyében vagy országosan. Ennek okait fentebb már említettük, de a későbbiekben is ki fogunk rá térni.

Az 1947-es választások már merőben más kül- és belpolitikai konstellációban zajlottak és a kommunista hatalomátvételt készítették elő.⁶⁰⁹

XIX. táblázat: Az 1947. évi országgyűlési választások eredményei százalékban⁶¹⁰

Település	MKP	SZDP	FKGP	NPP	PDP	FMDP	MFP	DNP	KNT	MRP
Budaörs	47,15	19,12	6,83	9,05	0,38	3,39	8,86	4,06	0,87	0,26
Csobánka	6,81	9,49	58,39	13,63	0,24	0,97	0	0	10,46	0
Dunabogdány	23,77	29,26	4,8	6,74	0,57	6,29	21,6	2,63	3,54	0,8
Nagykovácsi	36,39	23,78	5,44	12,42	0,48	6,11	8,88	3,82	1,24	1,43
Pilisszentiván	51,49	41,17	1,81	0,11	0	1,49	2,34	0,96	0,64	0
Vecsés	27,17	32,48	4,83	5,58	0,27	6,63	15,19	5,49	1,45	0,93
PPSK	18,89	14,93	21,14	6,6	0,53	12,17	15,22	8,87	1,18	0,48
Országos	22,25	14,86	15,34	8,28	1	5,25	13,43	16,5	1,39	1,71

Amíg a megyében és országosan a baloldali hatalomátvétel a választási csalások ellenére sem történt meg, addig a vizsgált településeken – Csobánka kivételével – a baloldal nagyon megerősödött, az MKP Pilisszentivánon többséget tudott szerezni, Budaörsön is megközelítette az 50%-ot, de a többi településen is jelentős százalékpontokkal javította az eredményét a két évvel korábbihoz képest. Az SZDP továbbra is Pilisszentivánon és Vecsésen érte el a legjobb eredményeket. Az NPP is több szavazatot tudhatott magáénak. Az FKGP egyedül Csobánkán tudta megőrizni domináns szerepét, ebben azonban közrejátszott az is, hogy az MFP és a DNP ebben a választókerületben nem indult, így nem forgácsolta a jobboldali szavazatokat, a KNT azonban – vélhetőleg az előbbiek okán is – 10% fölötti eredményt ért el. A baloldali pártok ilyen arányú győzelmének legkézenfekvőbb oka az volt, hogy 1947. augusztus végére már minden tárgyalt településen befejeződtek a kitelepítések (a betelepítések még nem), és a társadalmi szerkezet nagymértékben megváltozott. Többségbe

⁶⁰⁹ A választásról bővebben lásd: IZSÁK Lajos: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947.* In: FÖLDES – HUBAI 1999. 235-278. valamint FÖLDESI Margit – SZERENCSEK Károly: *Halványkék választás – Magyarország 1947.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

⁶¹⁰ u.o.

kerültek azok az egyének, akik az MKP és az NPP telepítési akcióinak haszonélvezői voltak és így ezen pártok szavazóbázisát erősítették. Csobánkán a vegyes lakosság miatt kisebb mértékű volt a cserélődés, ezért a választási adatok nem sokban tértek el az 1945-éhez képest.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az országos politikai paletta nem volt szinkronban a helyi nemzeti bizottságok és a képviselőtestületek összetételével. A helyi vezetés körében a baloldali erők voltak túlsúlyban (elsősorban azért, mert a helyi közigazgatást a háború végén az orosz katonai parancsnokságok befolyásolták annak ellenére, hogy katonai közigazgatás nem volt⁶¹¹), ők irányították a paritásos elven szerveződő bizottságokat és a képviselőtestületet. Ezekből a hatalmi szervekből folyamatosan szorultak ki a német származású egyének, akiknek a helyét egyre inkább a betelepültek vették át. A vezetői pozíciókon történő nagyarányú fluktuáció megakadályozta azt, hogy kellő helyismerettel és szakértelemmel rendelkező személyek elejét tudják venni az önkényeskedéseknek. A stabil pozíció nem volt érdeke sem a helyi változó összetételű lakosságnak, sem a felsőbb közigazgatási szerveknek. Míg 1945-ben a helyi vezetők párthovatartozása nem volt összhangban a lakosság pártszimpátiájával, addig 1947-re fordult a kocka és immár a lakosság (természetesen a szavazati joggal bíró lakosságot értjük) is baloldali orientációjú volt.

Az ország többi településétől eltérően, ahol a nemzeti bizottságok szerepe egyre inkább visszaszorult, a németek lakta községekben sokkal inkább erősödött és az igazolásoknál, mentesítéseknél döntő szerephez jutott.

A helyi közigazgatás általunk bemutatott alakulása meghatározta a német lakosságot is érintő intézkedések végrehajtásának tervszerűtlenségét, ad hoc jellegét és mindig a pártérdekeket való kiszolgálást segítette.

⁶¹¹ A Teheráni Konferencián a nagyhatalmak megállapodása volt, hogy a megszállt területeken nem vezetnek be katonai közigazgatást.

III/3. A földreform végrehajtása

A földreformra – mint azt már a két világháború közötti időszak gazdasági-társadalmi elemzésénél bemutattuk – égető szükség volt a nagybirtokrendszer döntő túlsúlya miatt. A hogyanról azonban már megoszlottak a vélemények. A kisgazdáknak már a háborút megelőzően is volt kidolgozott tervezete, mely szerint a földet megváltással vették volna el és mezőgazdasági szakértelemmel bíró embereknek osztották volna szét és a végrehajtást több év alatt kívánták megvalósítani. Ezzel szemben a kommunista-parasztpárti elképzelés motorja a tömegbázis megszerzése volt a párt részére. Ennek érdekében a mezőgazdasági munkások, uradalmi cselédek, nincstelenek földhözjuttatása volt az elsődleges és természetesen ennek mielőbbi végrehajtása.⁶¹² A Nagy Ferenc és Nagy Imre közötti közdelem e téren ez utóbbi javára dőlt el. A nagybirtok megszüntetését egyúttal összekötötték a háború utáni felelősségre vonással, így a magyarországi németek számonkérésével is.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában fogalmazódott meg először, hogy a „*földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait kell igénybe venni, és teljes egészükben, minden felszerelésükkel együtt kell elkobozni*”.⁶¹³ Itt azonban még nem volt szó a németiség kollektív büntetéséről. A kollektív felelősségre vonás első állomásának hazánkban az 1945. március 17-én hozott földreformrendelet tekinthető, mely kimondta: „*Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait. Hazaáruló, háborús és népellenes bűnös az a magyar állampolgár, aki a német fasiszmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.*”⁶¹⁴ A rendelet önmagában nem tekinthető a magyarországi németiség kollektív büntetésének, de végrehajtását tekintve de facto az volt. Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában már

⁶¹² VARGA Zsuzsanna: *Az agrárium 1945-től napjainkig*. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004*. Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008. 263-264.

⁶¹³ 1944. december 2. Szeged, A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja – In: *Pártközi értekezletek* 2003. 5.

⁶¹⁴ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról*. Magyar Közlöny I. (1945. március 18.) 10.sz.

az első világháborút követően végrehajtották a földreformot nemzetiségi alapon.⁶¹⁵ Az újonnan kialakult új nemzetállamok az idegen nemzetiségű nagybirtokos réteg gazdasági potenciálját akarták gyengíteni illetve megszüntetni.⁶¹⁶ Magyarországon azonban a második világháborút követő földreform arányai miatt nem volt nemzetiségű színezetű, azzal együtt sem, hogy a magyarországi németek ingatlanainak nagy részét elkobzással sújtotta.

A földreform végrehajtását e célra létrehozott szervek végezték: az Országos Földbirtokrendező Tanács (továbbiakban: OFT) a megyék közötti csoportos telepítéseket végezte, a megyei földbirtokrendező tanácsok, földhivatalok a megyén belüli telepítéseket szervezték és felügyelték, valamint a községi földigénylő bizottságok, melyek elsősorban az őslakosságot juttatták földhöz, illetve a már ott tartózkodó menekülteket részesítették föld- illetve házhelyjuttatásban.⁶¹⁷ A községi földigénylő bizottságok feladatkörébe tartozott az igényjogosultak nyilvántartásba vétele, az elkobzás alá kerülő földbirtokok összeírása, valamint a telepítési terv előkészítése helyi szinten.⁶¹⁸ Tagjai csak jogos földigénylők lehettek.

A gyakorlati végrehajtás mindenfajta előkészítés nélkül azonnal elkezdődött, azonban szabályozatlansága miatt teljesen szervezetlenül, különböző hatóságok, politikai pártok segítségével, illetve egyéni tervek szerint indult meg a telepítés. Az önkormányzatok, a járások vezetői teljesen tehetetlenül álltak az önkéntes-önkéntes ház- és földfoglalókkal szemben.⁶¹⁹ Nagy Ferenc visszaemlékezésében így írta le a végrehajtási körüli visszásságokat: *"Sok igazságtalanság történt oly módon is, hogy a rendelet kimondta, bárkinek a földjét el lehet venni, aki hazaáruló volt, vagy népellenes tevékenységet folytatott. Megindultak erre a jómódú parasztok elleni árulkodások. Ráfogták egy-egy parasztra, hogy rosszul bánt az aratómunkásával, vagy ráfogták, hogy megütötte a cselédjét, mire a helybeli földigénylő bizottság népellenesség címén elkobozta az ilyen parasztnak a földjét."*⁶²⁰ A hazaáruló és népellenes bűnös tehát nem csak német származású egyént nyilváníthattak, hanem nemzetiségtől függetlenül bárkit, akinek földje volt. Greszl Ferenc nagykovácsi plébános március 24-i naplórészlete keserű – és sajnos igen reális - képet festett: *„Elolvastam a*

⁶¹⁵ Romániában 1918 – 1921 között 3 630 000 ha földet osztottak ki, Jugoszláviában pedig 1 623 000 ha-t – Lásd: SOMLYAI Magda: *Földreform 1945*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1965. 23.

⁶¹⁶ 20. századi egyetemes történet II. kötet. Szerk.: DIÓSZEGI István - HARSÁNYI Iván - KRAUSZ Tamás - NÉMETH István. Budapest, Korona Kiadó, 1997. 131.

⁶¹⁷ TÓTH 1993. 52.

⁶¹⁸ A földreformot végrehajtó szervekkel részletesen foglalkozik: BALÁZS 2011. 47-73.

⁶¹⁹ TÓTH 1993. 121.

⁶²⁰ NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1-2*. Jegyzetek: VIDA István. Budapest, Európa História, 1990. (továbbiakban NAGY 1990.) I. 147.

földreformrendeletet. Ha a rendelet szelleme és a kormányzati intézkedések hatásosak lesznek, falunk népe nem sok jóra számíthat, még igen kemény napok várnak ránk.”⁶²¹

Április 11-én Házi Árpád PPSK vármegyei alispán körrendeletben utasította a helyi hatóságokat, hogy a földreformot mindenhol a lehető legradikálisabban, legszociálisabban és leggyorsabban hajtsák végre. Elrendelte, hogy a helyi vezetők támogassák az egyes pártokat a Fib-ek megalakításában és a végrehajtás elé ne gördítsenek akadályokat.⁶²² A budakörnyéki járás főszolgabírójához intézett leiratában igen kemény hangot ütött meg az alispán: leváltással fenyegetett meg minden olyan községi vezetőjegyzőt, aki nem támogatja a rendelet végrehajtását; egyben felhatalmazta a főszolgabírót, hogy minden olyan egyént internáltasson, aki a földreform ellen uszít.⁶²³

A vezetőjegyzők és a fib-ek közötti konfliktus azonban még nem ekkor kezdődött. Áprilisban minden településen megalakult a helyi fib.⁶²⁴ Megkezdődött az elkobzandó birtokok és azok tulajdonosainak számbavétele. Az igénylők politikai múltját előzetesen igazolni kellett, melyet a községi nemzeti bizottság végzett: „...a bizottság minden igénylőt a legalaposabb igazolásnak vet alá: politikai múltját a legszélesebb körben le kell nyomozzuk – nehogy érdemtelennek részesüljenek végleges juttatásban.” – írta a budaörsi vezetőjegyző a főszolgabírónak.⁶²⁵ Az 1945 áprilisáig számba vett terület volt tulajdonosai 1944 decemberében Németországba kimenekült személyek voltak.⁶²⁶ Eleinte csak a folyó évi megmunkálásra adtak ki földet, végleges juttatásban senki nem részesült. A leggyorsabban Pilisszentivánon végezték a földosztást: április közepén a 120 igénylő közül 52-nek osztottak ki 26 khold. földet. Az igényelt összes terület 62 khold volt.⁶²⁷ A számok jól mutatják, hogy elsősorban a törpebirtokosok számát kívánták növelni.

Április végén Dunabogdányban már 33 végleges juttatott volt,⁶²⁸ másutt azonban egy sem. A juttatott föld nagysága itt is kicsi volt, 1-4 khold/igénylő.⁶²⁹ A feszültség azonban már a kezdetekben nagy volt. Április 6-án a Szabad Nép már Solymos vezetőjegyzőről cikkezett

⁶²¹ GRESZL 2003. 67.

⁶²² PML XXI-4. PPSK megye alispánjának iratai I/Alispáni évnegyedes jelentések. 1945. április 1 – június 30. – Közli: BALÁZS 2011. 73.

⁶²³ u.o. BALÁZS 2011. 74.

⁶²⁴ Április elejére az ország mintegy 3200 községében megalakultak a fib-ek hozzávetőlegesen 30 000 taggal. – Lásd: BALÁZS 2011. 69.

⁶²⁵ PML XXI-29-a 13.d 103/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

⁶²⁶ PML XXI-29-a 13.d 155/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

⁶²⁷ PML V-1098-Db Pilisszentiváni elnöki iratok 1.d. 4/1945 eln

⁶²⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 160/1945

⁶²⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 172/1945

és kifogásolta a földosztást.⁶³⁰ Elsősorban a földigénylő bizottság összetételét kifogásolták, ugyanis szerintük: *“az egyik egy részeges földműves, a másik 20 holdas cseléd nélküli gazda, a harmadik a nyilaspárt volt tagja, azelőtt a kőbányában hajcsárkodó munkavezető, a negyedik vaskereskedő, akinek 20 hold földje is van, az ötödik egyenesen volksbundista.”* Azonban nem csak a személyeket, hanem a végrehajtás módját is támadták. Azzal vádolták a vezetőjegyzőt, hogy az elmenekült németek ingatlanait az itthon maradt hozzátartozók kapták. A háttérben azonban sokkal inkább a már előző fejezetben említett konfliktus áll a helyi FKGP, SZDP és az MKP, NPP között.

A nagykovácsi vezetőjegyző egy SZEB részére küldött adatszolgáltatás keretében aggodalmait fejezte ki a földreform végrehajtásával kapcsolatban. Felhívta a főszolgabíró figyelmét, hogy a földosztó bizottság a helyi németekből alakult és ők írják össze az igénylőket, de – így a jegyző -: *„véleményem szerint csak nagyon kevés pár magyar és magyarérmű ember kaphat földet”*.⁶³¹ Aztán ennél is továbbmegy: *„Az a helyzet, hogy a rendelet 4-7§-a valamint a Kommunista Párt irányelvei szerint itt senki nem kaphat földet, mert ha az apa volksbundos volt, a fia igényli a földet – és ez megfordítva, vagy német SS katona volt, s most azt hangoztatja, hogy nem önként ment, akkor más hozzátartozók kéri a földet, de mindettől eltekintve az egész falu még mindig a német győzelmet várja és abban hisz. Ezekből ezt kiirtani nem lehet, én megpróbáltam mindent, szép szóval, majd eréllyel, de sok inkább képes elpusztulni, de nem enged.”* Aztán következik a „megoldás”: *„Javaslom, hogy az áttelepítés volna az egyedüli mód e visszásságok megszüntetésére.”* Írta mindezt április 11-én, egy napon a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésével, ahol a németiség ügyét tárgyalták a földosztás végrehajtásával kapcsolatban;⁶³² és 4 nappal azelőtt, hogy az NPP-nek megjelent volna a már említett ominózus cikke a németek kitelepítéséről.⁶³³

Csobánkán és Vecsésen nehezítette a helyzetet, hogy a birtokívek és az adóívek megsemmisültek (Csobánkán szándékosan tüzelték el azokat,⁶³⁴ Vecsésen pedig – mint már említettük – leégett a községháza a kataszteri birtokívekkel együtt, a monori telekkönyvi hivatal pedig megsemmisült⁶³⁵), így az ingatlanok tulajdonosait nem tudták megállapítani. Igénylők viszont szép számmal jelentkeztek és az igényelt föld sokkal nagyobb volt, mint az

⁶³⁰ *A jegyző úr földet oszt*, Szabad Nép 1945. április 6. 4.

⁶³¹ PML XXI-29-a 13.d. 103/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

⁶³² Jegyzőkönyv, 1945. április 11. – In: *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1946*. Szerk.: GÁSPÁR Ferenc – HALASI László. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1975. 82-84.

⁶³³ Lásd 603. l.j.

⁶³⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 23/1945 – Járási tisztii értekezlet jegyzőkönyve – 1945. április 9.

⁶³⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 10/1945

elkobzott ingatlanok nagysága. Vecsésen a 270 földigénylő közül 133 vagyontalan volt, közülük áprilisban 61-et helyeztek birtokba 358 kholddal.⁶³⁶

Budaörsön a község megmunkálható 4120 kat. hold területéből 351 kat. holdat osztottak ki 319 igénylő között, közülük viszont csak 9-en részesedtek végleges juttatásban. A kiosztott földterület előzetesen 231 személy tulajdonában volt.⁶³⁷ A földigénylő bizottság teljesen az NPP kezében volt. Luncz József, a helyi Nemzeti Bizottság elnöke panaszt intézett az NPP Központi Vezetőségéhez, mert a földigénylő bizottság a Nemzeti Bizottság megkerülésével, és annak tudtán kívül olyan házakat sajátított ki, melyeket már előzőleg kiutaltak magyar családoknak. Az addigi telepítések Mátraverebélyről és Pesterzsébetről történtek, és a gyakorlat az volt, hogy „*az eddigi juttatásoknál az NPP tagjait juttatásban részesítettük*” – írta Luncz, és biztosította a párt vezetőségét arról, hogy „*Amennyiben lehetőségek adódnának későbbi időben, a kitelepítés rendezése után, forduljanak hozzánk bizalommal, és mindent megteszünk, amit a lehetőségek megengednek.*”⁶³⁸ Meg kell említenünk, hogy ez a levél 1945. május 30-án kelt, így még jóval a potsdami határozat előtt, amikor a magyar kormány engedélyt kapott a nagyhatalmaktól a kitelepítésre. Május 10-én a magyar kormány felállította a Népgondozó Hivatalt, amelynek egyik feladata a „*fasiszta németek kitelepítése*” volt, a május 14-i pártközi értekezleten pedig már politikai szinten is felmerült a hazai németység kitelepítésének kérdése, mindezek ellenére azonban meglepő, hogy helyi szinten ezt már ennyire tényként kezelték.

Április 20-án az OFT ülésén tárgyalták a németek lakta falvak betelepítésének kérdését. Legsürgetőbb feladatként az elmenekült és a Szovjetunióba deportált németek üres házáinak számbavételét majd betelepítését gondolták. Döntöttek arról, hogy a Pest környéki „*sváb falvakba*” kiküldöttek mennek, akik felméri a helyzetet. „*Ezt a munkát elvégezve azonnal útnak kellene indítani a mezőkövesdieket, akiket kizárólag Pest környékén főleg Soroksáron és környékén szeretnénk letelepíteni. Budaörsre és környékére olyan vidékről kell telepíteni, ahol az emberek értenek a gyümölcsstermeléshez. Elnök (Veres Péter – M.R.) szerint Gyuláról és Csabáról. Dr. Donáth (Ferenc – M.R.) tanácsstag szerint pedig Nógrádból lehetne idetelepíteni.*”⁶³⁹ Látható a jegyzőkönyvből, hogy némi szakszerűsége ekkor még törekedtek – rögtön megjegyezzük azonban: helyi szinten ekkor sem. Veres Péter, az OFT elnöke – pártja álláspontjának megfelelően (NPP) - radikális hangot ütött meg a „*svábkérdésben*”.

⁶³⁶ PML V-1160 Db. Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 9/1945

⁶³⁷ PML V-1017-Db-1-340/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁶³⁸ MOL XIX-B-3 1d. 75/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶³⁹ MOL XVII-1-a 1.d OFT Tárgyalótanács jegyzőkönyvei 1945. április 20.

„Szerinte ki kell mondani, hogy minden sváb elvileg fasiszta és volksbundista. A svábok maguk igazolják ennek ellenkezőjét.” – áll a jegyzőkönyvben. A tanács végül azt fogadta el, hogy a svábok két magyar emberrel igazolhatják, hogy nem voltak „volksbundisták”. Házi Árpád alispán a pestvármegyei Földbirtokrendező Tanács mellett működő Földhivatal keretében külön csoportot szerveztetett, mely a Pestkörnyéki falvakban adódó telepítési lehetőségeket készítette elő. Ennek a munkának a megszervezésével Papp Géza gazdasági főfelügyelőt bízták meg.⁶⁴⁰ A kalocsai, veszprémi és székesfehérvári püspökök (mindhárom egyházmegyében jelentős számú német lakos élt) április 30-án levélben tiltakoztak a miniszterelnöknél az ellen, hogy az államhű németseget is sújtották a földreformmal.⁶⁴¹ Választ azonban – tudomásunk szerint - nem kaptak.

Április 30-án az OFT tájékoztatta a községi fib-eket, hogy felfüggesztik a működésüket és hatályon kívül helyezik az addigi földosztásokat. Közölte, hogy a „német nemzetiségű községekben” a 600/1945.M.E. sz. rendelet végrehajtási utasítása szerint a megyei földbirtokrendező tanács illetve az OFT juttathat birtokokat.⁶⁴² A földreformrendelet nem tett különbséget német nemzetiségű és nem német nemzetiségű állampolgárok között, tehát elvileg németek is lehettek földigénylők, és részt vehettek a földigénylő bizottságokban is. Az OFT viszont saját belső rendelkezésével 1945. május 24-én felfüggesztette a német többségű településeken a földigénylő bizottságok működését, és ugyanakkor új bizottságok megalakítását rendelte el.⁶⁴³

A földreform végrehajtásának kezdeti, de nagyon intenzív szakaszára tehát az volt a jellemző, hogy az igénylők száma jóval meghaladta a reálisan juttathatók számát, a német nemzetiségű községekben értelemszerűen elsőként az elhagyott házakat és javakat osztották szét. Sok helyütt nehézségekbe ütközött a Volksbund tagság megállapítása, illetve arra is

⁶⁴⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 283/1945

⁶⁴¹ SzfvPL – No. 7338 – 185/1945

⁶⁴² PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13.d. 155/1945 – Ennek előzményeként április 27-én a Földművelésügyi Minisztérium hozott egy rendeletet (2400/1945. F.M. sz. rendelet), melynek értelmében „a túlnyomólag német nemzetiségűek által lakott községekben sem az elkobzás alá kerülő belsőségek felhasználása, sem az ilyen mezőgazdasági ingatlanok felosztása tekintetében” a községi fib-ek véglegesen nem határozhattak, e helyett kötelesek voltak a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak jelentést tenni. – Lásd: BOGNÁR Szabina: *Vagyoni korlátozások, vagyoneklobzás és vagyonjuttatások Budaörsön (1945–1948)*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. (továbbiakban: BOGNÁR 2010) 241.

⁶⁴³ OFT 1231/1945. sz. határozatával Budajenő, Budakeszi, Perbál, Telki, Torbágy, Zsámbék, Budaörs, Nagykovácsi, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Törökbálint, Dunaharaszti, Üröm, Harta, Hajós, Nemesnádudvar, Soroksár, Ceglédbercel, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Pesthidegkút és Békásmegyér községekben a földigénylő bizottságok működését felfüggesztette. – Lásd: PML V-1017-Db-1-484/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

láttunk példát, hogy a tulajdonosok kilétének meghatározása is. Elsődleges cél a nincstelenek földhözjuttatása volt, ami aztán a kellő szakértelem hiánya miatt további problémákat generált. A rendelet nagyon gyors végrehajtása, az előkészítetlensége számos feszültségnek adott tápot. A feszültségek, önkényeskedések miatt lett az egész eljárás a magyarországi németek kollektív felelősségre vonása, de - amint Nagy Ferenc szavaiból is láthattuk - ez a kollektivitás nem csupán a németeket sújtotta, hanem a tehetősebb magyar és más nemzetiségű gazdákat is. Tehát ha országosan szemléljük a jelenséget és nem csak a német települések példájából indulunk ki, akkor a választóvonal nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem sokkal inkább a vagyon, a gazdasági potenciál volt. Ugyanakkor Veres Péter egyértelműen kollektíve bűnösnek mondta ki az egész hazai németiséget és ezt az elvet akarta keresztülvinni a végrehajtás során. A végrehajtás azonban nem az ő kezében volt, így mindig a helyi viszonyok határozták azt meg.

A budaörsi fib június 25-én alakult újjá. A helybeli fib-tagok az ülésen nem jelentek meg és a bizottság munkáját távollétükkel szabotálták. Az ülés célja az volt, hogy a német anyanyelvű bizottsági tagok helyét magyar anyanyelvűekkel töltsék be. A német anyanyelvű földigénylők képviselője, Riedl István tiltakozott a helyi német anyanyelvű földigénylő bizottsági tagok kizárása ellen, „*mivel erre sem törvény, sem rendelet vagy írásbeli utasítás nincs*” – mondta ő. Pataki István telepítési körzetvezető azonban ragaszkodott a német anyanyelvű bizottsági tagok kizárásához, „*mivel a törvény szelleméből kiolvasható a magyar nincstelenek földhözjuttatása.*”⁶⁴⁴ Riedl István tájékozatlan volt, Pataki István pedig betartotta az utasításokat. Négy földigénylő csoport alakult meg: helybeliek, pesterzsébetiek, MÁVAG⁶⁴⁵ és erdélyiek. Mindegyik csoport 5-5 taggal képviseltette magát.⁶⁴⁶ A dunabogdányi bizottságot nem kellett újjászervezni, mert Veres Péter tudomásul vette, hogy az csak magyar emberekből áll és az elkobzott területekből 30 magyar család kapott.⁶⁴⁷ A többi település bizottságának újjáalakulásáról azonban nincsen forrásunk.

1945 májusában országos problémaként merült fel a délvidéki menekült magyarok elhelyezésének kérdése. A Jugoszláviából menekültek első jelentősebb csoportja 1945 februárjában érkezett, és belügyminiszteri utasításra a Bács-Bodrog vármegye németajkú községeiben kellett őket elhelyezni.⁶⁴⁸ A tavasz folyamán azonban a menekültek száma

⁶⁴⁴ MOL XIX-B-3 1d. 627/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁴⁵ Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak

⁶⁴⁶ MOL XIX-B-3 1d. 627/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁴⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2.d. 353/1945

⁶⁴⁸ TÓTH 1993. 118.

rohamosan nőtt. Telepítésük szempontjából a belügyminiszter Baranya, Tolna, Sopron, PPSK és Somogy vármegyék németek lakta községeit jelölte ki.

Sváb községnek számított az, ahol a lakosság legalább 75%-a sváb. Ezen községek 1/3-ad részét ki kellett üríteni. A svábokat egymással össze kellett költöztetni. A rokonokat lehetőleg egymáshoz kellett költöztetni. Irányelv volt, hogy olyan házat kell a délvidékiek részére igénybe venni, mely nagy, hogy több család elférjen benne. Elsősorban azokat a svábokat kellett összeköltöztetni, „*akikről köztudomású, hogy Volksbund-tagok vagy német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották magukat*”. A lakásfelszerelést a svábok magukkal vihették.⁶⁴⁹ Ugyanakkor a főispán arra utasította az előljáróságokat, hogy „*Amennyiben az illetők részére kiutalt lakásban bútor, vagy más felszerelés nincs, utasítom, hogy sváb lakosoktól szerezze be ezeket a felszereléshez szükséges bútorzatokat.*”⁶⁵⁰ Schubert András budakörnyéki járási főjegyző a belügyminiszteri utasítást még tovább „finomította”, és a következő szempontokra hívta fel a községi előljáróságok figyelmét: „*Sváb az, akinek a neve sváb, aki németül beszél vagy ruházata a sváb lakosság ruházatával azonos. E tekintetben tehát nem az összeírás adatait kell figyelembe venni, hanem a fentebb közölteket.*”⁶⁵¹

Ez az ügykezelés három fontos dologra is felhívja a figyelmet. Egyrészt 1945 májusában még semmiféle jogszabály nem mondta ki, hogy azok, akik magukat az 1941. évi népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallották, büntetendők volnának bármiképpen is, viszont miniszteri utasítással ez lehetővé vált. Másrészt a közigazgatási ranglétra alsóbb fokán még módosítani is lehetett a miniszteri utasítást, és a községi előljáróshoz már olyan kritériumok kerültek, melyek szubjektív elbírálásra adtak lehetőséget, így a kollektív büntetés tényét még inkább erősítették. Ezzel összefüggésben pedig harmadrészt csak a kollektív felelősségre vonás alkalmazásával lehetett az utasítást végrehajtani, miszerint a némettség 1/3-át kell házából kiköltöztetni. Debreczeni Endre budaörsi vezetőjegyző jelentésében ez áll válaszul: „*Budaörs sváb községnek tekintendő, mivel a lakosság 85%-a Volksbund-tag, SS-katona és németbarát érzelmű volt.*”⁶⁵² Ez a válasz is jelzi a szubjektív megítélés dominanciáját, mert objektíven nem lehetett megítélni, hogy ki németbarát érzelmű és ki nem. Vezetőjegyzői jelentés szerint Budaörsön 1945 júniusában 5977 fő lakott, annak 1/3-a 1993 fő, ami kb. 450 családot jelent, tehát őket lehetne

⁶⁴⁹ PML V-1017-Db-1-550/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁶⁵⁰ PML XXI-1a 4.d Főispáni elnöki iratok számozatlan

⁶⁵¹ PML V-1017-Db-1-550/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁶⁵² u.o.

összeköltöztetni, és a házaikat a délvidéki magyaroknak juttatni.⁶⁵³ Egyértelműen csúsztat, mivel egy korábbi adatszolgáltatás szerint az 5977 főből, csupán 4273 volt német nemzetiségű személy,⁶⁵⁴ és ennek a számnak az 1/3-a 1410 főt jelent. Források hiányában az nem ismert, hogy végül telepítettek-e délvidéki magyarokat Budaörsre 1945-ben vagy sem, a kitelepítés után viszont már tudjuk, hogy érkezett néhány család Jugoszláviából.

Dunabogdányba már május végén egy telepítési bizottság szállt ki a lehetőségek feltérképezésére, anélkül azonban, hogy a vezetőjegyzőt és az előjáróságot értesítették volna.⁶⁵⁵ Rövid időn belül azonban itt is elkészült a kimutatás, mely szerint a községbe 45 család helyezhető el 225 személlyel. Részükre fenntartottak az elkobozott területekből 80 kholdat. Ekkor már a vezetőjegyző is kérte a szentendrei járási főjegyzőt, hogy a betelepítést mielőbb foganatosítsák a nyári mezőgazdasági munkálatok elvégzése miatt. A 45 család helyett végül július végén 16 délvidéki család érkezett. Az ő szállításukra (Pernye pusztáról Dunabogdányba) a lakosságtól vettek igénybe lovaskocsikat.⁶⁵⁶

Nagykovácsiban – ahol a lakosság szám közel megegyezett a Dunabogdányival – a járási főjegyző kimutatása alapján 140 délvidéki család nyerhetett volna elhelyezést. A nagykovácsi fib és a helyi pártok azonban a délvidéki menekültek fogadásának elhalasztását kérték, „mert a községi határban a szántótalaj szegénysége és két harmadrészben erdős hegyes vidéke miatt inkább a már korábban kért székely telepéseket kérik odairányítani, akik különben erdei munkások is és amúgy is szokva vannak a hegyes talajhoz.”⁶⁵⁷ Majd a nagykovácsi vezetőjegyző azzal hárította el a délvidékiek letelepítését, hogy a telepítéseket a Népgondozó Hivatal végzi, így az ingatlanok kijelölése is az ő feladata. A hárítás sikeres volt, mert nem érkeztek 1945 nyarán délvidékiek Nagykovácsiba. Vecsésre is mindössze egy család érkezett.⁶⁵⁸

A délvidéki menekültek mellett azonban 1945 nyarán Erdélyből és az ország más területéről érkező telepítések is napirenden voltak a helyi telepítési akciók mellett. Budaörsre elsősorban Erdélyből, Pesterzsébetről, Verpelétről és Feldebrőről érkeztek a telepések. Több Heves megyei család szemlét tartott Budaörsön, de nem tartották megfelelőnek a községet a földmennyiség miatt.⁶⁵⁹ A Feldebrőről áttelepített családok fél év múlva, 1946 januárjában

⁶⁵³ u.o.

⁶⁵⁴ PML V-1017-Db-1-337/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁶⁵⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2.d. 541/1945

⁶⁵⁶ u.o.

⁶⁵⁷ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 57.d. 716/1945

⁶⁵⁸ PML V-1160 Db. Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 2839/1945

⁶⁵⁹ MOL XIX-B-3 5d. 23449/1945 Népgondozó Hivatal iratai

már kérték a Népgondozó Hivatalt, hogy telepítsék át őket Vecsésre, mert ők nem értenek a gyümölcsstermesztéshez, ugyanis ők földművesek, de a Hivatal kérésüket nem tartotta indokoltnak.⁶⁶⁰ A kezdeti célszerűségi szempontokat a végrehajtás során pártpolitikai szempontok váltották fel. Pestszenterzsébetről több hullámban is érkeztek igénylők, és mind NPP tagok vagy szimpatizánsok voltak.⁶⁶¹ Az 1945-ös őszi választásokra ugyanis a párt szavazatokat akart gyűjteni.

Ugyancsak 1945 nyarán kezdődtek a konfliktusok a vezetőjegyzők és a földigénylő bizottság között. Már az előző fejezetben említettük, hogy Budaörsön Debreczeni Endre vezetőjegyző állása épp a helyi fib miatt került veszélybe. A helyi MADISZ⁶⁶² felkérte egy cikkben a belügyminisztert, hogy orvosolja a budaörsi problémákat, és új földigénylő bizottságot kért a településre, *„mert ezekkel a rablógazdálkodást folytató emberekkel nem lehet együttműködni, és ezeket sem a Kommunista Párt, sem pedig a budaörsi MADISZ nem fogja a község házára beengedni.”*⁶⁶³ Ezzel kapcsolatban vizsgálat indult egyrészt a MADISZ központja részéről, másrészt a Politikai Rendőrség részéről. Mindkét helyről bizottság szállt ki a helyszínre. Az ügyet kivizsgálták, a MADISZ kiküldöttek tudomásul vették a dolgot, míg a Politikai Rendőrség vezetője csupán a cikk éles hangját kifogásolta, tartalmát azonban helyesnek találta. *„Különös sérelem volt először, hogy azokra a házakra, amelyek kiosztásra kerültek volna, helyesebben, amelyek nekik (Fib.-M.R.) megtetszettek és úgy vélték, hogy majd ki lehet osztani, cédulákat ragasztottak „A Nemzeti Parasztpárt által lefoglalva” felírással. Ennek természetesen súlyos zavarok lettek a következményei, mert olyan házakra is rákerült a cédula, melyek a földreformrendelet értelmében juttatásra szóba sem kerülhettek volna.”*⁶⁶⁴ Ezzel kapcsolatban érkezett is panasz az alispánhoz, mely szerint egy hölgy sérelmezte, hogy annak ellenére akarják elvenni tőlük a házat, hogy nem voltak Volksbund-tagok, és a férje kényszersorozott volt, de megszökött, és csendőrök mentek érte.⁶⁶⁵

A Világban megjelent cikk felrótta Debreczeni Endrének, hogy nem szedette le a kiragasztott MADISZ Fali Újságot. Debreczeni a földosztás körül kialakult helyzetet hasonlóképpen látta: *„A községi Földigénylő Bizottság működésével a község lakói nem voltak megelégedve, mivel régi és eredményes munkával eltöltött baloldali múltra visszatekintő polgárok nem jutottak földhöz, a földeket kizárólagosan telepéseknek ítélte oda a bizottság. A*

⁶⁶⁰ MOL XIX-B-3-17d. 25312/1946 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁶¹ MOL XIX-B-3 3d. 2844/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁶² Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség

⁶⁶³ PML XXI-4-b 43.f. 8558/146 PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai

⁶⁶⁴ u.o.

⁶⁶⁵ PML XXI-29-a 57.d 900/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

*Földigénylő Bizottság működését a Kommunista Párt budaörsi szervezete is kifogásolta, és ezzel kapcsolatban egy bizottság jelent meg, mely azt a kérést terjesztette elő, hogy a községben lakó és arra érdemes baloldali felfogású embereknek is juttassanak földet. Ezt a kérelmet a Fib elutasította. Ezen elutasítás után a küldöttség egyik tagja inzultálta a Fib egyik tagját.*⁶⁶⁶ Az inzultusból verekedés lett, ami nagy sajtóvisszhangot kapott, és állami szintű beavatkozás lett belőle. Péter Gábor a Politikai Rendőrség vezetője és Farkas Mihály belügyi államtitkár helyszíni vizsgálatot tartottak, amelynek eredményeként három egyént letartóztattak.⁶⁶⁷ A vezetőjegyző és a Földigénylő Bizottság közötti rossz viszony azonban továbbra is megmaradt, tehát a problémát „felülről” sem tudták megoldani.

A Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt közötti feszült viszony azonban nem csak helyileg Budaörsön volt érezhető, hanem országosan is. Ennek legrelevánsabb példája a NPP vezetése alatt álló OFT (elnöke: Veres Péter), és a kriptokommunista vezetésű belügyminisztérium (Erdei Ferenc) alá tartozó Népgondozó Hivatal közötti presztízsharc, illetve de facto pártpolitikai érdekütközés. Először az OFT-t hozták létre – 1945. március -, mely a földreformrendelet végrehajtó csúcsszerve volt, majd pedig a Népgondozó Hivatalt - 1945. május.⁶⁶⁸ A két szerv között 1945 júniusában hatásköri vita bontakozott ki, mert a Népgondozó Hivatal szabad kezet kapott a németajkú községek telepítésében, amit az OFT sérelmezett.⁶⁶⁹ Kiegészítő rendelkezés próbálta a feladatokat megosztani, azonban ez még elvi síkon sem sikerült, a gyakorlatban pedig még úgysem. Mindkét hivatal egymással rivalizálva igyekezett az adott pártok érdekeit érvényesíteni a telepítések során.⁶⁷⁰

Közben 1945. július 1-jén rendeletet adtak ki (3820/1945. M.E. számú rendelet) a magyarországi németiség nemzethűségi szempontból való felülvizsgálásáról, és immár nem csupán a Volksbund vezetőktől vagy tagoktól kobozták el a földet/házat, hanem azoktól is, akik „*hitlerista szervezet célkitűzéseit támogatták*”.⁶⁷¹ Ez tehát azt jelentette, hogy bővült az elkobzandó birtokok köre. A járási nemzethűséget vizsgáló bizottságok azonban csak szeptemberben kezdték el munkájukat. A belső telepítések azonban már a nyár folyamán is hatalmas méreteket öltöttek. Budaörsre igénylőként jelentkeztek MÁVAG munkások (600 fő

⁶⁶⁶ PML XXI-4-b 43.f. 8558/1946 PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai

⁶⁶⁷ u.o.

⁶⁶⁸ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1710/1945. M.E. számú rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról* In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1945.* Budapest, 1946. 234.

⁶⁶⁹ MOL XVII-1-a 1.d OFT Tárgyalótanács jegyzőkönyvei 1945. június 7.

⁶⁷⁰ TÓTH 1993. 88.

⁶⁷¹ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 3820/1945. M.E. sz. rendelet az 1710/1945. M.E. számú rendelet 2§-ának 5.pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedéseiről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről* In: *Magyar Közlöny, I. (1945. július 1.) 65.sz.*

családostul) és a budaörsi repülőtér nemzeti ellenállási csoportja valamint a tisztek.⁶⁷² Pataki István telepfelügyelő kérte a Népgondozó Hivatalt, hogy függesszék fel a Budaörsre való telepítéseket, mert túlszűfolttság van a községben, és a fent említett rendeletet nem tudták még végrehajtani.⁶⁷³ Vecsésen 1000 MÁVAG dolgozó és hozzátartozó betelepítését kérték, illetve a Halmi telepen házhelyjuttatást. Eredeti elképzelés szerint a házakat a gyár építette volna és a dolgozók munkába járását villamos segítette volna.⁶⁷⁴

Csobánkán 1945 júliusában gyorsultak fel az események. Addig összesen 13 gazdaságtól 54 khold földet koboztak el, 2 gazdaságtól pedig 30 kholdat megváltással.⁶⁷⁵ Július 16-18. között közszemlére tették ki a birtokösszeírási íveket, melyeken az elkobzásra ítélt ingatlanok tulajdonosai szerepeltek. A lakosság beletörődve vette azt tudomásul.⁶⁷⁶ Alig egy hónap múltán azonban újabb kimutatást készítettek 50 család elkobzandó ingatlanáról. 1945. augusztus 11-én a Népgondozó Hivatal II. Főosztályától levél érkezett a szentendrei járáshoz, melyben az 1710/1945. M.E. sz. rendelet 2.§ 5. pontja alapján a főosztályvezető elrendelte, „*hogy Csobánka községben a fasiszta németeket költöztesse össze a részükre kijelölt lakóházakba.*”⁶⁷⁷ Az összeköltöztetést augusztus 25-ig kellett befejezni. A Hivatal utasította a járási főjegyzőt: készítsenek leltárt a gazdasági élő és holt felszerelésről, az állatokat pedig adják át a helybeli magyar lakosságnak eltartásra, illetve használatra, az ingóságokat pedig megőrzés végett a községi elöljáróságnak. Aki a rendelet végrehajtását akadályozza, azzal szemben karhatalommal kell fellépni. Csobánkán a jászladányi földigénylők közül 20-an nyernek elhelyezést. Ugyanezen nap Rakssányi csobánkai vezetőjegyző levelet írt a Népgondozó Hivatalnak, melyben kérte: adjanak ki írásbeli rendelkezést a kimutatásban felsorolt 50 sváb család összeköltöztetésére, hogy Jászladányból magyar családokat fogadhasanak. Franz Walper, aki könyvet írt a csobánkai svábok kálváriájáról helytelenül jegyezte meg, hogy Rakssányi személyesen jelentkezett a Népgondozó Hivatalnál (Walper Népjóléti Hivatalt írt tévesen) azért, hogy a németek kitelepítését kérje házaikból.⁶⁷⁸ Erről szó nem volt (és ezt a források ismeretében Walper is tudhatta) – Rakssányi azért kérte az írásbeli rendelkezést, hogy ne az önkényeskedés látszatát

⁶⁷² MOL XIX-B-3 1d. 732/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁷³ MOL XIX-B-3 5d. 23449/1945 Népgondozó Hivatal iratai

⁶⁷⁴ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei - A villamos Vecsésre kivezetésének terve már az 1920-as, 30-as években is felmerült. – Lásd: Vecsési Hírlap, 1927. február 19. – Közli: LAKATOS 1986. 157.

⁶⁷⁵ Csobánkán csupán 1 gazdaság volt 100 kholdon felüli. – Lásd: PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 491/1945

⁶⁷⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 343/1945

⁶⁷⁷ u.o.

⁶⁷⁸ WALPER 1996. 36.

keltsék, hanem írásban dokumentálható legyen az elkobzás ténye. Az írásbeli rendelkezést megkapták és azt augusztus 14-én kézbesítették is az érintetteknek, akik azonban aláírásuk megtagadásával tiltakoztak ellene.⁶⁷⁹ Walper itt is csúsztatott, ugyanis ezt írta: „*Szemmel láthatóan sürgős volt ez a Községi Elöljáróságnak, mivel már augusztus 14-én felszólították a polgárokat, hogy hagyják el saját lakásaikat és költözzenek át.*”⁶⁸⁰Nem erről volt szó.

Nagykovácsiba csak 1945 szeptemberében érkeztek meg az első telepések: szeptember 8-án a Heves megyei Besenyőtelekről mintegy 80 család, pár nap múlva a Szolnok megyei Jászfelsőszentgyörgy községből 15 család.⁶⁸¹ Szatmári Lajos ezen adataitól azonban eltér Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója, illetve a Historia Domus: eszerint szeptember 5-én jöttek meg az első telepések Besenyőtelekről és mindössze 10 család. Szeptember 5-én több német családnak kellett elhagynia a házát, majd 6-án újabb telepések érkeztek Jászfelsőszentgyörgyről.⁶⁸² Greszl plébánost igazolja a szeptember 8-án Világ-ban megjelent cikk.⁶⁸³ Eszerint a nagykovácsi svábok vasvillával kergették ki az odatelepített magyarokat. A rendőrökre támadtak, de sikerült ártalmatlanná tenni őket. Ezek volksbundisták és hitlerjugendek voltak a cikk írója szerint. Az író felhívta a figyelmet arra, hogy a visszajöttek milyen jól élnek.⁶⁸⁴ A plébános naplórészlete az esetet megerősíti, illetve azt írta, hogy a tulajdonvesztésre ítélt németek listáját egy egykori, de már kivetkezett nagykovácsi pap (Horváth ?) állította össze és a hasonló tartalmú Szabad Nép cikket is ő írta.⁶⁸⁵ Az ő motivációit nem ismerjük. Októberben és novemberben újabb telepések érkeztek Nagykovácsiba, akiket a kelenföldi pályaudvarról a németek lovaskocsijain szállítottak.⁶⁸⁶

Greszl plébános jó pásztor módjára igyekezett megvédeni nyáját és segíteni nekik. Egy terjedelmes memorandumot fogalmazott meg Tildy Zoltán miniszterelnöknek, amelyben az elkobzások, a földreform végrehajtása ellen emelt szót.⁶⁸⁷ A beadványt öt példányban készítette el és a Kisgazdapárt vezetőségi tagjai közül hárman vállalták, hogy személyesen adják majd át a Miniszterelnöknek. 1-1 példányt pedig Mindszenty József hercegprímásnak és Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek juttatott el.⁶⁸⁸ Az emlékiratot a Székesfehérvári

⁶⁷⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 343/1945

⁶⁸⁰ WALPER 1996. 37.

⁶⁸¹ SZATMÁRI 1991. 17.

⁶⁸² GRESZL 2003. 139-140.

⁶⁸³ Ha aznap érkeztek volna a telepések, akkor a Világban nem jelenhetett volna meg aznap a cikk.

⁶⁸⁴ Világ. 1945. szeptember 8. Hírek. 5.p.

⁶⁸⁵ GRESZL 2003. 140.

⁶⁸⁶ i.m. 146-147.

⁶⁸⁷ i.m. 157-158.

⁶⁸⁸ i.m. 158.

Püspöki Levéltárban találtuk meg.⁶⁸⁹ Tárnya: „Nagykovácsi község németajkú lakosainak kitelepítése és ez e körül elkövetett igazságtalanságok és embertelenségek”. A plébános 10 pontban foglalta össze a földreform végrehajtása körüli visszaállásokat. Ezeket most hosszabban idézzük:

1. „1945. szeptember 5-én nagy rendőri kíséret mellett 94 telepes család érkezett Heves megyéből Nagykovácsi községbe.⁶⁹⁰ Amikor a telepesek a falu határához érkeztek, a rendőrség 94 helybeli családot felszólított, hogy 10, azaz tíz percen belül hagyják el házukat, mert az állam azt elkobozta és magyar telepeseknek adja át. Mindezt durván fegyverlövések között tették. A telepítési, ill. földigénylő bizottság a kilakoltatásokat teljesen önkényes és törvényellenes módon végezte, tekintet nélkül arra, hogy a kilakoltatandó személyek vagyonekobbzási rendelkezés alá esnek-e, avagy nem; voltak-e volksbundisták avagy nem.
2. A kilakoltatott személyek előzőleg elkobbzási végzést nem kaptak. Ezt csak 20 nappal később, szeptember 27-ike után kézbesítették a feleknek, akik természetesen a fellebbezést azonnal beadták. Mindmáig azonban ügyük elintézetlen.
3. Az elkobbzási végzések rendszeren olyan családtag nevére szólnak, akiknek elkobbzandó vagyonuk nincsen. Telepítési hatóság azonban ezzel nem törődve, az ugyanazon házban lakó tulajdonost, az apát vagy nagyapát, az apóst, az özvegy édesanyját, vagy anyóást vagy az árvát fosztotta meg lakásától és legtöbb esetben terményeitől és megélhetésétől.
4. A kilakoltatott egyének természetsszerűleg még ki nem lakoltatott rokonukhoz, vagy a hatóság által kijelölt szomszédokhoz költöztek. Egyes lakásokban 20-25-en zsúfolódtak össze: kamrákban, padlózatlan szobákban. Hogy ez egészségügyi szempontból mit jelent, ezt hiszem, nem kell megmagyaráznom és azt sem, hogy az így keletkező ragályos betegségek a főváros határában mit jelentenek.
5. 1945. november 7-én újabb telepes családok érkeztek és az újonnan kilakoltatandók 1 órai kiköltözési időt kaptak. Sokan most 2 hónap múlva újból – már másodsor – utcára lettek téve. S ez a kilakoltatás a mai napig folytatódik.
6. A kilakoltatásoknál a rendőrség a legdurvább módon viselkedik. Per „ganáj nép”, „büdös sváb” stb. le nem írható szitkok és káromlások közepette kényszerítik a síró és jajveszékelő embereket az elköltözésre. Közben vadul lövöldöznek, gumibottal férfiakat megvernek s öregeket, betegeket az ágyból kidobnak.
7. A németajkú községekbe kiküldött igazolóbizottság Nagykovácsiban ép az első telepítések ideje alatt kezdte meg működését. E bizottság munkájának befejezését és eredményét telepítő bizottságok nem várták meg, hanem ettől függetlenül önkényesen ráfogott okok alapján koboztatták el házukat, amint ezt ép az igazoló bizottság igazolásai bizonyítják.
8. Egyesek, akik a „Magyar Kommunista Párt”-ba beléptek, házukba visszaköltözhetnek. (...) A kitelepítés talán pártcélokat szolgál? Különben a betelepítettek is az MKP

⁶⁸⁹ SzfvPL – No. 4534 – 1874/1945

⁶⁹⁰ Látszik, hogy a családok számát illetően nincs egyöntetűség a plébános írásai között sem.

tagjai. Mindez azt a látszatot kelti, hogy az országban csak az MKP tagjait kívánják megtűrni és aki nem ebbe a pártba lép be, az hazaáruló, fasiszta és háborús bűnös, akinek pusztulnia kell.

9. *A legtöbb vagyonekhozási végzés indoklása, hogy a címzett SS katona volt. Az ezen alapon történt vagyonekhozások igazságtalanok, mivel nem önkéntesekről, hanem kényszerítettekről van szó. (...)*

10. *A Volksbundnak Nagykovácsiban nem volt sok tagja. Inkább a szegény, vagyontalan réteget tudta megnyerni, mert szociális segítséget ígért és több esetben nyújtott is. Viszont a magyar közigazgatás antiszociális szelleme sokszor ott sem segített, ahol tudott és kellett volna segítenie. Ami pedig ezeket az embereket elbódította, t.i. akik beléptek a Volksbundba, nem a nagynémet imperializmus volt, sem a fasiszta szellem, hanem a földi mennyország ígérete és vágya.*

Az ifjúság egy részét pedig az anyanyelvi ének és népi szokások felelevenítésével tudta magához vonzani.

Mivel ettől a vagyontalan rétegtől vagyont elkobozni nem lehet, ezért ráfogott indoklással forgatják ki a módosabb gazdákat vagyonukból.”

Az általánosságok után a plébános egyedi eseteket sorolt fel. Azért gondoltuk e levelet hosszabban idézni, mert e tíz pontban benne foglaltatik mindazon probléma, ami nem csupán nagykovácsi, hanem általános probléma is. A második pont rávilágít arra, hogy Csobánkán Rakssányi főjegyző miért kérte a Népgondozó Hivataltól az írásbeli rendelkezést. A nagykovácsi vezetőjegyző, Nagy László ezzel nem foglalkozott és nyilván ez idézte elő a már fentebb említett sajtóban is megjelenő atrocitásokat. Ugyanakkor az is világosan kiolvasható, hogy a végrehajtás során a tényleges felelősségrevonás helyett gazdasági – pártpolitikai célok érvényesültek.

A memorandum soha nem jutott el azonban Tildyhez, ugyanis az a „kommunisták” kezére jutott – pontosan nem tudjuk, hogy kiket értett Greszl plébános rajtuk -, akik felszólították a helyi betelepített lakosságot, hogy tiltakozzanak a plébános ellen.⁶⁹¹ December 7-én összeültek a helyi pártok képviselői és megfogalmaztak egy beadványt a hercegprímásnak Greszl ellen.⁶⁹² Mindszenty azonban ekkor Rómában tartózkodott, ezért Drahos János érseki általános helytartó elküldte Shvoy-nak a megfogalmazott ultimátumot.⁶⁹³ Ebben a plébános „pángermán” beállítódását bizonygatták és csupán egy hetes ultimátumot adtak a hercegprímásnak, hogy intézkedéseket foganatosítson Greszl ellen. Ha ezt Mindszenty nem teszi meg, akkor tájékoztatni fogják az országos pártokat, a sajtót és a politikai rendőrséget, hogy a plébánost büntessék meg.

⁶⁹¹ GRESZL 2003. 160.

⁶⁹² u.o. A naplóban december 8-a szerepel, azonban a beadványban egyértelműen látszik a december 7-i keltezés.

⁶⁹³ SzfvPL – No. 4534 – 2057/1945

Shvoy személyesen kérte be Greszl Székesfehérvárra táviratilag.⁶⁹⁴ Greszl elment és ott írásba foglalta válaszait.⁶⁹⁵ A püspök elfogadta a válaszát és nem volt hajlandó semmiféle eljárást indítani ellene.⁶⁹⁶ Ennek a későbbiekben súlyos következményei lettek, de ezt majd a Kitelepítés című fejezetben tárgyaljuk.

A fentiek voltak a német lakosság problémái, de nézzük meg, milyen problémákkal állt szemben a kormányzat. A földosztásnál elsődleges problémát jelentett, hogy a földigénylő bizottságok országszerte bevett gyakorlata az volt, hogy a föld- és házhelyjuttatás kizárólag az ő jogkörükbe tartozik. Ez az eljárás melegágya volt az önkényes házfoglalásoknak és vesztegetéseknek, visszaéléseknek. Természetesen az ebből adódó panaszok folyamatosan érkeztek a Belügyminisztériumba, Földművelésügyi Minisztériumba, Miniszterelnökségre, de ellenintézkedéseik az erős helyi kontroll hiányában hatástalanok maradtak. A Népgondozó Hivatal megállapította: „*A beérkezett jelentésekből megállapítható, hogy a volksbundosoktól elkobzott földeken termett termények felhasználása terén nincs meg az egyöntetűség. Községenként más-más gyakorlat folyik ezen a téren. A helytelen és téves gyakorlat megszüntetése céljából közlöm a Címmel, hogy az elkobzott földek termése az állam tulajdona. Ez az általános szabály.*”⁶⁹⁷ Egy vármegyei utasítás is aláhúzta, hogy a kiutalásokhoz a Népgondozó Hivatal előzetes hozzájárulása kell, de ez csak egy utasítás maradt és nem ment át a gyakorlatba.⁶⁹⁸ Az alábbi eset jól mutatja a kialakult helyzetet: 1945 ősztén a földreform során elkobzott erdők kitermelését a község előljárósága kezdte meg. Erre azért volt szükség, mert sem az előljáróság, sem az iskolák, sem a Napközi Otthon nem volt ellátva tüzelővel. A Megyei Földbirtokrendező Tanács 2094/1945. számú rendeletével a kitermelés jogát a községi Földigénylő Bizottságra ruházta át, de az az 1945. évi termés betakarításáról az elkobzott földeken nem tudott elszámolni. Ezért Debreczeni Endre, budaörsi vezetőjegyző kérte a Megyei Földbirtokrendező Tanácsot a rendelet módosítására. A jegyző tartott attól, hogy a fa sorsa ugyanaz lesz, mint az őszt folyamán leszüretelt kb. 50t szőlőé. Azt ugyanis a telepések leszüretelték, a termést drágán eladták, majd a községből eltávoztak.⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ GRESZL 2003. 161.

⁶⁹⁵ SzfvPL – No. 4534 – 2057/1945

⁶⁹⁶ GRESZL 2003. 161.

⁶⁹⁷ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1314/1945

⁶⁹⁸ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1197/1945 és PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 2602/1945

⁶⁹⁹ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 4.d. 1911/1945

A vitás kérdések sorában előkelő helyen szerepelt, hogy az összeköltöztetett lakosság magával viheti-e ingóságait. Ezen a téren is teljes fejtelenség uralkodott. Az első hónapokban Budaörsön az volt a gyakorlat, hogy az összeköltöztetett némettség a költözés alkalmával az ingóságait magával vitte – ahogyan erről már fentebb említett belügyminiszteri utasítás is rendelkezett. Ezt azonban sérelmezték a betelepített lakosok, és így Pataki István körzetvezető a saját hatáskörében intézkedett arról, hogy egy bizottság az összeköltöztetés előtt készítsen leltárt, és akadályozzák meg az ingatlan tartozékainak elvitelét.⁷⁰⁰ Házi alispán külön felhívta a járási főjegyzők figyelmét, hogy akadályozzák ezt meg, mert „veszélyeztetik a földreform végrehajtásának nemzeti szempontból életbevágóan fontos sikerét és a földhözjuttatottak gazdasági érdekeit”.⁷⁰¹ Ezt egy alispáni rendelettel meg is erősítette.⁷⁰² A kialakult zűrzavaros helyzetre való tekintettel a közellátási miniszter kiadott egy rendeletet (507.319.K.M. számú rendelet), amelyben leszögezte, hogy az összeköltöztetett lakosság az ingóságait, gabona- és takarmánykészletét, valamint állatállományát magával viheti, s ezt semmilyen hatóság nem akadályozhatja ezt meg.⁷⁰³ Hiába volt azonban a sok utólagos szabályozás – helyi szinten nem sok változás történt. Még 1946 januárjában is arról tárgyalt a dunabogdányi Nemzeti Bizottság, hogy szabálytalanságok vannak a földosztás körül és az elkobzott vagyon nem a magyar állam kezére jut.⁷⁰⁴

Különös gondot okozott ősszel az is, hogy a földek megműveletlenül maradtak. Ennek több oka is volt: egyrészt 1944-ben sokan elmenekültek, tehát gazdátlanokká váltak a házak, földek. Az internálás és a vagyonelkobzás is növelte a tulajdonos nélkül maradt birtokok számát. Elvileg a folyamatos betelepítésekkel valamelyest lehetett volna segíteni a helyzetet, de mivel a telepesek nagy része nem értett a földműveléshez/gyümölcsstermesztéshez, illetve mivel nem végleges juttatásban részesültek, ezért nem művelték meg a földet. Az ország amúgy is rendkívül súlyos gazdasági viszonyai között ez nagy érvágás volt a közellátás szempontjából. Az alispán ezért arra kérte a községi termelési bizottságokat, hogy kitüntetett figyelemmel kísérjék ezeket a földeket, és saját hatáskörükben intézkedjenek.⁷⁰⁵ Debreczeni jelentette az alispánnak, hogy a mezőgazdasági munkák elvégzése nagy akadályokba ütközik, s hivatkozott a munkaerőhiányra, mivel a község férfitlakosságának nagy része elmenekült,

⁷⁰⁰ MOL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1.d. 627/1945

⁷⁰¹ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1422/1945

⁷⁰² 6264/1945 kig. számú alispáni rendelet – Lásd: PML V-1098 Db Pilisszentiváni elnöki iratok 1.d. 8/1945 eln és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 1422/1945

⁷⁰³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1655/1945

⁷⁰⁴ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. 5/1946

⁷⁰⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1333/1945

vagy internált. A tavaszi munkák még rendben zajlottak, mert a község akkori vezetői az elhagyott földeket sváboknak adták ki megmunkálásra, olyan módon, hogy a termést felerészben megkapták. Később, a telepítés intenzív megindulásakor a Földigénylő Bizottság már csak a termés egyharmad részét ígérte a megmunkálónak. Ez a tény és az a körülmény, hogy a kitelepítés nyilvánvalóvá vált, idézte elő, hogy a németek már nem akarta megművelni a földet, a telepesek nagy része pedig betakarította a termést, majd eladta, és elment a községből.⁷⁰⁶ Ugyanakkor nem csak ez nehezítette a földek megmunkálását, hanem az is, hogy ha egy német származású személy jelentkezett az előjáróságnál, hogy a községnek kiutalt vetőmagból adjanak neki, akkor ő nem kapott, arra hivatkozván, hogy az a Népgondozó Hivatal tulajdonát képezi, és csak telepeseknek adható. Annak ellenére tagadták meg tőle a vetőmagot, hogy a Budakörnyéki járás gazdasági felügyelője kérte az előjáróságot, hogy adjanak az illetőnek.⁷⁰⁷

Annak ellenére azonban, hogy a földreformot nagyon gyorsan véghez akarták vinni, mégis igen elhúzódott. Rákosi Mátyás már 1945. szeptember 15-én felszólalt a Nemzetgyűlésben és sürgős feladatként tűzte ki a földreform végrehajtásának mielőbbi befejezését.⁷⁰⁸ Vélhetőleg ezért kértek a községektől adatszolgáltatást a földosztás állásáról. 1945. szeptember 26-i kimutatás szerint a Volksbund-tagoktól elkobzott földbirtok száma és nagysága PPSK vármegyében 1 911 db, 4 857 khold (Viszonyításként: Baranya 9 115 db, 44 366 khold, Tolna 8 157 db, 37 771 khold, Bács-Bodrog 4 755 db, 33 106 khold – Magyarország: 33 308 db, 176 781 khold).⁷⁰⁹ A számok jól mutatják, hogy PPSK vármegyében a földosztás még csak igen kezdeti fázisban volt az ország többi részéhez képest.

A földreform befejezése is azonban még sokat váratott magára. Az 1945 decemberében megjelent kitelepítési rendelet vagyton tekintetében is új helyzetet hozott létre. A kitelepítésre kötelezett németek minden ingó és ingatlan vagyonát zár alá vették tekintett. Ennek a vagyonnak a helyzetét az 1946. évi IX. törvény (A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról) szabályozta.⁷¹⁰ Bognár Szabina ezen jogszabályt a „*kitelepítéssel egyidejűleg végrehajtott vagyonekobzások kulcstörvényének*” nevezi és a törvény születési körülményeinek részletes bemutatásával a magyar állam

⁷⁰⁶ u.o.

⁷⁰⁷ PML V-1017-Db-4-2050/1945 Budaörsi közigazgatási iratok

⁷⁰⁸ Nemzetgyűlési Napló 1944. I.kötet. 1945. szeptember 13.

⁷⁰⁹ SOMLYAI 1965. 2. számú táblázat

⁷¹⁰ A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. törvény. In: *Két év hatályos jogszabályai 1945 – 1946.* Szerk.: BACSÓ Ferenc. Budapest, 1947. 65-72.

tulajdonszerzésének folyamatát tekinti át.⁷¹¹ A földreform végrehajtása tehát a kitelepítés megindulásakor még messze nem záródott le, azonban az új körülmények között elkobzott és juttatott vagyonok sorsát immár nem a földreformrendelet, hanem a kitelepítési rendelet szabta meg, ezért azzal egy külön fejezetben foglalkozunk, amelyben a betelepítéseket fogjuk górcső alá venni.

III/4. Internálások, igazolások

A magyarországi németek internálása szorosan összefüggött a földreformrendelet végrehajtásával, ugyanis az internáltak és elkobzásra ítélték köre szorosan egybeesett egymással és így időben is egyszerre kezdődött a két folyamat.⁷¹² Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezményben kötelezte magát a kormány – többek között – a német állampolgárok internálására is. Ennek nyomán született meg február végén a 302/1945. M.E. sz. rendelet, mely kimondta, hogy „*az ország területén tartózkodó minden német állampolgárt internálni kell, kivéve Németország zsidó nemzetiségű állampolgárait.*”⁷¹³ A magyarországi németek közül azonban csak azok lettek német állampolgárok, akik 1942-1943-ban önként léptek be német fegyveres alakulatba. Nagyrészüket azonban – amennyiben 1944 őszén-telén itthon voltak – elmenekült. Tehát a főjegyző felszólítására a községi vezetőjegyzők sorra jelentették, hogy német állampolgár nem tartózkodik a községben.⁷¹⁴

A magyarországi németek internálására kezdetben a jogi alapot így elsősorban nem az internálási rendelet, hanem a 81/1945. M.E. sz. népbíráskodásról szóló rendelet adta, mely háborús bűnösnek nyilvánította azt, aki magyar állampolgárként német fegyveres vagy biztonsági szolgálatba lépett.⁷¹⁵ A Budapest környéki németek ügyét a Budapesti Népbíróság tárgyalta. A miniszterelnöki rendeletet (később 1945. évi VII. tc.) viszont igen tágan és önkényesen értelmezték. Példaként említjük a budaörsi Hauser Károly ügyét, akit 5 év

⁷¹¹ BOGNÁR 2010. 243 – 253.

⁷¹² Tóth Ágnes is erre hívja fel a figyelmet: Lásd: TÓTH Ágnes: *A németek internálása a Dunántúlon, 1945 – 1946.* In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Szerk.: SZEDERJESI Cecília. Salgótarján – Budapest, Nógrád Megyei Levéltár és az 1956-os Intézet, 2008.(továbbiakban: TÓTH 2008b.) 37–52. – Internálásokkal kapcsolatos forrásokat is közöl: BANK Barbara – ÖZE Sándor: *A „német ügy” 1945 – 1953. A Volksbundtól Tiszalökiig.* München – Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége, 2005. (továbbiakban: BANK – ÖZE 2005.)

⁷¹³ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 302/1945. M.E. sz. rendelete a német állampolgárok rendőrhatalósági őrizet alá helyezéséről. Magyar Közlöny I. (1945. február 27.) 7.sz.

⁷¹⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok I.d. 110/1945, PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1466/1945

⁷¹⁵ Magyar Közlöny I. (1945. február 5.) 3.sz.

kényszermunkára ítélték. Az indoklásban az szerepelt, hogy 1941-ben belépett a Volksbundba, 1944-ben pedig az SS-be. Elismerték ugyan, hogy a kényszersorozás alkalmával lett SS katona, de mivel Volksbund tag volt, ezért önkéntesnek tekintették: „*A népbíróság megítélése szerint fel is tételezve azt, hogy a vádlott a német katonai alakulatba közvetlenül valóban sorozás eredményeként is került, önkéntes Volksbund-tagságából következethetően azonban ez a besorozás az ő saját akarati elhatározásának is megfelelt.*”⁷¹⁶ Rendeleti úton tehát csak a német állampolgárok internálására volt lehetőség. A gyakorlat azonban mást mutatott.

Január 24-én – tehát egy hónappal az internálási rendelet hatályba lépése előtt – a Monori Járási Nemzeti Bizottság úgy határozott, hogy a „*Volksbund és nyilas bűnösökre*” munkatáborokat kell felállítani.⁷¹⁷ A munkatáborba való utalásról a helyi nemzeti bizottságok határozhattak, a határozat ellen fellebbezni 15 napon belül lehet a járási Nemzeti Bizottsághoz, azonban: „*a végrehajtásra való tekintet nélkül*”. Tehát mindenképpen végre lehetett hajtani, legfeljebb az illető vagy a hozzátartozója utólag fellebbezhetett. Felmerül a kérdés: a Monori Járási Nemzeti Bizottság mi alapján hozhatott ilyen határozatot 4 nappal a fegyverszüneti egyezmény után? A kérdést jelenleg nem tudjuk megválaszolni, annyi viszont bizonyos, hogy 1945 márciusáig ez még nem realizálódott. Ennek igen praktikus oka volt: sok helyen ekkor még meg sem alakultak a helyi nemzeti bizottságok és ne feledjük: január végén még folyt a németek deportálása, Budapest ostroma még csak eztán következett. Tehát ha már működtek is volna a nemzeti bizottságok, nem tudták volna a munkatáborokba utalást végrehajtani. Az internáltak munkába állítását az SZDP is szorgalmazta, de már csak az internálási rendelettervezet kapcsán. Ugyanakkor kifogásolta, hogy az internálást a rendőrség hatásköréből áthelyezik a népbíróságok kezébe.⁷¹⁸ Az előbbi észrevételt elfogadták, az utóbbira még májusig várni kellett.⁷¹⁹

A már elfogadott rendelet alapján a Monori Járási Nemzeti Bizottság 1945. március 10-én ideiglenes szabályrendeletet hozott az internálási eljárásról és a munkatáborok felállításáról.⁷²⁰ Az őrizetbe vétel tekintetében a monori járás járt nem késlekedett. Március 23-án a monori polgárőrségen már 23 őrizetbe vett személy volt, közülük azonban csupán

⁷¹⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3.d. 1813/1945

⁷¹⁷ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. március 13.

⁷¹⁸ Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban: PIL) 283.f. 10/244.ö.e. 2.o.

⁷¹⁹ Az 1945. május 1-jén közzétett 1440/1945. M. E. sz. rendelet az internálást a népbíróságok köréből áttette a rendőrhatalóságok hatáskörébe. – Lásd: PÁL Zoltán: *Internálások Magyarországon (1945-1953)*. In: *Kommentár 5.* (2010) 2. sz. (továbbiakban: PÁL 2010) 62-63. és GRÓSZ 2010. 62.

⁷²⁰ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. április 3.

öten „németbarátságuk” miatt, viszont internáló táborokat még nem állítottak fel.⁷²¹ Bő két héttel később Vecsésen már 53 letartóztatott személyt tartottak nyilván: közülük 48-at Volksbund-tevékenységük miatt, 5-öt pedig nyilas múltjuk okán. Felállítottak egy munkatáborot is a Károly u. 1. szám alatt, ahol kizárólag volt Volksbund-tagokat (természetesen, hogy valóban mind azok voltak-e vagy sem, nem tudjuk – vélhetőleg: nem) dolgoztattak mezőgazdasági munkán.⁷²² Mindezt úgy tették, hogy az Igazoló Bizottság csak április 28-án alakult meg.⁷²³

A szentendrei főszolgabíró csak tíz nappal később – március 20-án - utasította a községi előljáróságokat az internálási eljárás megindítására.⁷²⁴ A járáshoz tartozó Csobánkán már 1945 márciusában 23 személyt internáltak a szentendrei internáló táborba azon a jogcímen, hogy német állampolgárok.⁷²⁵ Őket azonban rövid időn belül szabadon bocsátották, mert május 22-i jelentés szerint már csak 2 internált volt a községből.⁷²⁶

Dunabogdányban ekkor még az orosz parancsnokság végezte a letartóztatásokat. Március 5-én – még azelőtt, hogy a főszolgabíró utasította volna az előljáróságot az internálás lefolytatására – 25 személyt tartóztattak le, majd néhány nap után szabadon bocsátották őket.⁷²⁷ Nyilvánvalóan nem voltak német állampolgárok, ugyanis az orosz parancsnokság és a helyi MKP állapították meg, hogy aznap nem tartózkodott a községben volt önkéntes SS katona. Solymos vezetőjegyző mindezt nem nézte jó szemmel és felemelte a szavát az orosz parancsnokságnál. Erre válaszul a Szabad Népből megjelent egy cikk, mely szerint a dunabogdányi vezetőjegyző „németbarát és szabotőr”.⁷²⁸ Az internálásoknál némileg formálisabb keretet jelentett április 4-én az Igazoló Bizottság felállítása.⁷²⁹ Ekkor a községből internált már és még nem volt.⁷³⁰ Április 28-án azonban már 22 fő letartóztatott volt. Aznap értesítették az internáltak hozzátartozóit, hogy hideg élelmet szolgáltatassanak be a szentendrei internálótáborba.⁷³¹ Nyilván a hozzátartozóknak nem volt bizodalma abban, hogy az élelmiszer valóban ahhoz kerül, akinek szánták, ezért nem igen küldtek élelmet. A járási

⁷²¹ PML XXI-41/b Monori járás főszolgabírójának iratai 239/1945

⁷²² PML XXI-41/b Monori járás főszolgabírójának iratai 4710/1945

⁷²³ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. április 28.

⁷²⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok I.d. 110/1945

⁷²⁵ WALPER 1996. 33.

⁷²⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 29/1946

⁷²⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok I.d. 138/1945

⁷²⁸ *A jegyző úr földet oszt*, Szabad Nép 1945. április 6. 4. – A cikkre már hivatkoztunk a Földreformrendelet végrehajtása fejezetben, mert ebben az írásban kifogásolták a helyi fib összetételét és a földosztásokat is. Ebből is látszik, hogy ez a két folyamat mennyire összefügg.

⁷²⁹ u.o.

⁷³⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok I.d. 144/1945

⁷³¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok I.d. 259/1945

főjegyző ezért kemény hangvételű levelet intézett az előjárósághoz: „*Utasítom, hogy a szentendrei internáló táborban elhelyezett községi lakosok élelmezése céljából a szükséges nyersanyagok beküldésére a hozzátartozókat hívja fel, mert a hatóságnak nincs módja az élelmezésükről gondoskodni. Amennyiben a hozzátartozók az anyagok beszállításának megtagadásával akadályozzák a tábor zavartalan működését, az internálási eljárást a hozzátartozók ellen is meg fogom indítani.*”⁷³² A járási főjegyző nem volt meglepedve az internálás eredményével sem. Május 15-én sürgető levelet küldött az előjáróságnak, melyben utasította azt, hogy három napon belül szedjék össze az internálandókat.⁷³³ A feladatot teljesítették: 98 személyt vezettek elő, közülük 87-en a szentendrei internálótáborba kerültek, további 167 személyt pedig rendőri felügyelet alá helyeztek.⁷³⁴ Nyilvánvalóan ilyen rövid idő alatt nem lehetett pontosan felmérni a személyek múltját, ezért is került sor visszaélésekre. Őt helybeli lakos panaszt tett a helyi Nemzeti Bizottságnak, miszerint tudomásukra jutott, hogy a községházán lévő nyilvántartási lapjaikon ismeretlen tettesek a magyar anyanyelv és magyar nemzetiség adataikat németre változtatták. Mindannyian magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallották magukat az 1941. évi népszámlálás alkalmával. Kérték a Nemzeti Bizottságot, hogy az eredeti népszámlálási lapokat kérjék ki a KSH-tól.⁷³⁵ A történet folytatását nem ismerjük. Molnár Márton dunabogdányi plébános aggodalmait fejezte ki püspökének írt levelében: „*Most a Volksbund miatt van sok család igen aggasztó helyzetben... Pár éven át sok keserűséget nyeltem miatta, s most újra! Minden istentiszteletünk nyelve magyar.*”⁷³⁶ Nagyon fontosnak tartjuk a plébánosnak az idézett első mondatát. Akkor, amikor folyamatosságról vagy megszakítottságról beszélünk a magyarországi németek történetében, látnunk kell azt, hogy a második világháború utáni évek eseményei nem szétválaszthatóak az előzményektől, a Volksbundtól, annak tevékenységétől. Természetesen az egyes emberek esetében ez az ok-okozati összefüggés sokszor nem állta meg a helyét (és ezért beszélhetünk kollektív büntetésről), de az, hogy a felelősségre vonás egyáltalán felmerült, az az 1918 – 1944 közötti folyamatok következménye volt még akkor is, ha ez erkölcsileg helytelen.

A budakörnyéki járás településeinek (Budaörs, Nagykovács, Pilisszentiván) kezdeti internálásairól keveset tudunk. Budaörsön a volt csendőrlaktanyát alakították át

⁷³² u.o.

⁷³³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 144/1945

⁷³⁴ u.o.

⁷³⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2.d. 384/1945

⁷³⁶ SzfvPL – NO. 4509 – 214/1945

internálótáborra.⁷³⁷ Nagykovácsiban május 5-én 30 személyt tartóztattak le és Hidegkútra szállították őket. *„Éjjel háromkor rendőrök jöttek Budapestről, és az emberek többségét saját ágyukban érte a letartóztatás. (...) A letartóztatottaknak a menet élén egy táblát kellett vinniük: „Nyilasok és volksbundisták” felirattal.”* – írta Greszl Ferenc plébános.⁷³⁸ Május 7-én Hidegkútról Budapestre vitték a letartóztatottakat a Böszörményi úti laktanyába. Aznap a plébános is bement a táborba, mert az édesapját is internálták. Ottani élményét így írta le: *„Ott egy géppisztollyal felfegyverkezett zsidó fogadott. (Az ő mondta neki: – M.R.) Benn Pesten a „Német Ház” ablakai „V” betűvel voltak ékesítve. Victoria-győzelem akarta jelenteni, de mi zsidók megesküdtünk: nekünk Victoria és a sváboknak Vae Victis – jaj a legyőzöttnek! És így lett a „V” a mi jelünk. Most jött el az ideje, hogy eskünket megtartsuk. (...) És azt sem fogom egykönnyen felejteni, hogyan gyötörtek és milyen szadista módon kínoztak bennünket, zsidókat. És most a „szemet szemért, fogat fogért” van érvényben.”*⁷³⁹ A történelem természete könyörtelen – szokta mondani Tanárunk, Pritz Pál. És valóban a historikus keresheti – és kell is keresnie – az igazságokat, de a történelem nem ezek mentén, hanem az emberi gyarlóság vagy erényesség alapján szerveződik, alakul, formálódik. 1945 júniusában a plébános a politikai rendőrség folyamatos zaklatásai miatt elhagyta a települést és szeptember 1-i hatállyal felmondó levelet írt Shvoy Lajos püspöknek. Ezt a levelet azonban Hufnagel Ferenc solymári plébánosnál hagyta azzal a kikötéssel, hogy csak akkor lép hatályba, ha szeptember 1-jéig nem tud visszajönni a községbe.⁷⁴⁰

A végrehajtást sokkal gyorsabban akarták eszközölni, mint ahogy felállították az internálótáborokat. Ezért Házi alispán utasította a főszolgabírókat, hogy a járási székhelyeken állítsanak fel internálótáborokat, mert a járás más településein rendőri őrizetbe vett személy nem tartózkodhatott. Egyben elrendelte, hogy olyan mezőgazdasági munkáknál kell őket foglalkoztatni, melyek igás állat hiányában nehezen végezhetőek el, vagy háborús károk helyrehozásában illetve egyéb jellegű közmunkáknál.⁷⁴¹

Mindeközben azonban Tolna megyében a bukovinai székelyek letelepítése miatt igen radikális internálási folyamat vette kezdetét Bodor György irányításával. Négy nap alatt (április 25-29.) tíz községet ürített ki, és 1500 családot (6000 fő) telepített le – természetesen

⁷³⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1.d. 448/1945

⁷³⁸ GRESZL 2003. 86–87.

⁷³⁹ i.m. 89–90.

⁷⁴⁰ SzfvPL – No. 4534 – 1945. június 15. Greszl Ferenc levele Shvoy Lajosnak

⁷⁴¹ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

mindezt mindenféle jogi alap nélkül.⁷⁴² Bodor tevékenysége már a kormánynak is kellemetlen volt, ezért 1945 júniusában visszahívták Budapestre és leállították működését.

Pest megyében ehhez hasonló telepítési akció nem volt, a törvényesség látszatát igyekeztek fenntartani. Az internáltak körének bővítése miatt májusban az internálási rendeletet kiterjesztették azokra is, akik állampolgárságukat az SS-be való kényszerű vagy önkéntes jelentkezésük révén veszítették el, illetve lehetővé vált a családtagok, betegek és idősek internálása is.⁷⁴³ Május 22-én a budakörnyéki járás főjegyzője utasította a községi előljáróságokat, hogy írják össze – immár az új rendelkezés értelmében – a német állampolgárokat, azoknak házastársait és 24 éven aluli gyerekeit. A rendőrpáncsnok vegye őrizetbe a családfőt, a hozzátartozókat pedig tartsa házi őrizetben.⁷⁴⁴ Június 6-án a főjegyző tovább pontosította a részleteket: az internálási javaslatot arra is ki kell terjeszteni, aki kényszerosozott volt, de megszökött. Ezt a tényt azonban a megjegyzésként fel kellett tüntetni.⁷⁴⁵ Öt nappal később a budaörsi és a nagykovácsi előljáróság már figyelmeztetést kapott a járási főjegyzőtől, hogy sem az a névjegyzéket, sem az egyénekenkénti internálási javaslatot nem terjesztették fel.⁷⁴⁶ Ekkor Debreczeni Endre, a budaörsi vezetőjegyző felkérte a rendőrpáncsnokot, hogy hozzá a kétóránként (!) megküldendő lista alapján az ott feltüntetettek internálásáról gondoskodjon.⁷⁴⁷ A cél egyértelmű volt: lehetőleg minél több németet internálni, hogy az elkobzandó ingatlanok köre bővüljön. Erre azért is volt „szükség”, mert – mint már az előző fejezetben említettük – napirenden volt a délvidéki magyarok elhelyezése.

Ennek a célnak volt az eszköze az Úrnap körmeneteken tartott razziák sora. Azt a rendőrség is jól tudta, hogy katolikus hívek körében ez egy kiváltképp fontos ünnep, ráadásul a templom falain kívül. Kínálkozó alkalom volt a tömeges letartóztatásokra.⁷⁴⁸ Sík Zoltán budaörsi plébános előljáróinál próbált segítséget kérni a híveknek. Drahos János káptalani helytartónak küldött beszámolójában megemlítette, hogy a körmenet a szokottnál is nagyobb pompával zajlott. Amikor a körmenet a negyedik kápolnához ért a budapesti polgári ruhás rendőrök kezdték a férfiakat a menetből kiválogatni és igazoltatás címén elhurcolni. Majd amikor a menet a templomhoz ért, azt is körülállták és a templomból kijövő férfiakat is a

⁷⁴² TÓTH 1993. 60.

⁷⁴³ GRÓSZ 2010. 61.

⁷⁴⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1.d 450/1945

⁷⁴⁵ u.o.

⁷⁴⁶ u.o.

⁷⁴⁷ u.o.

⁷⁴⁸ *Internálótáborokba szállították a sváb falvak SS legényeit.* Kis Újság 1945. június 10. 1.

rendőrségre küldték. Az összeszedett férfiak egy részét a rendőrök bevitték Budapestre.⁷⁴⁹ Mindszenty József – akkor még veszprémi püspök - az eset miatt levelet írt a Belügyminiszterhez. Kérte az ügy kivizsgálását, de választ nem kapott.⁷⁵⁰ Budaörsön korabeli sajtó beszámoló szerint 600 főt internáltak,⁷⁵¹ de volt egy halálos áldozat is.⁷⁵²

Nagykovácsiban az Úrnapi körmeneten 150 embert tartóztattak le, köztük Pitz Antal volt községi bírót és az előljáróság tagjai közül is néhányat. A csepeli internálótáborba szállították őket.⁷⁵³ Pitz Antalt és néhány társát néhány heti fogság után szabadon engedték.⁷⁵⁴

Június első felében a monori járásban is megnövekedett a letartóztatottak száma. Június 15-én a járás területéről már 237 fő volt a gödöllői internálótáborban. Közülük 183-an Volksbund tagságuk miatt.⁷⁵⁵ A többi településhez képest Vecsésen még konszolidáltabb módon folyt az eljárás. Június 1-jén a vezetőjegyző 15 nap haladékot kért a főjegyzőtől a listák összeállítására, mert „*a községben még folyik a Volksbund tagok kinyomozása és kihallgatása, valamint ezzel kapcsolatban a SS-katonák összeírása.*”⁷⁵⁶ Ilyen eljárást egyetlen más településen sem tapasztaltunk. Mint ahogy egyedülálló volt az is, hogy a sajtóban megjelent, a helyi német lakosságot súlyos vádakkal illető cikkekre a helyi Nemzeti Bizottság tiltakozással válaszolt. A „*Népszava*” és a „*Szabadság*” közölt olyan cikket, hogy Vecsés milyen nagy számú SS katonát állított ki. Pollák Ödön a Nemzeti Bizottság szociáldemokrata tagja követelte, hogy a sajtón keresztül szerezzen elégtételt Vecsés község a rágalom és vádak ellen, „*mert nem lehet az, hogy az itt lévő 20-25% sváb anyanyelvű lakosság miatt a többi 75-80%-ot kitevő magyar lakosság szenvedjen, holott a 20-25% sváb eredetű lakosok között a legnagyobb része becsületes magyar ember és nem tette magáévá az elmúlt rendszerben a német eszméket.*”⁷⁵⁷ Pollák Ödön meghallgatásra talált, ezért egy nyilatkozatot küldtek el az érintett újságoknak: „*Nem fedi a valóságot, hogy Vecsés községben a svábok akadályozzák meg Csákyliget községrésznek Pestszentlőrinc megyei városhoz csatolását. Ugyanis Vecsés község összlakosságának 20-25%-át teszi ki a svábság, a többi magyar. Az említett százalékban igen kevés volt csak Volksbund tag, amit igazol az is, hogy önként csak*

⁷⁴⁹ PLE 105/1945

⁷⁵⁰ PLE 1501/1945

⁷⁵¹ *Hatszáz svábot internáltak Budaörsön.* Világ 1945. június 16. 1.

⁷⁵² GRÓSZ 2010. 64.

⁷⁵³ GRESZL 2003. 106.

⁷⁵⁴ i.m. 116.

⁷⁵⁵ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

⁷⁵⁶ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1466/1945 és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 1658/1945

⁷⁵⁷ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1945. július 5.

14 egyén ment SS katonának, 112 egyént pedig az elmúlt rezsim kényszerített erre.”⁷⁵⁸ A helyi közigazgatásról írt fejezetünkben már említettük, hogy Vecsésen igen támogatott volt az SZDP, nyilván ennek volt köszönhető a hatékony fellépés.

A szentendrei járásban Csobánkán a rendőri felügyelet alatt állók száma immár 265 fő volt (a község német lakosainak számához viszonyítva jelentős szám), az internáltak száma 13 fő. Őket Szentendrre illetve Budapestre szállították.⁷⁵⁹ Június hónapban Csobánkán oly mértékű túlkapasok voltak az internálás során, hogy az ügy a Belügyminisztériumba került. Rakssányi vezetőjegyző – mivel a községben még nem került sor a rendőrség megszervezésére - egy volt rendőr barátját kérte, „*hogy a község cca. nyolcvan százalékát kitevő volksbundistáit a szentendrei internálótáborba elszállítani legyen segítségére.*”⁷⁶⁰ A felkért őrmester készségesen rendelkezésére állott és kb. 126 főt el is vitetett az internálótáborba. Az internálás alkalmával az internáló őrszemélyzet egy 54 éves német származású asszonyt és egy 16 éves leányt megerőszakolt, akiket ezek után nem is vittek az internálótáborba. A sértettek azonban panaszt nem emeltek.⁷⁶¹ A jelentést tévő rendőrfőkapitány arról is beszámolt, hogy az őrmester és személyzete az élelmet garázdálkodással szereztek be a lakosoktól, „*gyakran a kotlóst lelőtték a tojásokról*”. Ezenkívül különféle ékszereket vettek el a helybeli német lakosságtól, mondván: az internálótáborban úgysem lesz azokra szükség.⁷⁶² Ezek a ténykedések már annyira súlyosak voltak, hogy közbeléptek. Az őrmestert és csapatát a jelentést követő napon letartóztatták.⁷⁶³ Dunabogdányból is azt jelentette a vezetőjegyző, hogy tömeges letartóztatások vannak folyamatban, a „*tisztogatási akció folyik*”.⁷⁶⁴

Külön figyelmet fordítottak arra, hogy az internáltak dolgozzanak, mert „*az internáltak jó része az intézkedések hiánya miatt, vagy más okból, táborokban lebzsel és semminemű munkát nem végez*”, ugyanakkor viszont a mezőgazdaságban nagy munkaerőhiány volt.⁷⁶⁵ Azonban előírták, hogy saját településükön nem dolgozhatnak, és személyenként ellátással 20 pengőt vagy ellátás nélkül 40 pengőt kapnának. Így került 92 vecsési és ceglédberceli német internált személy Dánszentmiklóásra mezőgazdasági

⁷⁵⁸ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság iratai 145.d. sz.n.

⁷⁵⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 29/1946

⁷⁶⁰ MOL XIX-B-1-r BM Elnöki iratok 843/1945

⁷⁶¹ u.o.

⁷⁶² u.o.

⁷⁶³ u.o.

⁷⁶⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2.d. 626/1945

⁷⁶⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d. 648/1945

munkára.⁷⁶⁶ A végrehajtás azonban valószínűleg nem volt komoly kontroll alatt, mert a budaörsi vezetőjegyző az elvégzendő munkákra 100 főt igényelt a helyi internálótáborból.⁷⁶⁷ Mint már említettük a helyi internálótábor a csendőrlaktanyában volt, de élelmezési gondok miatt a Budaörsről internáltakat a Buda-Dél internálótáborba szállították.⁷⁶⁸ Ideiglenes elhelyezést azonban továbbra is a csendőrlaktanya nyújtott és a helyi internáltak munkába állításával az ellátáson is segíteni tudtak.

1945. június végén, július elején azonban egy új szakasz kezdődik a magyarországi németek internálásának történetében – erre Tóth Ágnes hívta fel elsőként a figyelmet.⁷⁶⁹ Ezt két megszületett rendelkezés idézte elő. Az egyik egy 1945. június 21-én hatályba lépett belügyminiszteri rendelet (138.000/1945 B.M. sz. rendelet), mely a Magyar Közlönyben soha nem jelent meg.⁷⁷⁰ A rendelet korlátlan lehetőséget biztosított a hatóságoknak az internálásra. A rendelet felsorolta azokat a pártokat, társaságokat, egyesületeket, szövetségeket, amelyek tagjait internálni kell, ha azok bármely okból (például bizonyíték hiánya miatt) a népbíróságnak nem adhatók át. Emellett rendőrhatalósági őrizet alá helyezhették a „*besúgókat és feljelentőket, a fasiszta és háborús propaganda terjesztőit, a volksbundista és németbarát elemeket.*”

A másik jogszabály – a már az előző fejezetben említett - július 1-jén hatályba lépett 3820/1945 M.E. sz. rendelet a „*nemzethűségi igazolásokról*”.⁷⁷¹ Elrendelte a járási igazoló bizottságok felállítását, és a magyarországi németeket öt csoportba sorolta: 1. Volksbund vezetői, önkéntes SS katonák, 2. Volksbund tagok, nevüket visszanevetesítők, 3. Volksbund támogatók, 4. német nemzetiségűek, de magyar nemzethűségről és demokratikus szellemükről bizonyosságot adtak, 5. közömbösek. Az eljárás minden 16. életévét betöltött német személyre kiterjedt. Az első csoport tagjait vagyoneklobzással és internálással sújtotta;

⁷⁶⁶ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

⁷⁶⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d. 648/1945

⁷⁶⁸ u.o. A Buda-Dél internálótábor a Budaörsi úton volt, a volt Károly laktanyát hívták ekkor így. - MOL XIX-B-1-r BM Elnöki iratok 37.d. 673/1946. Az internálótáborról tanulmányt írt: DRUCZA Attila: „*Buda-Dél – Dél-Buda*”. *A buda-déli internálótábor története a jogtörténeti források tükrében.* In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.* Szerk.: ÖTVÖS István. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004. 260–278.

⁷⁶⁹ TÓTH 2008b. 37–52.

⁷⁷⁰ Pál Zoltán már említett tanulmányában arra hivatkozik, hogy a rendeletet csak az 1990-es évek második felétől ismerjük. (PÁL 2010. 63.) Való igaz, hogy a rendelet teljes szövegét Palasik Mária közölte először 1997-ben a Társadalmi Szemlében (PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról (1945)*, Társadalmi Szemle 1997/7., 87–94.), azonban erre a rendeletre elsőként Zinner Tibor hivatkozott még 1985-ben a Történelmi Szemlében közölt tanulmányában (ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök pereit. Internálásokról, kitelepítések és igazoló eljárások.* In: Történelmi Szemle XXVIII. (1985) 1. sz. 118-140.). Nem kicsinyítve ezzel Palasik Mária érdemeit mondjuk, hogy a szakma már 1985-től tudott erről a rendeletről.

⁷⁷¹ Lásd 669. l.j.

a második – harmadik kategóriába tartozókat munkaszolgálattal, vagyonekobbzással és összeköltözéssel; a negyedik csoporthoz tartozók pedig kötelesek voltak az összeköltöztetetteket házaikba befogadni.⁷⁷² Az internáltak családtagjait pedig az internálás helyére kellett telepíteni, de addig is össze kellett őket költöztetni. Mindezek alapján mondhatjuk, hogy míg az első rendelet támogatta az internálandó németek körét is, addig ez utóbbi szabályozás mederben akarta tartani a végrehajtást. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy a 3820/1945 M.E. sz. rendelet már a németek jövőbeni kitelepítésének reményében született meg. Mindezzel együtt pozitívumként kiemelhetjük, hogy az eddigi kollektív felelősségre vonást mutató gyakorlati végrehajtás helyett az egyéni elbírálás igényével hozták meg a rendeletet. Az érem másik oldala viszont, hogy a végrehajtás lassúsága gátolta a rendelet szellemiségének eredményességét.

A végrehajtó szervek a rendeletben azonban nem az egyéni elbírálás lehetőségét látták, hanem az internálások fokozását a minél több elkobzandó ingatlan reményében. Erről tanúskodnak a korabeli sajtóban megjelent cikkek is. Elsősorban a Budapestet körülvevő „sváb gyűrűt” akarják megszüntetni. – írta a Népszava.⁷⁷³ „Budapest környéke végre magyar lesz” – közölte a Világ.⁷⁷⁴ „Őszre Pestkörnyékén nem lesz sváb”, minden egyénnek magának kell magát „tisztára mosni” – ugyancsak a Világ.⁷⁷⁵ Az igazoló bizottságok felállítása azonban nem volt ily gyors és aztán a bizottságok munkája még vontatottabban haladt. Tulajdonképpen a vizsgált településeken júliusban még nem kezdődtek meg az igazolások, a Potsdami Konferencián a tárgyalások azonban megkezdődtek többek között a csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi németek kitelepítéséről is.⁷⁷⁶ Miután a magyar kormány megkapta az engedélyt a nagyhatalmaktól a németek kitelepítésére, vette kezdetét a razziák sora Budapest környékén. A Kis Újság és a Szabad Szó tudósítottak erről. Eszerint 36 Budapest környéki községben tartottak razziát és 1220 személyt állítottak elő, 106 internálási javaslatot terjesztettek be, 41 fő esetében pedig a rendőri felügyelet alá helyezést

⁷⁷² GRÓSZ 2010. 62.

⁷⁷³ *Javaslat a svábkérdés megoldására.* Népszava, 1945. június 2. 4. – Közli: MARCHUT Réka: *A magyarországi németek kitelepítése a Népszava és a Világ korabeli számaiban (1945-1948).* In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből.* Szerk.: GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009. 280–295. (továbbiakban: MARCHUT 2009.) 285.

⁷⁷⁴ Intézményesen oldja meg a svábkérdést a belügyi kormány, Világ, 1945. június 2. 1. – Közli: MARCHUT 2009 285. és GRÓSZ 2010. 67.

⁷⁷⁵ Világ, 1945. június 23. 2. – Közli: MARCHUT 2009. 286.

⁷⁷⁶ Erről részletesen egy külön fejezetben lesz még szó.

kezdeményezték.⁷⁷⁷ A Budakörnyéki I. számú járási bizottság felhívást intézett a lakosokhoz, melyben tájékoztatta őket az új rendeletről és külön kiemelte, hogy „a 3820/1945. M.E. sz. rendelet 3.§-a szerint a bizottsághoz bárki tehet bejelentést a község bármelyik lakójának igazolás alá vonása iránt.”⁷⁷⁸ Ez a kitétel alapot adott a személyes bosszúkra vagy érdekek érvényesítésére, de semmiképpen nem szolgálta az objektív eljárás lefolytatását.

A Világ hírül adta, hogy a politikai rendőrség megkezdte a pestkörnyéki „sváb gyűrű” felszámolását.⁷⁷⁹ Az egyik legnagyobb szabású razzia Dunabogdányban került sor, amely település „ma is egyik főfészeke a sváb volksbundista propagandának” – írta a Népszava.⁷⁸⁰ A razziát pontosan előkészítették és a vármegyei rendőrfőkapitányság vezetői irányították. Mintegy 150 rendőr szállta meg a települést augusztus 5-én vasárnap hajnalban és 200 embert szállítottak be a szentendrei internálótáborba.⁷⁸¹ A razziának a helye és ideje újra a régi bevált módszer szerint folyt: az ünnepi mise („fekete vasárnap” volt⁷⁸²) alkalmával körülzárták a templomot és az összes hívet a plébánossal együtt felszólították, hogy vonuljanak át a község házára igazolás végett. Az igazolás ötletszerűen és különböző szerencsével történt – írta Molnár Márton dunabogdányi plébános Shvoy Lajos püspöknek.⁷⁸³ A rendőrök elvittek több legényegyleti és Kalász-tagot is, akik „éveken át éles harcban álltak a Volksbund rajongóival”. A plébános beszámolója szerint a rendőrök csak az internáltak nagy számára törekedtek. A község lakóinak razzia utáni állapotát Molnár plébános így mutatta be: „Ami a rendőrségnek izgató kaland volt, az itt leírhatatlanul kétségbeejtő nyomokat hagyott a lelkekben: a sok régebbi internálás után most ezen újabbak elhurcolásával száz és száz család széttépve, kenyérkereső nélkül maradt. Szünetel a termények betakarítása, a munka. Az itthon hagyott családtagok kénytelenek mindig úton lenni, hogy a távol levőknek némi ételt és ruhát vigyenek. S a még várható események miatt szinte elsovadnak az emberek félelmükben. Ez már nem élet! 2-3 évvel ezelőtt szökni szerettem volna innen a Volksbunddal való reménytelen küzdelmeim miatt, most pedig még nagyobb gyötrelmet okoz annak látása, hogy legjobb, a bundtól távol álló családtagjaimra anyagi és lelki összeomlás vár. (...) Bizony az orosz hadsereg megjelenése nem okozott annyi ijedtséget és gyötrelmet, mint az uralmon lévő

⁷⁷⁷ A rendőrség megdöbbenő megállapításai a pestkörnyéki sváb községek vakmerő szervezkedéseiről. Szabad Szó, 1945. augusztus 4. 2., Sváb razzia Pest-környékén 1220 előállítással. Kis Újság, 1945. augusztus 4. 3. – Közli: GRÓSZ 2010. 68.

⁷⁷⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d 1012/1945

⁷⁷⁹ A politikai rendőrség megkezdte a pestkörnyéki sváb gyűrű átfésülését. Világ, 1945. augusztus 4. 1.

⁷⁸⁰ Nagyszabású razzia Dunabogdányban volksbundosok és SS-legények után. Népszava, 1945. augusztus 7.

⁷⁸¹ u.o.

⁷⁸² A plébános nevezte “fekete vasárnapnak” azt a vasárnapot. A feketevasárnap azonban eredetileg nagyobb 5. vasárnapja, Jézus szenvedése idejének kezdő napja. A párhuzam természetesen találó.

⁷⁸³ SzfVPL – No. 4509 – 908/1945

pártok bosszúja és megtorló intézkedése.”⁷⁸⁴ Ekkor a plébánost még szabadon bocsátották, két hónappal később azonban ő is fogházra került. Két vádat konstruáltak ellene: házkutatások során valamilyen ismeretterjesztő előadások vázlatait találták nála, amelyet a Népügyészség inkriminált. A vád másik részét arra alapozták, hogy az isztiméri plébánosnak írt levelében arról érdeklődött, hogy az ő híveit is üldözik-e? A dunabogdányi Nemzeti Bizottság azonban megállapította, hogy a plébános éveken át a Volksbund és a németek ellen tartott beszédek és németellenes beállítottságú egyén. Ezt beterveztették a Népbíróshoz, kérvén, hogy a plébánost helyezték szabadlábra.⁷⁸⁵ Négy nappal később (november 9-én) Molnár Mártont szabadon is engedték.⁷⁸⁶ A német lakosság helyzete azonban időközben sem javult: „...hazatérve nagy csalódás ért: távollétemben a politikai feszültség nem enyhült, sőt miatta a szegény hívek között nagyon feldúlt állapotokat találtam. Minden bírói vizsgálat és végzés nélkül ártatlan embereket kiszórnak családi házaikból – minden életlehetőségtől megfosztva. Istenről, parancsairól tudni nem akarnak. Illetékesek éppen Dunabogdányt választották ki, hogy az országban a radikális ki- és betelepítésnek iskolapéldája legyen. A hívek fájdalma, védtelensége szörnyen idegeimre megy. Leszámoltam azzal, hogy engem is célba vesznek és újból elhurcolnak.”⁷⁸⁷ - írta a plébános Shvoy püspöknek. Történt mindez úgy, hogy az igazoló bizottság a községben már befejezte a munkáját. Augusztus 23-án kezdték meg az igazolásokat,⁷⁸⁸ szeptember 22-re még csak a lakosság felét vonták eljárás alá,⁷⁸⁹ viszont valamikor október hónap folyamán a járásban elsőként Dunabogdányban készült el az igazolási munka.⁷⁹⁰

A járás másik településén, Csobánkán is körülbelül ugyanakkor végeztek az igazolásokkal. Az akkor összeállított Volksbund lista és a május végén készített lista azonban nincs összhangban egymással.⁷⁹¹ Ez is mutatja az igazolások esetlegességét és a különböző érdekek mentén húzódó eljárásokat.

Mint már Dunabogdány esetében is láthattuk, az internálások tulajdonképpen függetlenek voltak az igazolásoktól, nem az volt a szempont. Ennek másik példája Budaörs, ahol a karhatalom az Úrnapi körmenet után a másik jelentős egyházi ünnepet sem szalasztotta

⁷⁸⁴ u.o. A plébános itt nyilván nem a vér szerinti családtagjaira gondolt, hanem a híveire.

⁷⁸⁵ SzfvPL – No. 4509 – 1355/1945

⁷⁸⁶ u.o.

⁷⁸⁷ SzfvPL – No. 4509 – 1868/1945

⁷⁸⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3.d. 1016/1945

⁷⁸⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4.d. 1245/1945

⁷⁹⁰ Ennek eredményeit lásd a második világháborús fejezet 28. oldalán.

⁷⁹¹ PML V-1166-C 16 doboz. Volksbund tagok névsora - Csobánka

el, a Kőhegyi kápolna búcsúját szeptember 9-én.⁷⁹² A forgatókönyv tulajdonképpen ugyanaz volt, mint a körmeneten. A célpont a templomba igyekvő emberek voltak. Sík plébános próbált beszélni a razzia vezetőjével, de az elhárította az atyát azzal, hogy csak nem gondolja, hogy meg fogják várni a szentmise végét.⁷⁹³ A razzia egész délelőtt tartott, ezért az ünnepi misét nem tudták megtartani. Sok száz férfit és nőt elvittek a községből, köztük betegeket, sokgyermekes anyákat, hadifogságból nemrég hazatért katonákat. Törökbálint közelében egy puztán helyezték el őket. Élelmezésükről az itthonmaradottaknak kellett gondoskodniuk.⁷⁹⁴ Grósz András hívja fel a figyelmünket egy dokumentumra, mely szerint a SZEB kérésére a Belügyminisztérium Törökbálinttól 3 km-re egy PPSK vármegyei központi német internálótábort kívánt felállítani és egy néhány nappal későbbi dokumentum már tényként kezelte a tábor meglétét, ahol 150 főt tudtak fogadni.⁷⁹⁵

Sík plébános azonban nem csupán a razziáról, hanem a németeket ért sérelmekről is igen keserűen számolt be előljárójának: *„Szörnyű végigélni, amit híveinkkel csinálnak. Kimondották, hogy nincs kollektív felelősségre vonás, van is egy rendelet /8320/1945. M.E./” (helyesen 3820/1945. M.E. – M.R.) amely a svábok igazoltatását írja elő, a hármas igazolóbizottság működik is és eddigi működése úgy látjuk, hogy igazságos. Azonban megkerülik ezt a rendeletet és nem törődve azzal, hogy kinek az ügyét tárgyalták már, minden bírói ítélet nélkül elvesznek híveinktől ingatlant, házat, gazdasági felszerelést, sőt házi ingóságokat is. A rendőrség internáltat, a földigénylő bizottság koboz, a vármegyei földigénylő bizottság véghatározattal törvényesíti az elkobzást. Fellebbezni lehet, de a fellebbezésnek halasztó hatálya nincs. És mindez tárgyalás, vagy bírói ítélet nélkül. Ha valakit esetleg majd igazolnak, hiába követeli vissza jogtalanul elvett tulajdonát, a fenti rendelet szerint csak hasonló értékű ingatlant igényelhet, de sajátját nem. Szerencsétlen híveink egyre vigasztalanabb lelkiállapotban vannak. Sehol egy hang, amely felszólalna érdekükben, sehol senki, aki megszánna őket, pedig ők nem is szánalmat, csak igazságot és emberiességet kérnek.”⁷⁹⁶* Sík Zoltán kérte Mindszenty Józsefet, hogy az ügyükben közbenjáró levelét, körlevélben hozza nyilvánosságra, melyet majd felolvashatnak a templomban. Mindezt azért, hogy a hívek megnyugodjanak: az Egyház nem hagyta el őket. A plébános kiállása híveiért példaértékű volt: *„Az sem baj, ha nem lesz eredménye, az sem baj, ha párunkat lecsuknak,*

⁷⁹² A razziáról – többek között – Ebner Györgyné naplójában olvashatunk. – Lásd: KOVÁCS 2005. 97-132.

⁷⁹³ PLE 151/1945 – Sík Zoltán levele a Káptalani Helytartónak - 1945. szeptember 12.

⁷⁹⁴ u.o.

⁷⁹⁵ MOL XIX-B-1-r 143.997/1945 Belügyminisztérium Elnöki Főosztály iratai – Közli: GRÓSZ 2010. 68-69.

⁷⁹⁶ u.o.

*nem félünk üldöztetéstől, nem félünk börtöntől, de igenis félünk attól, hogy valaha azt mondhatnák ránk: Az Egyház látta a híveit ért igazságtalanságokat, de szavát nem emelte fel érdekükben.*⁷⁹⁷ A hercegprímás szeptember 16-án levélben hívta fel a miniszterelnök figyelmét a történetekre.⁷⁹⁸ Levelében utalt arra, hogy a július 20-án írt levele a Belügyminiszternek megválaszolatlan maradt, mint ahogy tudomásunk szerint ez utóbbi levél is.

Október 3-án a békásmegyeri plébános, Heissenberger Richárd, panaszolta el a budavidéki német katolikus hívek sérelmeit a hercegprímásnak. A plébános utalt arra, hogy a jobb módú német családok tagjait internálták Volksbund-tagság címen. Heissenberger Richard azonban másképp állt a kérdéshez, mint budaörsi társa. Ugyanis ez előbbi – mint ahogy írta – nem mert kiállni a német hívek mellett, nehogy internálják őt, mint ahogy megtették azt a csepeli és a szigetségi plébánossal.⁷⁹⁹ Heissenberger azt javasolta Mindszentynek, hogy az amerikai misszióhoz forduljanak segítségért.

Mindszenty ekkor még – tudomásunk szerint – nem fordult az amerikai misszióhoz, azonban október 10-én újabb levelet küldött Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek.⁸⁰⁰ Ebben a levélben tiltakozott a német anyanyelvűeket ért jogfosztások ellen, ugyanakkor utalt arra is, hogy a Volksbund-tagokat sem kellene egységesen megítélni. A budaörsi razziákat már előző leveleiben is sérelmezte, de ebben a levélben is újra megemlítette: *„A vallási érzés bántó megsértése jelentkezett Budaörsön, ahol a körmenetből szedegették ki a férfiakat a fővárosi polgári ruhás rendőrök, majd a plébánossal akarták kiüríttetni a templomot.*”⁸⁰¹ Mindennemű kitelepítés és jogosztás felfüggesztését kérte a magyar kormánytól. Ez alkalommal azonban Mindszenty szükségét érezte, hogy a nyilvánosság előtt is szót emeljen német hívei érdekében, ezért október 17-én körlevelet adott ki, mely szintén válasz nélkül maradt.⁸⁰² Majd egy nappal később választási pásztorlevelet adott ki, melyben kereszténydemokráciát hirdetett és keresztény erkölcsi törvényeken alapuló társadalmat

⁷⁹⁷ u.o.

⁷⁹⁸ u.o.

⁷⁹⁹ PLE 3365/1945 - Heissenberger Richárd a budavidéki némettség helyzetéről – 1945. október 3.

⁸⁰⁰ PLE Mindszenty periratok V-700/17 95-100.o. – A levelet közli: SOMORJAI Ádám, OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. (továbbiakban: SOMORJAI – ZINNER 2008.) 218 – 224. - A levélről lásd még: BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. (továbbiakban: BALOGH 2002.) 112-113.; TÓTH 1993. 81-82.

⁸⁰¹ u.o.

⁸⁰² A körlevélről már többen írtak, ezért ennek ismertetését most mellőzzük. – Lásd: BALOGH 2002. 96.; FEHÉR 1988. 73-74.; TÓTH 1993. 82.

hirdetett.⁸⁰³ A Népszava november 3-án reagált a pásztorlevélre, miszerint az példátlan és illetéktelen beavatkozás a napi politikába, és nem szolgálja sem az ország, sem a katolikus egyház érdekeit.⁸⁰⁴

Mindszenty hercegprímás azonban kitartó ember lévén nem adta fel, hanem sorra látogatta az internálótáborokat,⁸⁰⁵ így november 18-án meglátogatta a Buda-Dél internálótábort, ahol akkor az internáltak száma több mint 5000 volt.⁸⁰⁶ A tapasztalatról újabb levelet küldött a miniszterelnöknek, aki akkor már Tildy Zoltán volt. Választ tőle sem kapott. Látogatásáról azonban olvashatunk Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplójában. Az információkat ő kántorától szerezte, aki szintén internált volt. Elmondása szerint a táborban már jó előre kihirdették a hercegprímás érkezését, s fogadására a „kommunisták” előkészítették a női részleg néhány barakkját. Függenyvel és szőnyeggel díszítették a szobákat és virágokat hozattak, hogy barátságos benyomást keltsenek. Amikor a hercegprímás megérkezett, csakugyan ezekbe a lakályos szobákba vezették, de ő mindent látni akart, és nem tudták visszatartani. Mindenhova bement és benézett, nem engedte, hogy vezessék. Mindenütt bátorította az internáltakat és áldást adott rájuk, végül a tábor udvarán egybehívatta őket, mondván: „*Mindent láttam és mindent hallottam*”, majd püspöki áldással búcsúzott tőlük.⁸⁰⁷ Mint említettük: levelére válasz nem érkezett, azonban közbenjárásának köszönhetően az internáltak nagy részét hazaengedték – nem csak a Buda-Déli internálótáborból, hanem a gödöllőiből is -, így a nagykovácsi kántort is.⁸⁰⁸

Emellett decemberben felülvizsgálták az internálótáborokat is, melyről a sajtó is tudósított. Nagy Imre belügyminiszter rendelte azt el, mint ahogy azt is, hogy „fogságban maradnak a feketézők, valutázók, üzérek, SS-ek, volksbundisták”.⁸⁰⁹ A pilisszentiváni internáltak azonban kivételes helyzetben voltak. Már 1945. december 18-án a helyi Nemzeti Bizottság kérést intézett a vármegyei Nemzeti Bizottsághoz, hogy engedjék szabadon a bányából internált egyéneket. A vármegyei bizottság a kérésnek nem tudott eleget tenni, mivel ez a rendőrség hatáskörébe tartozó ügy volt. Ugyanakkor bízta őket, hogy sikerrel

⁸⁰³ SOMORJAI – ZINNER 2008. 70.

⁸⁰⁴ *A hercegprímás példátlan és illetéktelen beavatkozása napi politikába.* Népszava, 1945. november 3. 3.

⁸⁰⁵ BALOGH 2002. 112.

⁸⁰⁶ PLE Mindszenty periratok V-700/17 102-105.o. 1945. november 20. Mindszenty József levele a miniszterelnökhöz a Buda-Dél internálótáborról

⁸⁰⁷ GRESZL 2003. 159.

⁸⁰⁸ u.o.

⁸⁰⁹ Nagy elvtárs belügyminiszter nyilatkozata az internálótáborok felülvizsgálásáról. Fogságban maradnak a feketézők, valutázók, üzérek, SS-ek, volksbundisták. Szabad Nép, 1945. december 30. 3. – Közli: GRÓSZ 2010. 71.

fognak járni, mert mindenkit szabadon engednek, aki az ország újjáépítéséhez szükséges.⁸¹⁰ Berényi Gusztáv, a helyi igazoló bizottság szociáldemokrata tagja,⁸¹¹ a budakörnyéki járási rendőrkapitányságnál közbenjárt az internált pilisszentiváni nyilasok szabadon bocsátása érdekében, mert ezáltal „elérhetővé válhat, miszerint a Volksbund pángermán és hitleri társaságot kitelepíthetjük úgy, hogy a termelés kárt ebből nem szenved.”⁸¹² Tehát itt már messze nem arról volt szó, hogy a bányában dolgozókat engedjék szabadon, hanem csupán a nyilasokat, mert akkor azok el tudják végezni a kitelepített német bányászok munkáját. Ez a levél már 1946. január 10-én született, tehát akkor, amikor a kitelepítés ténye és módja már eldöntött volt.

Az 1945. december 29-én nyilvánosságra hozott kitelepítési rendelet egy új fejezetet nyitott a magyarországi németek sorsában. Az internálás helyett immár a kitelepítés fenyegetett. Sokukat az internálótáborból telepítettek ki. A németek internálása a kitelepítések megkezdésének idején került újra előtérbe, így 1946 első felében az internáltak száma lényegesen csökkent, míg az év második felében újra emelkedő tendenciát mutatott.

Pál Zoltán szerint az 1945-1949 közötti internálásokat két részre oszthatjuk és a választóvonalat ő 1946 októberében húzza meg. Szempontja az volt, hogy azt megelőzően az internálások decentralizáltan történtek, 1946 októberében pedig a Buda-Dél internálótábor Központi Internálótábor lett, majd 1949-1950-ben a kistarcsai tábor töltötte be ezt a szerepet. Szintén 1946 őszen hozták létre a Belügyminisztériumban az Internálási Ügyek Központi Szervét, amely felső szinten irányította a rendőrhatalom őrízeti alá helyezéseket.⁸¹³ Mint láttuk a magyarországi németek esetében azonban máshol voltak a választóvonalak. Az első ilyen cezúra 1945. június vége, július eleje volt az említett két jogszabály meghozatala; a második cezúrát pedig a kitelepítési rendelet jelentette. A jogszabályok azonban mindig csak a történések után mentek, azokat próbálták legalizálni és a végrehajtás során több helyütt a rendelkezéseket is semmibe vették. Tehát az egyéni felelősségrevonás hangzatos elve a gyakorlatban túlnyomórészt nem érvényesült.

Jelen fejezetünkben kirajzolódott, hogy az internálások és az Egyházat ért támadások a németek lakta községekben összefonódtak egymással. Egy-egy razzia alkalmával nem csupán a helyi német lakosokat érte sérelem, hanem az Egyház is sorozatos támadásoknak volt kitéve. A „klerikális reakció” mint ellenségkép messze nem Mindszenty október 18-i

⁸¹⁰ PML XVII-131 129.d. Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság iratai

⁸¹¹ PML XVII-1 PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai 8.d. 1787/1945

⁸¹² u.o.

⁸¹³ PÁL 2010. 65.

pásztorlevelével kezdődött, hanem a helyi szinten fokozottan érvényesülő kommunista túlsúlynak, amiről a Közigazgatás fejezetben már szoltunk.

Az internálások, vagyonekobbzasok, összeköltöztetések előkészítói voltak a kitelepítésnek, előrevetítették annak végrehajtásának módját, jellegét. Míg azonban a felsoroltakról a magyar kormány saját hatáskörben – természetesen a SZEB erőteljes felügyelete alatt – döntött, a kitelepítést csak nagyhatalmi engedéllyel lehetett megindítani. Tehát míg az előbbieket a belügy, az utóbbi a külügy terrenumába tartozott és a határokon túli magyarok miatt kiemelten óvatosan kellett kezelni.

IV. Kitelepítés

A magyarországi németek kitelepítésének köztörténetét már sokan sokféleképpen feldolgozták – amint erre már a bevezetőben utaltunk. Ezért jelen munkánkban nem vállalkozunk arra, hogy a szakma által már régóta ismert országos események alakulását bemutassuk, hanem sokkal inkább a lokális folyamatokat vesszük vizsgálat alá és a köztörténetre akkor térünk ki részletesebben, ha szempontunk, forrásaink az eddigi szakirodalmat teljesebbé teszik.

A potsdami határozat a kitelepítés történetének kulcsfontosságú kérdése. A felelősség kérdésében a szakma többé-kevésbé konszenzusra jutott, a széles közvéleményben ez még mai nap sem ilyen egyértelmű. A magyar történetírásban azonban eddig még nem hivatkoztak források segítségével is szeretnénk álláspontunkat kifejteni.⁸¹⁴

IV.1. Potsdam – kényszer vagy lehetőség?

Ismeretes, hogy a németek kényszermigrációja térségünkben a háborús felelősségre vonás jegyében zajlott. A nagyhatalmak terveiben már a második világháború idejében szerepelt a kisebbségi kérdés ekképpen való megoldása, nyilván nem pontos részletekbe menően. 1943-ban a Kállay kormány béketapogatózásainak alkalmával készült angol külügyminiszteri jelentésben Magyarország javára írták, hogy hazánk csapást mért a magyarországi német kisebbségre azáltal, hogy az SS-be önként jelentkezőket megfosztotta magyar állampolgárságától, így azok Németországhoz kerültek.⁸¹⁵ A szudétanémetek és a sziléziai németek kitelepítése viszont már ekkor konkrétan is felmerült, és mind a szovjet, mind az angol fél támogatását élvezte. Ebben a kontextusban világosan látszik, hogy a háború utáni német kitelepítés független volt attól, hogy egy győztes vagy egy vesztes állam területéről történik. Egy szempont volt: a bosszú. A világháború legnagyobb anyagi és emberi veszteségei a Szovjetuniót érték és ugyancsak 1943-tól körvonalazódott, az 1944. októberi százalékegyezmény pedig konkretizálta, hogy ez a térség szovjet érdekszférába fog kerülni.

⁸¹⁴ A következő alfejezet bővebb változata már megjelent: MARCHUT Réka: *Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések*. In: *Visszatekintés a 19-20. századra – Tanulmányok*. Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2011. 190–203.

⁸¹⁵ A brit külügyminisztérium Közép-Európa osztálya vezetőjének feljegyzése a Magyarországgal szembeni brit politika alapelveiről (London, 1943. szeptember 22.) – Lásd: JUHÁSZ 1978. 245–248. és *Sub clausula 1920–1947*. Szerk.: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor. Budapest, Közlöny Kiadó, 2008. (továbbiakban: *Sub clausula...* 2008.) 92.sz. irat 921–923.

Németország volt az ellenség és a külföldi németiség épp saját anyországa népcsoport-politikájának lett az áldozata.

Magyarországon a hazai németiség megítélését döntően befolyásolt/ja a függetlenségi-kuruc történetpolitikai gondolkodás. Ez a vonal a második világháborút követően még inkább megerősödött, ugyanis az ország veszteségei még Trianonnál is súlyosabbak voltak. Ehhez társult a hazánkat felszabadító-megszálló Szovjetunió hatalmas bosszúszomja, mely a németeknek sem Magyarországon sem másutt nem kegyelmezett. 1944 nyarán Bethlen István ekként látta a magyarországi németiség háború utáni sorsát: „*a megszálló német csapatok, a Gestapo idővel tőlünk eltávoznak és eltűnnek, de a hazai németiség itt marad közöttünk és a történetek után, mint tövist fogjuk érezni testünkben*”.⁸¹⁶ 1944 őszén már a szovjet csapatok erőteljes előretörésével azonban a németiség háború utáni sorsa is körvonalazódni látszott: 1944. november 28-án a Kisgazdapárt politikai nagygyűlésén Pécsent Nagy Ferenc elsőként vetette fel a németek kitelepítésének szükségét.⁸¹⁷

A kérdés azonban csak 1945 tavaszán a német csapatok országból való kiszorítása után került előtérbe. A pártok elsősorban a sajtóban követelték a német kérdés radikális megoldását, a kitelepítést. Az első sajtó-megnyilvánulásokkal egyidőben a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztálya már figyelmeztetett arra, hogy tiltsák meg az effajta sajtóközléseket, mert ezek külpolitikailag igen károsak lehetnek. „*Egy országban élő nemzetiség kitelepítésének kérdése sohasem lehet a szállásadó által egyedül megoldható kérdés. Az egyoldalú kitelepítést, vagy pláne népességcserét, aminek lehetősége magyar-német viszonylatban is fennáll, sőt az szükségszerű is, csak az érdekelt két állam konszenzusával, sőt a német kitelepítés kérdése jelenleg csak a győztes nagyhatalmak előzetes hozzájárulásával képzelhető el. Lehetséges, hogy a németeknek a Kárpát –Duna medencéjéből leendő eltávolítása a győztes nagyhatalmaknak is politikai programja. Jó lenne tehát, ha az ilyen magyar kezdeményezés előzetesen legalább is megtudná a nagyhatalmak vonatkozó szándékát és bevárná azok kezdeményezését, vagy legalább is ebben az igen nagy horderejű kérdésben magyar részről megkísérelnék a Duna-medencei érdekelt államokkal egyetértőleg közösen lépjenek fel hasonló kéréssel a nagyhatalmaknál.*”⁸¹⁸ A szakirodalom

⁸¹⁶ Bethlen István emlékirata. 1944. Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988. 147.

⁸¹⁷ *Ki kell telepíteni a hazai svábságot.* Kis Újság, 1945. április 18.. 3. Lásd FÖGLEIN Gizella: *A magyarországi németek kitelepítése a sajtó tükrében – Gondolatok egy könyv kapcsán -*. In: *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján.* Bp., Országos Német Önkormányzat, 1996. 154.

⁸¹⁸ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-1-n 1.d. 530/1945. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai

szerint a magyar kormány a május 14-i pártközi értekezlet után fordult a nagyhatalmakhoz a németek kitelepítésének kérésével, azonban egy július 9-i brit jelentés szerint Gyöngyösi János külügyminiszter már május 12-én érdeklődött a Gascoigne-nál,⁸¹⁹ hogy kormánya miként vélekedne 200 000 sváb kitelepítéséről. Ekkor a brit kormány még nem nyilatkozott. Ugyanezzel Gyöngyösi megkereste az amerikai Arthur Schoenfeldet is, aki azt mondta Gyöngyösinek, hogy bár nem ismeri az amerikai kormány álláspontját, de az tömeges kitelepítéshez biztosan nem járul hozzá, csak azok megbüntetéséhez, akik háborús bűnt követtek el.⁸²⁰ A magyarországi németek kitelepítésének ügye a május 14-i pártközi értekezleten került napirendre. Gyöngyösi kifejtette, hogy mindenképpen szükséges tudni azt, hogy a nagyhatalmak a németek felelősségének kérdését mint nemzetközi kérdést tekintik-e vagy az egyes államok belügyének. Gyöngyösi a nagyhatalmak állásfoglalásától a magyar kormány felelősségének áthárítását remélte. A pártok képviselői egyetértettek abban, hogy a kitelepítésnél az egyéni felelősségre vonást kell alkalmazni, a németiséget viszont kollektíven akarták büntetni az ország különböző részeibe való széttelepítéssel.

Az értekezletet követően a Szabad Szóban Borsody István történész és publicista cikket írt „*A sváb kitelepítés nemzetközi szempontjai*” címmel, melyben azt írta, hogy a németek kitelepítése belpolitikailag már elhatározott dolog, már csak az a vita tárgya, hogy az a németek milyen kategóriájára vonatkozzon. „*Feltétlenül tanácsos lenne – írta Borsody -, hogy a magyarországi svábság kitelepítését nem is mint kizárólag magyar, hanem mint általános nemzetközi ügyet kezeljék.*”⁸²¹ Borsody a magyarországi németek kitelepítésének kérdését reálisan látta, belehelyezte azon nemzetközi erőterbe – kelet-közép európai államok német ügyének globális rendezése a nagyhatalmi erőviszonyok, érdekszférák mentén -, amelybe - ezt követően - a potsdami konferencia során került.

Az értekezlet után Gyöngyösi János külügyminiszter szóban, majd írásban is felvetette a kitelepítés ügyét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság előtt, és 200 000 – 300 000 német

⁸¹⁹ Gascoigne, Sir Alvary Douglas Frederick (1893-1970): brit diplomata Budapesten 1945-46-ban

⁸²⁰ *Dokumente zur Deutschlandpolitik*. II. sorozat 1. kötet/1-3. kötet. *Die Konferenz von Potsdam*. Bearb: Gisela Biewer. Frankfurt am Main, Bundesminister des Innern. 1992. (továbbiakban: *Dokumente zur Deutschlandpolitik* 1992.) 983-993.

⁸²¹ BORSODY István: *A sváb kitelepítés nemzetközi szempontjai*. In: Szabad Szó, 1945. május 17. 1. – Borsody István az Új Látóhatárban cikket publikált *Potsdam és a magyarországi németek kitelepítése* címmel (Új Látóhatár, 1981. XXXII. Évf. 1. sz. 103-106.). E két írást egymással összevetvén elmondhatjuk, hogy Borsody nagyon következetes álláspontot képviselt e kérdésben (kollektív felelősségre vonás elutasítása, a kitelepítés elsősorban külpolitikai ügy, valamint a Szovjetunió meghatározó szerepe). A magyar történészek között elsőként írta az le, hogy Magyarország a cseh Eduard Benes közbenjárására került a németeket kitelepítendő országok közé; azt viszont tévesen látja, hogy tekintet nélkül a magyar kormány megkeresésére. – Borsody 1945-ös cikke kapcsán éles vita zajlott Koncz Lajos és Johann Till között a Beszélő 2002-es őszi számaiban.

személy kitelepítését kérte Németország szovjet megszállási övezetébe.⁸²² Május 24-én Gascoigne azt jelentette, hogy egyezően a szovjet kívánsággal a magyar kormány az 540 000 svájból 340 000-t akar kitelepíteni olyan gyorsan, amint az lehetséges. A brit kormány ezzel kapcsolatban azt az álláspontját juttatta kifejezésre, hogy a németek kitelepítése Magyarországról kevésbé sürgető, mint Lengyelországból és Csehszlovákiából. Gascoigne június 14-én egy sürgönyben azt jelentette, hogy bár lettek volna a magyar kormányban olyanok, akik a teljes németiséget kitelepítették volna, mégis úgy áll a dolog, hogy csak a fasiszta németeket akarják kitelepíteni.⁸²³

Gyöngyösi az Egyesült Államok budapesti politikai missziójának vezetőjétől megkapta azt az emlékiratot, melyet az amerikai kormány fogalmazott meg a Csehszlovákiából kitelepítendő németek kérdésében.⁸²⁴ Ebben az amerikaiak azt az álláspontot juttatták kifejezésre, hogy egy népcsoport áttelepítését csak nemzetközi egyezmények határozata alapján lehet végrehajtani, és helytelenítik a kollektív felelősségre vonás alapján történő kitelepítéseket. A magyar kormány az emlékiratra küldött válaszigjegyzékében állást foglalt a szlovákiai magyarok kollektív üldözése ellen, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy szigorúan meg kell büntetni a háborús bűnösöket.

Ezek után július 9-én Gyöngyösi tárgyalt Puskin követtel, aki azt mondta, hogy a németek kitelepítése nehéz feladat, mert Németország nehéz gazdasági és népességi helyzetben van. Gyöngyösit meglepte a visszakozó szovjet álláspont, mert – mint mondotta – az ellentétben állt azzal az addigi szovjet sugalmazással.⁸²⁵ Kertész István, a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának akkori vezetője, az 1953-ban írott emlékiratában⁸²⁶ is utalt egy erőteljes szovjet nyomásra 1945 első hónapjaiban (valószínűleg erre utalt a magyar kormány a britekkel folytatott megbeszéléseken – mint már fentebb említettük), de a potsdami konferenciát követő forrásokban nem hivatkoztak erre, holott ha lett volna kényszer, akkor az a magyar kormánynak bizonyosan hivatkozási alapja lett volna. A Kertész által említett szovjet nyomás minden bizonnyal a német származásúak deportálására utalt, ugyanis a szovjet hatóságok kifogásolták, hogy a magyar kormány

⁸²² MOL XIX-J-1-j Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II/28. – Közli: BALOGH 1982. 85.

⁸²³ *Dokumente zur Deutschlandpolitik* 1991. 983-993.

⁸²⁴ MOL XIX-J-1-n Külügyminisztérium Gyöngyösi János irathagyatéka

⁸²⁵ MOL XIX-J-1-j SZU Tük. 1945 – IV-100.2 – Közli: BARÁTH – CSEH 1996. 86., valamint *Dálnoki Miklós kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23 – 1945. november 15.* B. kötet, Budapest, MOL, 1997. (továbbiakban: Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1997.) 58–74.

⁸²⁶ KERTÉSZ István: *Die Vertreibung der deutschen aus Ungarn. Eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie.* Südost-Stimmen III. (1953). 5.sz. (továbbiakban: KERTÉSZ 1953.)8.

akadályozta őket „munkájukban”. Ha kényszer, nyomás nem is, sugalmazás azonban valószínűsíthetően lehetett, mert számos más olyan forrásunk van, ami erre enged következtetni.⁸²⁷ A már említett július 9-i brit jelentésben az áll, hogy a szovjet kormány álláspontja az, hogy lehetőleg minél szélesebb körű kitelepítést kell végrehajtani. Harrison, Geoffrey Wedgwood, a brit külügyminisztérium német osztályának munkatársa pedig azt írta egyik feljegyzésében, hogy a Szovjetunió történelmi küldetését lát a németek kitelepítésében. Az angolszász álláspont – írta Harrison – teljesen eltér ettől, „*azonban be kell látnunk, hogy nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezt megakadályozhassuk. A legtöbb, amit tehetünk az az, hogy megpróbáljuk biztosítani, hogy az (áttelepítés – M.R.) szervezett és humánus módon történjen, amint az lehetséges, és úgy, hogy a németországi megszálló hatóságoknak ne jelentsen elviselhetetlen megterhelést.*”⁸²⁸ Harrison álláspontját támasztják alá többek között Veiter, Theodor és Zayas, Alfred-Maurice történészek is. Veiter szerint a Szovjetunióknak érdeke volt a németek kitelepítése, hogy az általa megszállt területeken egy cordon sanitaire-t hozzon létre.⁸²⁹ Zayas is ezt erősíti meg a munkáiban.⁸³⁰

A nagyhatalmak állásfoglalásai egyértelművé tették: a németek kitelepítéséről csak ők dönthetnek. Aztán Potsdamban valóban együtt tárgyalták a csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi németek kérdését. A németek kitelepítését a kilencedik ülésen vetette fel Winston Churchill. A csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi németek ügye természetesen eltérő hangsúlyt kapott. A tárgyalások fő csapását Csehszlovákia és Lengyelország jelentették, Magyarországot csak úgymond a végén hozzávették a másik két államhoz, „*ahol az ügy nyilvánvalóan kevésbé sürgető*”.⁸³¹ A konferencia jegyzőkönyve szerint a magyarországi németek kitelepítését egyértelműen a magyar kormány kérésére tárgyalták. Németországban a Csehszlovákiából és Lengyelországból jövő menekültek, kitelepítettek már addig is nehéz helyzetet teremtettek, főként ellátási gondok miatt, tehát az angolszászok nem voltak érdekeltek abban, hogy Magyarországot kényszerítsék kitelepítésre. Churchill az említett kilencedik ülésen mondta, hogy „*most az a helyzet, hogy a lengyeleknek van élelmiszerük és tüzelőanyaguk, nekünk pedig csak népességünk van, s ennek a*

⁸²⁷ 1945. július 9. brit jelentés – In: *Dokumente zur Deutschlandpolitik ...* 1991. 983–993.

⁸²⁸ i.m. 1003-1004. Az idézet a szerző fordítása német nyelvből.

⁸²⁹ VEITER, Theodor: *Potsdamer Abkommen und Vertreibung*. In: *Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage*. II. Teil: Berliner Deklaration und Sonderfragen. Szerk.: MEISSNER, Boris –VEITER, Theodor. Bécs, Wilhelm Braumüller Universitätsbuchhandlung GES.M.B.H., 1987. 55–76.

⁸³⁰ ZAYAS, Alfred-Maurice de: *Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*. 2. kiadás, Stuttgart – Berlin – Köln-Mainz, W. Kohlhammer GmbH Kiadó, 1987. (továbbiakban: ZAYAS 1987.), valamint ZAYAS, Alfred – Maurice, de: *Nemesis at Potsdam. The Expulsion of the Germans from the East*. 3. kiadás, London, University of Nebraska Press, 1989. (1977, 1979) (továbbiakban: ZAYAS 1989.)

⁸³¹ *Dokumente zur Deutschlandpolitik* 1992. 979-982.

*népességnek az ellátása súlyos terheteket ró ránk.*⁸³² A szovjet delegáció jegyzőkönyve szerint Sir Alexander Cadogan, brit külügyi államtitkár ekként nyilatkozott a magyarországi németek ügyében: *„Van még egy csekély jelentőségű kérdés: egy bizonyos számú német áttelepítésének kérdése Magyarországról. Megértem, hogy a magyar kormány a náluk élő németek egy bizonyos számát át kívánja telepíteni Németországba.*”⁸³³ Tehát elismerte a magyar kérés jogosságát, de maguk nem erőltették.

Július 28-án immár az amerikai küldöttség vetette fel a csehszlovákiai németek kitelepítésének ügyét. Az angol küldöttség jelezte, hogy nem csak a csehszlovákiai németek áttelepítéséről van szó, hanem a nyugat-lengyelországi és magyarországi németek áttelepítéséről is. A szovjet küldöttség azt javasolta: adják át a kérdést előkészítésre egy bizottságnak, s a három miniszter majd ez alapján tárgyaljon. Ennek a javaslatnak megfelelően bizottság alakult, melyben az USA-t Kennan, Nagy-Britanniát Harrison, Szovjetuniót pedig Szobolev és Szemjonov képviselték.

Július 31-én Attlee miniszterelnökkel és Bevin külügyminiszterrel tartották a 3. stábkonferenciát. Ennek 6. napirendi pontja volt a kitelepítés. Megegyeztek, hogy a délutáni külügyminiszteri ülésen megpróbálják a szovjetekkel elfogadtatni az angol javaslatot. A dokumentum németek kitelepítéséről szóló részét tehát az angolszászok szövegezték, és azt akarták elfogadtatni a szovjetekkel. A szovjetek először visszakoztak az angol javaslattól, az ugyanis kitelepítési moratóriumot rendelt el mindaddig, amíg a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács a helyzetet nem vizsgálja meg. Molotov arra hívta fel a figyelmet, hogy a dokumentumot az érintett kormányok könnyen félreérthetik, ezért azt nyilatkozta, hogy ezt a kérdést nem lehet az érintett kormányok nélkül eldönteni. Sztálin ugyancsak fenntartását fogalmazta meg a javaslattal szemben, mert szerinte az nem betartható. Az angolszászok viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a kitelepítéseket mindaddig le kell állítani, amíg, az Ellenőrző Tanács azt meg nem tárgyalja.⁸³⁴ A javaslatot hosszas vita után ugyanezen nap elfogadták. Harrison másnap így írt a Foreign Office-nak a tárgyalásról: *„A tárgyalások nem voltak egyszerűek – a tárgyalások az oroszokkal soha nem egyszerűek.*”⁸³⁵ Beszámolt továbbá arról, hogy Sobolev a németek kiutasítását Csehszlovákiából és Lengyelországból történelmi misszióknak nevezte, amit a Szovjetunió semmi esetre sem akar megakadályozni. Cannon és

⁸³² *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény.* Szerk.: SZANAKOJEV, S. P. – CIBULEVSZKIJ, B. L. Ford.: ZALAI Ervin. Budapest, Kossuth. Kiadó, 1969. 324.

⁸³³ *Dokumente zur Deutschlandpolitik 1992.* 1729.

⁸³⁴ i.m. 1948-1992.

⁸³⁵ Public Record Office London FO 371/46811 – Közli: ZAYAS 1987. 126-127.

Harrison ezt visszautasították, és elmondták, hogy mivel nem tudják megakadályozni a tömeges kitelepítéseket, ezért gondoskodni szeretnének a lehetőleg szervezett és emberséges végrehajtásról.

A potsdami határozatok XIII. cikkelyének bevezető mondata ekképpen szól: „A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, **elismeri**, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt **német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba**” (*kiemelés tőlem – M.R.*). Érdekes a mondatot szövegszerűen is elemezni, ehhez nézzük meg az angol, német, francia és orosz szöveget is.

„The Three Governments [of the Soviet Union, the United States and Great Britain], having considered the question in all its aspects, **recognize** that the **transfer** to Germany of **German populations, or elements thereof**, remaining in Poland, Czechoslovakia and Hungary, **will have to be undertaken.**” (*kiemelés tőlem – M.R.*)

„Die drei Regierungen haben die Frage unter allen Gesichtspunkten beraten und **erkennen an**, daß die **Überführung** der **deutschen Bevölkerung oder Bestandteile derselben**, die in Polen, Tschechoslowakei und Ungarn zurückgeblieben sind, nach Deutschland **durchgeführt werden muß.**” (*kiemelés tőlem – M.R.*)

„Les trois Gouvernements, après avoir examiné la question sous tous ses aspects, **reconnaissent** qu'il y **aura lieu de** procéder au **transfert** en **Allemagne des populations allemandes restant** en Pologne, en Tchecoslovaquie et en Hongrie.”⁸³⁶ (*kiemelés tőlem – M.R.*)

„Три Правительства, рассмотрев вопрос во всех аспектах, **признают**, что **должно быть предпринято перемещение** в Германию немецкого населения или части его, оставшегося в Польше, Чехословакии и Венгрии.”⁸³⁷ (*kiemelés tőlem – M.R.*)

Azért fontos, hogy lássuk mind a négy szöveget, mert azokból érzékelhető a határozatnak a kényszerű vagy megengedő volta. A magyar nyelv „kell” szava alkalmazandó mind a külső, mind a belső kényszerre. Németben a külső kényszerre, a parancsra, utasításra a *sollen* segédigét használják, míg a belső szükségszerűségre a *müssen-t*, ami ebben a német mondatban is szerepel. Az angol nyelvtani formulával tudja ezt a két jelentéstartalmat megkülönböztetni egymástól. Amennyiben a „to be” után sima főnévi igenév áll, akkor kötelezettségről van szó, amennyiben viszont – és itt ezt láthatjuk – a „to be” után szenvedő főnévi igenév áll, akkor lehetőségéről van szó. A francia szövegben az "aura lieu de" ige azt

⁸³⁶ A francia szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kovács Nórának.

⁸³⁷ Az orosz szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Siklósné Kosztricz Annának.

jelenti, hogy szükségszerű. Az orosz szövegben a „должно быть предпринято перемещение” azt jelenti, hogy „áttelepítést kell fogatosítani”, a „должно” kényszert jelent. Az eredeti angol szöveg hivatalos orosz fordítása tehát eltér a többi szövegtől, ezzel is kifejezve, hogy természetesen Potsdamban is eltérő érdekek ütköztek.

Ugyancsak óvatosságra int az „elismeri, recognize, anerkennen, reconnaitent, признают” szó. Tehát ha valaminek a szükségét elismerjük, az még nem jelent kötelezettséget. Erre a korabeli magyar jogászok is felhívták a figyelmet, csak már későn, 1946 februárjában, amikor Ries István igazságügyi miniszter jogi szakvéleményt kért az állampolgárság rendezése kérdésében a kötendő békeszerződésben: „*A berlini jegyzőkönyv XIII. fejezetének angolul is idézett részében előforduló „elismeri” (recognize) fordulat használata mindenestre óvatosságra int.*”⁸³⁸

Ezt a mondatot egy másik szempontból is meg kell vizsgálni, történetesen abból, hogy kötelez-e kollektív büntetésre vagy sem. Mindegyik szövegből egyértelmű, hogy a kollektív elbírálást ugyan nem írja elő, de mind az egyéni, mind a kollektív elbírálásra lehetőséget ad. Ez a határozat nyilván azért született meg ebben a formában, mert a nagyhatalmak között sem volt egyetértés ebben a kérdésben, a szovjet és az angolszász álláspont között nagy volt a feszültség – amint azt már fentebb jeleztük.

Továbbá érdemes megfigyelni azt is, hogy az egyes szövegek milyen fogalmat használnak a kitelepítésre. A magyar szövegekben kitelepítés, áttelepítés szerepel, az angol és francia transfer magyar megfelelője az elszállítás, a német Überführung átszállítást jelent, az orosz szövegben is átszállításról van szó. Csehszlovák szövegben az odsun használatos, ami ugyancsak elszállítását jelent. A többi nyelvben a szóhasználat tehát nálunknál sokkal semlegesebb jelentéstartalmú. Ennek vélhetően az lehet az oka, hogy már jóval a potsdami határozat előtt is nálunk a németek kitelepítését szorgalmazták, tehát a határozat szövegében is ezt volt célszerű használni, már csak azért is, hogy a közvélemény számára világos legyen, hogy miről szól az egyezmény. Egy más szóhasználat zavart kelthetett volna.

A háromhatalmi egyezmény értelmezésében a kényszer vagy lehetőség értelmezése kétrétű volt Magyarországon. Az egyik kérdés az volt, hogy a kitelepítés a potsdami határozatok végrehajtása-e, vagy a magyar kormány kérésének nagyhatalmi engedéllyel végbemenő akciója? A másik kérdés pedig, hogy a határozat kényszerít-e a kollektív megítélésre? Mindkét kérdésre adott válasz döntő fontosságú volt mind belpolitikailag, mind

⁸³⁸ MOL XIX-A-1-n 6.d. 2777/1946. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai

külpolitikailag. A határozat interpretációja szempontjából az 1945-1948 közötti időszakot három periódusra oszthatjuk:

1. 1945. augusztus – 1945. december (Potsdam – kitelepítési rendelet) – dilemmák időszaka, az álláspontok ütköznek
2. 1946. január – 1946. augusztus (kitelepítés végrehajtásának megindulása – 1946. augusztus 22. amerikai-magyar megállapodás) – nagyhatalmi figyelmeztetés időszaka
3. 1946. szeptember – 1948. június – Potsdam, mint hivatkozási alap a kitelepítés folytatására

Az egyezmény kényszerítő vagy megengedő jellegének értelmezése csupán Magyarországnak okozott problémát. Csehszlovákiában és Lengyelországban ez nem képezte diskurzus tárgyát, ugyanis mindkét országban a németek kitelepítése már jóval a potsdami konferencia előtt megkezdődött – amint ezt már említettük. Mindkét ország a nyertes államok szerepében ítélkezhetett, míg Magyarország, mint vesztes állam, mely fegyverszüneti státuszban volt, csak a nagyhatalmak beleegyezésével cselekedhetett. Lényeges kitétele volt az egyezménynek, hogy míg Csehszlovákiában és Lengyelországban az illető kormányokra bízták a kitelepítést, addig Magyarországon a SZEB-re. A SZEB-et az 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény hívta életre és a kétpólusú világrend kialakításának szellemében biztosította a szovjet hegemoniát azáltal, hogy az elnöke csak szovjet lehetett, így fontos politikai kérdésekben az ő szavuk volt a döntő. Ezért alakulhatott ki az a helyzet, hogy a potsdami felhatalmazás után a SZEB nem a külügyminiszterrel tárgyalt – holott a kérdés nemzetközi jellege miatt ő lett volna illetékes -, hanem a belügyminiszterrel Erdei Ferencsel.

A prágai rádió a potsdami közleményekkel kapcsolatban megállapította, hogy a három hatalom ítélete a csehszlovákiai németek átköltöztetéséről a csehszlovák politikának hangos győzelme.⁸³⁹ Magyar részről ilyen megnyilvánulás nem volt. A legradikálisabb közleményt a potsdami határozatok pozitív jellegéről Kovács Imre parasztpárti politikus adta ki. „*Gyönyörű elégtétel*” címmel, ebből az idézet: „*Potsdamban, a Szövetséges nagyhatalmak vezető államférfiainak konferenciáján úgy döntöttek, hogy a magyarországi németeket visszatelepítik hazájukba, Németországba. Többé e kérdést nem lehet politikailag kategorizálni. Most már nem arról van szó, hogy csak a volksbundista, fasiszta németeket telepítik ki az országból, a potsdami határozat értelmében az összes németeket, tekintet nélkül arra, hogy milyen politikai nézetet vallanak, hűek voltak-e avagy sem, követték-e Hitlert vagy megpróbáltak ellentállni a*

⁸³⁹ MOL KÜM Békeelőkészítő Osztály mikrofilm 12523 Potsdami konferencia 23.

*Harmadik Birodalom csábításának. (...) A Nemzeti Parasztpárt gyönyörű elégtételt kapott. Íme, a sorsdöntő kérdésben is helyes volt az állásfoglalása. Ebből is láthatja a magyar nép, hogy az érdekeit a legteljesebben védi, szolgálja, bízson tehát a Nemzeti Parasztpártban, mert sohasem fog letérni a történelmi magyar politika útjáról.*⁸⁴⁰ Alapvető különbség van a csehszlovák és a parasztpárti közlemény között: míg előbbi kormánya saját sikerének könyvelte el a potsdami határozatot, addig Kovács Imre csupán arra utal, hogy pártjának az álláspontja megegyezik a nagyhatalmakéval, és ebből kifolyólag az ő pártja mutatja a helyes utat. Ezt fontos együttlátni azzal, hogy az őszi választások előtt állt Magyarország, és ez a gondolatmenet a parasztpárt kampányának egyik ütős érve volt.

A kommunista párti sajtóorgánium a Szabad Nép is az egyezmény kötelező jellegére utalt, és örömmel hangsúlyozta, hogy érvényt kell szerezni a nagyhatalmi döntésnek. Nem csupán a – korabeli szóhasználattal élve - „*volksbundista sváboktól*” akartak megszabadulni, hanem kollektíve a sváboktól.⁸⁴¹ A szociáldemokrata Népszavában is azt olvashatjuk, hogy a potsdami határozat kötelezi az érintett országokat a területén élő németek kitelepítésére,⁸⁴² ugyanakkor egy másik cikkben azt is megjegyzik, hogy a potsdami záróközlemény megkönnyíti a magyar kormány munkáját, és „*Mindent összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a magyar nemzet, az új magyar demokrácia mélységes örömmel üdvözölheti a potsdami értekezlet történelmi jelentőségű döntéseit. A hála érzésével fordulunk valamennyien a világ békéjének, a demokratikus haladásnak, az emberi jognak és szabadságnak nagy és bölcs előharcosai: Sztálin, Truman és Attlee felé.*”⁸⁴³ A Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt nem foglalt állást augusztusban a háromhatalmi döntéssel kapcsolatban.

Két nappal a potsdami határozat után a brit külügyminisztérium táviratot küldött a budapesti képviselőnek, melyben az állt, hogy a potsdami konferencián megegyeztek abban, hogy jóllehet a németek kitelepítését Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról végre kell hajtani, azonban a csehszlovák kormányt, a lengyel ideiglenes kormányt és a magyarországi SZEB-et meg kell kérni, hogy a további kiutasításokkal hagyjanak fel, amíg az érintett kormányok nem kapnak tájékoztatást a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácstól. Az egyezmény szövegét hivatalosan Edgcumbe tábornok fogja átadni.⁸⁴⁴ Kertész István már említett emlékiratából tudjuk, hogy a magyar külügyminisztérium a potsdami

⁸⁴⁰ KOVÁCS Imre: *Gyönyörű elégtétel!* Szabad Szó, 1945. augusztus 18. 1.

⁸⁴¹ *Ki a svábokkal Magyarországról!* Szabad Nép, 1945. augusztus 23. 3.

⁸⁴² SZILÁGYI Lilla: *Németek Magyarországon.* Népszava, 1945. augusztus 5. 3.

⁸⁴³ *A potsdami találkozó eredményei.* Népszava, 1945. augusztus 4. 1.

⁸⁴⁴ *Dokumente zur Deutschlandpolitik* 1992. 1012.

határozat szövegét csak jóval később kapta meg, azt nem tudjuk, hogy mikor.⁸⁴⁵ Annyi bizonyos, hogy az augusztus 13-i minisztertanácson a záróközlemény pontos szövege még nem volt ismert, nyilván ez jelentősen megnehezítette a határozat fogadtatását. Az első hivatalos értesülést a magyar kormány augusztus 9-én kapta Vorosilov marsalltól, a SZEB elnökének, Szviridov altábornagynak a közvetítésével.⁸⁴⁶ Ez is jelzésértékű, hogy az első értesülés szovjet részről érkezett, jelezte, hogy Magyarországon a szovjetek és nem az angolszászok diktálnak. Vorosilov közölte, hogy Magyarországról 400-450 000 németet kell kitelepíteni, és a magyar kormány 2-3 napon belül mutasson be munkatervet.⁸⁴⁷ Ugyanakkor azt is közölte, hogy magától értetődően a magyar kormány saját hatáskörében dönti el, hogy kit tekint kitelepítendőnek, viszont a szovjet kormány erélyes eljárásra szólított fel. Láthatjuk, hogy ez az utasítás igencsak kétértelmű volt, és azzal együtt, hogy a kormány nem ismerte a határozat pontos szövegét, érezhetjük a minisztertanácson hozott döntések súlyát. Míg a potsdami határozatot megelőzően Gyöngyösi volt a tárgyalófél, addig a határozat után a szovjetek kizárólag csak Erdeivel tárgyaltak a kitelepítés ügyében. Augusztus 10-én Erdei meg is írta a minisztertanácsi előterjesztést, melyben közölte: *„A potsdami értekezlet határozatainak megfelelően, közelebbről pedig Vorosilov marsall üzenete alapján gyorsabb és radikálisabb eljárásnak a lehetősége merült fel. Megnyílt a lehetősége annak, hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.”*⁸⁴⁸ Erdei tehát lehetőségről beszélt. Gyöngyösi részére a szakanyagot Kertész István készítette el. Kertész feljegyzésében óvatosságra intett. Arra hívta fel a figyelmet, hogy nem egyértelmű a nagyhatalmak állásfoglalása. Ha a döntés kollektív felelősségre vonásról szól, akkor azt a nagyhatalmak írásban közölnék, amire lehet szükség esetén hivatkozni.⁸⁴⁹ Kertész argumentációja nagyon hasonlít Gyöngyösi május 14-i pártközi értekezleten elhangzott érvelésére, tudniillik a felelősséget a magyar kormány nem vállalhatja. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a magyar kormány ne akarta volna a kitelepítést, csupán nem akarta a felelősséget viselni. Ezt fogalmazza meg Nagy Ferenc újjáépítési miniszter is: *„Régi kívánság, hogy a svábság és németiség ártalmas tömegétől minél előbb megszabaduljunk, örülök, hogy erre nemzetközileg*

⁸⁴⁵ KERTÉSZ 1953. 11.

⁸⁴⁶ MOL XIX-A-1-n 2.d. 970/1945. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai

⁸⁴⁷ U.o. Lásd még: TÓTH 1993. 21., ZINNER 2004. 62.

⁸⁴⁸ U.o.

⁸⁴⁹ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1945. augusztus 13. In: *Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei* 1997. 58-74.

is mód nyílik.”⁸⁵⁰ Rákosi Mátyás államminiszter, aki májusban még azt mondta, hogy nem lehet junktimba hozni a magyarországi németek kitelepítését a környező országokban élő magyar kisebbség sorsával, augusztusban a minisztertanácson már arra hívta fel a figyelmet, hogy el kell kerülni a junktimba hozást. Rajta kívül ezt már mindenki mondta májusban is, és megállapíthatjuk, hogy a junktim mindvégig minden magyar reálisan gondolkodó embernek nagy félelme volt, nem alaptalanul. A nagyhatalmak ugyan Potsdamban nem tárgyalták a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének lehetőségét, de a csehszlovák kormány Potsdam után arra hivatkozott, hogy a németeket Magyarországról való kitelepítése után lesz hely a felvidéki magyaroknak. Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter a következőt mondta Andrej Januerjevics Visinszkijnek: „A magyar kormány azt állítja, Magyarország technikailag képtelen helyet találni 200 000 csehszlovákiai magyar számára. Ezt az érvet mi érthetetlennek találjuk. (...) Magyarország a potsdami megállapodás szerint 400 000 németet telepíthet át Németországba anélkül, hogy jóvátételt fizetne birtokaikért.”⁸⁵¹ Visinszkij erre azt válaszolta. „Lesz-e elég hely 200 000 csehszlovákiai magyar számára Magyarországon, ha 500 000 embert kitelepítenek Németországba? Azt hiszem, lesz.”⁸⁵²

Az augusztus 13-i minisztertanács határozata az volt, hogy a magyar kormány saját akaratából tartja szükségesnek a németek kitelepítését. Kertész István viszont azt írta feljegyzésében, hogy a magyar kormány szovjet kívánságra végrehajtja a németek kitelepítését. A Vorosilov által közölt 400 – 450 000-es létszámot ukázként értelmezték. Érzékelhetjük, hogy a sajtó-megnyilvánulások és a minisztertanácsi felszólalások között jelentős különbség volt. Míg a sajtóban egyértelműen a potsdami határozat kötelező jellegét hangsúlyozták, addig a minisztertanácsi körben már közel sem volt annyira egyértelmű a megítélés. Ez nyilván összefüggött azzal is, hogy a magyar közvéleményt fel kellett készíteni a kitelepítésre. Kifelé nem lehetett azt sugallni, hogy a nagyhatalmak döntése nem egyértelmű az ország vezetői számára.

Augusztus 18-án Erdei belügyminiszter és Farkas Mihály államtitkár tanácskozást folytattak Szviridovval, aki sérelmezte, hogy a magyar kabinet Vorosilovnak tulajdonította a kitelepítés szükségességét, és igyekezett a magyar félre hárítani a felelősséget. Szviridov véleménye szerint a svábok kitelepítése magyar ügy, és hogyan és mennyiben hajtják végre, szintén Magyarország javát vagy kárát szolgálja. Véleménye szerint ki kell telepíteni mindazokat, akik magukat németnek vallották, tekintet nélkül arra, hogy milyen pártnak

⁸⁵⁰ U.o.

⁸⁵¹ BORSODY 1981. 104.

⁸⁵² U.o.

voltak vagy milyen pártnak tagjai ma. „Ennél a kérdésnél nem szabad könyörületet ismerni! Acélseprővel kell kisépérni őket!” – mondta Szviridov.⁸⁵³ Az altábornagy az erős kéz politikáját követelte Erdeitől és őt tette felelőssé a végrehajtásért, valamint érzékeltette Erdeivel, hogy a továbbiakban ő lesz a tárgyalópartnerük: „A svábok kitelepítése a belügyminiszter feladata és végeredményben a belügyminiszter sok kérdést nem oldhat meg úgy, hogy minden véleményt meghallgat, hanem igenis saját politikai vonalát kell következetesen követnie, tehát végeredményben a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus. Szviridov altábornagy megjegyzi még, hogy a sok tanácskozás sohasem vezet eredményre, mert minél tovább tanácskoznak valamilyen kérdésen, annál kevesebbet határoznak.”⁸⁵⁴ Az altábornagy biztosította továbbá Erdeit arról, hogy a németek kitelepítése nem fogja maga után vonni a felvidéki magyarok kitelepítését.

A közelgő választások miatt azonban átmenetileg háttérbe szorították a németek kitelepítésének ügyét. A következő jelentős állomás a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i határozata volt, amely a Magyarországról kitelepítendő személyek számát 500 000-ben határozta meg, akik Németország amerikai megszállási zónájába kerülnek. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a magyar politikusok és a magyar szakirodalom is határozatot, döntést említ, míg a német szakirodalomban terv, tervezet kifejezésről van szó. A kitelepítendő németek ilyen nagy száma azonban a kitelepítendőők felső számát jelölte, tehát a nagyhatalmak ezúttal sem foglaltak egyértelműen állást a kollektív felelősségre vonást illetően, annak lehetőségét ezúttal is nyitva hagyták. A Népszava már két nappal a határozat után beszámolt annak tartalmáról.⁸⁵⁵ Ugyanezen nap Csatár Imre a Szabad Népből a svábkérdés gyökeres megoldását követelte: „A szövetségesek potsdami értekezletének határozata alapján hazánkból a német kisebbséget ki kell telepíteni. A nagyhatalmak döntése tehát kötelezővé teszi számunkra ennek a kérdésnek gyökeres megoldását, amely különleges magyar szempontból nem tűrhet halasztást.”⁸⁵⁶

A SZEB november 30-án értesítette a magyar kormányt az NSZET döntéséről. Két nappal azelőtti SZEB ülésen Vorosilov úgy nyilatkozott, hogy a magyarok valószínűleg 500 000 németet fognak kitelepíteni. Az angolszász hatalmak képviselői Key és Edcumbe

⁸⁵³ MOL XIX-B-1-n 1945 -6 - 20290 – Közli: BARÁTH-CSEH 1996. 88-92.

⁸⁵⁴ U.o.

⁸⁵⁵ A Szövetséges Ellenőrzőtanács határozata: decemberben megkezdik az Ausztriából, Csehszlovákiából, Magyarországról és Lengyelországból kiutasított németek áttelepítését. Népszava, 1945. november 22. 1.

⁸⁵⁶ CSATÁR Imre: Gyökeres megoldást követelünk a sváb-kérdésben! Szabad Nép, 1945. november 22. 3.

tábornok egyáltalán nem tiltakoztak ez ellen.⁸⁵⁷ Gyöngyösi külügyminiszter november 30-án a nagyhatalmakhoz intézett jegyzékében hangsúlyozta, hogy Magyarországon az egyéni elbírálás elvét fogják alkalmazni és alig több mint 200 000 németet fognak kitelepíteni. A külügyminiszteri jegyzék leszögezte, hogy „*a demokratikus Magyarország kormányának meggyőződésével ellenkeznek a magyar állampolgároknak tisztán etnikai származási ok miatti kitelepítése. Úgy ezt, mint a kollektív büntetésnek minden fajtáját helyteleníti*”.⁸⁵⁸ A külügyminiszteri álláspontot azonban nem osztották egyöntetűen a magyar döntéshozók. December 10-én a SZEB ülésezett, és a kitelepítés gyakorlati teendőit vitatta meg. Másnap Vorosilov eljuttatta a magyar kormányhoz Key levelét, melyben 300 – 400 000-ben jelölte meg a kitelepítendőök számát.⁸⁵⁹ Ez nagyban eltért a néhány nappal azelőtt közöltektől, de akkor is problémás, ha konkrét számot jelölnek meg, miközben a kollektív felelősségre vonást elvileg elítélik. A magyar kormány részéről egyesek ezt úgy ítélték meg, hogy ez a szám az amerikai övezetbe kitelepítendőök számát jelöli, a többi német más megszállási övezetbe kerül. Nyilván sántított ez az elgondolás, mert a novemberi tervezet egyértelműen tartalmazta, hogy a magyarországi németek mind Németország amerikai megszállási övezetébe kerülnek. Az 1945. december 22-i kormányülésen a kollektív felelősségre vonást szorgalmazók álláspontja kerekedett felül, és így a kollektivitás alapján született meg a 12.330/1945. M.E. számú kitelepítési rendelet, melynek bevezetőjében azt olvashatjuk: „*A minisztérium a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. évi november hó 20-án kelt és a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről szóló határozat végrehajtásának tárgyában az 1945:XI. tc. 15. §-ában kapott felhatalmazás alapján a következőket rendeli:*”⁸⁶⁰ Ezzel a magyar kormány az NSZET döntésére hivatkozva hozta meg a rendeletet.

Az amerikai kormány rögtön a rendelet megjelenése után tiltakozott ez ellen. Ennek a tiltakozásnak Vorosilov is helyt adott, és utasították a kormányt, hogy változtassa meg a bevezetőt. Erre azonban nem került sor. 1946 augusztus 30-án viszont a magyar kormány kénytelen volt kiadni egy kormánynyilatkozatot, mely szerint: „*A potsdami egyezmény a magyar kormánynak lehetőséget adott arra, hogy a német lakosságot Németország területére telepítse. A magyar kormány – élni akarván ezzel a lehetőséggel – az érdekelt amerikai*

⁸⁵⁷ Jegyzőkönyv, 1945. november 28. – In: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947.* Szerk.: FEITL István, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. (továbbiakban: SZEB jegyzőkönyvei 2003.) 111-112.

⁸⁵⁸ MOL XIX-A-1-n 2. d. 970/1945. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai

⁸⁵⁹ Jegyzőkönyv, 1945. december 10. – SZEB jegyzőkönyvei 2003. 116-117.

⁸⁶⁰ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. Magyar Közlöny, I. (1945. december 29.) 211.sz.

katonai kormányzattal megegyezett, amelynek értelmében az áttelepítés rendezett és emberséges módon fog történni.”⁸⁶¹

Összegzésként elmondhatjuk: a magyar kormánynak azon szándéka, hogy a hazai németeket kitelepítse találkozott a nagyhatalmak akaratával, és a potsdami határozat meghozatala után a kérdés már „csak” az volt, hogy ki viselje a felelősséget. Láthattuk, hogy Potsdamban a nagyhatalmak képviselői mindig a magyar szándéokra, kérésre hivatkoztak, de nyilván különbséget kell tennünk az angolszász és a szovjet álláspontok között. Bár látszólag a szovjetek is a magyar kérésnek akartak eleget tenni, a valóságban sokkal inkább arról volt szó, hogy a magyarországi németek kitelepítése a Szovjetunió tervei között is szerepelt, nem csak a cordon sanitaire miatt, hanem azért is, mert a csehszlovák kormány ezt sugallta Moszkvának. A magyar kormánynak kínos lett volna nyíltan magára vállalni a kitelepítést, legfőképpen azért, mert az valóban precedensül szolgálhatott a csehszlovákiai magyarság sorsának. Az ország vezetői nem tehettek mást, mint hangsúlyozni a nagyhatalmi döntések kényszerítő jellegét. Ebbe az érvelésbe kellett kapaszkodniuk azért, hogy a határon túli magyarságot ne ítéljék meg kollektíven. Történelemszempontból mondhatjuk azt, hogy a potsdami határozat nem volt kötelező érvényű, de az adott szituációban mozgó magyar politikus ezt nem vállalhatta nyilvánosan.

A potsdami döntés úgy adott lehetőséget a németek kitelepítésére, hogy közben a nagyhatalmak állásfoglalásai mindvégig kétértelműek voltak.

IV.2. A kitelepítési rendelet és fogadtatása

*A már említett 12.330/1945 M.E. sz. rendelet szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alakalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.”*⁸⁶²

A kitelepítési rendeletnek nagy kül- és belpolitikai visszhangja volt. Az Egyesült Államok kormánya több ízben felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy a potsdami határozat és a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács nem kötelezte Magyarországot a kitelepítésre és helytelenítették a kollektív büntetést. Frank D. Merrill, amerikai tábornok

⁸⁶¹ Szabad Szó, 1946. augusztus 30.

⁸⁶² *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről.* Magyar Közlöny, I. (1945. december 29.) 211.sz.

felkereste Szalai Sándort az SZDP Külpolitikai és Nemzetiségi Osztályának vezetőjét, és szóban közölte kormánya aggályait a rendelettel kapcsolatban: „Az amerikai sajtó ma már tele van azzal a nemcsak amerikai hírirodák, hanem természetesen a szomszédállamok hírirodái által is kellőképp kiemelt ténnyel, hogy a magyar-sváb rendelet kollektív felelősségre vonást alkalmaz. Ugyanakkor (...) a prágai Reuter jelentés szerint a csehszlovákiai németek kiutasítását felfüggesztették, és az egész kiutasítási tervet átdolgozzák. A nehézségek, amelyek ebből az ügyből a magyar politika számára adódnak, szinte beláthatatlanok, nem beszélve arról, hogy az amerikai zóna sincs az ilyen tömegű németiség felvételére berendezkedve. Ők 230-250-270 000 németre gondoltak és nem többre.”⁸⁶³ Hozzá kell tenni, hogy elég álságos volt az amerikai kormány hozzáállása, mert ugyan a magyar kormányt tényleg nem kötelezték a kitelepítésre, ugyanakkor a potsdami egyezményben az engedélyt mégis megadták a kollektív elbírálásra is, és ugyanezt erősítette a novemberi NSZET döntés is. A felelősséget a nagyhatalmak is el akarták hárítani maguktól, és így utólagosan próbálták annak élet tompítani.

A rendeletet illetően az SZDP-nek és az FKGP-nak is aggályaik voltak, helytelenítették a kollektív felelősségre vonást. Az SZDP a rendeletervezet szinte „gettó jellegű” rendelkezéseit kifogásolta, ugyanakkor nagyon is tisztában volt azzal, hogy nem sok eredménnyel fog járni a tiltakozásuk.⁸⁶⁴ A szociáldemokraták javasolták továbbá, hogy ne rendeletet, hanem törvényt adjanak ki.⁸⁶⁵ Ennek igen praktikus oka volt, hiszen a Parlamentben a kollektív büntetést elvetők (kiszegza és szociáldemokrata képviselők együtt) voltak többségben. Ettől remélték, hogy egy más szempontú kitelepítési jogszabályt tudnak majd megalkotni. Ez azonban hiú ábránd maradt. A miniszterelnökségen tárcaközi bizottság alakult, hogy tompítsák a kollektivitás elvét, azonban mindez eredménytelen maradt, mert az 1946. január 4-én keltezett, de csak január 15-én megjelenő végrehajtási utasítás ezen nem változtatott, és a mentesítendőök körét 10%-ban állapította meg.⁸⁶⁶

A kitelepítés mikéntje ellen tiltakoztak magyar írók és művészek is. A Magyar Nemzet című kormánylapban cikk jelent meg, melyet 26 magyar író és művész írt alá – köztük olyanok is, akiket az ancien regime alatt üldöztek és bebörtönöztek baloldali érzelmeik

⁸⁶³ PIL 274.f. 10/35.ö.e. 53-54. MKP Külügyi Osztályának iratai

⁸⁶⁴ PIL 283.f. 10/264. ö.e. 3.

⁸⁶⁵ PIL 283.f. 10/264.ö.e. 7.

⁸⁶⁶ 70.010/1946. B.M. sz. rendelet a nemzeti kormánynak a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről az 1945. évi XI Törvénycikkben kapott felhatalmazás alapján kiadott 12330/1945.M.E. számú rendelet és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak ugyanezen tárgyban 1945. november hó 20. napján hozott határozata végrehajtásáról. Magyar Közlöny, II. (1946. január 15.) 1.sz.

miatt.⁸⁶⁷ Ebben a nyilatkozatban tiltakoztak a kitelepítettekkel való kemény bánásmód miatt, valamint az ellen, hogy minden vagyonuktól megfosztják őket. Kérték, hogy azok számára, akik nem vétettek Magyarország ellen, adjanak helyet az új demokráciában. A tiltakozás nagy feltűnést keltett Magyarországon és különösen a kommunista sajtóban volt nagy visszhangja.⁸⁶⁸

Az evangélikus egyház és a római katolikus egyház is tiltakozását fejezte ki.⁸⁶⁹ Kapi Béla evangélikus püspök már a rendelettervezettel kapcsolatban kifejtette aggályait Tildy Zoltánnak: „*A kollektív büntetést a hazai németiséggel kapcsolatosan is igazságtalannak tartjuk. Nemcsak természetesnek, hanem a magunk részéről is követelménynek tartjuk, hogy a nemzetárulás bűnében részesek bűnhődjenek s a cserbenhagyott haza földjét – amelytől lélekben már úgymint elszakadtak – minél rövidebb idő alatt hagyják el. Ellenben a hazai németek kitelepítésére vonatkozó rendelet gyakorlati alkalmazása súlyos kifogások alá eshet.*”⁸⁷⁰ Ezt követően felhívta a püspök a figyelmet néhány aggasztó körülményre: az emberi kapzsiság oda vezet, hogy sok németnek azért kell elhagynia házáat és hazáját, mert vagyonára valaki áhítozik; a feljelentési áradat visszaélésekre vezet. Ugyanakkor felemelte szavát az internálótáborokban sínylődő több ártatlan emberért is. Kérte erkölcsi rehabilitációjukat és vagyonuk visszaadását. Január 7-én ismét levélben fordult a kormányfőhöz. Az evangélikus püspök az igazság és méltányosság elvét kérte számon és utalt arra, hogy a rendelkezés végrehajtásánál pártpolitikai szempontokat vesznek figyelembe.⁸⁷¹

Mindszenty József katolikus egyházfő december 31-én írt levelet a miniszterelnöknek, melyben a német anyanyelvűek mentesítését és a kitelepítések téli hónapokra való felfüggesztését kérte.⁸⁷² Ezúttal levele nem maradt megválaszolatlan. Tildy válaszlevelében a

⁸⁶⁷ Bálint Imre, Baranyai Lipót (letartóztatták), Csathó Kálmán, Csécsy Imre, Dessewffy Gyula, Faragó László, Fenyő Miksa, Fischer József, Fodor József, Füst Milán, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Horváth Zoltán, Jendrassik György, Kassák Lajos, Kéthly Anna, Varannai Aurél (a háború alatt katonai fegyház és büntetőtábor foglya volt), Nagy Lajos, Parragi György (a Gestapo őrizetbe vette, és a mauthauseni koncentrációs táborba szállították), Pátzay Pál, Radnóti József, Sík Sándor, Supka Géza, Szőnyi István, Wesselényi Miklós, Zsolt Béla (zsidó származása miatt 1942-43-ban munkaszolgálatban volt Vácott, majd Ukrajnában, hazatérte után 1944-ben a nagyváradi gettó lakója lett, majd a Kasztner vonattal Bergen-Belsenbe került, és 1945-ben tért haza) – Magyar Nemzet, 1946. január 18. 1.

⁸⁶⁸ MOL XIX-A-1-n- 3.d. 200Z./1946 Miniszterelnökség iratai

⁸⁶⁹ Az evangélikus egyház tiltakozásairól bővebben lásd: TÓTH Ágnes: *Kitelepítések, egyházak, identitás. Az evangélikus egyház törekvései nem magyar anyanyelvű hívei védelmében 194–1948.* In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* Szerk.: BALOGH Margit. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008. 73–87.

⁸⁷⁰ MOL XIX-A-1-d Tildy Zoltán miniszterelnök iratai 5.f – 1945. december 15.

⁸⁷¹ Kapi Béla evangélikus püspök levele Tildy Zoltánhoz – 1946. január 7. MOL XIX-A-1-n 3.d.449/1946. Miniszterelnökség iratai

⁸⁷² Mindszenty József hercegprímás levele Tildy Zoltánhoz – 1945. december 31. MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 713/1946 – Lásd: TÓTH 1993. 110.

nagyhatalmi utasításra hivatkozva hátrította el a kitelepítések felfüggesztését, azonban megígérte, hogy a hercegprímás szempontjait a végrehajtásnál érvényesíteni fogják.⁸⁷³

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök szintén közbenjárt a németajkú hívek érdekében. Január 3-án elsőként Mindszentynek írt levelet, hogy forduljanak a SZEB-hez. Ő maga is küld az amerikai képviselőnek egy beadványt, de Mindszenty hatásosabb lenne – vélte a püspök.⁸⁷⁴ A püspök azonban megelőzte a hercegprímást és január 8-án levelet küldött a miniszterelnöknek⁸⁷⁵ és William Key altábornagynak. Shvoy Lajos arra hivatkozva írta meg memorandumát Key-nek, hogy a kitelepítési rendelet preambuluma szerint a magyar kormány az NSZET döntését hajtja végre; ezért kérte az ő segítségét a végrehajtás módjának igazságosabbá tételében.⁸⁷⁶ Beadványára válasz január 24-én érkezett, melyben az altábornagy visszautasította azt, miszerint a kitelepítést az NSZET terve alapján hajtánák végre, a felelősséget a magyar kormányra terhelte a kollektív felelősségre vonásért és Pilátus módjára mosta kezeit a végrehajtás módjáért.⁸⁷⁷

Mindszenty január 17-én intézett beadványt Key-hez és Edgcumbe-hoz hasonló tartalommal.⁸⁷⁸ Közben azonban január 8-án körlevélben értesítette a németajkú községek lelkipásztorait, hogy amennyiben az adott egyházközség nagyobb részét kitelepítik Németországba, akkor a lelkipásztor is kérheti a hercegprímás engedélyét a kitelepülésre, de természetesen erre senkit nem kötelez és nem is kívánja senkitől.⁸⁷⁹ Erről a későbbiekben még lesz szó.

Majd január 24-én Tildynek írt a hercegprímás. Argumentációja ekkor már egy másik síkra terelődött: a diplomáciai, külpolitikai aggályokra. *„Minthogy a szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítését a csehszlovák illetékes tényezők a magyarországi németek kitelepítésével juktimba kívánják hozni, azért alapos az a magyar aggodalom, hogy a magyarországi németek kitelepítését csehszlovák részről az oroszok felé azért szorgalmazzák, hogy ezáltal Magyarországon helyet csináljanak a Szlovákiából egyoldalúan kitelepítendő*

⁸⁷³ u.o. TÓTH 1993. 111.

⁸⁷⁴ SzfvPL – No. 7338 – 22/1946

⁸⁷⁵ MOL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 3.d. 306Z/1946 és SzfvPL – No.7338 – Shoy Lajos levele a miniszterelnökhöz a kitelepítési rendelet ellen – 1946. január 8.

⁸⁷⁶ SzfvPL – No. 7338 – 22/1946

⁸⁷⁷ SzfvPL – No. 7338 – 309/1946 – Tóth Ágnes 1993-as munkájában azt írta, hogy a püspök nem kapott válaszlevelet Key-től. (TÓTH 1993. 122.) Franz Walper azonban elsőként hozta nyilvánosságra, hogy született válaszlevél. Annak teljes szövegét közölte is. (WALPER 1996. 118-119.)

⁸⁷⁸ SzfvPL – No. 7338 – 204/1946

⁸⁷⁹ PLE 173/1946

magyarok részére.” - figyelmeztetett Mindszenty.⁸⁸⁰ Kérte a kormányfőt, hogy a magyar kormány szerezzen biztosítékot arra, hogy a németek kényszerű kitelepítését nem a felvidéki és más szomszédállamokbeli magyarság áttelepítése miatt rendelték el. Ha ezt a biztosítékot a magyar kormány nem kapná meg, akkor függeszték fel a kitelepítést. Tildy Zoltán válaszárol nem tudunk, azt viszont tudjuk, hogy a hercegprímás kérései nem realizálódtak.

Shvoy Lajos miután látta, hogy leveleik nem járnak eredménnyel, a maga eszközeivel próbálta a kitelepítés körülményeit elviselhetőbbé tenni. 1946. január 29-én a püspök kinevezte Hufnagel Ferenc solymári esperesplébánost a Németországba kitelepítendő hívek kitelepítési püspöki biztosává. Kérte, hogy szervezze meg a kitelepítés lelki gondozását és egyben felhatalmazta, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos minden kérdésben a püspök nevében a hatóságoknál eljárhasson. Ugyanígy kinevezte Folláth Ádámot is Bicskéről.⁸⁸¹

Ezen túlmenően, miután látta, hogy nem ért cél sem a kormánynál, sem az amerikai képviselőnél, közvetlenül a végrehajtó szervek felé fordult. Beadványt intézett Dinnyés Lajos, az FKGP Pestvármegyei Szervezetének elnökéhez és a vármegye főispánjához: „*A magyar nemzetiségű, de német anyanyelvű híveim megmentése érdekében a kormányhoz is, az amerikai misszióhoz is fordultam, de úgy látszik a kérdés elvi megváltoztatására ők nem hajlandók, de bizonyára megvan a módja a rendelet végrehajtásánál, hogy méltányossági és igazságossági szempontok érvényesüljenek. Ezért vagyok bátor elsősorban is általánosságban magyar nemzetiségű és német anyanyelvű híveimet, másodsorban egyházmegyém német községeinek derék lelkészeit Elnök Úr szíves figyelmébe és hathatós jóindulatába ajánlani.*”⁸⁸² A Dinnyéstől kapott válaszevlben az állt, hogy a párt eddig is mindent megtett az aktív párttagok mentesítésére. Továbbá a mentesítés megadása nem a főispánra, hanem a pártokra tartozik.⁸⁸³ Pongrácz Aladár főispán pedig szintén azzal takarózott, hogy: „*Sajnálattal kell megemlítenem, hogy a kitelepítést és az azzal kapcsolatos ügyeket illetően semmi néven nevezendő hatásköröm nincsen. Ugyanez az eset áll fenn az új telepések kijelölését illetően is. (...) Azt nem hinném, hogy az új telepések kijelölésénél felekezeti szempontokat vennének figyelembe.*”⁸⁸⁴ „⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ MOL XIX-A-1-d l.d. 425/1946 Tildy Zoltán miniszterelnök iratai – A levélre hivatkozik: TAMÁSKA Péter: *Mindszenty bíboros és a németek kitelepítése*. In: Regio II. (1991/3) 202 – 207. – Meg kell jegyeznünk: Mindszenty József 1946 januárjában még nem volt bíboros, 1946. február 21-én kreálta őt bíborossá XII.Pius - így a levél kapcsán ezen a címen még nem nevezhetjük.

⁸⁸¹ SzfvPL – No. 7338 – 267/1946

⁸⁸² SzfvPL – No. 7338 – 395/1946 és PML Főispáni iratok 477/1946 – Ez utóbbit közli: TÓTH 1993. 123.

⁸⁸³ SzfvPL – No. 7338 – 628/1946

⁸⁸⁴ Utalás arra, hogy Shvoy megemlítette, hogy tiszántúli reformátusokat telepítenek a falvakba.

⁸⁸⁵ SzfvPL – No. 7338 – 620/1946

Természetesen ezek csak kezdeti tiltakozások voltak, azonban nem vezettek eredményre, függetlenül attól, hogy a tiltakozó személye politikus, író, művész vagy egyházfő volt. A magyar kormánynak 1946 januárjában más fontos feladata is volt, nevezetesen az államforma kérdése. Tudjuk jól, hogy e tekintetben is Mindszenty szembement a kormánnyal, tehát borítékolható volt, hogy a németek kitelepítésének megváltoztatásában sem fog eredményeket elérni. A kormány mielőbb túl akart lenni a kitelepítés végrehajtásán, mindenféle motivációjuk ezt kívánta. A nagyhatalmak pedig azon túl, hogy a felelősséget el akarták hárítani maguktól a magyar kormány kitelepítési tervét elfogadták, a rendelet tartalmi része ellen nem volt kifogásuk.

IV.3. A kitelepítés végrehajtása

IV.3.1. Kitelepítés Budaörsről

Még 1945 decemberében, amikor a kitelepítés előkészítő munkái folytak, a magyar kormány azt tervezte, hogy a kitelepítendő németeket gyűjtőtáborokba gyűjtik, és onnan fogják kitelepíteni. Ezzel meg tudták volna gyorsítani a kitelepítés menetét. Országosan 22 gyűjtőtábort szándékoztak felállítani, melyeknek egyike Budaörs lett volna. Itt nyert volna elhelyezést 41 község kitelepítésre ítélt lakossága, összesen 44 144 fő, ami azt jelentette volna, hogy egy házra 19 fő jut.⁸⁸⁶ A táborok helyének kiválasztásánál egyedüli szempont a településen lakó német lakosok számaránya volt. Oda terveztek tábort, ahol a lakosság 70-90%-a német volt. Ez a kritérium a szakszerűség szempontjait hagyta figyelmen kívül, ugyanis nem számolt a település földrajzi elhelyezkedésével, a vasúti közlekedés adottságaival. Nyilván így jött szóba Zsámbék is, a Pest megyei másik gyűjtőtábor helye, ahol nincs vasúti közlekedés. Mindez azonban csak terv maradt, mert a kitelepítés gyakorlati végrehajtása már igen sürgető volt, így teljesen előkészületlenül kezdtek neki.

A telepítési terveknek megfelelően először a Budapest környéki németeket kezdték kitelepíteni. Ez számunkra annak ismeretében nem meglepő, hogy már egy 1945 áprilisában

⁸⁸⁶ Az alábbi 41 község német lakóit gyűjtötték volna Budaörsre: Budaörs, Törökbálint, Albertfalva, Budafok, Budatétény, Nagytétény, Bia, Torbágy, Diósd, Ercsi, Érd, Iklad, Ceglédbercel, Vecsés, Mátyásföld, Pestújhely, Rákoshegy, Rákosszentmihály, Sashalom, Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Márianosztra, Nagybörzsöny, Nagymaros, Zebegény, Berkenye, Kismaros, Szendehely, Csepel, Soroksár, Dunaharaszti, Ráckeve, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Tököl, Pestszenterzsébet), Zsámbékra 22 községből (Békásmegyer, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Pomáz, Visegrád, Üröm, Piliscsaba, Klotildliget, Budakeszi, Nagykovácsi, Perbál, Pesthidegkút, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Tinnye, Tök, Zsámbék, Budajenő, Telki. Összehasonlításképpen szeretném megemlíteni, hogy Pest megye másik gyűjtőtáborába Zsámbékon 38 384 személyt helyeztek volna el, ami azt jelentette volna, hogy az egy házra jutó átlagos lélekszám 46 fő lett volna. - PIL 274.f. 10/35.ö.e. 16. MKP Külügyi osztály iratai

készített tanulmány azt állapította meg, hogy a Duna melletti németiség legfigyelemreméltóbb eleme a Buda környéki németiség elsősorban vagyoni és kulturális helyzetük, valamint a magyarosodásra való kevés hajlandóságuk miatt.⁸⁸⁷ Továbbá a tanulmány szerint a Volksbund is itt folytatta legerőteljesebb agitációját, ezért ezt a területet minősítette az író a hazai németiség legfertőzöttebb gócpontjának.⁸⁸⁸

A német lakosság létszáma okán a környék legjelentősebb települése Budaörs volt, így nem meglepő, hogy itt kezdődött el a kitelepítés. Már a végrehajtási rendelet megjelenése előtt, 1946. január 13-án megjelent a karhatalom és lezárták a települést.⁸⁸⁹ Ez abból a szempontból érdekes, mivel a zárlatot elrendelő belügyminisztériumi rendelet hivatalosan csak január 28-án jelent meg.⁸⁹⁰ A kirendelt miniszteri biztosnak, Benczúr Józsefnek, aki a Pest megyei kitelepítés végrehajtásának irányítója volt, jogában állt azonban saját hatáskörben zárlatot elrendelni.

Budaörs lakossága azonban már január első napjaiban meg volt bolydulva, „*mint a méhek a felzavart kasban*” – írta Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplójában. Január 12-i naplóbejegyzésében olvashatjuk, hogy a Buda környéki német tudatú lelkészek a Gellért-hegyi Lourdes-i Barlangkápolnában (más néven: Sziklatemplom) bizalmas megbeszélést tartottak Pintér László kanonok vezetésével. A jelenlevők közül Luncz plébános⁸⁹¹ látogatást tett Budaörsön és beszámolt a látottakról: „*Az öregek sírdogálnak. Teljes szívükből ragaszkodnak szülőföldjükhöz és nem akarják elhinni, hogy csakugyan menniük kell. Gyakran látni őket a templomban és a temetőben. Majd megszakad a szívük. A fiatalabbak nem veszik annyira komolyan. Őket szinte valami könnyelműség szállta meg, ami féktelenül bizakodóvá teszi őket. Így akarják leplezni fájdalmaikat? A fiatalok szégyellik a könnyeket.*”⁸⁹²

Dr. Rupert Rezső ügyvéd, aki a PDP budapesti vezérkarához tartozott január 15-én levélben fordult Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, melyben szót emelt a magyarhű németek védelmében, és idézte Gulácsy György kisgazdapárti belügyi államtitkár nyilatkozatát: „*Én igenis általánosítok (...) a svábokat elintéztük, ezen változtatni nem lehet (...) a rendőrség*

⁸⁸⁷ MOL XIX-A-1-l Elnöki bizalmas l.d. 7/1945 - 1945. április 16.

⁸⁸⁸ u.o.

⁸⁸⁹ MOL XIX-B-1-r 21.d 28/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai, GRÓSZ 2007. 21.

⁸⁹⁰ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32. d. XXIII-e tétel 22/1945 – Zárlatot rendeltek el 14 község területére: Bia, Budakeszi, Budaörs, Nagykovácsi, Nagytétény, Perbál, Pesthidegkút, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Torbágy, Törökbálint és Zsámbék – Megjegyzendő, hogy Pilisszentivánról és Pilisvörösvárról egyáltalán nem volt kitelepítés, mégis zár alá vették ezeket a településeket is, illetve például Nagykovácsiból is csak 1946 májusában telepítették ki a németeket, mégis már januárban zárlatot rendeltek el. Ez ékesen bizonyítja a végrehajtás tervszerűtlenségét és előkészületlenségét.

⁸⁹¹ Sajnos nem sikerült őt beazonosítanunk.

⁸⁹² GRESZL 2003. 163. A megbeszélés körülményeiről többet most nem tudunk. További kutatást igényel.

megtette az összes előkészületeket a budaörsi svábok kitelepítésére.” A továbbiakban pedig Rupert ekképpen számolt be a budaörsi zárlatról: *„Éppen most jön a híre, hogy a végzetes munkát Budaörsön már meg is kezdték, a község már szinte ostromzár alá került, hogy onnan már senki se ki, se be, ha csak kivételes engedélyt nem kap és mint persze ilyenkor szokás, a dolog nem megy egynémely rekvirálások, ha nem is ökörsütés, legalább szerényebb effélék nélkül.*”⁸⁹³

A kitelepítést végző bizottság irodahelységének kiválasztásánál a Fő utca 16. szám alatt egy nyitott fészkerben löszert találtak, mely állítólag a helyi rendőrség tulajdonát képezte. Mivel a bizottság tartott attól, hogy a kitelepítés a németek körében elkeseredést, ellenállást fog kiváltani, ezért azonnali intézkedést sürgettek. Atrocitásokra azonban nem került sor, és a löszert elkobozták.⁸⁹⁴ A kitelepítési bizottság végül a községházán, majd a fiúiskolában rendezkedett be, és ott kezdték el a kitelepítési lista összeállítását.⁸⁹⁵ A bizottság működéséről egy levélből tájékozódhatunk, amit egy ismeretlen személy (aláírás olvashatatlan) írt Rajk Lászlónak: *„A miniszter által kinevezett ötösbizottság dönt a felett, hogy ki a kitelepítendő és a helyi Nemzeti Bizottság állapítja meg, hogy ki szenvedett üldöztetést. A Budaörsön kialakult gyakorlat szerint azonban általában a Nemzeti Bizottság véleményez minden mentesítési kérelmet, beleszól mindenbe és az ötösbizottság inkább technikai kérdésekkel foglalkozik, statisztikákat gyárt és figyel a százalékra. Az egész eljárás körül természetesen erős panamaszag terjeng. Különösen odiózus, hogy a bizottságok által mentesítettek is csak akkor mentesülnek valóban, ha a listán olyan helyre kerülnek, amely még a százalékon kívül esik. Tehát a sváb, aki már megfizette valamelyik bizottsági tagnak a mentesítés árát, még mindig ki van téve annak, hogy a listán olyan helyre kerül, hogy de facto elviszik. (...) Mondhatom, Laci Bátyám, nincs egy nyugodt percem, annyira izgat ezeknek a szerencsétlen embereknek az ügye.*”⁸⁹⁶

Január 14-én kidobolták a községben, hogy aki akar, önként jelentkezhet kitelepülésre, de senki nem jelentkezett, majd január 16-án elkezdődött a leltározás.⁸⁹⁷ Ennek során tapasztalt rendellenességekkel kapcsolatban Szentirmay arról számolt be a Gazdasági Főtanácsnak, hogy Budaörsön tartott vizsgálat során a kitelepítési névjegyzéket nem tudták bemutatni, így nem tudták a leltárakat sem ellenőrizni. Ennek következtében ezután nem

⁸⁹³ MOL XIX-A-1-j XXII/e 75.d. 1173/1946 Miniszterelnökség iratai

⁸⁹⁴ MOL XIX-B-1-r 21.d 28/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai

⁸⁹⁵ MOL XIX-B-1-r 21.d. 28/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai, GRÓSZ 2007. 22.

⁸⁹⁶ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32.d. 23/1945

⁸⁹⁷ GRÓSZ 2007. 22.

lehetett meggyőződni arról, hogy hány lakóházzal, illetve család vagyonáról kellett leltárt készíteni, és hogy azok amennyiben elkészültek, mind megvannak-e? Nem volt ellenőrizhető a bizottságok szabályszerű megalakítása, valamint a közreműködő személyeknek erre való jogosultsága sem. További hiányosság volt, hogy a kitelepítésre kötelezett személyek aláírása a rendeletben foglaltak ellenére hiányzott, tehát nem lehetett ellenőrizni, hogy ezek a személyek a leltározásnál valóban ott voltak-e? A leltárak nem tartalmazták a kitelepítettek teljes vagyonát, így a budaörsi községi elöljáróság által bemutatott leltárakba nem vették fel a megfelelő felszereléssel ellátott és jelentős értéket képviselő kb. 400 préházat, s az azokban állítólag tárolt 50 000hl összúrtartalmú hordót.⁸⁹⁸ Tehát pontos adatok nem állnak rendelkezésre a leltározott ingóságokról. Egy leltárjegyzék ugyan fennmaradt, de a fentiek ismeretében ennek hitelessége igencsak kérdéses.⁸⁹⁹

A leltározás után orvosi vizsgálat következett, majd az első szerelvény tervek szerint január 16-án indult volna. Erről tájékoztatta a magyar kormány a SZEZB-et,⁹⁰⁰ és erről írtak az újságok is.⁹⁰¹ Szepessy Géza, a Népgondozó Hivatal vezetője is erről tájékoztatta a közvéleményt január 14-én, ugyanakkor jelezte, hogy késedelem előfordulhat, mert nem tudják pontosan, az előkészületek mennyi időt vesznek igénybe. Nyilatkozatában arra is kitért, hogy a szállítás fűtött, világított, ülő- és fekvőhellyel rendelkező vagonokban történik, egy-egy kocsiiban 30 személyt helyeznek el, lehetőleg úgy, hogy a családtagokat ne válasszák el egymástól. Egészségügyi kísérszemélyzet is lesz, és gondoskodnak arról, hogy a kitelepítettek meleg ételt főzhessenek maguknak.⁹⁰² A valóságban azonban másként történtek a dolgok.

Január 18-án Házi alispán körlevelet küldött a járási főjegyzőknek és a községi elöljáróságoknak, melyben tájékoztattott a kitelepítés lebonyolításáról. Felhívta a közigazgatási szervek figyelmét, hogy különös súlyt helyezzenek a kitelepítés minél zökkenő mentesebb lebonyolítására. A kitelepítés megkezdésének időpontjáról az érintett községek hivatalos értesítést kapnak, de addig is minden előkészítési munkát meg kell tenni. Az alispán előterjesztést tett a Belügyminisztériumnak, hogy mely községek

⁸⁹⁸ MOL XIX-A-10 85.d XXII/2. tétel Gazdasági Főtanács iratai

⁸⁹⁹ E szerint a budaörsi felleltározott ingóságok a következők: 73 ló, 30 tehén, 6 nyúl, 1 traktor, 1 cséplőgép, 24 szekér, 29 eke, 10 borona, 19 mérleg, 13 lószerszám, 842 kéziszerszám, 6 prés, 14 daráló, 19 szecskavágó, 16 hl bor, 2q rozs, 36q kukorica, 1q burgonya, 1q zab, 53q takarmány, 1q liszt, 2q bab, 495 db szobabútor, 114 varrógép, 3 kerékpár, 800q tűzifa – Ld. u.o.

⁹⁰⁰ Jegyzőkönyv, 1946. január 11. – In: SZEZB jegyzőkönyvei 2003. 135.

⁹⁰¹ *Megkezdődött a svábok kitelepítése.* Világ, 1946. jan. 15. 2., *Január 16-án indul az első német kitelepítő vonat.* Népszava, 1946. január 15. 1.

⁹⁰² MTI, 1946. január 14.

autonómiáját kell felfüggeszteni, de a rendeletig minden működik a megszokottak szerint. Utasította a járási főjegyzőt, hogy vizsgálja felül az egyes községekben a rendelkezésre álló közigazgatási személyzetet és szükség esetén tegyen javaslatot az áthelyezésekre. A zár alá vett vagyon megőrzéséről pedig minden esetben gondoskodjanak. Továbbá informálta a szerveket, hogy a Belügyminiszter dr. Benczúr Józsefet nevezte ki a törvényhatóság áttelepítési miniszteri biztosává, helyettesének pedig Németh Gyula miniszteri titkárt. Mindezen nagyon konkrét instrukciókat követően a járási főjegyzőket bízta meg, hogy figyeljenek a község közhangulatára, adott esetben nyugtassa azt meg és figyeljen, hogy rémhírek ne terjedjenek.⁹⁰³ Az alispánnak ezen rendelete azonban már akkor született meg, amikor Budaörsön a kitelepítés tényleges végrehajtására került sor.

Január 19-én, szombat éjjel kezdődött meg a kitelepítés. A magyar sajtó kivonult a községbe, hogy szemtanúja legyen az első kitelepítési akciónak. A rendőri karhatalom hármasságban fogta körül a települést. Álmutatók ébresztették fel a kitelepítendőket, akiknek csupán néhány órájuk volt arra, hogy összeszedjék a holmijukat.⁹⁰⁴ Az MTI így foglalta össze az eseményeket: *„Az újságírók ezután az előjáróság udvarán végignézték a kitelepítendő gyülekezését. Megállapították, hogy a hangulat teljesen nyugodt, sem ellenállásnak nyoma nincs, sem jelenetekre sor nem került. A kitelepítendő családok szekerekre pakolnak fel és szekérral hajtanak ki az állomásra. A 100 kilós batyukat nem is kell ellenőrizni, mert láthatólag senki sem igyekszik ezt a súlyhatárt túllépni. A csomagban egyébként mindenki olyan értéktárgyat viszi, amelyet óhajt, csupán valutát nem szabad magával vinnie. A tudósítók bementek az igazoló bizottság helyiségébe is és személyesen győződtek meg arról, hogy a bizottság: minden egyes esetben helyt ad a méltányos kérésnek és az elintézésig az elszállítást felfüggeszti. A kitelepítendő szabályos orvosi vizsgán esnek ezután keresztül.*

Az állomáson negyven vasúti kocsiból álló szerelvény fogadta a szombati napon kitelepített ezer embert. Ebből a negyven kocsiból harmincöt úgynevezett „G”-kocsi, kettő karhatalmi kocsi, egy egészségügyi kocsi, egy konyhakocsi és egy raktárkocsi. A vasúti kocsikban szalmával fedett priccsek várják a kitelepítetteket olyanformán, hogy az egy kocsira jutó 30 ember mindegyike fekvőhelyhez jut két egymás fölötti sorban. A felső sor 120 cm-nyire van az alsó sortól. A kitelepítő szervek a legmesszebbig gondoskodtak arról, hogy a családok együvé kerüljenek és a kocsinként harminc embert szigorúan ezen

⁹⁰³ PML V-1160 Db 21. d. Körrendelet, körlevelek 399/1946

⁹⁰⁴ Jegyzőkönyv, 1946. február 12. – In: SZEB jegyzőkönyvei 2003. 147.

*az alapon válogatták össze. Minden kocsiban petróleumlámpa és kályha van. Minden szerelvényhez öt nagy üst tartozik. Ezek a konyhakocsin vannak és a kitelepítettek ételmezését biztosítják. Az ételmezés akként történik, hogy hozott élelmiszert összeadják és közösen főznek. Az élelmiszer egyharmad részét azonban mindenki megtarthatja saját használatára. A szerelvényel egy orvos és két ápolónő utazik gyógyszerrel és szükséges orvosi szerekkel ellátva. A gyermekek például tejport kaptak. A szerelvényel egyébként a kitelepülők kívánságára lelkész is utazhatik, s így például a szombaton indult szállítmányt lelkész is kísérte.*⁹⁰⁵

A lelkész Nyíri Tamás volt, aki 1945 szeptemberében került Budaörsre káplánnak. 1986-ban, a kitelepítés 40. évfordulójára rendezett konferencián tartott előadásában részletesen beszámolt az első szerelvény útjáról. A sajtó beszámolójával ellentétben Nyíri elmondta, hogy a csomagokat a vasútállomáson átvizsgálta egy bizottság, de arról nem szólt, hogy ezzel kapcsolatban bármi probléma is adódott volna. Ő is megerősítette, hogy a budaörsi németekkel szemben kényszert és erőszakot nem alkalmaztak. Nagyon hideg téli hajnalban indultak el, éppen havazott. A kitelepítettek nem bíztak abban, hogy Németországba viszik őket, féltek attól, hogy esetleg Szibériába kerülnek munkatáborokba. Útközben egy idős embert temettek el. Élelemmel jól el voltak látva, és naponta egyszer meleg ételt is kaptak. A vagonok fűtöttek voltak, a tisztálkodás viszont nagy gondot okozott. Két hétig tartott, amíg megérkeztek Hockenheim-ba.⁹⁰⁶

A második transzport három nappal később, január 22-ről 23-ra virradó éjjel indult Németországba 1040 fővel. Pesti János a Politikai Rendészeti Osztály csoportvezetője az alábbi rendellenességeket tapasztalta e második akció alatt. A kitelepítendőök csomagjainak súlyát, vagy annak összeállítását senki nem ellenőrizte, mindenki azt, és annyit vitt, amennyit akart. A kitelepítendőöknek az állomásra való kísérése úgy történt, hogy minden mód megvolt arra, hogy az úton a szökni akarók lemaradjanak. Ugyanez történt az állomáson való őrzésükkel is. Az őrsként kivezényelt rendőrség beült a szerelvény közepén részükre kijelölt kocsiba és nem törődtek semmivel. A rendőrlegénység ezen felületes szolgálatának ellátása folytán megtörtént az is, hogy orosz katonák egyes kitelepítendőök személyi poggyászát elvitték.⁹⁰⁷

⁹⁰⁵ MTI, 1946. január 19.

⁹⁰⁶ NYÍRI Tamás: *A budaörsi kitelepítésről*. In: *300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből. 300 Jahre Zusammenleben – Aus der Geschichte der Ungarndeutschen*. Szerk.: HAMBUCH Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 177-180.

⁹⁰⁷ MOL XIX-B-1-r 38.d. 748/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai

A harmadik transzport január 25-én indult Budaörsről. Ennél a szerelvénynél történt az a szomorú eset, amikor Schweitzer János 69 éves kitelepített fejére zuhant a poggyással megrakott csomagtartó, és mire kihúzták, addigra megfulladt.⁹⁰⁸ Ismereteink szerint a kitelepítés ideje alatt ez volt az egyedüli vonaton történt baleset. A negyedik kitelepített csoport január 27-én, az ötödik február 1-jén, a hatodik február 3-án, a hetedik pedig február 5-én indult el Németországba.

Sík Zoltán plébános február 7-én egy terjedelmes levélben számolt be a kitelepítés végrehajtásának módjáról. Többek között megemlítette, hogy míg az első két transzport esetében nehéz volt a karhatalomnak összeszedni a szükséges létszámot, addig a harmadik transzporttól már valóságos „utazási láz vett erőt az embereken. Az a mérhetetlen sok keserűség, mely az egy éve tartó állandó zaklatástól összegyűlt bennük, most egyszerre túlcsoordult. Az a gondolat, hogy úgyis mindenkinek el kell mennie, az a tény, hogy a közbiztonság a községben hirtelen leromlott, hogy lopás, rablás, betörés napirenden volt, azt eredményezte, hogy mindenki igyekezett minél előbb elkerülni, akárhová, csak el innen.”⁹⁰⁹ Mindezzel együtt a plébános elismerte, hogy a végrehajtás humánus volt. Sík Zoltán pozitívmként emelte ki, hogy három szerelvényel pap vagy lelkész is tudott utazni.⁹¹⁰

Mindszenty József hercegprímás abból az alkalomból, hogy Budaörsön, főegyházmegyéje egyik községében híveinek a „kiűzetés keresztútjára kellett lépniük”, vigasztaló hangú pásztorlevelet bocsátott ki, amit a Székesfehérvári Egyházmegye Buda környéki német plébániai között is szétküldtek. A főpásztor vigasztaló szavakat intézett a német hívőkhöz. Tiltakozott az ellen, hogy az embereket válogatás és bírói ítélet nélkül kiűzik több évszázados hazájukból.⁹¹¹

A második szerelvényt követően már körvonalazódtak azok a tendenciák, melyek a kitelepítés későbbi végrehajtását jellemezték. 1946. január 25-én a SZEB ülésén William Key tábornok, az amerikai misszió vezetője arról számolt be, hogy a „kitelepítendőik összegyűjtését és az utazást a körülményekhez képest igyekeztek a lehető legjobban megszervezni”.⁹¹² Ugyanakkor következő mondatában már kritikát is megfogalmazott az akcióval kapcsolatban, ugyanis elmondta, hogy panaszokat hallott a kitelepítendőik kiválasztására és az egész ügyre vonatkozóan. Kliment Jefromovics Vorosilov marsall, a SZEB elnöke hangsúlyozta, hogy

⁹⁰⁸ Magyar Államvasutak Irattára (MÁV) 9819/1946

⁹⁰⁹ PLE 891/1946

⁹¹⁰ Az elsővel – már említettük – Nyíri Tamás, a negyedikkel Ritter Lőrinc budapesti káplán, az ötödikkal Kálózdai Nándor budapesti kórházlelkész. – Lásd: PLE 891/1946

⁹¹¹ GRESZL 2003. 164.

⁹¹² Jegyzőkönyv, 1946. január 25. – In. SZEB jegyzőkönyvei 2003. 139-140.

„világossá kell tenni: az egyes személyek kiválasztása a magyar kormány dolga, és a SZEB-nek csupán annyi a felelőssége, hogy biztosítsa az utazás konkrét megszervezését és rendben történő lebonyolítását olyan humánusan, amennyire csak lehet.”⁹¹³ Ezen a ponton tudunk párhuzamot vonni Key már említett január 24-i levelével,⁹¹⁴ amikor tulajdonképpen elhárította a felelősséget a kollektív bűnösség elve alapján zajló kitelepítésekről. Az összhang tehát - ekkor még - megvolt a SZEB-en belül.

Szepessy Géza, a Népgondozó osztály vezetője, azonban sajtóközleményében kijelentette: „Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a kitelepítési akció, amely Budaörs után az ország többi, svábok által lakott területén folytatódik, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság legfőbb felügyelete alatt kerül lebonyolításra s magunk is a legnagyobb súlyt helyezzük az egész eljárás szervezett és emberséges intézésére, valamint a visszahagyott vagyontárgyak lehető tökéletes megőrzésére.”⁹¹⁵ Láthatjuk, hogy itt tulajdonképpen nem egyébről van szó, mint egymásra mutogatásról és felelősség áthárításáról.

Azt, hogy mennyire tudták a visszahagyott vagyontárgyakat megőrizni, arról Debreczeni Endre vezetőjegyző főispánnak küldött jelentése beszél: „A kitelepítés zavartalanul folyik. 3 vonat 2955 fővel elment. A visszamaradt ingóság leltározása folyamatban van. Az üresen maradt lakásokat fosztogatják. A helyi karhatalom tehetetlen. Felvételeket készítettek az amerikaiak. A felvételeken főképp öregeket, sántákat stb. rossz hatást keltő jeleneteket örökítettek meg a miniszteri biztos társaságában. Az első két transzport elindulásakor készítettek felvételeket. Központilag nem intézkedtek a rendőrlegénység ellátása érdekében. A Népgondozó Hivatal kiküldöttei levágták a marhákat, sertéseket. A földművelésügyi minisztérium megbízottai elviszik a takarmányt, és itt maradnak az állatok takarmány nélkül. Legégetőbb kérdés a helybeli rendőrség megerősítése volna. Az itt maradt lakosság élete nyugtalan a közbiztonság miatt. A fosztogatás napirenden van.”⁹¹⁶

Amerikai újságírók valóban készítettek felvételeket Budaörsön és Törökbálinton is (Törökbálinton a harmadik budaörsi transzport elszállításával egyidőben, január 26-án kezdődött meg a kitelepítés előkészítése), és a felvételek természetesen kellemetlenül érintették a magyar hatóságokat, de ennek megakadályozására sok mindent nem tehettek, mert a SZEB felügyelethez ez is hozzátartozott. A főispán is kiküldött megfigyelőt (dr. Ambrus Imre), hogy jelentést tegyen a budaörsi állapotokról, azonban ő is csak megerősíteni tudta,

⁹¹³ u.o.

⁹¹⁴ Lásd 873. l.j.

⁹¹⁵ MTI, 1946. január 14.

⁹¹⁶ MOL XIX-A-1-n 3.d. 134/1946. Miniszterelnökség Kisebbségi Osztály

hogy az üresen maradt lakások fosztogatása általános méreteket öltött. A fővárosból jártak ki fosztogatók, és a magyarok házait sem kímélték. A kiküldött ugyanakkor sérelmezte, hogy a jelenlevő hatósági személyek nem irányították a fényképészeket, hanem épp a legkedvezőtlenebb beállításokat segítették megörökíteni. Felhívta a figyelmet a karhatalom tehetetlenségére és erősítést sürgetett.⁹¹⁷

A panaszok és sérelmek eljutottak a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályára, mely mindig igyekezett azok orvoslására, és tompítani igyekezett a kollektivitás elvét, de próbálkozásai ekkor is – mint számos más esetben – eredménytelenek voltak, „mert a hivatalos szervek a kitelepítésre kerülő községekben nem urai a helyzetnek. Ezek a községek a zárlat utáni jogi légűrbe kerülnek, ahol a személyi és vagyonbiztonság megszűnik. A hivatali vezetők azzal hártják el a felelősséget, hogy a sérelmek orvoslására vonatkozó rendeletek nem adnak lehetőséget, továbbá, hogy megfelelő karhatalom nem áll rendelkezésre, a nép indulatai fel vannak korbácsolva, a helyi bizottságban nincs elegendő jogérzék és tárgyilagosság.”⁹¹⁸

Péter Gábor, a Politikai Rendőrség vezetője, látván a budaörsi kitelepítés visszáságait, egy tervezetet nyújtott be a kommunista pártvezetőséghez, amelyben a végrehajtás megreformálását kérte. Azt javasolta, hogy a kitelepítést az ország nyugati felétől kezdjék, és úgy haladjanak az ország belseje felé haladva, kitelepítési zónákat létrehozván. (A kitelepítés végrehajtásának földrajzi menete erősen pártpolitikai célokat szolgált.⁹¹⁹) Tervezete szerint a leltározást, még azelőtt kell megcsinálni, mielőtt a karhatalom kiszállna. Azt csak akkor rendeljék ki, ha már megvan a végleges névsor. Jelentése összefoglalja a budaörsi helyzetet, amit érdemes hosszabban idézni: „A budaörsi kitelepítés immár három hete folyik s mindmáig csak három szerelvénnyel futott ki a községből. Ilyen ütemben csak Budaörrsel körülbelül legjobb esetben február végére ha végzünk. (...)

A budaörsi kitelepítésről immár meg lehet állapítani a teljes kudarcot. Ennek oka három tényezőben keresendő: 1., a kellő előkészítés hiányában, 2., a kitelepítési miniszteri biztosság erélytelen és tervszerűtlen végrehajtásában, 3., a karhatalom sajnálatos viselkedésében. E három tényező körül oly súlyos hibák forognak fenn, hogy ha azok

⁹¹⁷ u.o.

⁹¹⁸ u.o.

⁹¹⁹ „A kitelepítés megállapított sorrendje a következő: Pestmegye, Moson megye, Vas megye, Veszprém, Fehér, Tolna, Baranya, Somogy, Komárom, Esztergom. Ez a sorrend arra vall, hogy maguk a kommunisták is számítanak az eljárás szigorának enyhülésére és azért választották a sorrendbe utolsónak az érdekeiket érintő esztergomi és tatai bányavidéket.” – Ismeretlen levele Rajk Lászlóhoz, MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32.d. 23/1945

legsürgősebb kiküszöbölésére radikális intézkedés nem történik, a budaörsi, de az egész országos kitelepítés is rövidesen nemzetközi botrányra fog kidagadni. (...) Budaörsön ennek sajnos pontosan az ellenkezője történt (mármint annak, mint amit Péter Gábor javasolt, hogy előbb leltározzanak, és utána rendeljék ki a karhatalmat – M.R.). Először kiment a karhatalom, amely úgy ahogy lezárta a községet, vagy le sem zárta, a kivételező bizottság csak azután kezdte meg a munkáját, úgyszintén azután kezdték el a leltározást is. Naponta alig készülnek el három-négy leltározással!!! Innen ered az iszonyatos lassúság, amelyben megrekedt a budaörsi kitelepítés. (...) Ma az a helyzet, hogy eltelt három hét, és Budaörsnek még talán harmada sincs kitelepítve!

A kitelepítést csakis ilyen rendszerrel lehet meggyorsítani s egyben elejét venni a Budaörsön máris megindult óriási arányú értékrombolásnak. A végrehajtásnak mai „lassított felvételben” való végrehajtása időt ad s szinte ki is provokálja a javak megsemmisítésére irányuló hajlandóságot.

(...) A karhatalomnak tétlenül való hagyása, mint a budaörsi példa is mutatja, példátlan erkölcsi züllésnek válhatik forrásává. (...) Itt kell megemlíteni, hogy a budaörsi miniszteri kitelepítési biztos, bár jóindulatú embernek látszik, nem felel meg feladata ellátására. Erősebbkezű s átfogóbb képességű erőt kellene erre a feladatra ideállítani. (...) az itteni helyzet azt mutatja, hogy a beosztott szervek összeműködése szerfölött hiányos, - főként innen van a kapkodás, fejetlenség, részben az erélytelenség is, amelyet észrevesz a svábság is s emiatt a kitelepítés kezdi előttük komolyságát elveszíteni. (...) A budaörsi eset azt mutatja, hogy igen soka a szökevény is. Egy-egy razzian 20-30 szökevény kerül kézre.

(...) Legnagyobb szégyenfoltja a budaörsi kitelepítésnek a karhatalom viselkedése. A rendőrök fegyelmetlenek, a borpincékben részegeskednek, éjjel őrhelyeiket elhagyják s elmenni inni. Budaörs éjjel részeg rendőrök lövöldözésétől hangos. A község rendőri körülfárása is csak elméletben van meg s így azután csak az nem megy ki a községből, aki nem akar. A karhatalom vezetői tűrik ezt a züllött állapotot, sem erélyt, de még hajlandóságot sem mutatnak annak megváltoztatására. S ez az a pont, ahol a budaörsi helyzet nemzetközi botrányra válhat.”⁹²⁰

Péter Gábor beszámolója kétszer is felhívja a figyelmet a nemzetközi botrány lehetőségére. Amint arra már fentebb utaltunk, az amerikaiak figyelmeztettek a nemzetközi botrány lehetőségére, amikor megjelent a kitelepítési rendelet. A kitelepítés végrehajtása körüli visszasságok azonban tovább rontották Magyarország nemzetközi megítélését. Külföldi

⁹²⁰ PIL 274. f. 10/35.ö.e. 62-66. MKP Külügyi Osztályának iratai

levéltári források alapos feldolgozásáig ennek mértéke még nyitott marad, de a magyar külügyminisztérium óvatosabb állásfoglalásai a kérdésben, illetve a SZEB üléseiről készült jegyzőkönyvek erre engednek következtetni. 1946. február 12-én, amikor a budaörsi kitelepítés már befejeződött, a SZEB ülésének egyik sarkalatos pontja volt annak végrehajtása. Key tábornok elmondta, hogy az első öt szerelvény megérkezett Németország amerikai zónájába, és a kitelepítettek kiéhezve, elgyötört, siralmas állapotban érkeztek meg. Kiemelte azt is, hogy a kitelepítendőket csak néhány órával elszállításuk előtt értesítették. A tábornok átadott egy levelet Szviridovnak, melyben követelte, hogy a magyar kormány biztosítson 10 napra elegendő élelmet, és a kitelepítendőket legalább öt nappal elszállításuk előtt értesítsék. A 10 napi ellátmány a fejenkénti 100kg-os csomag fölött értendő. Rámutatott arra, hogy a Csehszlovákiából kitelepített szudétanémetek sokkal jobb állapotban érkeznek meg.⁹²¹ Megállapodtak abban, hogy Key tábornok elkészít egy ajánlólistát arról a minimális élelmiszer-mennyiségről, amelyet 10 napra vinni kell, és annak szétosztását egy amerikai tiszt fogja felügyelni. Abban is egyetértettek, hogy a következő szerelvénnyel egy amerikai, egy szovjet és egy brit tiszt is megy, hogy megfigyeljék az eseményeket, de akkor az már nem budaörsieket szállított, hanem törökbálintiakat február 17-én.⁹²²

Budaörsről 1946-ban összesen 5788 személyt telepítettek ki a 12.330/1945-ös kitelepítési rendelet értelmében.⁹²³ Mind a kitelepítettek, mind az itthon maradottak teljes bizonytalanságban voltak, melyet az elkövetkező időszak eseményei csak tovább fokoztak.

IV.3.2. Kitelepítés Csobánkáról

1946. január 28-án a budaörsi tapasztalatok nyomán Pesti János javaslati alapján a Belügyminisztériumban újabb rendeletet hoztak (214.510/1946.IV-12.B.M.sz.r) a kitelepítéssel kapcsolatban.⁹²⁴ A rendelet tételesen felsorolta azokat az intézkedéseket, melyek a kitelepítés előtt, alatt és után foganatosítandók. Az előkészületek során a falut le kell zárni őrséggel még a karhatalom érkezése előtt és kijárni csak a mentesítő bizottság engedélyével lehet; a borpincéket le kelle zárni és pecsételni, a kulcsokat a karhatalomnak átadni. A

⁹²¹ Csehszlovákiát hozza fel példának Merrill amerikai tábornok is, mint azt az országot, mely átdolgozta a kollektív felelősségen alapuló kitelepítési rendeletét. A csehszlovák kormány a messzemenőig élvezte az angolszászok támogatását, ugyanis az Eduard Benes vezette londoni emigráns kormánnyal már a II. világháború alatt konkrét tervekkel készítettek elő.

⁹²² Jegyzőkönyv, 1946. február 12. - In: SZEB jegyzőkönyvei 2003. 147.

⁹²³ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 39-40. SZDP Vidéki Titkárság iratai - A számadatokról a későbbiekben még lesz szó.

⁹²⁴ MOL XIX-B-1-r BM Elnöki 38.d. 748/1946

rendőrök szállása ne a kitelepítendő lakoságnál, hanem középületekben legyen, a személyzetet gondosan ki kell választani. A vasúti megállóknál őrséget kell szervezni a felszálló polgári lakosság csomagjainak átvizsgálására, hogy nehogy a kitelepítendő ingóságait idegenítsék el. A kitelepítés alatt figyelni kell arra, hogy a kitelepítendő csomagjait ellenőrizzék, figyeljenek arra, hogy a kitelepítettek szükséges létszáma meglegyen és a létszámról pontos jelentést adjanak. Ellenőrizzék, hogy a kitelepítettek a valutaszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek-e; valamint különös súlyt helyezzenek arra, hogy a rendőrtisztikar és a legénység ugyanolyan ellátásban részesüljön. A kitelepítés után pedig őrizték a vagyont mindaddig, amíg az illetékes leltározó szervek azt át nem veszik.

Láthatjuk, hogy ezt az újabb végrehajtási rendeletet valóban a budaörsi tapasztalatok tanulságai nyomán hozták meg elsősorban a vagytonmentés érdekében. A jogszabályt nem a végrehajtás módjának humánusabbá tétele motiválta. A politika elvi és gyakorlati folyamatai azonban egymásnak feszültek. Míg országsszerte több községben a magyarországi németek lakóhelyüktől, vagyonuktól való megfosztását vitték véghez, addig február 1-jével hatályba lépett a köztársasági törvény (1946. évi I. törvény), mely kodifikálta az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen jogait.”⁹²⁵ Azt az ellentmondást, amit a történész évtizedek távlatából érez, a politikai korabeli aktorai nem vették tudomásul. Amint Bognár Szabina felhívja figyelmünket, a törvény legnagyobb hiányossága a garanciák beépítésének hiánya volt.⁹²⁶

Az időközben 1946. február 1-jétől miniszterelnökké lett Nagy Ferenc február 13-án szükségét érezte, hogy a Nemzetgyűlés előtt szóljon a „sváb-kérdésről”. Ez alkalommal a Parlamentben egy nagyon fontos mondat hangzott el: a kitelepítésre „ad módot a magyar államnak a potsdami döntés”.⁹²⁷ Nagy Ferenc jól tudta, hogy a potsdami határozatot hogyan kell értelmezni. Ezt támasztja alá az emlékiratában írottak is: „Potsdamban a nagyhatalmak vezetői megbeszéléseket folytattak a Németország szomszéd államaiban levő német nyelvű lakosság kitelepítésére nézve is. Hozzájárultak ahhoz, hogy amennyiben Németország valamelyik szomszéd állama saját területéről német területre kívánja telepíteni a német származású lakosságot, erre a felhatalmazást megkapja.”⁹²⁸ Mindezzel együtt úgy gondolta, hogy elsősorban a német nemzetiségűeket kell kitelepíteni, másodsor a Volksbund tagokat,

⁹²⁵ Erről bővebben lásd: BOGNÁR 2010. 238-240.

⁹²⁶ Ezt volt hivatva korrigálni az 1946. évi X. törvény. Mivel azonban a törvény a jogok intézményes védelmét nem rendelte el, ezért a magyar állampolgároknak – köztük a magyarországi németeknek – nem volt hova fordulni jogorvoslatért. – Lásd: BOGNÁR 2010. 240.

⁹²⁷ NN, 1945. I.köt. 1946. február 13.

⁹²⁸ NAGY 1990. I. kötet, 172.

harmadszor az SS-katonákat (nem tett különbséget önkéntes és kényszer SS között), végül pedig azokat, akik nevüket visszánémetesítették.⁹²⁹ A kitelepítés indokaként immár nem szerepelt a német anyanyelv megvallása, ám a kitelepítési rendelet módosítására még hónapokon keresztül várni kellett. Így a kollektív felelősségre vonás alapján folytatódtak a kitelepítések PPSK vármegyében és az ország más megyéiben is.

A megyében Budaörsöt a már említett Törökbálint, majd Bia, Torbágy és Budakalász követte. Csobánkára márciusban került sor. Az előkészületek azonban már jóval korábban megkezdődtek. Az Igazoló Bizottság már február első napjaiban megkezdte működését.⁹³⁰ Nem csak a karhatalom, hanem a német lakosság is készült a kitelepítésre. Ahogy nyilvánvalóvá vált a kitelepítés ténye, a német lakosok elkezdtek menteni a vagyontárgyaikat leginkább értékesítéssel, de előfordult az is, hogy az állatokat inkább elpusztították, mintsem az a magyar telepesnek jusson. A telepesek ezért a rendőrség megerősítését kérték.⁹³¹ A vagyontárgyak elszállításának megakadályozására Rakssányi vezetőjegyző úgy rendelkezett, hogy este hat és reggel hat óra között kocsi nem hagyhatta el a települést és a kocsi-tulajdonosok az indulás előtti napon kötelesek voltak engedélyt kérni.⁹³² Mindehhez a vezetőjegyző karhatalom kirendelését kérte az Államrendőrségtől.⁹³³

Az áttelepítés végrehajtói azonban elsődleges feladatuknak a rekvirálásokat tartották. Erre jogszabályi háttérrel a német áttelepítési biztos nyílt rendelete adott. Február 9-én elrendelte, hogy Kárpáti Zoltán, a Népgondozó Hivatal kirendeltségének helyettes vezetője a karhatalom és a tisztviselők részére a szükséges élelmiszert átvételi elismervény mellett Budakalász, Békásmegyér, Üröm, Pilisborosjenő, Csobánka, Dunabogdány, Pomáz és Visegrád községekben igénybe vegye.⁹³⁴ A rekvirálások – ahogy a többi intézkedés is – teljesen önkényesen zajlottak. Emiatt Rakssányi a járási főjegyzőhöz fordult segítségért.⁹³⁵ A helyzet azonban ezt követően sem javult, ezért február 27-én jegyzőkönyvezték a vezetőjegyző panaszait a német áttelepítési csoporttal szemben. Jelentette, hogy az áttelepítési kormánybiztos megbízottja a kormányrendeleten felül külön szóbeli utasításokat adott. A vezetőjegyző ezt nem volt hajlandó teljesíteni, csak abban az esetben, ha erre írásbeli

⁹²⁹ NN, 1945. I.köt. 1946. február 13.

⁹³⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 246/1946

⁹³¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 289/1946

⁹³² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 281/1946

⁹³³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 246/1946

⁹³⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6.d. 298/1946

⁹³⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 309/1946

megbízást kap.⁹³⁶ Rakssányi a kormánybiztos megbízottja szerint gátolta az áttelepítési csoport munkáját és ezért a politikai rendőrségen panaszt tett ellene.⁹³⁷ Dolgozatunk közigazgatási fejezetében már említettük: Rakssányi ellen 1946 februárjában fegyelmi eljárást indított az alispán. A megfogalmazott vádak alapján nem a kitelepítés végrehajtásának akadályozásáról volt szó, azonban ha az eseményeket egymás mellé tesszük, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Házi alispán a kitelepítés lefolyását vélte veszélyben és – amint ezt is már megírtuk – nagyon gyorsan kiírta az új állaspályázatot még azelőtt mielőtt a tényleges vizsgálat megtörtént volna. A kívánt célt azonban – miszerint a kitelepítés idejére új vezetőjegyző legyen – az alispán nem tudta véghezvinni.

A rekvirálások a szentendrei járásban azonban olyan mértékben zajlottak, hogy a Nemzetgyűlésben Szentke József kispárti képviselő interpellációt nyújtott be a földművelésügyi miniszterhez. Panaszolta Gál Mihály telepítési körzetvezető intézkedéseit, melyeknek véleménye szerint semmilyen törvényes alapja nem volt. Olyanoktól vették igénybe az állatokat, akiktől nem is lehetett volna. A karhatalom „*lakodalmi ebédeket és vacsorákat*” rendezett. Kérte a földművelésügyi minisztert az eset kivizsgálására.⁹³⁸ Ekkor azonban már annyira küszöbön állt a kitelepítés, hogy nem foglalkoztak az ügyel.

A csobánkai német lakosságnak jóval több ideje volt az előkészületekre, mint a budaörsieknek. A mentesítési kérelmeket március 1-8 között fogadták. A közigazgatási iratok között több kérelmet is találunk, ezek közül csak a legjellegzetesebb eseteket emeljük ki. Egy esetben a szlovák tanítók igazolták, hogy az illető nem volt tagja a Volksbundnak, de ennek ellenére nem mentesítették.⁹³⁹ Előfordult, hogy szlovák származású családot nem mentesítették a kitelepítés alól.⁹⁴⁰ Egy másik kérelemben a kérelmező az FKGP tagja volt, magát magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallotta. A fia, aki 1944. november 23-án született Volksbund-tagként szerepelt a listán. Az ő mentesítését javasolták.⁹⁴¹ Egy további mentesítési kérelemben arra hivatkozott az illető, hogy ő magát mindig magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta. Ha más szerepel, akkor az azért van, mert a népszámlálási összeírást a körzetükben az a tanító végezte, aki a csobánkai Volksbundnak a megalakítója és a szellemi vezetője volt, az állami iskolában a német tagozatot tanította.

⁹³⁶ A vezetőjegyző igen következetes volt. Mint már a földreform végrehajtásával kapcsolatban említettük, az összeköltöztetésre is írásbeli rendelkezést kért, nem elégedett meg a szóbeli utasításokkal.

⁹³⁷ PML V-1166-b 421/1946

⁹³⁸ NN, 1945. I.köt. 1946. február 27.

⁹³⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 455/1946

⁹⁴⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 454/1946

⁹⁴¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 487/1946

Ennek ellenére mentesítését nem javasolták.⁹⁴² Mentésítést kapott viszont egy olyan személy, aki az SZDP-nek tagja volt, és nevét 1941-ben magyarosította.⁹⁴³ Az egyik csobánkai lakos egy csobánkai zsidó asszonytól kapott igazolást, hogy 1942 tavaszán a község zsidó munkaszolgálatosait támogatta, nekik enni és innivalót vitt. Ennek ellenére nem mentesítették.⁹⁴⁴ A március 9-én érkezett mentesítési kérelmeket a bizottság már nem fogadta el, mert az határidőn túl érkezett.⁹⁴⁵ Összesen 50 személy kért magának és családjának mentesítést. Közülük 14-en kaptak.⁹⁴⁶ Névjegyzéket készítettek a 70.010/1946. BM. sz. r. 2.§-a 2. bek. szerint kivételezett személyekről – összesen 53 fő. További névjegyzéket azokról, akik a kitelepítési listán szerepeltek ugyan, de szlovákoknak vallották magukat és Csehszlovákiába való kitelepülésre jelentkeztek: 21 fő (köztük volt 2 cigány család is).⁹⁴⁷

Az, hogy szlovák személyeket is felvettek a kitelepítési listára, rámutat a névjegyzékek összeállításának módjára, annak hitelességének megkérdőjelezhetőségére. A felsorolt mentesítési kérelmek azt mutatják, hogy a népszámlálási válasz kevésbé, míg a párttagság döntően járult hozzá a pozitív elbíráláshoz. Azt is láthatjuk, hogy az SZDP és az FKGP próbált leginkább mentesíteni. Megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen igen kevesen kértek mentesítést (1941-ben német anyanyelvű 1337 személy, német nemzetiségű 1156 személy). Ennek minden bizonnyal az lehetett az oka – mit már Sík plébános leveléből is idéztünk -, hogy a német lakosság a kitelepítésben már megváltást látott, az örökös félelemtől való megszabadulás lehetőségét. Egzisztenciálisan már egyébként is jelentősen megfogyatkoztak, egyre kevesebb volt e veszítenivalójuk.

Március 9-én a német áttelepítési miniszteri biztos értesítette az előljárást, hogy tíz rendőrt vezényelt Csobánkára az áttelepítés zavartalan lebonyolítására. Utasított, hogy az ételmezésükről és elszállásukról gondoskodjanak és a kitelepítendő németektől vegyék igénybe a nekik szükséges élelmiszert.⁹⁴⁸ Az, hogy Szentke József képviselő interpellációja mennyire hatástalan volt, bizonyítja, hogy március 12-én Rakssányi vezetőjegyző a Magyar Rendőrség Kapitányságához fordult a német áttelepítési csoport működését kifogásolva. *„Eltűnik a községből a teljes burgonya vetőmag, az árpa és a zab vetőmag. Ki vagyunk téve annak, hogy szántóföldjeink vetetlenül fognak állni, mert az itt tároló vetőmagot ezen a címen*

⁹⁴² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 492/1946

⁹⁴³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 497/1946

⁹⁴⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 528/1946

⁹⁴⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 555/1946

⁹⁴⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 562/1946

⁹⁴⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1523/1946

⁹⁴⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 552/1946

veszik el, hogy az áttelepítők élelmészére használják. Sohasem láttam azonban, hogy az áttelepítők zabból készült kenyeret, vagy kukoricakását ettek volna, pedig ezekből a terményekből is jelentős mennyiséget szállítanak el. A mai napon csak délután kezdte meg a „beszerző csoport” működését és délután hat óráig tíz teljesen megrakott szekeret vittek el a községből állítólag Pomázra. Hogy a kocsikon mi volt, azt nem tudom, mert ezt velem vagy az előljárással nem közölték, erről semmiféle írást nem adtak. Hallomásból tudom, hogy kukoricát, zabot, árpát, lisztet, igen sok burgonyát, edényeket, tányérokat, evőeszközöket, stb. stb. gyűjtöttek össze és vittek ismeretlen helyre.” – írta a vezetőjegyző.⁹⁴⁹ Kidobolták, hogy az áttelepülésre kötelezett lakosság miből mennyit köteles beszoigáltatni és az élelmiszereket a Kupka-féle vendéglőben gyűjtötték.⁹⁵⁰ A lakosságot azonban nem csupán az áttelepítési csoport, hanem a Vörös Hadsereg katonái is félelemben tartották. 1946-ban a község a szovjet katonák vadászterületévé vált, száguldó gépkocsijaikkal lovakat ütöttek el, nappal és éjjel betörték a lakásokba és fegyveres rablásokat követtek el.⁹⁵¹ Az áttelepítési csoport munkáját segítő 40-50 rendőr sem tudta megfékezni őket, a községi előljárással pedig tehetetlen volt.⁹⁵²

Március 13-án kidobolták, hogy az áttelepítésre kötelezettek másnap jelentkezzenek az iskolában orvosi vizsgálatra és a vagonlistára való felkerülés céljából.⁹⁵³ Az első vonat indulását március 15-re tervezték, a nemzeti ünnepre. Nyilván volt ebben némi tudatosság is és bizonyosan erőteljes szimbolikus jelentőséggel bírt. A forradalom és szabadságharc ünnepén „megszabadultak” a község német lakosságának a kétharmadától, 650 embertől.⁹⁵⁴ Szekfű Gyula Schittenhelm Edéje ekkor senkinek nem jutott eszébe.⁹⁵⁵ A bevagonírozás a pomázi vasútállomáson történt és kora hajnaltól késő estig tartott, így a március 15-i ünnepséget sem tudták megtartani.⁹⁵⁶ Arra csak március 17-én került sor. Terv szerint aznap hagyta volna el otthonát a második transzport, azonban indulásuk két napot késett, így március 19-én indultak el.⁹⁵⁷ A két szerelvényel összesen 1239 főt telepítettek ki.⁹⁵⁸ Ez a szám meghaladta az 1941-ben magukat német nemzetiségűeknek vallók számát és majdnem elérte a német anyanyelvűek létszámát. A kitelepítettek aránya tehát meghaladta a 90%-ot is,

⁹⁴⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 579/1946

⁹⁵⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 592/1946

⁹⁵¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 117/1946 – Közli: HORVÁTH 1996. 180.

⁹⁵² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 640/1946 – Közli: HORVÁTH 1996. 181.

⁹⁵³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 591/1946

⁹⁵⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 603/1946

⁹⁵⁵ SZEKFŰ Gyula: *Schittenhelm Ede*. In: *A magyar állam és nemzetiségek 1848 – 1993*. Szerk.: BALOGH–SIPOS 2002. 609 – 616.

⁹⁵⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 539/1946

⁹⁵⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 640/1946

⁹⁵⁸ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 39-40.

tehát a mentesítettek körének rendeletben előírányzott 10%-át messze nem érték el. A családok eltávozása után az oroszok sok lakást feltörték és a bennük lévő ingóságok egy részét magukkal vitték. A községben tartózkodó karhatalom ezt nem tudta megakadályozni.⁹⁵⁹

A csobánkai eset is mutatja, hogy hiábavaló volt a magyar kormánynak minden olyan erőfeszítése, mely a vagyonmentésre irányult, mert amit a Parlamentben elhatároztak, a településeken nem tudták végrehajtani.

IV.3.3. Kitelepítés Nagykovácsiból

1946 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a kitelepítést nem fogják tudni befejezni a tervezett időpontig (1946. augusztus 1.). A magyar kormány szervekre egyre nagyobb nyomás nehezedett az Egyesült Államok budapesti képviselői részéről, hogy lassítsák a kitelepítés ütemét.⁹⁶⁰ Ugyanakkor április 1-jén Vlagyimir Georgijevics Dekanozov szovjet külügyminiszter-helyettes „nyomatékkal mondta” Szekfű Gyula moszkvai követnek, hogy „minden (eredeti kiemelés – M.R.) svábot ki kell telepíteni”.⁹⁶¹ Április 3-án Makszim Makszimovics Litvinov külügyi népbiztos kifejezésre juttatta Szekfűnek, hogy a Magyarországot bizonyos „reakciós erők” fenyegetik. Ezek: nagybirtokosok, svábok és Mindszenty bíboros.⁹⁶² Míg az 1946-os év elejére vonatkozólag azt állapítottuk meg, hogy a kitelepítés kérdésében a szovjet és az amerikai álláspont megegyezett, addig tavaszra ez a helyzet már megváltozott összefüggésben a nemzetközi politika változásával is. Erről a későbbiekben részletesen szólunk.

Miután a magyar kormány is tisztában volt azzal, hogy a kitelepítést nem fogják tudni a kívánt időre befejezni, a pártok – az NPP kivételével – tömeges mentesítési akciókba kezdtek és a kitelepítési rendelet módosítását szerették volna elérni még márciusban. Ez azonban a SZEB orosz képviselői miatt megghiúsult.⁹⁶³ Ennek ellenére április 25-én egy pártközi értekezlet eredményeként sajtóközleményt adtak ki, amelyben az állt, hogy először a Volksbund tagokat telepítik ki, utánuk következnek az SS tagok, majd végül azok, akik

⁹⁵⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 629/1946

⁹⁶⁰ TÓTH 1993. 127.

⁹⁶¹ Szekfű Gyula követ jelentése bemutatkozó látogatásainak tapasztalatairól, 1946. április 14. – In: LÁZÁR György: *Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946 - 1948)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998. 33.

⁹⁶² i.m. 33.

⁹⁶³ TÓTH 1993. 127.

nevüket visszánémetesítették.⁹⁶⁴ Ezt a konszenzust tükrözte Rajk László május 10-én kiadott rendelete (32.920/1946 B.M. sz. rendelet), mely a Magyar Közlönyben nem jelent meg.⁹⁶⁵ A rendelet mentesítette azokat, akik magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat, ha nem voltak Volksbund tagok, SS katonák vagy nevüket nem németesítették vissza. A nagykovácsi német lakosság kitelepítése azonban még ezt megelőzően történt meg.

A német lakosok már a kitelepítési rendelet megjelenése előtt a kitelepítés fenyegetettségével találkoztak a magyar telepések részéről. Minden bizonnyal az NSZET november 20-i határozatának híre korbácsolta fel a kedélyeket. December 2-án a telepések Ligeti László elnökletével gyűlést tartottak a Trendl vendéglőben (az volt korábban a Volksbund egyik helyisége) és követelték a község összes német lakosának a kitelepítését. Elhatározták, hogy másnap Budapestre vonulnak, hogy a Népgondozó Hivatal és a Belügyminisztérium előtt, a svábok kiűzését követelve, tüntetést tartsanak. December 3-án hajnali 6-kor kocsira szálltak és elhajtottak. Ligeti még az éjszaka saját kezűleg transzparenseket készített „*Ki a svábokkal!*” felirattal. Mivel a környékbeli falvakban is ugyanilyen jelszavakkal láttak tüntetőket felvonulni, az emberek úgy tartották, hogy a tüntetést a „*kommunista beállítottságú Nemzeti Parasztpárt*” rendezte. Petrovics Sándor, a helyi Nemzeti bizottság elnöke olyan híreket terjesztett, hogy a nagykovácsiaknak december 5-én el kell hagyniuk a községet.⁹⁶⁶ A vizsgált települések közül tehát egyedülálló módon Nagykovácsiban a betelepített magyar lakosság nyilvánosan is szorgalmazta a németek teljeskörű kitelepítését. Január 5-én már azok a híresztelések terjedtek el a faluban, hogy a budaörsiek lesznek az első kitelepítettek, de a bizonytalanság továbbra is jellemző volt. Egy dolog azonban nyilvánvaló volt: menni kell. Ezért a község német lakói próbálták mindent értékesíteni és amerikai illetve német valutát vásárolni, a zárlat elrendelése miatt azonban szigorúan őrizték a község minden kijáratát.⁹⁶⁷

Az idő előrehaladtával egyre több részletkérdés tisztázódott. Greszl plébános egyik ismerőse révén február elején megtudta, hogy mi a kitelepítés tervezett menete. Eszerint a községek sorrendje a következő: Budakalász, Békásmegyér, Szentendre, Csobánka, Leányvár, Piliscsaba, Máriahalom, Perbál, Pilisvörösvár, Pilisszentiván, Solymár, Üröm, Pilisborosjenő

⁹⁶⁴ *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* Szerk.: HORVÁTH Julianna - SZABÓ Éva - SZÜCS László - ZALAI Katalin. Budapest, Napvilág kiadó, 2003. 221.

⁹⁶⁵ TÓTH 1993. 128.

⁹⁶⁶ GRESZL 2003. 155.

⁹⁶⁷ i.m. 163.

és Nagykovácsi. A tervezet szerint Nagykovácsiból 1500 főt szándékoztak kitelepíteni.⁹⁶⁸ Márciusban az is nyilvánvalóvá vált, hogy még heteket kell várni a kitelepítésig. A lakosság pozitív visszajelzéseket hallott a budaörsi németek németországi helyzetéről, ezért sokan már valóban várták a kitelepítést.⁹⁶⁹ Az egyházközségi képviselőtestület március 3-án feloszlatta magát és másnap, március 4-én búcsúlevélben köszöntek el Shvoy Lajos püspöktől. Megköszönték a főpásztornak és az egész püspöki karnak a jóindulatát és védelmét, a vigasztaló szavakat és a püspök többszöri közbenjárását érdekükben. Az egyházközség ingó és ingatlan vagyonát a püspök rendelkezésére bocsájtották. A püspöknek írt levél világossá teszi, hogy a hívek nem értették, miért kell elhagyniuk szülőföldjüket: *„Mi németajkú hívek a magyar hazának mindig hűséges fiai voltunk. (...) Atyáinkkal így a magyar államnak szorgalmas munkásaivá, pontos adófizetőivé és hű polgáraivá lettünk, megmaradtunk az Egyház hű fiaiként és népünk hű tagjaként. (...) Ma a háborús összeomlásért minket tesznek felelőssé, hűtlenséggel vádolnak, nyelvünkhöz és hagyományainkhoz való ragaszkodásunkat bűnül róják fel.”*⁹⁷⁰ Az idézett rész rávilágít arra, hogy mennyire gyenge volt a társadalom külpolitikai gondolkodása. A nemzetközi dimenzió látása akkor is és most is csak keveseknek adatott/adatik meg. Nemzetközi kontextusban láthatjuk a fenti sorok féligazságait, abban a korban egy község egyszerű embereként azonban az érzett sérelmek valóban jogosak és fájóak voltak.

A búcsúlevelet követően március 5-én a plébános és az egyházközség világi vezetői beszámolót írtak Shvoy Lajosnak a plébánosi működésről. A hitélet eredményei után reményeiket fejezték ki, hogy új hazájukban meg fogják találni helyüket és újra köszönetet mondtak a püspök atyának. *„A hívek már mindnyájan beletörődtek a kitelepítésbe és már alig tudják megvárni a napját, sőt szeretnének minél előbb átesni rajta, hogy újból mint szabad emberek félelem nélkül dolgozhassanak, építhessenek és élhessenek.”* – hangzott a megváltásban bizakodó mondat.⁹⁷¹

Greszl plébános nagyon jól tudta, hogy őt is ki fogják telepíteni, arra azonban nem számított, hogy nem a hívekkel együtt, hanem jóval korábban. Március 20-án kora reggel rendőrök jelentek meg a plébánián és a plébánost elvitték előbb a helyi rendőrségre, majd Budapestre. Délután engedték haza azzal, hogy három óra csomagolási időt kap és a bia-

⁹⁶⁸ i.m. 165. – A felsorolásból látjuk, hogy 1946 elején még a Népgondozó Hivatalnak sem volt világos, hogy Pilisszentiván és Pilisvörösvár német lakosságát nem telepítik ki. Erről a későbbiekben még lesz szó.

⁹⁶⁹ i.m. 165.

⁹⁷⁰ SzfvPL – No. 4534 – 790/1946

⁹⁷¹ u.o.

torbágyi vasútállomásról a budakeszi kitelepítettekkel együtt telepítik őt is ki. „*Elmenetelekor volt hívei nagy tömegekben lepték el az utcát és némán, bánatosan integettek a kocsija után.*” – olvashatjuk a Historia Domusban.⁹⁷² Április 2-án lapot írt a püspöknek Sulzbach-ból, hogy jól van, egyházi beosztása még nincsen.⁹⁷³

Április 15-én szállt ki a kitelepítési bizottság a községbe miután néhány nappal azelőtt összeírták a kitelepítendő névsorát. Kb. a lakosság 10%-a kapott mentesítést, de közülük legtöbben önként jelentkeztek kitelepülésre, hogy ne szakadjanak el a családjuktól. Így az őslakosságnak csupán 2-3%-a maradt vissza.⁹⁷⁴ Április 30-án Hufnagel Ferenc solymári plébános arról tájékoztatta Shvoy Lajost, hogy Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Üröm majd Pesthidegkút vannak soron. Ezen települések kitelepítettjeit a solymári vasútállomásról fogják útnak indítani.⁹⁷⁵ Május 2-án, 3-án és 4-én három transzportban hagyták el otthonaikat a nagykovácsi kitelepítettek. Létszámát tekintve az első transzport volt a legkisebb, mivel pilisborosjenői kitelepítettekkel vitték együtt őket. A második szerelvényel utaztak a legtöbben és a Historia Domusban feljegyezték, hogy két telepes magyar család megsiratta a távozókat. Május 4-én indult az utolsó csoport: „*A falura valami végtelenül szomorú, komor mélabú ereszkedett, mely nagyon megülte az ember kedélyét. Erről egy korrajzot lehetne írni, ilyenfajta címmel: „Behunytt szemű házak között”.*”⁹⁷⁶ A három transzporttal kitelepítettek 2024 főt, a német lakosság szinte 100%-át.⁹⁷⁷ Mindössze 10 német család maradt a községben.⁹⁷⁸ Ipolyi Simon jezsuita szerzetes, nagykovácsi káplán magánlevélben számolt be a kitelepítésről a székesfehérvári püspöknek. Ebből tudjuk, hogy a végrehajtás mindenféle zavaró incidens nélkül zajlott le. A második transzport útja során azonban ketten meghaltak, mert betegen szállították ki őket. Egy személy pedig eltörte a karját nyílt csonttöréssel.⁹⁷⁹

Vizsgált településeink közül Nagykovácsihoz hasonló mértékű kitelepítés máshol nem volt. Ennek ésszerű magyarázata az lehet, hogy a lakosság már valóban várta a kitelepítést, fel tudott rá készülni – nem úgymint a budaörsiek; és a plébánosukhoz fűződő igen szoros viszony is Németország felé gravitálta őket. Nyilván az is nagy súlyt nyomott a latban, hogy a beköltöző telepesek hangulata a német lakosság ellen szólt, nagy volt a feszültség közöttük. A kitelepítetteket megsirató két magyar család a kivételt képezte.

⁹⁷² i.m. 170.

⁹⁷³ SzfvPL – No. 4534 – Greszl Ferenc levele Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek 1946. április 2.

⁹⁷⁴ GRESZL 2003. 183. – Historia Domus bejegyzés

⁹⁷⁵ SzfvPL – No. 7338 – 1946. április 30. – Hufnagel Ferenc levele a püspökhöz

⁹⁷⁶ GRESZL 2003. 183. – Historia Domus bejegyzés

⁹⁷⁷ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 39-40.

⁹⁷⁸ SzfvPL – No. 4534 – 1242/1946

⁹⁷⁹ u.o.

Kovácsi Imre parasztpárti képviselő május 3-án beszédet tartott a Parlamentben, amelyben a kitelepítés körüli visszásságokra hívta fel a figyelmet. Leginkább a súlyos vagyonszétválás nyugtalanította és elmondta, hogy a kitelepítés után egyes falvakban valósi „sáskajárás” kezdődött, mivel az új telepesek még nem érkeztek meg. *„Egy-egy sváb falu a kitelepítés után majdnem a háború nyomait viselte magán.”*⁹⁸⁰ A problémát a végrehajtást végző szervek összehangolatlan munkájában látta. A Népgondozó Hivatal és a Földbirtokrendező Tanács egymás mellett, vagy talán sokszor egymás tudta nélkül végezték a munkát. Nem meglepő, hogy Kovács Imre a parasztpárti vezetésű OFT-t vette védelmébe és a Népgondozó Hivatal tevékenységét kifogásolta.

Más szempontból marasztalta el a végrehajtást a katolikus egyház. Május 4-én Hamvas András csanádi püspök levélben kérte Mindszenty József segítségét, hogy katolikus német híveik érdekében forduljanak a német és az osztrák püspökökhöz. A kollektív büntetés ellen emelt szót, és fontosnak tartotta tudatni a német püspökökkel, hogy a *„magyar nemzet egyáltalán nem részes ebben a gonosztettben”*.⁹⁸¹ Hamvas püspök ezen mondatának igazságát azonban némiképp árnyalni kell. Elsődlegesen a problémát a „magyar nemzet” fogalmának meghatározása jelenti. Egyetértünk Pritz Pál azon nézetével, miszerint a nemzet történeti kategória, melynek tartalmát a hatalmat gyakorlók szabják meg.⁹⁸² Hamvas András mondata jól mutatja a disszonanciát a nemzet és a nép között. A probléma ott kezdődött, hogy Hamvas nemzetfogalma nem ugyanazt jelentette, mint a hatalmat gyakorlók nemzetfogalma. Amikor Hamvas a magyar nemzetre gondolt nem számolt a nép széles tömegeivel, akik a haszonélvezői voltak a telepítési politikának, és akik – mint azt fentebb is láttuk – igenis szorgalmazták a kitelepítést. Ezt támasztja alá a Magyar Közvéleménykutató Intézet 1946. januári felmérése, mely szerint a lakosság 65%-a helyeselte vagy szigorította volna a kitelepítést.⁹⁸³ Mindszenty hallgatva Hamvas tanácsára levelet küldött M. Faulbacher freisingi és müncheni püspöknek, melyben együttérzését fejezte ki a kitelepített németek felé és kérte a német püspököket, hogy vegyék védelmükbe őket. Faulbacher püspök megköszönte a hercegprímás és az a magyar Püspöki Kar levelét és biztosította Mindszentyt, hogy támogatni fogják a kitelepítetteket.⁹⁸⁴

⁹⁸⁰ NN, 1945. I. köt, 1946. május 3.

⁹⁸¹ PLE Mindszenty periratok V-700/17 276-277.o. 1946. május 4. Hamvas András csanádi püspök levele

⁹⁸² PRITZ Pál: *A nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században*. In: PRITZ Pál: *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2011. 49.

⁹⁸³ Közvéleménykutató Intézet, 1946/3. – Az anyag megtalálható az Országgyűlési Könyvtárban. Köszönettel tartozom Sipos Baláznak, aki felhívta erre a figyelmemet. – Lásd: MARCHUT 2009. 281.

⁹⁸⁴ PLE Mindszenty periratok V-700/17 284.

Shvoy Lajos püspök május 10-én küldött levelet Nagy Ferencnek, melyben felhívta a miniszterelnök figyelmét, hogy majdnem minden plébániáról érkezett panasz, miszerint vakokat, betegeket, időseket, pár nappal a kitelepítés előtt hazatért hadifoglyokat telepítenek ki. *„Hogy mindezeket lellem keserű felháborodásával, de őszinte tisztelettel bejelentem a Miniszterelnök Úrnak és híveim érdekében szót emelek, azért teszem, mert az arra illetékes és hivatott közigazgatási tényezők nem merik ezeket bejelenteni, mert a Politikai Rendőrség avval fenyegetőzik, hogy előállítja őket, ha szólni mernek, az Andrássy út 60. alá.”*⁹⁸⁵ Levele ezúttal nem maradt megválaszolatlan. Nagy Ferenc május 16-án kelt válaszlevelében azt hangsúlyozta, hogy a kitelepítés a magyar kormány kötelessége. (Lássuk az ellentmondást a februári idézett nyilatkozatával és a visszaemlékezésével szemben.) Egyúttal azonban levélben tudatta Rajk László belügyminiszterrel, hogy sem a kormány, sem a miniszterelnök, sem a belügyminiszter felelősséget nem fognak vállalni a „szabálytalanságokért”. Azonban az esetek kivizsgálását és az elkövetők megbüntetését kérte. Illetve javasolta, hogy az antiszemitizmust elkerülendő, ne válasszanak zsidó származású egyént a kitelepítés végrehajtói közé.⁹⁸⁶

Nem tudunk arról, hogy bárkit is megbüntettek volna a „szabálytalanságokért”, azt viszont tudjuk, hogy a kitelepítés tovább folytatódott, immár a főváros pesti oldalán is, Vecsésen.

IV.3.4. Kitelepítés Vecséről

A kitelepítés végrehajtásának előkészületei már 1946 januárjában megkezdődtek. Hernádi vezetőjegyző január 10-én közölte a Nemzeti Bizottsággal, hogy a magyarországi németek vagyonát 1945. december 29-től zár alá vettnek kell tekinteni.⁹⁸⁷ Az előkészületek mielőbbi megtételét sürgette a Népgondozó Hivatal körzetvezetője is (ugyanaz a Gál Mihály, aki Csobánkán és Dunabogdányban is tevékenykedett), aki január 11-én azt kérte az előjáróságtól, hogy a községben lakó összes német nevű vagy eredetű családról házsám szerinti kimutatást készítsen.⁹⁸⁸ A Központi Statisztikai Hivatal által összeállított névjegyzék már 1945 októberében rendelkezésükre állt.⁹⁸⁹ Amikor ezt a névjegyzéket november végén Csapó János közigazgatási jegyző betérjesztette a járási főjegyzőnek, figyelmeztetett, hogy a

⁹⁸⁵ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnök iratai 75.d XXIII/e tétel 5796/1946

⁹⁸⁶ u.o.

⁹⁸⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 1/1946

⁹⁸⁸ u.o.

⁹⁸⁹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 10/1/1945

névjegyzéket fenntartásokkal kell kezelni, mert egy bizonyos Koch János tanító – aki akkor már internált volt – feltehetően adathamisítást követett el, mivel az ő körzetében szinte mindenkit német nemzetiségűnek írt be. Ezért felhívta a figyelmet: „*Fentiekre való tekintettel bár nem tudom, hogy a kért jegyzék milyen célt fog szolgálni, tisztelettel kérem Főjegyző Urat, hogy ezen körülményt betudni és szükség esetén a vizsgálatot megindítani szíveskedjék.*”⁹⁹⁰ Amit a jegyző 1945 novemberében még nem tudott, az 1946 januárjában bizonyossá vált.

Január 16-án már a kitelepítendőök konkrét számát is közölte a vezetőjegyző: 2500 fő (1941. évi népszámlálás szerint 3363 német anyanyelvű, 506 német nemzetiségű személy).⁹⁹¹ Ha ehhez a létszámhoz hozzávesszük a Szovjetunióba deportáltak számát (720 fő), akkor mondhatjuk, hogy teljes körű kitelepítéssel számoltak. Amikor 1946. február 28-án Péterfy Gedeon, a Központi Papnevelő Intézet oconomusa, kimutatást kért Pétery József váci püspöktől, hogy az egyházmegye mely településeit érinti a kitelepítés, akkor Vecsés esetében a kitelepítendőök számát 3363-ban jelölte meg.⁹⁹² Itt a püspök a népszámlálás adatait vette figyelembe. A vecsési német lakosság döntő részének két világháború közötti és második világháború ideje alatt is elismert államhűsége és lojalitása immár igen keveset nyomott a latba.

Fehér János plébános püspökéhez intézett levelében írta, hogy a településen kb. húszan dolgoznak a névjegyzékek elkészítésén, köztük ő is.⁹⁹³ Vecsésen kívül más településről nem tudunk, hogy a plébános maga részt vett volna a névjegyzékek összeállításában. Azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy a plébános tevékenyen közreműködött volna a német lakosság kitelepítésében, ugyanis próbálta menteni azokat, akiknek államhűsége bizonyított volt, és ezt az arányt ő kb. 90%-ban állapította meg. A közreműködésével összeállított névjegyzék szerint csupán 356 főt írtak össze a kitelepítendőök listájára. Külön névsort készítettek arról a 600 főről, aki a Hűségmozgalom tagja volt, egy további listát pedig a „*mentesítésre érdemesekről*”. Ezen személyek érdekében a plébános memorandumot juttatott el a kormányhoz és személyesen a hercegprímáshoz. „*Sok kilincselés után*” Kiss Roland belügyminiszteri államtitkárhoz kerültek, akitől azt a biztatást kapták, hogy a kitelepítés végrehajtásánál az ő névsorukat fogják figyelembe venni.⁹⁹⁴ Ez valószínűleg csupán egy szóbeli ígéret lehetett, mert a Belügyminisztérium azt közölte a Miniszterelnökséggel, hogy a

⁹⁹⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1.d. 4115/2/1945

⁹⁹¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 359/1946

⁹⁹² VPKL Corresp. cum Juris Civili – 1237/1946

⁹⁹³ u.o.

⁹⁹⁴ u.o.

vecsési kérelem nem teljesíthető, ugyanis a vonatkozó jogszabályok erre nem adnak lehetőséget.⁹⁹⁵

Február 11-én a járási főjegyző utasította az előljáróságot: gondoskodjon arról, hogy a kitelepítésre kerülők kellő megnyugtatót kapjanak arra nézve, miszerint a kitelepítés minden esetben az emberi jogaiknak biztosítása mellett fog történni, az elszállításnál közegészségügyi szempontokra megfelelő intézkedések történnek és az engedélyezett ingóságok elvitelét a hatóságok biztosítják. Igyekezzenek megakadályozni az előljáróság azt is, hogy alaptalan rémhírek ne terjedhessenek el.⁹⁹⁶ A vezetőjegyző február 20-i válaszában arról tett jelentést, hogy a kitelepítés előkészületei már megtörténtek, a község német lakóit azonban nem tudják megnyugtatóni. Egy ideig a németek még nem vették komolyan a kitelepítési rendeletet, de ahogy elkezdődtek a rekvirálások, elkezdtek félni. Ez abban is megmutatkozott, hogy a gazdasági év elején még mindenki elvégezte a mezőgazdasági munkákat, a rekvirálások óta azonban ez a munkakedv teljesen aláhagyott, a kitelepítendő gazdák csak annyiban végezték el munkájukat, hogy ne lehessen őket szabotálásért felelősségre vonni. További problémaként említette, hogy az előző év elején elkészített leltárak felülvizsgálatánál kiderült, hogy nagy hiányosságok vannak, egyszerűen eltűntek a leltározott javak. Ennek két oka volt: egyrészt az orosz hadsereg vitt, amit tudott; másrészt a német lakosok elidegenítették a vagyonukat.⁹⁹⁷

A tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzését megakasztotta az is, hogy elkezdődött a németek igazoltatása. A Népgondozó Hivatal körzetvezetősége a Jókai u. 30 alatt kezdte meg munkáját.⁹⁹⁸ Ez az igazoltatás azon márciusi heteket vette igénybe, amikor a legnagyobb szükség lett volna a munkák elvégzésére.⁹⁹⁹ A bizonytalanságot fokozta az is, hogy a kirendelt két telepfelügyelő önkényesen végezte a munkáját. A telepesek igényeit nem elégítették ki, ugyanakkor saját magukat és olyan telepeseket láttak el gazdasági felszerelésekkel, akik a termeléshez egyáltalán nem értettek. Az összeköltöztetések során sokgyermekes magyar családot „*dobtak ki*”, „*volksbundistát*” pedig a házában hagytak. A vecsési Nemzeti Bizottság emiatt az OFT-hez fordult, hogy azonnali hatállyal menesszék Talián Bélát és Mersitz Ferencet.¹⁰⁰⁰ Nem tudjuk, hogy menesztésük megtörtént-e. Az igazoltatással egy időben ismeretlen személyek járták a községet és a németek házaiba minden engedély nélkül bementek azzal, hogy jegyzéket készítenek az ingóságokról és több

⁹⁹⁵ MOL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 4.d.891Z/1946

⁹⁹⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 1/1946

⁹⁹⁷ u.o.

⁹⁹⁸ PML XXI-41/b Monori járási főjegyző iratai 991/1946

⁹⁹⁹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3.d. 1573/1946

¹⁰⁰⁰ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság iratai 146.d. 41/1946

mindent magukkal is vittek. A Népgondozó Hivatal körzetvezetője ezért felhívta a lakosság figyelmét, hogy csak olyan személyeket engedjenek be a házaikba, akik igazolni tudják magukat. Bármilyen ingóságot csak a körzetvezető által aláírt és lebélyegzett elismervény ellenében lehet.¹⁰⁰¹

A 154.845/1946 B.M. sz. rendelet alapján a kitelepítés előtt újabb névjegyzékeket kellett összeállítani.¹⁰⁰² Külön listát kellett készíteni az áttelepülésre kötelezettekről, a kivételezett személyekről, az elköltözöttekről, a meghaltakról és a beköltözöttekről. A vezetőjegyző azonnal elrendelte az összeírást. Emiatt május 2-3-ra iskolai szünnapot hirdettek és a tanároknak részt kellett venni az összeíró munkálatokban.¹⁰⁰³ A rendkívüli helyzetre való tekintettel Hernádi vezetőjegyző május 1-jétől kezdődően szesztilalmat rendelt el és este 9 óra után senki nem tartózkodhatott az utcán.¹⁰⁰⁴ Ugyanakkor felhívták a lakosság figyelmét, hogy jelentkezzenek a községházán azok az áttelepülésre kötelezettek, akiknek hozzátartozói internálótáborokban vagy toloncházakban vannak.¹⁰⁰⁵ Május 6-án adta át a Magyar Államrendőrség Monori Járási Kapitányság Politikai Osztálya az előjáróságnak a 34 internált személy névjegyzékét.¹⁰⁰⁶ Az elkészült névjegyzékeket az Ipartestületnél tették közzemlére. A mentesítési kérelmeket a vezetőjegyzőhöz lehetett benyújtani 5 napon belül.¹⁰⁰⁷ A már említett belügyminiszteri rendelet a német anyanyelvűek, de magyar nemzetiségűek lehetséges mentesítéséről csak május 10-én született meg, tehát alkalmazása még éppen nem lehetett. A vármegyei Nemzeti Bizottság azonban tájékoztatta a főispánt arról, hogy mód van ezeknek a személyeknek a mentesítésére, és ezek alapján esetlegesen a helyi kitelepítési bizottságnál, kitelepítési biztosnál vagy a Népgondozó Hivatalnál el lehet járni.¹⁰⁰⁸ A Vecsésen kitelepítést végzők azonban erről csak május 14-én, az első szerelvény indulásának napján kaptak felsőbb utasítást.¹⁰⁰⁹ Annak ellenére azonban, hogy a vármegyei Nemzeti Bizottság már május 8-án megküldte tájékoztatóját a főispánnak, ő csak június 15-én – a kitelepítés lezárulta után – továbbította azt a helyi szerveknek.¹⁰¹⁰

A Népgondozó Hivatal V. számú kitelepítési oszlopának munkaterve szerint Vecsésről kér szerelvény indult volna május 14-én és 16-án, a gyakorlatban azonban ez másként

¹⁰⁰¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3.d. 2000/1946

¹⁰⁰² Magyar Közlöny, II. (1946. április 7.) 79. sz.

¹⁰⁰³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 4/1946

¹⁰⁰⁴ u.o.

¹⁰⁰⁵ PML V-1160 Db 41. kötet Dobilási könyv – 1946. április 30. 292. bejegyzés

¹⁰⁰⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 4/1946

¹⁰⁰⁷ PML V-1160 Db 41. kötet Dobilási könyv – 1946. május ? 297. bejegyzés

¹⁰⁰⁸ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 10.d. 264/1946

¹⁰⁰⁹ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 75.d XXIII/e tétel 5805/1946

¹⁰¹⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3.d. 3759/1946

alakult.¹⁰¹¹ Május 9-én a 249 fős karhatalom megkezdte a kitelepítési munkálatokat, a leltározásokat. Kihirdették, hogy a rendőrség élelmezéséről a németek élelmiszerkészletéből kell gondoskodni.¹⁰¹² A kitelepítendőek élelmiszerkészletét vették igénybe a kitelepítettek élelmezésének biztosítására is. Meghatározott mennyiségű élelmiszert kellett beszolgáltatni a „*nagyhatalmak vonatkozó rendelkezése szerint.*”¹⁰¹³ Dobolás útján megfenyegették a lakosságot, hogy aki nem szolgáltatja be az előírt élelmiszert, az útja során nem fog ellátást kapni, a magával vihető 50 kg-os csomaggal fogják kitelepíteni.¹⁰¹⁴

Az „A” jelű névjegyzéken (áttelepülésre kötelezettek listája) 1558 személy szerepelt, közülük az első 1250 személyt kívánták kitelepíteni az első transzporttal. Kivételt abban az esetben tettek, ha valaki egy magasabb tételszámon szerepelt, de hozzátartozóival együtt szándékozott utazni.¹⁰¹⁵ Az első szerelvényel azonban minden bizonnyal nem telepítettek ki ennyi személyt, ugyanis május 16-án a második, majd május 21-én a harmadik szerelvény is elindult. Ekkor azonban már a soroksári kitelepülőkkel utaztak együtt.¹⁰¹⁶

A kitelepítettek szám azonban kérdéses. A fenti listán ugyan 1558 személy szerepelt, egy másik kimutatás szerint viszont 2054 főt telepítettek ki.¹⁰¹⁷ Anélkül azonban, hogy egyik vagy másik számadat felé hajlanánk, meg tudjuk állapítani, hogy a vizsgált települések német lakosai közül a vecsésiek voltak leginkább áldozatai a kitelepítésnek. Azzal együtt mondjuk ezt, hogy a budaörsiekkel összehasonlítva jobban fel tudtak készülni az áttelepülésre, és nem volt olyan arányú kitelepítés mint Csobánkán vagy Nagykovácsiban. Dolgozatunk első két fejezetében rámutattunk arra – most újra hangsúlyozzuk -, hogy a vecsési németek bizonyították leginkább kötődésüket a magyar hazához (természetesen, mint ahogy erre utaltunk is, ezt sok körülmény befolyásolta), így az ő esetükben az 1945 előtti és utáni történések a legkevésbé vannak ok-okozati összefüggésben. Természetesen nem általánosíthatjuk egy-egy település német lakosságát, de tendenciáját tekintve igazoltnak tartjuk előbbi megállapításunkat. Innen nézve Hegedűs Lajos vecsési evangélikus lelkész 1946. október 6-án elmondott ünnepi beszéde legalább annyira érzékenyen érinthette a német lakosságot, mint maga a kitelepítés: „*Erkölcsei norma a hűség a hazához. Ez azt jelenti, hogy a*

¹⁰¹¹ MOL XIX-B-1-az Belügyminisztérium normák jegyzéke 2.d. 32920/1946

¹⁰¹² PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 4/1946

¹⁰¹³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 301/1946

¹⁰¹⁴ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 1946. május 14. 302. bejegyzés

¹⁰¹⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 4/1946

¹⁰¹⁶ u.o.

¹⁰¹⁷ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 39-40.

nélkülözés idején nem erkölcsös dolog megtagadni a szülőföldet, testvért, édesszülőket, vállalni más állampolgárságot a felkínált jobb kenyérért, beígért jobbsorsért.”¹⁰¹⁸

IV.3.5. A bizonytalanság időszaka Dunabogdányban és Pilisszentivánon

E két település német lakóinak kitelepítésére a végrehajtás első szakaszában (1946. január – 1946. június) nem került sor – a pilisszentivániakra később sem. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ezekben a községekben nyugalom lett volna ezekben a hónapokban. A vagyon zár alá vétele, a községi autonómia felfüggesztése és a kitelepítés lehetősége meghatározta az életét e két község németjeinek is.

A dunabogdányi internáltak továbbra is a táborokban maradtak, a pilisszentivániak egy része pedig azért hagyhatta el az internálótábort, hogy a nemzeti érdekből különösen fontos bányamunkát elvégezze. Az ő „kivételes” helyzetüket valahogy meg kellett ideologizálni, és ezért a már említett tanulmány a hazai németekről azt állapította meg, hogy a bányavidéki németiség a nemzeti agitációval szemben általában tartózkodóbb volt, mint a földműves népesség.¹⁰¹⁹ Dolgozatunk első két fejezetéből úgy gondoljuk, hogy egyértelműen látszik, hogy ez messze nem így volt. A német agitáció épp Pilisszentivánon volt a legerősebb. A felelősségre vonásnál azonban nem ez volt a döntő, hanem sokkal inkább az elvehető vagyon mértéke. Világos, hogy a földműves népességtől volt mit elkobozni, a bányamunkástól kevésbé. A bányamunkás vagyonából nem lehetett kielégíteni a magyar társadalom nagy részének földéhségét egyrészt; másrészt pedig a bányamunka nagyon kemény munka – míg a földre volt jelentkező, a bányában dolgozni kevésbé volt hajlandóság. Tehát a bányászokra nagy szükség volt. A két világháború közötti társadalmat vizsgálva állapítottuk meg, hogy tulajdonképpen ez volt a „legnémetebb” foglalkozási ág amiatt, mert a bányavidékeken többnyire német többségű települések feküdtek.

Pilisszentiván döntően munkás jellege miatt – mint már láttuk – az MKP és az SZDP igen erős volt. A tárgyalt települések közül ez volt az egyetlen, ahol a baloldal mindkét országgyűlési választáson többséget tudott szerezni. Különösen erős volt az SZDP támogatottsága. Tudjuk jól, hogy a szociáldemokraták a kitelepítés kérdésében többnyire az oppozíciót jelentették – nem a kitelepítés ellen, de a kitelepítés módja ellen foglaltak sok esetben állást épp azért, mert köreikben nagy volt a német nemzetiségűek aránya. 1946

¹⁰¹⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 5941/1946

¹⁰¹⁹ MOL XIX-A-1-1 Elnöki bizalmas 1.d. 7/1945

januárjában még Pilisszentiván is azok között a települések között volt, ahol a közelgő kitelepítés végrehajtása végett megszüntették a községi autonómiát, és a Thirring Lajos hagyatékából nyilvánosságra hozott forrás szerint a községből 1200 személyt kívántak kitelepíteni.¹⁰²⁰ A szociáldemokrata politikusok javaslatára azonban Rajk László belügyminiszter 1946 tavaszán módosította a kitelepítési rendelet néhány pontját. Ez alapján a mentesítések a bányászokra és a munkásokra terjedtek ki, amennyiben nem voltak Volksbund tagok vagy SS-katonák.¹⁰²¹ Tolnában és Baranyában tömeges méretet öltött a németek bányába jelentkezése,¹⁰²² Pest megyében erről nem tudunk.

Dunabogdányban más volt a helyzet. Ugyan ebben a községben is voltak bányamunkások, de e település jellegét mégsem ez adta. A dunabogdányi németek kitelepítésére 1946-ban egyszerűen azért nem került sor, mert földrajzilag távolabb esett a Budapest környéki „sváb gyűrűtől”, és a végrehajtásban még nem jutottak el odáig, mint ahogy a Duna másik oldalán fekvő Nagymarosra, Kismarosra, Szendehelyre sem került még sor.

Ezzel együtt azonban az előkészület munkái elkezdődtek. 1946. január 8-án a vezetőjegyző kérte a KSH-t, hogy bocsássa rendelkezésére az 1941. évi népszámlálás adatait. Választ azonban nem kapott, ezért január 30-án újra írt a KSH-nak.¹⁰²³ A hivatal azonban nagyon leterhelt volt a már zajló tömeges kitelepítések miatt, így elsősorban csak azokkal a településekkel tudott foglalkozni, ahol éppen a végrehajtás megtörtént. Hivatalos népszámlálási adatokkal tehát még nem rendelkezett az előjáróság, a községben azonban már megjelent Gál Mihály telepítési körzetvezető a karhatalommal és a már Csobánkánál hivatkozott áttelepítési kormánybiztos rendeletének megfelelően megkezdték a rekvirálásokat.¹⁰²⁴ Ezzel együtt a rekvirálások jogszerűtlenek voltak, mert a beszedett élelmiszerkészletet elvileg az áttelepülésre kötelezettektől lehetett volna begyűjteni – de azt ugye nem tudták, hogy pontosan kik azok; másrészt pedig a karhatalom még úgy szállt ki a községbe, hogy a tényleges végrehajtás csak bő másfél évvel azután kezdődött meg. A bizonytalanság félelemben tartotta az embereket és próbáltak mentesítéseket szerezni.¹⁰²⁵

A helyi Nemzeti Bizottság február 27-i ülésén foglalkozott a németek kitelepítésének ügyével, mely alkalommal az a határozott vélemény alakult ki, hogy a kitelepítést a lehető

¹⁰²⁰ BANK – ÖZE 2005. 159 – 161.

¹⁰²¹ FEHÉR 1988. 107.

¹⁰²² u.o

¹⁰²³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 5.d. 62/1946

¹⁰²⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6.d. 298/1946

¹⁰²⁵ PIL 283.f. 15/10. ö.e. 241.o.

legsürgősebben végre kell hajtani. Emiatt azzal a kéréssel fordultak a Népgondozó Hivatalhoz, hogy Dunabogdányból a németek kitelepítését és helyettük magyar telepések betelepítését sürgősen hajtsák végre. Indokaikban elsősorban a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére hivatkoztak. A gyümölcstermelés és a földek megművelése a telepítés elhúzódása folytán nagy hátrányt szenved, mert az előreláthatólag kitelepítésre kerülő lakosság a földek megművelésével és a gyümölcsfák kezelésével már nem törődik, „*ez pedig az ország lakosságának élelmezése szempontjából pótolhatatlan kárt jelent.*”- állt a levélben.¹⁰²⁶ A telepítésre azonban ekkor még nem került sor, a kitelepítés első nagy hulláma Dunabogdányt elkerülte.

1946 júniusáig PPSK vármegye 30 településéről 39 642 németet telepítettek ki,¹⁰²⁷ egy másik kimutatás szerint pedig 29 községből 41 303 személyt.¹⁰²⁸ Országosan pedig az előző kimutatás szerint 114 758 személyt, az utóbbi szerint pedig 116 945 főt.¹⁰²⁹ A számadatokból jól látható, hogy a legnagyobb arányú kitelepítés Pest megyéből volt. Ennek egyrészt stratégiai jelentősége volt, másrészt pedig szimbolikus jelentése is volt. Stratégiai azért, mert a főváros környékén elsősorban politikai szempontból potenciális veszélyforrást jelenthetett a német tömb azáltal, hogy tudvalevőleg a jobboldali pártokat erősíthették – természetesen kivételek ekkor is voltak: lásd Pilisszentivánt. A betelepített nincstelen magyar családok által a baloldali erők jelentős tömegbázisra tehetek szert. Nyilván kisebb horderejű, de nem elhanyagolható változást hozott a telepítés a települések felekezeti megoszlásában.¹⁰³⁰ Megszabadulhattak nagyszámú, vallását gyakorló katolikus hívőtől és így a már ekkor „reakciónak” mondott Mindszenty bíboros befolyásától ebben a térségben.

Szimbolikus jelentősége pedig abban nyilvánult meg, hogy az ország harmadik legnagyobb létszámú németiséggel rendelkező településen kezdték el a „fasiszta maradványok felszámolását.” A kormány legitimációs törekvéseinek ez egy fontos mérföldköve volt és ezáltal a béketárgyalásokon való kedvezőbb pozíciót is remélték.

¹⁰²⁶ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99.d. 26/1946

¹⁰²⁷ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 39–40.o. – Közli: ZIELBAUER 1990. 87. – Községenkénti bontásban: Bia 239 fő, Budajenő 602 fő, Budakeszi 2731 fő, Budaörs 5788 fő, Páty 7 fő, Nagykovácsi 2024 fő, Perbál 1402 fő, Pesthidegkút 1302 fő, Solymár 932 fő, Telki 267 fő, Torbágy 1196 fő, Törökbálint 1371 fő, Üröm 1428 fő, Zsámbék 3397 fő, Soroksár 4779 fő, Ceglédbercel 422 fő, Vecsés 2054 fő, Szigetbecse 152 fő, Szigetcsép 462 fő, Szigetszentmárton 491 fő, Szigetújfalu 821 fő, Taksony 548 fő, Békásmegyér 1930 fő, Budakalász 814 fő, Pilisecsaba 1195 fő, Pilisborosjenő 469 fő, Pomáz 1002 fő, Szentendre 5 fő, Csobánka 1239 fő, Kecel 573 fő.

¹⁰²⁸ MOL Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II/1. II-28.- Közli: FEHÉR 1988. 114. és TÓTH 1993. 129.

¹⁰²⁹ Havi bontásban ez ekképp nézett ki: 1946. január 3866 fő, február 7.237 fő, március 11.334 fő, április 20.939 fő, május 49011 fő, június 18479 fő. – Lásd: PIL 274.f. 10/35. ö.e. 98.o.

¹⁰³⁰ Erről a későbbiekben még részletesen szólunk.

A kitelepítés végrehajtásából összegző megállapításokat levonni nem lehet, mert ahány település annyiféle végrehajtás volt. Azt azonban leszögezhetjük, hogy a jogszabályok csak keretet adtak a végrehajtásnak, annak módját mindig maguk a végrehajtók alakították teljesen önkényesen a különféle pártérdekek mentén és így a ki- és betelepítések a pártok hatalmi pozícióinak erőfitogtatásai is voltak.

IV.4. A kitelepítés ideiglenes felfüggesztése és az újraindulás lépései

A magyarországi németek kitelepítése 1946 júniusában ideiglenesen megakadt. Az amerikai hatóságok felfüggesztették a kitelepítettek fogadását a Németországban kialakult nehéz lakáskörülmények és a súlyos ellátási gondokra hivatkozva. Az Egyesült Államok olyan feltételekhez kötötte a kitelepített németek fogadását, ami a magyar kormányt szinte megoldhatatlan feladat elé állította. Egyetértvén azonban Balogh Sándor és Fehér István azon megállapításával, hogy a *„kitelepítések ideiglenes felfüggesztésének okát a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások képezték”*,¹⁰³¹ be szeretnék mutatni azokat a világpolitikai folyamatokat, melyek jelentősen befolyásolták a magyarországi németek – és ezzel együtt a Pest megyeiekét is – helyzetét is.

IV.4.1. Ami a világpolitikában történt – nemzetközi aspektusok

A magyarországi németek kitelepítését bár egy folyamat, mégis két szakaszra szoktuk osztani: az első szakasz 1946 januárjától 1947. júniusig tartott – ekkor a hazai németeket Németország amerikai zónájába telepítették ki; a második szakasz pedig 1947 augusztusától 1948 júniusáig zajlott, amikor a kitelepítés Németország szovjet megszállási övezetébe történt. A kitelepítésnek e két hulláma nem csupán belpolitikai okok következménye, hanem sokkal inkább az a nemzetközi erőter alakította, aminek része volt a folyamat.

Potsdamban 1945 nyarán még olyan volt a világpolitika, hogy a nagyhatalmak az együttműködést fontosnak tartották és azt nem kockáztatták. Beszédessé vált már 1945 nyarán az ENSZ San Francisco-i alapokmánya,¹⁰³² melyből a kisebbségek kollektív jogainak szavatolása teljes mértékben hiányzott, ugyanúgy hiányzott a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer problematikája az 1946. július 29-én megnyílt békekonferenciáról is. A háborús

¹⁰³¹ BALOGH 1982. 101. és FEHÉR 1988. 115.

¹⁰³² FÖGLEIN Gizella: *Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek – 1945. A San Francisco-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés.* In: Magyar Napló II. (1990. április 19.) 16. sz. 8–9.

együttműködés lendülete 1946 elejére már megtört és a növekvő szembenállás légkörét fejezte ki Churchill március 5-i fultoni beszéde, melyben világosan kimondta, hogy vasfüggöny ereszkedik le Európára. Ennek fényében láthatjuk meg az 1946 októberében készült magyar külügyminisztériumi összefoglaló jelentés igazságát, melyben azt olvashatjuk: „*A nemzetközi kisebbségvédelem problémájának felvetése elé számtalan akadály gördült. (...) Súlyosabb akadályt jelentett ennél a nagyhatalmak húzódozása mindennemű kisebbségi garancia elől. (...) Mindegyik nagyhatalom külön-külön is azon volt, hogy saját érdekszféráján belül lehetőleg zárja ki a többi nagyhatalom befolyását. A kisebbségvédelemnek nemzetközi alapra való helyezése viszont tág teret nyitott volna a nagyhatalmak kölcsönös beavatkozásának.*”¹⁰³³ Nyilván nem lehetett nemzetközi kisebbségvédelemről beszélni akkor, amikor milliós nagyságrendű kényszermigráció folyt Európában, mindez a nagyhatalmak teljes egyetértésével, ugyanakkor 1946 második felében már olyan volt a nemzetközi helyzet, hogy ezt a kérdést már nem bolygatták az érdekszférák egymásnak feszülése miatt, és ebben a folyamatban kell látnunk a magyarországi németek amerikai zónába való kitelepítésének leállítását is.

1946 júniusában még a Nagy Ferenc vezette magyar delegáció látogatott Washingtonba. Németország közép-kelet európai szövetségesei közül egyedül a magyarokat fogadta az Egyesült Államok. Miért? Mert a térségben már mindenütt megtörtént a kommunista hatalomátvétel, de nálunk még nem. A magyar kormány augusztus 22-én még meg tudott állapodni az amerikaiakkal a kitelepítés folytatásáról. Viszont 1946. szeptember 24-én megszületett az a 76 oldalas Clifford–Elsej jelentés, mely kimondta, hogy a szövetségi viszony fenntartása a Szovjetunióval lehetetlen és harmadik világháború lehetőségéről beszélt.¹⁰³⁴ Köztudottan ez a jelentés nagy hatással volt Trumanra és ennek fényében már teljes mértékkel érthető, hogy az amerikaiak nem fogadtak több magyarországi németet.

Három nappal a Clifford-Elsej jelentés után Nikolai Novikov washingtoni szovjet nagykövet táviratot írt Molotovnak, hogy az Egyesült Államok háborús előkészületeket folytat, felmerült a Szovjetunió elleni háború lehetősége is.¹⁰³⁵ 1946 őszére már gyökeresen megváltozik az a második világháború idejében született elgondolás, hogy a németek ellen együttesen kell a nagyhatalmaknak fellépni. Ekkorra Washington már feladta addigi

¹⁰³³ *Sub clausula...* 2008. 1252–1260.

¹⁰³⁴ http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/sectioned.php?documentid=4-1&pagenumber=1&groupid=1 (Letöltés: 2012.08.04. 9:15) – Köszönettel tartozom Bognár Szabinának, aki a Truman Könyvtár és Múzeum digitális állományára felhívta a figyelmemet.

¹⁰³⁵ <http://ludeman.edublogs.org/files/2010/12/novikov-telegram-1j6xp8f.pdf> (Letöltés: 2012.08.04. 9:22)

izolacionista külpolitikáját és ez a német kérdésben mutatkozott meg leginkább.¹⁰³⁶ Már nem az volt a lényeg, hogy befogadják a „bűnös” németeket, hanem a választóvonalat már a Churchill által megfogalmazott vasfüggöny jelentette. Bár az 1946. december 2-án született megállapodás Bizónia létrejöttéről még Potsdam szellemében született, tulajdonképpen Németország két részre szakadásának első lépése volt. Tehát 1947. január 1-től gazdaságilag megszűnt annak az amerikai zónának a létezése, ahova az 1945. novemberi NSZET döntése értelmében a magyarországi németeket kitelepíteni lehetett. A magyar politikai elit külpolitikai gondolkodása viszont ekkor is gyenge volt ahhoz, hogy a megváltozott nemzetközi erőtereket felmérje. Ezzel magyarázható az, hogy még 1947 tavaszán is a magyar kormány amerikaiakkal folytatott tárgyalásainak legfőbb hivatkozási alapja Potsdam volt, illetve az 1946. augusztusi egyezmény.

A nagypolitika változása mellett természetesen lényeges oka volt a kitelepítés felfüggesztésének az a nehéz gazdasági és társadalmi helyzet, amelybe Németország került a háborús veszteségek és a többmillió német kényszermigráció miatt. Az amerikai kormány 1946 folyamán Herbert Hoover volt amerikai elnököt bízta meg, hogy mérje fel az égető gazdasági problémákat. Hoover több tucat jelentést készített legfőképpen az éhezésekről, a súlyos mezőgazdasági problémákról. Rámutatott, hogy németek többmilliói halnak meg alultápláltság miatt.¹⁰³⁷ Ezek a jelentések indokai voltak az angol és amerikai zónák gazdasági egyesítésének és előkészítői is voltak az 1947 derekán meghirdetett Marshall tervnek. Ahogy azonban a magyarországi németek kitelepítésének felfüggesztésében nem szabad csak a világpolitikai okokat keresnünk, úgy a Marshall terv meghirdetését sem szabad egyszerű gazdasági indokokkal magyaráznunk. Nyilvánvalóan közvetlen előzménye volt az 1947. március 12-én meghirdetett Truman doktrína, mely Görögországnak és Törökországnak előírányzott segélyprogramon keresztül Washington európai pozíciójának erősítését célozta a Szovjetunió befolyásának visszaszorítására.

Így kapcsolódtak össze tehát a politikai és gazdasági okok a németek kitelepítésének felfüggesztésében. Az amerikai hatóságok azonban mindvégig csak a gazdasági okokra hivatkoztak, illetve 1946/47 telén humanitárius okokra, ami viszont világosan látszott, hogy csak ürügy, ugyanis 1946 januárjában nem érezték antihumánusnak a kitelepítés megindítását.

A magyar kormányon viszont nagy belpolitikai és külpolitikai nyomás volt. Egyrészt az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés a trianoninál szűkebb határok közé

¹⁰³⁶ BORHI László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005. 87–88.

¹⁰³⁷ <http://www.trumanlibrary.org/hoover/documents.php?page=2> (Letöltés: 2012.08. 04. 9:36)

szorította hazánkat, ugyanakkor a SZEB még nem szűnt meg, mert a békeszerződés csak annak moszkvai ratifikációjával lett hatályos, ami - mint tudjuk - csak szeptember 15-én történt meg.¹⁰³⁸ Másrészt az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák-magyar lakosságcsere gyakorlati végrehajtása 1947 tavaszán indult meg úgy, hogy közben még a földreformmal kapcsolatos belső telepítések is folytak. Részben emiatt, részben pedig a kitelepítés várt folytatása miatt a kitelepítésre kötelezett németeket összeköltöztették és ez elviselhetetlen állapotokat idézett elő az érintett településeken. Harmadrészt Kovács Béla, a Kisgazda Párt főtitkárának 1947. február 25-i letartóztatása jelezte, hogy a Szovjetunió immár Magyarországon sem vár tovább, szovjetizálni akarja az országot. A kormánynak bizonyítani kellett azt, hogy meg akar szabadulni a „fasiszta elemektől”. Ezen folyamatok egybejárása ösztönözte a magyar kormányt arra, hogy a kitelepítés folytatását kérje.

1946 december–1947. augusztus között a SZEB ülésein hat alkalommal szerepelt a magyarországi német kérdés.¹⁰³⁹ Talán nem lényegtelen megjegyeznünk, hogy ezen ülések egyikén sem az amerikai fél volt a napirendi pont kezdeményezője, hanem 4 alkalommal az angolok részéről Edgcumbe tábornok, 2 alkalommal pedig a szovjetek részéről Szviridov altábornagy. A nemzetközi politikával ellentétben azonban ebben a kérdésben angol-szovjet egyetértés érvényesült az amerikai állásponttal szemben. Edgcumbe az augusztus 15-i ülés kivételével nagyon élesen bírálta az amerikai hatóságok magatartását és többször felszólította Weems dandártábornokot, hogy hasson oda kormányánál a kitelepítés folytatása érdekében. Nem ez volt az egyetlen kérdés, amelyben a brit külpolitika nem támogatta az amerikaiakat a SZEB fórumán. Ilyen volt az 1947. júniusi kormányváltás is. Ennek oka az volt, hogy a munkáspárti angol kormány rokonszenvezett a Szovjetunióval. Amikor Nagy-Britannia csapatokat küldött a görög kommunisták ellen, az angol közvélemény és sajtó tiltakozását fejezte ki az ellen.¹⁰⁴⁰

1947. február 10-én Szviridov közvetített a magyar kormány és Weems között, megkérdezte, hogy mikor fogják újraindítani a kitelepítést, amire Weems azt felelte, hogy információval ez ügyben nem rendelkezik, tájékozódni fog az amerikai hatóságoknál. Ez meg is történt és február 17-én Weems azt írta levelében, hogy az amerikaiak a kérdésben egy magyar-amerikai konferenciát javasolnak Berlinben.¹⁰⁴¹ Nagyon beszédes javaslat ez: részben

¹⁰³⁸ Erről bővebben lásd: FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947.* Budapest, IKVA, 1995.

¹⁰³⁹ *A SZEB jegyzőkönyvei...* 2003. – 1946. december 23.; 1947. február 10.; 1947. március 4.; 1947. március 20.; 1947. április 16.; 1947. augusztus 15.

¹⁰⁴⁰ BORHI 2005. 126–127.

¹⁰⁴¹ *SZEB jegyzőkönyvei...* 2003. 313. – Lásd még: ZINNER 2004. 105.

mutatja, hogy az amerikaiak tárgyalófélnek tekintették Nagy Ferenc kormányát; részben pedig azt is mutatja, hogy az amerikaiak a szovjetek és az angolok kizárásával akartak megállapodni és ezt csak úgy teheték, ha a konferencia nem Budapesten, hanem Berlinben lesz. Nyilvánvalóan mind az angol, mind a szovjet fél tiltakozott ez ellen és mélységesen fel voltak háborodva, és ha már egyáltalán felmerült a konferencia lehetősége, akkor azt Budapesten javasolták természetesen az angol és szovjet fél jelenlétével, amibe persze az amerikaiak nem egyeztek bele. Március 20-án nem csak a SZEK ülésén merült fel a kérdés, hanem a miniszterelnök közvetlenül levélben is megkereste Weems-t, melyben kérte a kitelepítés mielőbbi megindulását, mert: „*A potsdami határozat a magyar kormányt feljogosította arra, hogy a hazai sváb lakosságot Németországba, még pedig az USA által megszállt területre telepítse ki.*” (Figyeljünk a megfogalmazásra: Nagy Ferenc feljogosításról beszélt. Emlékiratában erről így írt: „*Csak később, amikor a németek kitelepítése ténylegesen megkezdődött, tudtam meg, hogy a potsdami döntés nem kötelezte Magyarországot a németek kitelepítésére, hanem csak felhatalmazta erre az eljárásra, és hogy Vorosilov félrevezette a magyar kormányt, amikor arról értesítette, hogy a németeket köteles kitelepíteni.*”¹⁰⁴²) A levélben Nagy kérte a budapesti tanácskozás lehetőségét. Weems tábornok azonban a SZEK-nek már aznap, a magyar kormánynak pedig március 27-i válaszlevelében elhárította a budapesti konferenciát és a kitelepítés megindulását 1 éven belül nem tartotta realizálhatónak.¹⁰⁴³ 1 nappal később, pedig a NSZET arról tájékoztatta Szviridovot, hogy a kitelepítést bizonytalan időre leállítják.

A SZEK ülésén utoljára 1947. április 16-án vitatták a németek kitelepítésének ügyét az amerikai zónába. Azonban mind itt, mind a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai konferenciáján az ügy döntés nélkül maradt. Az Egyesült Államok elzárkózó álláspontját erősen befolyásolta a kispárti politikai elit elleni összeesküvés kitalálása.

Fordulópontot az eseményekben Rákosi április 27-i moszkvai látogatása jelentette. Itt konkrétan felvetette, hogy a Szovjetunió járuljon hozzá a németek szovjet zónába való kitelepítéséhez. Molotovot a kérés meglepte, de nem zárkózott el előle.¹⁰⁴⁴

Nagy Ferencet 1947 májusában már természetesen nem a kitelepítés megindítása érdekelte, figyelmét sokkal inkább a pártja elleni támadás kötötte le. Június 2-án a miniszterelnök lemondott, vele együtt külügyminisztere Gyöngyösi János is és ez végérvényesen megpecsételte az amerikai zónába való kitelepítés újbóli megindulását.

¹⁰⁴² NAGY 1990. 173.

¹⁰⁴³ MOL XIX-A-1-j 116.d. 4223/1947 – lásd még: ZINNER 2004. 106.

¹⁰⁴⁴ i.m. 108–110.

Az újjáalakuló kormány miniszterelnöke, Dinnyés Lajos június 10-én felvetette, hogy kormánya meg fogja kérdezni a többi német megszállási zóna hatóságait is a kitelepítés újraindulásának lehetőségéről. Június 11-én Rajk belügyminiszter levelet intézett a SZEK-hez és kérte, hogy a német lakosság Németország amerikai övezetén kívül a többi övezetbe is kitelepíthető legyen. („többi” áthúzva, helyette tollal: „szovjet”).¹⁰⁴⁵ A minisztertanács 1947. június 12-i ülésén Rajk bejelentette: kéréssel fordult a szovjetekhez, hogy az ő megszállási övezetükbe folytatódhasson a kitelepítés.¹⁰⁴⁶ A szovjetek nem zárkóztak el, de kérték, hogy a magyar kormány írásbeli indoklással forduljon a SZEK-hez. Dinnyés Lajos miniszterelnök ezt a levelet meg is írta. Ezek után teljesen érthetetlen Edgcumbe tábornok informátlansága, ugyanis az augusztus 15-i tanácskozáson meglepve kérdezte, igaz-e, hogy Magyarország 45-50 ezer svábot fog kitelepíteni Németország szovjet megszállási övezetébe, és hogy ebbe a szovjet kormány beleegyezett. Az angol és a szovjet fél közötti eddigi egyetértés itt már megszűnt, és a tanácskozáson Edgcumbe azon kívánságnak adott kifejezést, hogy az előző kitelepítési akció során bevett gyakorlat szerint ezúttal is, szeretnék ellenőrizni a végrehajtást. Szviridov tábornok ezt egy mondattal elutasította: „... *semmi szükség arra, hogy az angol és amerikai képviselők ellenőrizzék a svábok kitelepítését Németország szovjet megszállási övezetébe, mivel ezt a kitelepítést a szovjet katonai hatóság ellenőrzi*”. A potsdami határozat a SZEK ellenőrzését egyértelműen feltételül szabta, de 1947 augusztusában ez már mit sem számított. A SZEK ellenőrzési jogköre és a kitelepítés végrehajtásának kapcsolata abból a szempontból is problematikus, hogy 1947. szeptember 15-én megszűnt a SZEK. Ez felveti azt az érdekes nemzetközi jogi kérdést, hogy eztán a kitelepítés folytatható lett volna-e, vagy sem. Ekkor viszont már messze nem a jog volt a meghatározó, hanem a hatalom.

¹⁰⁴⁵ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 116.d. 7384/1947

¹⁰⁴⁶ ZINNER 2004. 110.

IV.4.2. A nagypolitika lecsapódásai

A kitelepítés végül 1946. november 10-én indulhatott meg újra, de nagyon vontatottan haladt. Néhány hét múlva az amerikai hatóságok ismét felfüggesztették a kitelepítést arra hivatkozván, hogy sok ember van az amerikai zónában gyűjtőtáborokban, és nem tudják őket gazdaságilag integrálni, valamint nagyon súlyos élelmiszer- és lakáshiánnyal küszködnek.¹⁰⁴⁷

A kitelepítések megrekedése súlyos helyzetet teremtett az egész telepítéspolitikában. A belső telepítések még javában zajlottak, a menekültek is egyre nagyobb számban jöttek a szomszédállamokból, ugyanakkor már egyre kevesebb lett a kiutalható ház és föld. Éppen ezért az összeköltöztetések tovább folytak, így egy-egy településen nehezen elviselhető állapotok alakultak ki, és a feszültség egyre inkább fokozódott. A helyzetet jól mutatja be egy az SZDP Főtitkárságához címzett, aláírás nélküli levél: *„Tény azonban az, hogy a kitelepítések körül nyugtalanság, káosz és zűrzavar mutatkozik, amelyeknek kihatásai nemzetgazdasági szempontból nem becsülhetők alá. A kitelepítésre váró svábság már hónapokon keresztül nem dolgozik, a hangulatuk pattanásig feszült, a rátelepített telepések pedig nem dolgoznak. Hogy a kép teljes legyen, le kívánom szögezni azon köztudomású dolgot, hogy a telepések legnagyobb része nem is akar dolgozni. Fosztogatások és erőszakosságok sorozatát követik el azokban a falvakban, ahova betelepítették őket. Teszik ezt sajnos pedig a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt égisze alatt a felfüggesztett autonómiájú közigazgatás és karhatalom támogatása mellett.”*¹⁰⁴⁸

Megkezdődött a már kitelepített községek névjegyének és leltárainak a felülvizsgálata egyszerűen azért, hogy a kormány pontos képet kapjon a rendelkezésre álló vagyonról. Erre azért is volt szükség, mert 1946. június 30-i hatállyal megszűnt a Népgondozó Hivatal, feladatkörét a Belügyminisztérium Népgondozó Osztálya vette át.¹⁰⁴⁹ Ez az Osztály 1946 novemberében felhívást intézett az alispánokhoz – ők ezt körrendeletben továbbították a községi elöljáróságokhoz -, hogy a kitelepített németek névjegyzékét és felvett leltárak egy példányát az elöljáróságok kötelesek megőrizni. Ugyanis azt tapasztalták, hogy sok esetben ezek elkallódnak vagy megsemmisülnek.¹⁰⁵⁰ Ez történt Budaörsön és Vecsésen is. A névjegyzékek hiánya problémát jelentett az igazolásoknál is, így az alsófokú közigazgatási hatóságok minden ügyben, így például az iparigazolványok kiadásánál is a KSH-tól kértek

¹⁰⁴⁷ MOL XIX-A-1-j 116.d. 4223/1947 Miniszterelnökség iratai

¹⁰⁴⁸ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 31.o.

¹⁰⁴⁹ MOL XIX-A-10 85.d XXII/2. tétel Gazdasági Főtanács iratai

¹⁰⁵⁰ PML V-1160 Db 21.d. Körrendeletek, körlevelek 7209/1946

adatszolgáltatást. A KSH azonban ezeket bürokratikus túlkapásnak bélyegezte és a miniszterelnöknek írt panaszában azt kérte, hogy csak akkor forduljanak hozzájuk, ha „*a német kitelepítéssel közvetlenül összefüggnek, vagy pedig ha nyugatról hazatérni szándékozó egyének kéréséről van szó, továbbá ha politikai, rendészeti vagy bűnügyi szempontból fontos az adatok ismertetése.*”¹⁰⁵¹

Ez utóbbi kategóriák ismét napirendre kerültek. Mivel kitelepíteni nem lehetett a németeket, ezért összeköltöztették vagy internálták őket. Az internálótáborok lakóinak száma újra emelkedést mutatott. 1946 szeptemberében országos razziát szerveztek a visszaszivárgó kitelepített svábok felkutatására.¹⁰⁵² 1946 szeptemberében született egy internálásokat megszüntető rendelet, azonban nem szabadulhatott, aki az 1944. március 19-e előtt az SS-be belépett, illetőleg ha a kényszersorozás során besorozták az SS-be és ott tényleges szolgálatot is teljesített. A Volksbund tagok internálására nézve „*később történik intézkedés*” – olvashattuk a Világban.¹⁰⁵³ Ez a rendelet összhangban volt az augusztus 28-án hatályba lépett kitelepítési rendelet módosításával, mely a már említett májusi rendelethez hasonlóan szintén bizalmas volt (3473/1946. B.M. sz. rendelet).¹⁰⁵⁴ A módosítás azokra vonatkozott, akik kényszersorozottak voltak, de magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallották – ők „*további intézkedésig visszatartandók*”. Így tehát szűkült a kitelepítendőök köre, az internálandóké azonban nem. Ezért jegyezte meg Mindszenty bíboros a Buda-Dél internálótáborban tett novemberi látogatása során, hogy az internáltak száma „*indokolatlanul*” nagy – akkor kb. 5000 fő. Közülük 17 gyermek volt 1-15 év között, volt szoptató anyja 6 hónapos csecsemővel, 50 év fölött kb. 1000-en voltak és 8 terhes anyát is talált a táborban. Ellátásuk: napi 5 dkg kenyér, reggeli 3 dl rántott leves, fél 7 után már ez sem. Ebéd 3 dl vízbefőtt bab, vacsora vízbefőtt burgonya. Minden szerdán jöhettek a hozzátartozók 5 kg-os csomaggal. A pavilonoknak nem volt sem ajtaja, sem ablaka, legfelső emeleten rossz volt a tető. Fekvőhely padló, alagsorban kövezet volt. Gyógyszer egyáltalán nem volt. Az olvasást tiltották. Aki látogatáskor levelet adott át vagy dobott, 14 napi zárkát kap. Az internáltak zöme katolikus volt, protestáns alig, izraelita szinte nem volt.¹⁰⁵⁵ (Azért ezt az arányt érdemes lett volna összevetni az egyes felekezetek országos arányával, akkor

¹⁰⁵¹ Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1947. január 9. XLV. évf. 1-2. sz. 8.

¹⁰⁵² *Országos razzia a visszaszivárgó kitelepített svábok felkutatására.* Világ. 1946. szeptember 7. 2.

¹⁰⁵³ *Internálásokat megszüntető rendelet.* Világ, 1946. szeptember 7. 3.

¹⁰⁵⁴ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnök iratai 75.d. XXIII/e tétel 5373/1946

¹⁰⁵⁵ PLE Mindszenty periratok V-700/17 1946. november 12. 19-25.o.

beszédesebb lenne ez a megállapítás, így viszont nem lehet messzemenő következtetéseket levonni belőle.)

A lakhelyén maradó német lakosság és a betelepített magyarok között azonban egyre gyakoribbá váltak a konfliktusok. A dunabogdányi vezetőjegyző többször felhívta erre a járási főjegyző figyelmét, azonban az sem volt olyan pozícióban, hogy orvosolni tudja a problémát.¹⁰⁵⁶ A telepések panaszt intéztek az OFT felé, amely kiszállt a községbe a helyzet kivizsgálására.¹⁰⁵⁷ Budaörsre pedig maga a főispán tett hivatalos látogatást, melynek során azt tapasztalta, hogy ismeretlenek az elhagyott sváb ingatlanokat vandál módon megrongálják. kérte a vezetőjegyzőt, hogy minden törvényes úton vegye elejét ezeknek.¹⁰⁵⁸

A hatóságok részére a legnagyobb gondot azonban nem ez, hanem a már kitelepített németek visszaszivárgása,¹⁰⁵⁹ az 1944-ben nyugatra menekültek vagy hadifogságban lévők hazatérése jelentette. Pest megyében erre először 1946 decemberében figyeltek fel hivatalosan is. Az alispán jelentési kötelezettséget írt elő a járási főjegyzőknek, hogy a községi vezetőjegyzőkön keresztül számoljon be a visszatértek létszámáról.¹⁰⁶⁰ Budaörsön ezen időpontig visszaszivárgott személy nem volt,¹⁰⁶¹ Csobánkáról nem tudunk, Nagykovácsiba pedig egy személy tért vissza.¹⁰⁶² Nagykovácsiban kihirdették, hogy a nyugatról vagy a fogságból visszatérő németek kötelező jelleggel jelentkezzenek a Belügyminisztériumban.¹⁰⁶³ Tömegesnek mondható visszaszökés Vecsésre történt. 1946. október és december között 34 fő szökött haza, jellemzően teljes családok.¹⁰⁶⁴ A legidősebb hazatért 69 éves volt, a legfiatalabb pedig két hónapos. A visszatértek nagy része 40 év feletti volt, de 50 évnél nem idősebb.¹⁰⁶⁵ Tehát jellemzően olyan személyek szöktek vissza, akik Magyarországon már önálló egzisztenciával rendelkeztek. A fiatalabb generációból is visszatértek néhányan, de jóval kevesebben, mint az előbb említett csoportból. Ők Németországban próbáltak egzisztenciát kialakítani. A visszaszököttekre azonban többnyire internálás várt. A 34 főből december 27-én 23 főt internálótáborba szállítottak.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 10.d. 2372/1946

¹⁰⁵⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 10.d. 2311/1946

¹⁰⁵⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6.d. 216/1947

¹⁰⁵⁹ Erről bővebben lásd: TÓTH 2008a.

¹⁰⁶⁰ PML XXI-29-a 57. d. Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai - Rendészeti ügyek 2890/1946

¹⁰⁶¹ u.o.

¹⁰⁶² u.o.

¹⁰⁶³ PML XVII-113 –a Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1947. január 19.

¹⁰⁶⁴ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 7489/1946

¹⁰⁶⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2.d. 8-29/1946

¹⁰⁶⁶ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 7489/1946

A kitelepített németek visszaszivárgásának megakadályozása céljából a Gazdasági Főtanács 1947. január 15-én azt a határozatot hozta, hogy a magyar hadifoglyok hazahozatalát a Belügyminisztérium hatáskörébe utalja és az ügykört egységesíti a németek kitelepítésével. A Főtanács felkérte a Belügyminisztériumot, hogy a hazahozatali ügykör átvétele után létesítsen külföldön gyűjtőállomást, mely a hazahozatalra jelentkezőket előzetesen megrostálja.¹⁰⁶⁷ Az ügy rendeleti úton való szabályozását tehát immár a Belügyminisztérium tette meg 1947 márciusában (155.460/1947. III/2. B.M. sz. rendelet).¹⁰⁶⁸ Ebben leszögezték, hogy a kitelepített német lakosság a 7970/1946. M.E. számú rendelet szerint elveszíti magyar állampolgárságát, tehát külföldi állampolgárként kell kezelni. Amennyiben a községi eljáróság ilyen személyről tud, azonnal jelentse a Belügyminisztérium Elnöki Osztályának. Vecsésen április 19-én (majd a következő héten még kétszer) dobolták ki, hogy ha valaki ilyen személyről tud, azt azonnal jelentse be a község házában. Amennyiben ezt elmulasztja, az illetőt internálni fogják.¹⁰⁶⁹

Az egész folyamat mintapéldájaként egy budaörsi esetet szeretnénk bemutatni. M. Gyné férjének mentesítését kérte a Miniszterelnökségtől. 1946-ban kitelepítették mindkettejüket. A feleség szülei utánuk küldték Németországba az FKGP által kiállított mentesítőlevelet és a KSH adatlapját, mely szerint 1941-ben német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A stuttgarti amerikai hatóságok azt mondták nekik, hogy ez alapján nyugodtan visszatérhetnek Magyarországra. Így jöttek vissza a kaposvári szűrőtáboron keresztül 1946. április 10-én. A férj a Földművelésügyi Minisztérium Növényvédelmi Osztályán volt tisztviselő, újra elfoglalta állását. Majd júniusban tiltott visszatérés miatt internálták. A férj három évig magyar katonaként szolgált, így került orosz hadifogságba, ahonnan menlevéllel szabadon bocsátották.¹⁰⁷⁰ Ez az eset igen jól példázza azt, hogy az intézkedések tulajdonképpen teljesen ad hoc-szerűen történtek. Az illetőt visszavették köztisztviselői állásába, holott jól tudták, hogy visszatért németről van szó. A júniusi internálása – bár nem tudjuk, de sejtjük – vélhetőleg egy személyi konfliktus következménye volt és nem múltbéli magatartása alapos felülvizsgálatának eredménye.

A visszaszivárgások megfékezésére razziákat tartottak országszerte. A Világ tájékoztató arról, hogy a visszaszivárgott svábok „terrorizálják” az új telepeseket.¹⁰⁷¹ A

¹⁰⁶⁷ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai XXIII/e tétel 989/1947

¹⁰⁶⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9.d. 1765/1947

¹⁰⁶⁹ PML V-1160 Db 41. kötet Dobilási könyv – 247., 259., 266. bejegyzés

¹⁰⁷⁰ MOL XIX –A-1-j Miniszterelnökség iratai 116.d. 5590/1947

¹⁰⁷¹ Világ. 1947. február 27. Visszaszivárognak a svábok és terrorizálják az új telepeseket. 1.p.

nagy „svábrazzia” során visszaszivárgott SS-legényeket és svábokat fogtak el Zsámbékon és Perbálon.¹⁰⁷² A pomázi razzián is keretlegényt, hazaszökött volksbundistákat és SS-legényeket fogtak el.¹⁰⁷³ Áprilisban a razziák összegzéséről írt a Népszava: „A Belügyminisztérium Sajtóosztálya közli, hogy ez év márciusában 15 Budapest környéki sváb községben és Vácott 14 esetben razziát rendeztek. 252 személy ellen indult eljárás, sok volt SS-katona, Németországból visszaszivárgott sváb, kitelepítés előtt bujkáló volksbundista és internálótáborból megszökött több volt német katona került a rendőrség hálójába”.¹⁰⁷⁴ Kóhalmi Alfréd budaörsi vezetőjegyző kérte a budakörnyéki rendőrséget, hogy a hat főből álló budaörsi rendőrség lélekszámát egészítsék ki, mert általános razziát terveznek a községbe, mivel a környező határrészekén gyilkosságok történtek.¹⁰⁷⁵ A gyilkosságokról többet nem tudunk, azok valóságtartalmáról sem, annyi viszont bizonyos, hogy Budaörs is része volt a környéken lezajlott nagy razziának.

1946 végén, 1947 elején nagy mentesítő akció indult a bányászok mentesítése ürügyén. A bányászok mentesítéséről szóló rendelet azt is lehetővé tette, hogy a már elkobzott vagyont a szerződést aláíró egyének visszakapják vagy legalább hasonló értékű csereingatlant kapjanak. A rendeletet persze nagyon sokan kijátszották. Ez ellen többen is tiltakoztak. A tömeges tiltakozások hatására a belügyminiszter módosította a mentesítő rendeletet a következőképpen: mentesülnek az áttelepüléstől a ténylegesen dolgozó bányászok, akiknek mentesítését az üzemi vezetőség, az üzemi bizottság és a szakszervezet együttesen kéri, mentesülnek a szénbányászok nyugbéresei. Nem mentesíthetők, akik a Volksbund tagjai voltak, önként jelentkeztek német katonai alakulatokba, s nem szöktek meg onnan. Nem mentesíthetők azok, akik 1946. április 1. után léptek a bánya szolgálatába, ha 10 kat. holdat meghaladó birtokuk van, a Volksbund vezetői voltak, önként jelentkeztek német katonai szolgálatra, s nem szöktek meg onnan.¹⁰⁷⁶ Mindezek ellenére a pilisszentivániaiak nem lélegezhettek fel, a kérdés állandóan napirenden volt. A felvidéki magyarok elhelyezésének lehetőségét csak a németek kitelepítésével vélték biztosítani. A kitelepítés megtörténte után is azonban csak bányászokat vagy ipari munkásokat vártak volna, mert a község mezőgazdasági munkára természeti adottságai miatt nem volt alkalmas.¹⁰⁷⁷ Marlok István pilisszentiváni adminisztrátor levélben kérte Shvoy Lajos püspököt, hogy engedélyezze az egyházközségi

¹⁰⁷² Világ. 1947. március 14. Visszaszivárgott SS-legényeket és svábokat fogtak el a razzián. 3.p.

¹⁰⁷³ Világ. 1947. április 2. Vezércikk. 1.p.

¹⁰⁷⁴ Népszava, 1947. ápr. 17. 2.

¹⁰⁷⁵ PML XXI-29a 13.d 155/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

¹⁰⁷⁶ FEHÉR 1988. 138.

¹⁰⁷⁷ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 1.d 2/1947 eln.

tagok megválasztásának elhalasztását a településen várható ki- és összetelepítések miatt.¹⁰⁷⁸ A kitelepítés ténye tehát már köztudott volt, a kérdés „csupán” az volt, hogy mikor kerül rá sor. Dunabogdányban összeköltöztetéssel csináltak helyet a csehszlovákiai magyaroknak. 1947. március végéig 70 főt telepítettek le, további telepítési lehetőségek azonban itt is csak a kitelepítés után nyíltak meg.¹⁰⁷⁹

Több településen a kitelepítés után itthon maradt lakosságot állandóan félelemben tartották a pótkitelepítés lehetőségével. Ceglédbercelen riogatták a német lakosokat, hogy akit eddig nem telepítettek ki, azt majd ezután fogják. Egyes szélhámosok segítséget ígértek a lakosságnak, hogy eljárnak az ügyükben, és sonkát, pénzt fogadtak el. A telepések felélték a kitelepített svábok hátrahagyott vagyonát, majd odébbálltak.¹⁰⁸⁰ Vecsésen 1947. január 27-én függesztettek ki egy hirdetményt, mely szerint az utóbbi időben felelőtlen elemek kitelepítéssel fenyegették a német lakosságot. Ezen híreszteléseket visszautasították és egyben felkérték a lakosságot, hogy „kövessen el mindent a békés együttműködés érdekében, mert csak így tudjuk felépíteni romokban fekvő községünket, s azon keresztül demokratikus társadalmi renden felépülő országunkat.”¹⁰⁸¹ A főispán 1946 áprilisában a következőket jelentette a belügyminiszternek: „Budaörs községben, ahol a kitelepítés már befejeződött, a lakosságot újabb áttelepítési tervekkel és lehetőségekkel nyugtalanítják – állítólag kitelepítik a mentesítetteket is, illetve a magyar nemzetiségű házastársakat és a 65. életévüket betöltötteket. Nincs olyan rendelet, mely szerint póttátelepítést lehetne végrehajtani. Mégis összeállítottak egy pótkitelepítési jegyzéket – végleges mentesítetteket is felvett a kitelepítendőök sorába. Holott mentesítési ügyben a BM által kiküldött bizottság „végérvényesen határoz”. A svábok a félelem miatt nem végeznek termelő munkát, a telepések miatt pedig romlik a közbiztonság.”¹⁰⁸² A pótkitelepítést valóban egyetlen jogszabály sem szabályozta, ugyanakkor azonban 1947 elején már a helyi közigazgatás előtt is nyilvánvaló volt, hogy sor kerül még rá. Amikor az egyik budaörsi lakos panasszal fordult a Budapest környéki Magyar Pénzügyigazgatósághoz a zár alá vett borkészlete miatt és a hatóság tájékoztatást kért ez ügyben az előljárástól, akkor az azt válaszolta: „Panaszos köztudomás szerint sváb, így minden valószínűség szerint a közeljövőben meginduló pótkitelepítéssel kapcsolatban ki lesz telepítve Németországba...”¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁸ SzfvPL – No. 4578A – 1383/1947

¹⁰⁷⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 11.d. 630/1947

¹⁰⁸⁰ *Ez a helyzet Ceglédbercelen.* Népszava, 1946. szeptember 10. 6.

¹⁰⁸¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 539/1947

¹⁰⁸² MOL XIX-A-1-j XXIII tétel 75 d. 4717/1946 Miniszterelnökség iratai

¹⁰⁸³ PML V-1017-Db-7-841/1947Budaörsi közigazgatási iratok

A rémhírterjesztések miatt több áttelepülésre kötelezett elszökött lakhelyéről. Ezért a PPSK vármegyei alispán arra utasította a községi előjáróságokat, hogy vezessenek nyilvántartást a kitelepítendőkről és ellenőrizzék szigorúbban a lakhelyelhagyási engedélyeket. Ha szökést tapasztalnak, akkor minden esetben internálási javaslatot kell tenni. A vezetőjegyző vezessen nyilvántartást a rendőrhatalósági engedéllyel távozókról.¹⁰⁸⁴ Látványos az ellentét a helyi közigazgatás és a vármegyei közigazgatás között: míg az előbbi általában a rémhíreket próbálta szertefosztatni, addig a vármegyei közigazgatás sokkal inkább ennek következményeit próbálta orvosolni a német lakosság egyre szigorúbb ellenőrzésével.

Az 1947 tavaszán megindult csehszlovák-magyar lakosságcsere következtében kardinális problémát jelentett a kitelepítés megrekedése és az a tény, hogy a kitelepítési rendelet többszöri módosítása során a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűeket mentesítették, akik köztudottan a vagyonosabb réteget képviselték.¹⁰⁸⁵ Ez azonban a gyakorlatban nem volt ennyire egyértelmű. Mindszenty bíboros 1947. március 24-én Schoenfeld amerikai képviselőhöz fordult a német anyanyelvűek és a kényszersorozottak védelmében. Igen pőrén megfogalmazta a lényeget: *„A szomorú az egészben az, hogy a vagyonra megy a hajsza, a bűn mellékes is. Nagy bűnösök, ha nincs vagyon, maradnak. De ha szép háza, malma, vendéglője, földje, méhese, gyümölcsöse, állata van – vád nélkül, vagy legalább annak beigazolása nélkül kitelepítésre kényszerül. A jogrend borul fel, bizonyos hatalmaskodó, kisebbségi harácsolók miatt.”*¹⁰⁸⁶

Ugyanezt a gondolatot követte Nagy Ivor levele is, melyet az SZDP-hez, az MKP-hoz és a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjához juttatott el.¹⁰⁸⁷ Ebben ő így fogalmazott: *„A szociális szempontból haladó réteg tehát kitelepítették, míg a reakciós parasztság marad.”* Levelében ennek a „reakciós parasztságnak” az átnevelését hangsúlyozta: *„(...) ez a népcsoport most szinte teljesen a Kisgazdapárt befolyása alatt áll az Egyház s papjai hatása nyomán. A volt volksbundista réteg, a népcsoport proletári eleme távol áll az eseményektől. Ha nem telepítették ki a még az országban lévő németajkú lakosság, úgy a haladó gondolat számára nem lehet lényegtelen, hogy ez a mindenesetre még néhány százezernyi fő a reakció, vagy a haladó gondolat szolgálatába áll-e? Felvetem tehát a gondolatot, hogy a*

¹⁰⁸⁴ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2.d. 290/1947

¹⁰⁸⁵ FEHÉR 1988. 154.

¹⁰⁸⁶ PLE Mindszenty periratok V-700/17 26-27.o.

¹⁰⁸⁷ Nagy Ivor a bécsi „Hilfskomitee der Heimatlosen Deutschsprachigen aus Ungarn” politikai irányítója volt. A Hilfskomitee célja a németek baloldaliságának erősítése volt. - PIL 283.f. 12/80. ö.e. 46-53.o.

Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjához hasonló szervezet létesítésék, vagy a haladó pártok maguk vegyék az ügyet kezükbe.”¹⁰⁸⁸

A jogrend azonban újra módosult. 1947 júniusában megjelent az 55.907/1947. BM. sz. rendelet,¹⁰⁸⁹ mely hatályon kívül helyezte a 32.920/1946-ost, és visszaállította a 12.330/1945. M.E. rendeletet. A rendelet három csoportra osztotta a kitelepítendőket:

- akik a telepésekkel együtt élnek
- akinek telepítési célokra igénybe vehető vagyona van
- akiknek eltávolítása demokráciaellenes magatartásuk miatt főként a telepések megnyugtatása céljából indokolt.

A rendelet ún. gumirendelet volt, ugyanis a demokráciaellenes magatartás megállapítása sok esetben lehetetlen volt, és messzemenő visszaélésekre és korrupcióra adott okot, illetve a küszöbön álló országgyűlési választások szavazóbázisát is biztosítani kellett. Ez a rendelet volt az alapja az 1947 augusztusában újrainduló kitelepítésnek, de immár nem Németország amerikai megszállási övezetébe, hanem a szovjet zónába.

IV.5. A kitelepítés második szakasza

Az augusztusban meginduló kitelepítés tehát újból a kollektív bűnösség vélelmezett elve alapján, és nem titkolt céllal gazdasági szempontok által vezérelve történt. Vándor József miniszteri osztálytanácsos egyik levelében azt hangsúlyozta, hogy el kell fogadtatni a kormánnyal azt az álláspontot, hogy *„a politikai szempontokon felül a külső és belső telepítés lehetővé tétele érdekében a jelenleg érvényben levő jogszabályok alapján áttelepítésre kötelezettek áttelepítési sorrendjének megállapítását pusztán gazdasági szempontok is döntővé tehessek.*”¹⁰⁹⁰

Rémhírterjesztők azt terjesztették a lakosság körében, hogy akit ekkor telepítenek ki, nem Németországba kerülnek, hanem szibériai munkatáborokba. Ezért a németek pánikszzerűen menekültek, tömegesen szöktek. Ennek megakadályozására adta ki a kormány a

¹⁰⁸⁸ u.o.

¹⁰⁸⁹ 55.907/1947. B.M. számú rendelet – Magyar Közlöny, III (1947. június 21.)

¹⁰⁹⁰ PIL 274.f. 10/35. ö.e. 121-126. MKP Külügyi Osztályának iratai

10.515/1947. korm. számú rendeletet, amely komoly szankciókat helyezett kilátásba a szököttekre és a segítőkre nézve is.¹⁰⁹¹

A kitelepítések előkészítése szorosan összefonódott a már említett 1947. évi országgyűlési választásokkal.¹⁰⁹² Az 510.072/1947 B.M. számú rendelet szerint a németek nem vehettek részt az összeíróbizottságokban.¹⁰⁹³ Az, hogy ki tekinthető németnek a gyakorlatban szintén eltérő módon érvényesült. Ennek oka az volt, hogy a rendelet nem szabályozta kellően, hogy ki tartozik a hatálya alá.¹⁰⁹⁴ Vecsésen németnek tekintették azt, aki a népszámlálás alkalmával magát német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek vallotta, illetve az a sváb, aki nem vett részt a „*demokratikus újjáépítésben*”. Budaörsön pedig már említettük, hogy Nyitrai vezetőjegyző épp e miatt került kellemetlen helyzetbe és emeltek panaszt ellene.¹⁰⁹⁵ Dunabogdányban pedig a már szintén említett bányamunkásokat mentesítő rendelet alapján jártak el.¹⁰⁹⁶

Molnár Márton dunabogdányi plébános Shvoy Lajoshoz címzett leveléből tudjuk, hogy a kitelepítő bizottság már júliusban megkezdte az előkészítő munkálatokat. Miután még nem tudták azt, hogy kit és mikor fognak kitelepíteni, kérte a püspököt, hogy a szeptember 21-re tervezett bérmálást és konszekrálást halasszák el tavaszra.¹⁰⁹⁷ Július végére azonban már elkészült a kitelepítési névjegyzék. Július 26-án hirdetményben tájékoztatták a lakosságot, hogy július 27-31-e között¹⁰⁹⁸ közszemlére kiteszik a névjegyzéket az iskolában.¹⁰⁹⁹ Az ellen fellebbezni, tehát a mentesítési kérelmeket beadni 5 napon belül lehetett.¹¹⁰⁰ Határidőre 373 kérelem érkezett be, egy nappal később pedig újabb 15, valamint 35-en kérték a kitelepítés felfüggesztését, mivel hadifogságban lévő hozzátartozójuk volt.¹¹⁰¹ A Magyar Kincstári Kőbánya Bányai Igazgatósága 12 fő mentesítését javasolta, akik közül egy Volksbund tag volt.¹¹⁰² A beadott mentesítési kérelmek igen soknak tekintendők. Ennek oka minden bizonnyal a rémhírterjesztés is volt.

¹⁰⁹¹ *A Magyar Köztársaság Kormányának 10.515/1947. Korm. sz. rendelete a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítését akadályozó egyes cselekmények meggátlása és egyes ilyen rendelkezések megváltoztatása tárgyában.* Magyar Közlöny, III. (1947. augusztus 31.) 197.sz.

¹⁰⁹² Lásd A helyi közigazgatás című fejezetet.

¹⁰⁹³ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

¹⁰⁹⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 11.d. 3240/1947

¹⁰⁹⁵ Lásd A helyi közigazgatás című fejezetet.

¹⁰⁹⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13.d. 1740/1947

¹⁰⁹⁷ SzfvPL – No. 4509 – 1000/1947

¹⁰⁹⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14.d. 2739/1947

¹⁰⁹⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13.d. 1790/1947

¹¹⁰⁰ u.o.

¹¹⁰¹ u.o.

¹¹⁰² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13.d. 39/1947

Az első szerelvény augusztus 19-én indult, majd azt további hat követte augusztus hónapban. Az első vonat Kecelről indult és Dél-Pest megyei valamint észak-bácskai németeket szállított (Nemesnádudvar, Császártöltés, Hajós, Harta, Csávoly, Vaskút, Bácsbokod és Bácsborsód).¹¹⁰³ 19-én kapta az I. számú mentesítési bizottság azt az utasítást, hogy az augusztus 23-án induló szerelvényel ki kell telepíteni Dunabogdány, Nagymaros, Budafok, Budatétény, Nagytétény, Érd, Diósd községek németjeit, valamint a Budaörsön és Törökbálinton pótkitelepítésre ítélteteket. A szerelvény azonban nem indult el 23-án, hanem csak 25-én, hétfő délután.¹¹⁰⁴ Dunabogdányban nagyszámú rendőrség szállta meg a községet augusztus 23-án és kb. 900 főt vittek el Szob irányába.¹¹⁰⁵ A végrehajtás mind az előljárást, mind a népi szerveket igénybe vette.¹¹⁰⁶ Az akció menetéről pontos képet kaphatunk a mentesítő bizottság egyik tagjának, Faludi Gábornak a leveléből: „*Dunabogdány anyagának feldolgozásához a bizottságnak mindössze két nap ideje volt. Ennyi idő alatt kellett 1600 személy kérvényét felülbírálni.*¹¹⁰⁷ *A bizottság a község lakóit igen kevés kivétellel kitelepítette és a tegnapi nap folyamán be is vagonírozták őket. Nagymaros, Szigetbecse és Diósd feldolgozására a bizottságnak összesen 1 nap ideje volt. Budaörs, majd Törökbálint szintén egy nap alatt készültek el. Az alaprendelet aláírja, hogy a névjegyzékeknek öt napig kell kifüggesztve maradnia és öt nap kérvénybeadási határidőt szab meg. Ennek ellenére a listák még 24 óráig sem voltak kifüggesztve. Ehhez járult még, hogy a kifüggesztés éppen Szent István napjára esett, iratokat nem lehetett beszerezni, így a kellő védekezési lehetőség nem volt az érdekelteknek megadva. Hiába hangoztattam mindezt, és azt is, hogy ilyen rohammunkával nem lehet lelkiismeretesen és gondosan dolgozni, semmit sem lehetett tenni. Az elmúlt évben különösen Budaörsön igen sok anyanyelves személy kapott írást végleges mentesítésről, utasítás értelmében ezeket semmisnek kellett tekintenünk. Jellemző az egész munkára, hogy az összeíróbizottság is kijelentette, hogy tekintettel a képtelenül gyors munkára – munkájukért ők sem vállalnak felelősséget. Budaörsön és Törökbálinton az érdekelt személyek fele sem került az összeírólistára – így az ügyekkel a mentesítő bizottság nem is foglalkozhatott. A község lakóitól szerzett értesüléseim alapján állíthatom, hogy elsősorban kommunistákat hagytak ki az összeírólistákról. A másik főcél, hogy mindenkit,*

¹¹⁰³ Magyar Országos Tudósító (MOT), 1947. augusztus 19. – Hartáról történt kitelepítést lásd: EILER 2011. 132.

¹¹⁰⁴ PIL 283.f. 10/264. ö.e. 80. SZDP Főtitkárságának iratai; Feldhoffer Anna naplója – Ld.: Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény; Befejeződött a pestkörnyéki svábok kitelepítése. *Kis Újság*, 1947. január 26. 5.

¹¹⁰⁵ SzfvPL – No. 7338 – 118/1947

¹¹⁰⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13.d. 1763/1947

¹¹⁰⁷ A már említett levéltári forrás szerint nem volt ilyen nagyszámú mentesítési kérelem.

akinek csak van valamije, - ha mentesítési indokai volnának is – kitelepítsék. A lakosság nagyon jól látja, milyen előnyt és könnyebbséget jelent valakinek, ha a kommunista párthoz tartozik. Ezen sürgősen segíteni kéne! Budaörsről a bizottságnak sürgősen Leányvárra kellett mennie, hogy a 29-én induló szerelvényhez Leányvár, Máriahalom, Dorog, Tát, Dág, Környe, Nyergesújfalu és még egy-két községet kitelepítsen.”¹¹⁰⁸ A szerelvény tehát két nap késéssel indult a tervezetthez képest, azonban mentesítést akkor már nem tudtak szerezni egyrészt a hétvége miatt, másrészt pedig azért, mert a mentesítési bizottság már nem volt a községben.

A mentesítési akciókat minden párt a saját javára igyekezett használni. Ahol több idő volt a mentesítésekre, ott a pártok és a pártfunkcionáriusok egymással versengve jártak közre a Belügyminisztériumban a saját embereik érdekében. Rajk László belügyminiszter 1947. augusztus 23-án levelet küldött a pártok Központi Titkárságának, amelyben nehezményezte, hogy pártok és pártfunkcionáriusok részéről tömegesek a mentesítési akciók, és rámutatott, hogy „ez a körülmény összeegyeztethetetlen az elérni szándékolt céllal”. Közölte, hogy a mentesítési szándékokat a Belügyminisztérium csak az adott párt politikai bizottságának javaslata alapján fogja felülvizsgálni, és ha a párt bármely más tagja mentesítési javaslatot nyújtana be, akkor azt figyelmen kívül fogják hagyni.¹¹⁰⁹ Az SZDP összeállított egy 17 fős budaörsi jegyzéket, akiknek a mentesítését kérte, és levélben fordult a belügyminiszterhez, hogy a kitelepítést irányító kormánybiztos ezt a 17 személyt nem hajlandó visszatartani, sőt másokat visszatartott „bizonyos vagyoni lemondás ellenében”. Rajk Lászlótól azonnali intézkedést kért a párt az érintett személyek ügyében, mert azok már vonaton voltak.¹¹¹⁰ Források hiányában nem megállapítható, hogy mi lett ezen emberek sorsa, de valószínűsíthető, hogy nem szállították le őket a vonatról, mert sem naplójegyzetek, sem a visszaemlékezések nem szólnak erről. A mentesítések és a kitelepítések tehát a gazdasági szempontok és a közlegő választások szellemében folytak.

Ennek egyik legrelevánsabb példáját láthatjuk Ébner György budaörsi községi bíró kitelepítésében. Kitelepítették őt annak ellenére, hogy a KSH-tól megkapta az igazolást: 1941-ben magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát ő is és felesége is.¹¹¹¹ A háború során tanúsított politikai magatartásáról pedig talán azt az eseményt lehet megemlíteni, amikor közvetlenül a német megszállás után letartóztatták a baloldali személyeket, így a

¹¹⁰⁸ PIL 283.f. 16/391. ö.e. 28-29. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

¹¹⁰⁹ PIL 283.f. 10/264. ö.e. 70. SZDP Főtitkárságának iratai – Lásd még: TÓTH 1993. 179-180.

¹¹¹⁰ PIL 283.f. 10/264. ö.e. 73. SZDP Főtitkárságának iratai

¹¹¹¹ Ébner Györgyné naplórészletét lásd: Rögös utakon 2005. 98-32.

római katolikus népiskola tanítóját, Bató Gézát is. Ébner György fia, Ébner István¹¹¹² a következőképp emlékezett erre vissza: „*Bató Géza szabadlára helyezése érdekében nemcsak családja, hanem barátai is mindent megpróbáltak. Községünk akkori bírója, Ébner György vállalkozott arra, hogy ifjabb Bató Gézával, a fogvatartott Bató Géza fiával elmenjen a német követségre dr. Veesenmayerhez. Veesenmayer fogadta őket és azt mondta, „... erről az ügyről nem tudok semmit. Jöjjenek vissza négy óra múlva (14 órára!)”.* Mikor visszamentek Veesenmayer ordítózni kezdett édesapámmal, és amikor édesapám figyelmeztette, hogy ő Budaörs bírója, vele ne ordítozzék, ő nem alárendeltje, beszéljen vele tisztességesen; Veesenmayer néhány pillanatig szóhoz sem jutott, tátozott, majd ismét ordítózni kezdett és *Blutveräternek*¹¹¹³ nevezte édesapámat. Ifjabb Bató Gézát elzavarta, édesapámat letartóztatta. Apám csak harmadnapjára került haza. Apám teljesen fel volt dűlva, szitkozódott, pedig nem volt szokása. Másnap a község házára ment és lemondott, de Hagenthurn az akkori jegyző, értesítette a főszolgabíró, az alispánt, akik már tudtak apám letartóztatásáról, hogy beszéljenek vele, és vonassák vissza a lemondást. Az alispán, a főszolgabíró eljöttek és rávették apámat arra, hogy lemondását vonja vissza, hiszen közbenjárásukra a német követ szabálytalannak mondta és apám így szabadult, sőt ígéretet kaptak a magyar kormánytól, hogy Bató Géza szabadon bocsájtását elintézik. Apám visszavonta a lemondását. Bató Géza hamarosan szabadult.”¹¹¹⁴ Dr. Reibel Mihály eleki esperes plébános miniszterelnöknek írt beadványában is felhívta a figyelmet arra, hogy a budaörsi bírót, mert német származása dacára magát magyarnak vallotta, a Gestapo elhurcolta és a Pestvidéki Törvényszék fogházában éjszakánként válogatott kínzásokkal szerette volna rávenni magyarságának megtagadására, de eredménytelenül.¹¹¹⁵ A mérleg egyik serpenyőjén volt tehát az illető magyar tudata, és ellenzéki magatartása a háború idején, a mérleg másik serpenyőjében

¹¹¹² Ébner Istvánt már 1947 tavaszán pellengérré állították. É.I. a helybeli gazdatanfolyamon előadást tartott a földbirtokreform és telepítés jogi kérdéseiről. A tanfolyamon foglalkozott a helyi MÁVAG telepítés kérdéseivel: „Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy a MÁVAG településre igénybevett területén mentesített sváb magántulajdonok is vannak és ha ezt törvényes rendelet nélkül igénybevették, úgy az ottani birtokosokat vagy azonnal kellett volna kártalanítani, vagy pedig a kártalanítási folyamatot azonnal folyamatba tenni. Szerinte jogtalan eljárás az, ha ilyen értelmű törvényes rendelkezés hiányában valamely közület vagy testület magántulajdont sajátít ki kártalanítás nélkül.” Két tanút kihallgattak ez ügyben. Mindkét tanú előadta, hogy inkább az előadás tárgyában és az előadó mimikájában és hanglejtésében érződött ki a kitelepítéssel kapcsolatban érzett felfogása, mint magában az előadás szövegében, mert mindig csak törvényes rendelkezésekre, vagy azoknak hiányára mutatott rá a helyzet bírálásánál. Demokráciaellenes kijelentést nem tett, csak a szent magántulajdon kihangsúlyozása a telepések előtt váltotta ki az ellenszenvet. – Ld: PML XVII-42 iktatlanok 1947. Budaörsi Nemzeti Bizottság iratai

¹¹¹³ Nemzetáruló.

¹¹¹⁴ Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Hauser József hagyatéka – D-2008.013.5. – Erről lásd még: Budaörsi Római Katolikus Plébánia Egyházközségi iratok, 1944. augusztus 1.

¹¹¹⁵ MOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai XXII-e/1945. 32.d 8303

viszont ott volt szép háza, vagyona és kisgazdapárti mivolta, és a kitelepítéskor a mérleg ez utóbbi felé billent.

A Pest környéki és Pestmegyei SZDP titkár augusztus 28-án összefoglaló jelentést készített a párt Központi Titkárságának a kitelepítés tapasztalatairól. Rámutatott, hogy az előkészítő munkálatoknál már nyilvánvaló volt, hogy teljesen mellőzték a végrehajtó szervek a törvény rendelkezéseit. A kitelepítő kormánybiztos nemzeti bizottságokra, pártokra támaszkodva állította össze a kitelepítettek névsorát. Ezt a névsort nem függesztette ki 5 napra, mint ahogyan a törvénye előírja, hanem fellebbezésre 24 órai lehetőséget adott csupán. Nem fogadta el mentesítő ok gyanánt a KSH hivatalos igazolását. A kizáró okokat egyszerűen ráfógták minden alap nélkül az emberekre. A kitelepítést egyes községekben több részletben hajtották végre, és ezzel állandó nyugtalanságot és izgalmat keltettek a lakosság körében. A németek vagyona – azokét is, akik nem kerültek kitelepítésre - partizánok és telepések fosztogatták. A belügyminisztérium nem tudta megakadályozni az igazságtalanságokat. Az 1946-os végleges mentesítéseket a bizottságok nem mindenütt akceptálták.¹¹¹⁶ Dunabogdányban is teljesen bizonytalan volt a helyzet, ugyanis a lakosság úgy tudta, hogy a választások után még további 300-400 személyt fognak kitelepíteni.¹¹¹⁷ Még október 1-i jelentésben is arra utalt a vezetőjegyző, hogy a kitelepítések jelenleg is folynak, a kitelepítendő lakosságnak csak az 50%-át telepítették ki.¹¹¹⁸

A bizonytalanság volt jellemző a vecsési németek körében is. Terv szerint itt is újabb kitelepítésre lehetett számítani. Az előkészítő munkálatokat meg is kezdték. Augusztus 18-án a magyarországi németeket áttelepítő II. oszlop miniszteri biztosa utasította a jegyzőt gyűlési tilalom elrendelésére a kitelepítés időtartamára.¹¹¹⁹ Ezt három nappal később ki is dobolták a községben.¹¹²⁰ 1947. augusztus 23-án a Mentесítő Bizottság egy hirdetményt adott ki, melyben közölte, hogy azok, akik az 1946. évi kitelepítésre kötelezettek névjegyzékén szerepeltek, függetlenül attól, hogy akkor mentesítést kaptak-e vagy sem, mentesítésük ügyében a kérelmet adhatnak be a község házára.¹¹²¹ A mentesítési kérelem beadására mindössze két napot adtak, gyakorlatilag viszont semmi lehetőség nem volt az igazolás beszerzésére ugyanis ezt szombaton hirdették ki, a határidő pedig hétfőn délután járt le – de facto egy délelőtt állt rendelkezésükre. Faludi Gábor mentesítő bizottsági tag már említett

¹¹¹⁶ PIL 283.f. 10/264. ő.e. 80.o.

¹¹¹⁷ SzfvPL – No. 7338 – 118/1947

¹¹¹⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13.d. 1763/1947

¹¹¹⁹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 5079/1947

¹¹²⁰ PML V-1160 Db 41. kötet Dobilási könyv – 1947. augusztus 21. 446. bejegyzés

¹¹²¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 5079/1947

jelentésében az áll, hogy az augusztus 29-i szerelvénnyel telepítettek ki soroksári és vecsési lakosokat is.¹¹²² Ebben viszont kételkednünk kell. Augusztus 30-án a Szabad Nép arról írt, hogy botrány van a soroksári kitelepítés körül a szabálytalan mentesítések miatt, ezért a kitelepítést öt nappal elhalasztották.¹¹²³ Őket tehát, ha bevagonírozták is, nem indították útnak Németországba. Ugyanez lehetett a helyzet Vecsésen is, ugyanis szeptember 1-jén a mentesítő bizottság vezetője közölte a községi elöljárósággal és a Nemzeti Bizottsággal, hogy a BM Népgondozó Osztályának utasítására Vecsésen a mentesítési munkálatokat későbbi időpontra halasztják el.¹¹²⁴ A vecsési németek kitelepítésére a későbbiekben sem került sor, bár a lehetősége Damoklész kardjaként még 1948-ban is ott lebegett előttük.¹¹²⁵

1947. augusztus 19-31. között 10 381 főt telepítettek ki hazánkból, és ezáltal „felszabadult” 51 455 katasztrális hold földterület, és 3348 lakóház.¹¹²⁶ A kitelepítettek közül 286-an megszöktek.¹¹²⁷ Arról nem tudunk, hogy a szököttek melyik településről származtak. A BM Népgondozó Osztálya utasította a járási főjegyzőket, hogy a megszökött kitelepítésre kötelezett németeket a községi elöljáróságnak össze kell gyűjteni és az élelmezésükről kell gondoskodni, amíg ki nem telepítik őket.¹¹²⁸

A katolikus egyházfő tapasztalva az újra meginduló kitelepítés körüli visszásságokat ezennel is felemelte szavát. Az Új Ember 1947. augusztus 7-i számában jelent meg Mindszenty bíborosnak az a levele, amelyben kifejezte tiltakozását a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban. A levelet Dinnyés Lajos miniszterelnöknek küldte el. A levélben a bíboros utalt arra, hogy már korábban is felszólaltak a kitelepítés ellen, és felhívták a figyelmet arra, hogy a németek kitelepítése visszaüthet a csehszlovákiai magyarok kitelepítésével. A püspöki kar mentesíteni kérte az ártatlanokat, a Hűségmozgalomban részt vevőket, illetve a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűeket. Utalt arra, hogy az aradi vértanúk között is öt német nemzetiségű volt.¹¹²⁹ A püspöki kar nem fogadja el a kormánynak

¹¹²² PIL 283.f. 16/391. ö.e. 28-29. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

¹¹²³ *Botrányok a soroksári sváb kitelepítés körül – A szegényeket vagonba rakják, a gazdagokat mentik.* Szabad Nép, 1947. augusztus 30. 9. – Közli: ZIELBAUER 1996. 145-146.

¹¹²⁴ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 5079/1947

¹¹²⁵ PML XVII-186. 145 d. Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1948. február 10. és 1948. június 19.

¹¹²⁶ 1935-ben a német anyanyelvű lakosság kezén 638337 kat. hold föld volt. Az 1945. évi földreform során a 100kholdon felüli német birtokokból 35500 kat. holdat vettek el, a 100 kat. holdon aluli sváb birtokokból 204100kat. holdat vettek el. – Ld.: KSH tanulmánya a svábok földbirtokviszonyairól, különös tekintettel a telepítésre, 1946. május 24. MOL XIX-A-1-n 4.d. 1942Z/1946 Miniszterelnökség iratai

¹¹²⁷ PIL 274.f. 10/35. ö.e. 103. SZDP Főtitkárságának iratai

¹¹²⁸ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4607/1947

¹¹²⁹ A vecsési evangélikus lelkész az 1946. október 6-án mondott – már említett – ünnepi beszédében ezt figyelmen kívül hagyta.

azon hivatkozását, hogy azért kell a németeket kitelepíteni, mert a csehszlovákiai magyaroknak kell a hely. Ezen kívül, az orosz zóna nem megfelelő a kitelepülő németeknek, ugyanis a hazai németek nem az orosz zónából származnak, másrészt pedig az orosz zóna protestáns, a kitelepülő németek többsége pedig katolikus. „*A potsdami egyezmény nem kényszeríthet rá minket öncsonkításra, és ha jogot ad németjeink kitelepítésére, ezzel a kétes értelmű joggal nem kell élnünk.*” – írta Mindszenty.¹¹³⁰

A bíboros augusztus 26-án Schoenfeld-től kért segítséget, immár másodszor.¹¹³¹ Előző hozzá intézett leveléhez hasonlóan itt is megjegyezte, hogy a kitelepítés elsősorban vagyoni alapon zajlik. Nemzetközi bizottság kiküldését kérte a visszaélések kivizsgálására. „*Ha a hatalmak egyike segít az emberi jogok eltiprásában és a másik nem avatkozik bele, mi lesz itt az emberi jogokkal?*” – tette fel a kérdést Mindszenty.¹¹³² A nemzetközi politika fent vázolt alakulása azonban ezt a kérdést teljes mértékben marginalizálta és nem tudunk arról, hogy Mindszenty valaha is választ kapott volna a levelére. A választ az idő adta meg.

1947. augusztus 31-én Mindszenty bíboros táviratban fordult a miniszterelnökhöz: „*A magyar név becsülete és az igazság érdekében kérem, Szent István szellemében, a deportálás leállítását pártatlan kivizsgálásig, hogy ne legyek kénytelen a világ közvéleményéhez fordulni.*”¹¹³³ Ez a távirat abban különbözik az előző miniszterelnökhöz juttatott levéltől, hogy itt inkább a miniszterelnök becsületét célozta meg, ott pedig ész érveket próbált felsorakoztatni. Továbbá ez a távirat egy nem burkolt fenyegetés is, ugyanis a bíboros tisztában volt azzal, hogy a magyar kormánynak szüksége van arra, hogy a külföld támogassa, vagy ha nem is támogatja, de legalább elfogadja. Nagy Ivor a bécsi Hilfskomitee irányítója Mindszenty távirata kapcsán – a bíboros táviratával egy napon! – aggodalmát fejezte ki az SZDP Főtitkársága felé: „*Azt a veszélyt látom fennforogni, hogy zsaroló kísérletének fogantja lesz s újra csak a kisparaszti munkás németajkúak isszák meg a kitelepítés levét, míg az állandóan sumákoló nagyparasztok, kik társadalmi helyzetüknél fogva soha nem lehetnek a magyar haladó szociális demokrácia barátai, újra mentesülnek. Az egyház itt úgy világnézeti, mint egyházi adó szempontjából kel a „hűségmozgalmak” védelmére.*”¹¹³⁴ Nagy Ivor bár naprakész információkkal rendelkezett a magyar belügyekről, a helyzetet nem tudta reálisan látni. Nem látta jól Mindszenty ekkori befolyását, pontosabban annak hiányát az

¹¹³⁰ Új Ember. 1947. augusztus 17. A püspöki kar levele a miniszterelnökhöz. 6.

¹¹³¹ Először 1947. március 24-én. Erről már szoltunk.

¹¹³² PLE Mindszenty periratok V-700/17 28.o.

¹¹³³ Mindszenty bíboros távirata a miniszterelnökhöz. Új Ember. 1947. augusztus 31. 3.

¹¹³⁴ PIL 283.f. 12/80. ö.e. 88.o

eseményekre vonatkozóan. Személyéről további információkra lenne szükségünk, így csak azt véljük, hogy Nagy Ivor mindenképp az SZDP közelébe akart férkőzni számunkra ismeretlen érdekek miatt. A vagyonosabb német réteg kitelepítését szorgalmazta.

A kitelepítések az őszi hónapokban és 1948 elején tovább folytatódtak. Az 1947-es őszi választásokat követően a magyar kormány 1947. október 11-én kiadta utolsó áttelepítési rendeletét, mely szerint mentesültek a kitelepítés alól azok, akik német anyanyelvűnek vallották magukat, illetve azok, akik kényszersorozással léptek be az SS-be.¹¹³⁵ Nem kellett kitelepülniük az ipari, bánya- és mezőgazdasági munkásoknak, s a községben nélkülözhetetlen iparosoknak, amennyiben a Volksbundnak nem voltak tisztségviselői, nem voltak önkéntes német katonák és nevüket sem változtatták németre. A német anyanyelvűek ugyan mentesültek a kitelepítés alól, de vagyonuk az államra szállt, és külterületen 10 kat. hold csereingatlant kaptak. A rendelet végrehajtási utasítása részleteiben szabályozta a végrehajtást és az újabb kitelepítési névjegyzékek összeállítását.¹¹³⁶

IV.6. Kitelepítési névjegyzékek¹¹³⁷

A végrehajtási utasítás szerint a községi elöljáróság a belügyminiszter által rendelkezésére bocsátott névjegyzék, valamint a hatóságoktól kapott adatok alapján külön-külön összeírólapot készít, majd azt megküldi a Belügyminisztérium által létrehozott Összeíró Bizottsághoz. Ezután a Bizottság az összeírólapok adatai alapján névjegyzéket állít össze, amit megküld a községi elöljáróságnak, amely a névjegyzéket a községhezán 5 napig közzszemlére köteles kitenni, majd azt köteles visszaküldeni az Összeíró Bizottságnak.¹¹³⁸

A névjegyzékeket 1948 elején állították össze. Országosan 1614 településről áll rendelkezésünkre névjegyzék, Pest megyéből pedig 96 településről.¹¹³⁹ Pest megyében névjegyzéken szerepel 61 623 fő (országos adat 12%-a), akik közül 54 695-en vallották

¹¹³⁵ *A Magyar Kormány 12.200/1947. Korm. sz. rendelete a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12.330/1945. M.E. sz. rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása.* Magyar Közlöny, III. (1947. október 28.) 245.sz.

¹¹³⁶ *A Belügyminiszter 84.350/1947. B.M. sz. rendelet a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12330/1945.M.E. sz. rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása tárgyában kibocsátott 12200/1945.Korm.sz. rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról.* Magyar Közlöny, III. (1947. november 27.) 269.szám

¹¹³⁷ Erről bővebben lásd: MARCHUT Réka: *A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján.* In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok.* Szerk.: GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2010. 171–187.

¹¹³⁸ 84.350/1947. B.M. sz. rendelet Magyar Közlöny 1947. 269.szám

¹¹³⁹ A csaknem hiánytalanul előkerült névjegyzékeket a KSH dolgozta fel településenként és összesítve. A KSH több szempontból vizsgálta a jegyzékeket településenként és megyénként összesítve. CZIBULKA 2004.

magukat német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek. A névjegyzéken tehát kevesebb személy szerepelt, mint aki 1941-ben német anyanyelvűnek vallották magukat.¹¹⁴⁰ A Pest megyei kitelepítendők több mint 16%-a (10 074 személy) Budaörsön élt (országos szinten a harmadik legnagyobb németajkú település Sopron és Bácsalmás mögött). Budajenőn, Budaörsön, Nagykovácsiban, Ürömön és Zsámbékon a listán több személy szerepel, mint a település lakosainak száma 1941-ben. Ezt magyarázhatnánk természetes népszaporulattal, azonban az általam vizsgált Nagykovácsiban ez a magyarázat nem állná meg a helyét, ugyanis 1941-1946. májusa között 258 gyermek született, a halálozások száma viszont 169 volt az adott időszakban,¹¹⁴¹ ugyanakkor a névjegyzéken 283 személlyel több szerepel mint a népszámláláson.¹¹⁴²

A névjegyzékek jellege leltárszerű, személyi és vagyoni összeírás, a vagyoni összeírás azonban mindmáig ismeretlen. Feltűntették a névjegyzékre vétel okát is. Mind a Volksbund tagság, mind a német haderőben való szolgálat szempontjából – mint már utaltunk rá – megbízhatatlanok a névjegyzékek.

Nagyobb hitelességet mutatnak azonban a kitelepítettek számadatai. Pest megyében a legtöbb személyt Budakesziről, Budaörsről, Solymárról és Zsámbékról telepítették ki. A legnagyobb arányú kitelepítés Budakeszirt, Budaörsöt, Csobánkát, Nagykovácsit, Pilisborosjenőt, Solymárt, Törökbálintot, Ürömöt és Zsámbékot érintette. Az alábbiakban az általunk vizsgált községek kitelepítési adatait szeretnénk bemutatni életkor szerinti megoszlásban:¹¹⁴³

¹¹⁴⁰ Lásd dolgozatunk I. táblázatát.

¹¹⁴¹ *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968*. Összeállította: KLINGER András. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1969.

¹¹⁴² 1941-es népszámlálás: 2883 fő, névjegyzék: 3166 fő (CZIBULKA. 2004.: 3215 névjegyzéken szereplő személy van, ez a szám azonban a folyószámmal egyezik, de a tényleges személyek száma ennél kevesebb, mivel több esetben egyes személyek megegyeznek). A nagykovácsi névlistán 49 ismeretlen személy is szerepel, de ha még őket le is vonjuk a tényleges létszámból, akkor is több a névjegyzéken szereplő személyek száma.

¹¹⁴³ Vecsésről nem áll rendelkezésünkre ez a kitelepítési névjegyzék. Budaörs esetében pedig nem csupán a ténylegesen kitelepítetteket, hanem az 1944-ben menekülteket is ebbe a kategóriába sorolták, ezért nem szerepel a település a táblázatban. A táblázatban az első szám jelöli az adott korcsoportba tartozók összességét, a perjel utána második szám a kitelepítettek számát, az alattuk lévő százalék pedig azt mutatja, hogy az adott községben az össz-kitelepítettekhez viszonyítva hány százalék található az adott korcsoportban. Az Összesen oszlopban az első szám azt jelöli, hogy a községben a kitelepítés idejében hányan voltak, a második szám pedig a kitelepítettek száma, a százalék pedig e két szám aránya.

XX. táblázat: Kitelepítettek kor szerinti megoszlása¹¹⁴⁴

Település	1885 előtt	1886-1895	1896-1905	1906-1915	1916-1925	1926-1930	Gyermek 1931-től	Összesen
Csobánka	146/88 (6,7%)	147/115 (8,7%)	171/136 (10,3%)	271/203 (15,4%)	256/177 (13,4%)	203/170 (12,9%)	485/433 (32,8%)	1450/1322 (91,2%)
Dunabogdány	332/51 (6,1%)	293/108 (12,9%)	366/147 (17,6%)	406/121 (14,5%)	337/78 (9,4%)	270/79 (9,5)	629/250 (30%)	1924/834 (43,3%)
Nagykovácsi	336/169 (8,5%)	272/186 (9,3%)	350/212 (10,6%)	454/279 (14%)	494/262 (13,1%)	356/235 (11,8%)	904/656 (32,8%)	2116/1999 (94,5%)

A táblázatból láthatjuk, hogy a három település közül a kitelepítésben leginkább érintett Nagykovácsi és Csobánka volt, míg Dunabogdányból a névjegyzékbe kerültek kevesebb, mint felét telepítették ki – ugyanezt tudtuk megállapítani a kitelepítések végrehajtásának tárgyalása során is.¹¹⁴⁵ A százalékos aránynál a községben a kitelepítés idejében helyben lakó lakosságot vettük alapul, mert úgy gondoljuk, hogy így pontosabb képet kapunk. Az alábbi táblázatban részletezzük a községben már nem élők adatait:

XXI. táblázat: Akik már nem laktak a településen a kitelepítéskor¹¹⁴⁶

Település	Meghalt	Elköltözött	Ismeretlen	Fogságban	Németországba szökött	Összesen
Csobánka	64	40	63	41	27	235
Dunabogdány	221	163	202	15	108	709
Nagykovácsi	169	n.a.	49	49	815	1082

Amit mindhárom településről el lehet mondani az az, hogy a gyermekek közül került ki a kitelepítettek egyharmada, ami nagyon nagy szám. Ők biztosan ártatlanok voltak, és nem lehetett semmi „bűnük”. Ami még hasonlóság mind a három községben, hogy az 1885 előttiakat érintette a legkevésbé a kitelepítés, nyilván azért, mert közülük már sokan nem éltek. Ezek azonban csak a számok - a kitelepítés nyilván az idősebbeket viselte meg

¹¹⁴⁴ MOL XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948. Csobánka; MOL XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948. Dunabogdány; MOL XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948. Nagykovácsi

¹¹⁴⁵ Czibulka Zoltán csupán 625 fő kitelepítését közli Nagykovácsiból, ez a szám azonban nem valós (nem tudjuk, hogy ez a hiba miből ered). Csobánka esetében is adódik 97 fős eltérés, ami nagyon jelentős. Dunabogdányonál 39 fős eltérés van.

¹¹⁴⁶ MOL XIX-B-1-at. 35d. 1001/1948 Csobánka; MOL XIX-B-1-at. 35d. 1007/1948 Dunabogdány; MOL XIX-B-1-at. 36d. 1045/1948 Nagykovácsi

legjobban, és talán a gyerekeket a legkevésbé. Csobánkánál és Nagykovácsinál az 1906-1925 között születtek adták a gyermekek után a kitelepítettek túlnyomó részét.

A kitelepítési névjegyzékek adatainak vannak buktatói, megbízhatóságuk megkérdőjelezhető. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a kitelepítés kutatása során azonban megkerülhetetlenek, más forrásokkal egybevetve fontos forrásul szolgálnak.

Ha a kitelepítés végrehajtásának két szakaszát összehasonlítjuk, akkor egyértelműen látszik, hogy a második szakaszban a vagyon kérdése jóval motiválóbb volt és a felelősségre vonás helyett az ország „demokratikus újjáépítésének” céljából (kommunista hatalomátvétel előkészítése) szolgált az újabb transzportok elindítása. Nem volt véletlen, hogy 1947 augusztusában indult el az újabb kitelepítés. Az országgyűlési választások előtt akartak minél nagyobb számú némettől megszabadulni. Ezen állításunkat igazolja az is, hogy a második kitelepítési hullám legintenzívebb szakasza éppen augusztusban volt. A szovjet zónába kitelepített 50 000 fő közül több mint 10 000 fő indult útnak a választások előtt, a többi 40 000-en pedig 10 hónap alatt hagyták el az országot. A politikai szándék megnyilatkozott a mentesítési akciók során is, mindegyik párt a saját szavazóbázisát mentette. Pótkitelepítésre valóban nem volt jogszabályi háttér, mégis megtették. Külpolitikailag pedig egy döntő változás volt, hogy a szovjet zónába való kitelepítés már nem a potsdami határozat engedélyével történt, hanem egyedül a Szovjetunió állásfoglalásától függött. A teljes képhez hozzátartozik, hogy önálló magyar külpolitikáról ekkor már nem beszélhetünk. A külügyminisztérium feladata 1947 őszétől „a kommunista párt által közvetített, valójában Moszkvában meghatározott lépések végrehajtása”.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁷ PRITZ Pál: *Husadik századi magyar külpolitika*. In: *A mi 20. századunk*. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy – ROMSICS Ignác. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2011. 223.

V. Betelepítés

„A kocsink visszafelé Budaörsön halad át. Itt már befejeződött a kitelepítés: a községben régi 8000 lakos helyett ma már csak 800 lakos van. A házak várják új tulajdonosaikat. Az utcák néptelenek. A frissen hullott hó érintetlen fehér szőnyegként terül elénk. Várakozásszerű csend van... Tiszta a fal, tiszta az úttest, tiszta a levegő.” – olvashatjuk az Új Szó című lapban.¹¹⁴⁸ „Az első időben voltak súrlódások Budaörsön a régi és az új lakosság között. A zavaró egyenetlenség abban az arányban csökkent, amilyen mértékben fogytak Budaörsön a svábok. Ma már mindenki boldog és megelégedett, hogy a Volksbund-tagok, akik lelkesen magasbalendülő karral és csak „Sieg Heil Hitler” kiáltással üdvözölték egymást, lassanként teljesen elfogynak és átadják helyüket a dolgozó magyaroknak.” – olvashatjuk a Világban.¹¹⁴⁹ Azt, hogy ez az „idill” milyen is volt valójában, az alábbiakban próbáljuk bemutatni.

„A svábok kitelepítésével kétségtelenül olyan számottevő terület áll majd rendelkezésünkre, amely a nemzet történelmében egyedülálló telepítési akció lebonyolítását teszi lehetővé” – olvashatjuk Szepessy Géza 1946. január 23-án kelt emlékiratában.¹¹⁵⁰ Szepessy hangsúlyozta, hogy a ki- és betelepítésnek „egymásba fonódva” kell megtörténnie, mert csak így tudják megóvni a hátrahagyott vagyont. Mivel az ingóságok őrzésére meglátása szerint egyetlen szerv sem képes, ezért az lenne a célszerű, ha azt közvetlenül a telepések kapnák. A betelepítés fontos kül- és belpolitikai, gazdasági érdekünk is – állapította meg Szepessy Géza.¹¹⁵¹ A zár alá vett vagyon helyzetének megállapítását azonban bonyolult jogi útvesztők övezték. Mindennek hátterével mindezidáig csupán Bognár Szabina foglalkozott jogi szempontból vizsgálva a kérdést. Tanulmányában rámutat arra, hogy a mérföldkövet az 1946. évi IX. törvény jelentette, mely kimondta: „a Németországba kitelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott minden vagyon tulajdonjoga tehermentesen a magyar államra száll.”¹¹⁵² A telepítésben rejlő lehetőségeket érezték a pártok és a társadalom is. A nemzetgazdasági szempontok azonban csorbultak a telepítések végrehajtása körül mutatkozó káosz és zűrzavar miatt.

¹¹⁴⁸ Új Szó, 1946. február 19. – In: MOL XIX-A-1-n 3.d. 327Z/1946 Miniszterelnökség iratai

¹¹⁴⁹ „Új élet az új Budaörsön”. Világ, 1946. április 30. 2.

¹¹⁵⁰ MOL XIX-A-5 6.d. m-tétel Emlékirat a sváb kitelepítéssel felszabaduló ingatlan vagyon betelepítésének rendezéséről

¹¹⁵¹ u.o.

¹¹⁵² BOGNÁR 2010.247.

Budaörsön már 1945-ben elkezdődött a MÁVAG munkásai részére házak juttatása, ez a kitelepítéssel egyidőben tovább folytatódott.¹¹⁵³ Ugyanakkor a helyi közszférában dolgozók is jelentkeztek igénylással: községi jegyzők, orvos, pedagógusok, rendőrök.¹¹⁵⁴ Voltak olyan német származásúak is, akik igényeltek volna házat vagy földet, azonban az ő kérelmüket elutasították még olyan esetekben is, amikor bizonyítottan üldöztetést szenvedtek baloldali magatartásuk miatt a háború idején.¹¹⁵⁵ Erdélyből, Délvidékről és az ország más helyeiről idemenekülteket is letelepítettek. „A bevándoroltak kényelmes lakást, családi házat, az értelmiségi osztály 60-80 négyszögöl, a földmunkás telepések pedig két-három hold földet kaptak a Kápolna-, a Frank és a Sashegy lankáin és a repülőtér környékén. (...) Sok partizán lakik Budaörsön, ezek két külön utcában telepedtek meg. Övék a Budafoki és a Tavasz utca.” – nyilatkozta Debreczeni Endre vezetőjegyző.¹¹⁵⁶

Az intenzív telepítések közben a budaörsi földigénylő bizottság újra felhívta magára a Népgondozó Hivatal figyelmét. 1946. február elején az új és a telepített igénylők követelték a Szócs Mihály (NPP) vezette bizottság feloszlatását, és új megalakítását kérték. Természetesen a Népgondozó Hivatal ezt nem támogatta, mert a telepítések még nem fejeződtek be, és ha félbeszakítják a régi bizottság működését, akkor a telepítések még inkább elhúzódtak volna, ami senkinek nem volt az érdeke. Február 17-én a budapesti Földigénylő Bizottság elnöke kiszállt Budaörsre és megállapította, hogy február 10-én Lombos József (helyi MKP titkár) és társai gyűlést hívtak össze, melyen egy új bizottságot választottak, és elnökéül Papp Mihályt (partizánvezér) nevezték ki. Az új bizottság átvette a régi körpecsétjét és elkezdte működését a régi bizottság tiltakozása ellenére. A Szabad Nép, az MKP hivatalos lapja örömmel üdvözölte az új bizottságot, és a régit korruptnak bélyegezte, míg a kisgazdapárti Kis Újság azt állította, hogy az új bizottságot Lombos József, Debreczeni Endre és Papp Mihály partizánvezér „terrorja alatt asszonyok és gyermekek választották”.¹¹⁵⁷ A budapesti Földigénylő Bizottság elnöke elrendelte az ügy kivizsgálását, melyre 18-án került volna sor, de közben Szócs Mihály a régi bizottság elnöke február 11-i keltezéssel bejelentette a régi földigénylő bizottság lemondását.¹¹⁵⁸ Ez is tovább nehezítette a budaörsi helyzetet, még nagyobb akadályokat gördítve a visszamaradt német vagyon megőrzése elé. A telepítések

¹¹⁵³ MOL XIX-B-3 17d. 2187/1946 Népgondozó hivatal iratai

¹¹⁵⁴ PML V-1017-Db-5-539/1946 Budaörsi közigazgatási iratok, MOL XIX-B-3 17d. 22526/1946 Népgondozó hivatal iratai

¹¹⁵⁵ MOL XIX-B-3 17d. 23221/1946 Népgondozó Hivatal iratai

¹¹⁵⁶ „Új élet az új Budaörsön”. Világ, 1946. április 30. 2.

¹¹⁵⁷ MOL XIX-A-1-n 3.d.428Z/1946 Miniszterelnökség iratai

¹¹⁵⁸ MOL XIX-B-3 17d. 26589/1946 Népgondozó hivatal iratai

során az MKP tehát magához ragadta a vezető szerepet, amivel biztosította a politikai hatalmának erősödését úgy helyi szinten, mint országosan.

Lombos József, aki a földigénylő bizottság elnökhelyettese lett, március 8-án már azt jelentette a Népgondozó Hivatalnak, hogy már nincsen telepítésre igénybe vehető ház.¹¹⁵⁹ Ennek némileg ellentmond az, hogy egy évvel a kitelepítés után, 1947 januárjában, amikor a főispán Budaörsön járt, azt tapasztalta, hogy ismeretlenek az elhagyott sváb ingatlanokat „*a legvandálabb módon megrongálják*”, és kérte a vezetőjegyzőt, hogy minden törvényes eszközzel vegye elejét ezeknek.¹¹⁶⁰

1946 márciusára már nem csupán a kitelepítésben hanem a betelepítésben is megvoltak az első tapasztalatok. A csobánkai vezetőjegyző egy zökkenőmentesebb átmenetet szeretett volna, mint amilyen Budaörsön volt, ezért már a kitelepítés előtt kérte a Népgondozó Hivatalt, hogy a telepítésnél vegyék figyelembe az általa felsorolt szempontokat. Így 100 dolgos magyar család betelepítését kérte, lehetőleg római katolikusokat, mivel a község 90%-ának ez a vallása. Emellett lehetőség szerint értsenek a szőlő- és gyümölcsstermesztéshez. A kitelepülő német kisiparosok helyett pedig kért négy kőművest, két bognárt, két kovácsot, három asztalost, négy susztert, két szabót, egy kádárt és egy ácsiparost.¹¹⁶¹ Rakssányi vezetőjegyző nagyon gyorsan rájött: nem ezek a szempontok vezérlik a betelepítést. Március 21-én, két nappal a kitelepítés után, a jegyző a Pest vármegyei Termelési Miniszteri Biztoshoz fordult az előállt helyzet sürgős orvoslásáért. Arról számolt be, hogy kb. egy hete megkezdődött a telepések rohama, akik nincstelenek, nem értenek a mezőgazdasági munkákhoz, semmilyen gazdasági felszereléssel nem rendelkeznek. A községben vetőmag nem volt, mert egy részét az áttelepítő bizottság szállította el, másik részét felfegyverkezett, egyenruhás, ismeretlen személyek tulajdonítottak el. Feltörték a lakásokat és mindent vittek, amit értek. A lovakat nem tudták élelmezni, nem volt igás állat a tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez. Az orosz alakulatok is ingyen vették igénybe a lovakat, agyonlövással és szibériai internálással fenyegetőztek. Mindezek miatt a termelési kötelezettségeknek a község nem tudott eleget tenni.¹¹⁶² A helyi Fib az 1945 szeptemberében betelepített jászladányi lakosoknak új házakat juttatott. A régi házakat tönkretették, most

¹¹⁵⁹ MOL XIX-B-3 40d. 31067/1946 Népgondozó hivatal iratai

¹¹⁶⁰ PML V-1017 Db-6-216/1947 Budaörsi közigazgatási iratok

¹¹⁶¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 557/1946

¹¹⁶² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 679/1946

újabbakat igényeltek. Rakssányi figyelmeztette a bizottságot, hogy ne juttassanak új házakat, mert ezzel vagyoniilag és büntetőjogilag is felelősségre vonhatják őket.¹¹⁶³

Mindezen visszásságok ellenére az április 4-i felszabadulási ünnepséget „felszabadultan” tudták megtartani: „*A felszabadulás örömteli ünnepsége különösképpen nagy jelentőségű volt ebben a községben, ahol valóban erős fasiszta hatósági és helybeli sváb elnyomás tartotta rabságban a demokratikus réteget, míg most nem csak a fasiszta katonai erőtől, de a német népiségtől – mely erkölcsileg éppen olyan súllyal bírt, mint a katonai – szintén teljesen felszabadultnak érezhettük magunkat.*” – jelentette a vezetőjegyző.¹¹⁶⁴ Ez azonban csak a színpad volt, a mindennapokban tovább folytatódott a betelepítések körüli zűrzavar. Júniusban a helyi pártok már a Fib leváltását követelték, novemberben pedig bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a Fib jegyzője, Brunner Róbert általános iskolai igazgató ellen. Állítólag ellenszolgáltatások fejében előnyben részesített egyes személyeket a juttatásoknál, és úgy helyezte birtokba őket, hogy nem várta meg az OFT végleges határozatát.¹¹⁶⁵

Nagykovácsiban május második felben indult meg a betelepítés: „*Megindul az újabb „népvándorlás” a falu keretén belül. Olyan a község képe, mint egy feltúrt hangyaboly. Egyebet nem látni, mint költözködést, hurcolkodást, miközben a férfiak, asszonyok, sőt gyerekek is vegyesen, szinte versenyezve káromkodnak... A lakosság száma jelenleg cca 100-120 új telepes család. Ezek mindegyike új, szebb, jobb házat szemelget ki magának és törekszik a másikonak az orra elől elkaparintani. Közben a szántóföldek, melyek parlagon nyújtózkodnak, szomorúan várják, hogy valaki megművelje a rögüket. Várhatják...!*” – jegyezte be a község Historia Domus-ába Ipolyi Simon plébános.¹¹⁶⁶ A helyi Fib azonban, hogy a támadásokat kikerülje, arról határozott, hogy soraiból megnevezzék azokat a községi lakosokat, akik a ki- és betelepítés folytán érdemeket szereztek. Az MKP jelenlévő tagjai tiltakoztak az ellen, hogy ők lennének azok, akik a helyi bizottság ellen tennének. 27 főt neveztek meg, akik érdemeikért a juttatásoknál érdemeket szereztek, köztük volt a községi elöljáróság több tagja is (lehetőleg minden pártból, hogy ne lehessen vádaskodni és mindenki elfogadja a névsort). A 27 kiemelt személy között 7 német származású egyén is szerepelt.¹¹⁶⁷ A községi Fib a juttatásoknál három kategóriát állapított meg: földműves, iparos és gyári

¹¹⁶³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 680/1946

¹¹⁶⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4.d. 761/1946

¹¹⁶⁵ PML XVII-57. 97.d. – Csobánkai NB jegyzőkönyvei

¹¹⁶⁶ GRESZL 2003. 183.

¹¹⁶⁷ PML XVII-113 –a Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

munkás. Mindhárom kategória más-más nagyságú földet igényelhetett. Annyit tudunk, hogy iparosok két hold földet kérhettek.¹¹⁶⁸ Ezt abból a szempontból kell értékelnünk, hogy a földreform végrehajtása során a kiutalt föld sokszor az egy holdat sem érte el 1945-ben – amint erre már utaltunk.¹¹⁶⁹ A betelepítettek összetételére vonatkozóan tudjuk, hogy a legjelentősebb csoportot a besenyőteleki telepes családok adták (83 család) – őket viszont döntően már 1945 szeptemberében betelepítették, mint ahogy a 19 jászfelsőszentgyörgyi családból is 15-öt. Rajtuk kívül még 4 betelepített csoport volt: OFT és Népgondozó Hivatal által betelepített 57 család, 47 helyi igénylő, 13 Ganz gyári munkás család, és 10 MÁV dolgozó család.¹¹⁷⁰ A betelepítettek nagy száma ellenére azonban még 1946 végén is több üres ház állt rendelkezésre, melyeket felvidéki magyaroknak tartottak fent.¹¹⁷¹

Betelepítés szempontjából a legnagyobb fejetlenség Vecsésen uralkodott. Ezen a településen nemhogy az OFT-nek és a Népgondozó Hivatalnak nem volt ráhatása a folyamatokra, hanem még a helyi Fib is tehetetlenül állt az önkényes lakásfoglalókkal és fosztogatókkal szemben. Ezért teljesen abszurd módon egy hónappal a kitelepítés után kénytelenek voltak dobolás útján felhívni a lakosság figyelmét, hogy a kitelepített németek vagyonával kizárólag a Fib illetékes rendelkezni.¹¹⁷² Ez a helyzet azért állhatott elő, mert Vecsés lakosságát tekintve jóval nagyobb település volt, mint a többi község és a helyi társadalmi kontroll emiatt kevésbé érvényesült. Ezen kívül nyilván szerepet játszott az is, hogy Vecsés németiség szempontjából tulajdonképpen szórványtelepülés volt, körülötte magyar települések voltak és onnan is jöhettek földre és házra vágyók egyszerűen a földrajzi közelség miatt. Természetesen nehezítette a telepítést az is, amit már említettünk, hogy a háborús események következtében romba dőlt a község háza és a monori Földhivatal is, tehát nem tudhatták minden esetben pontosan megállapítani a tulajdonjogokat. Veres Péter, az OFT elnöke, mindezt úgy interpretálta a szeptember 17-én miniszterelnökségen megtartott ülésen, hogy a Belügyminisztériumnak ki kellett szállnia Vecsésre, mert az előjáróság nem tudta megmondani, hogy melyik föld kié.¹¹⁷³ Igen, egyrészt a tulajdoni lapok hiánya, másrészt az ismeretlen földbirtoklók miatt. Az állapot azonban a kiszállás ellenére sem javult. 1947 januárjában kapta meg a községi előjáróság az OFT-től azt a rendelkezést, mely szerint

¹¹⁶⁸ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6.d. 236/1946

¹¹⁶⁹ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv 384. bejegyzés

¹¹⁷⁰ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6.d. 4971/1946

¹¹⁷¹ PML XVII-113 – Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

¹¹⁷² PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv Vecsés – 1946. június 15. 384. bejegyzés és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3.d. 3661/1946

¹¹⁷³ MOL XIX-A-1-n Miniszterelnökség iratai 6.d.3042/1946

kiszállnak a községbe, hogy a kitelepített német lakosság ingatlanait beazonosítsák.¹¹⁷⁴ (Csobánkán ezt már 1946 novemberében megejtették.)¹¹⁷⁵ A helyzet ezt követően tisztázódott.

Az 1946. eleji telepítési akciókra jellemzőek azok a megfigyelések, melyeket Rákosy Ferenc, az SZDP tagja írt a párt Vidéki Titkárságának: „Az elhagyott sváb házak állatai étlen, szomjan felverték bőgésükkel az éjszaka csendjét, az elhagyott lakásokat rendszerint már az első éjjel feltörték, kifosztották és az aprójószágot, valamint a feltalálható sertéseket elhurcolták. (...) Legtöbb helyen még a svábok bevagonírozása előtt és alatt megjelentek az új telepesek, akik az elhagyott házakba rögtön be is költöztek. Szomorú megállapításom az, hogy a telepesek nagy része (legalább 50-70%-a) dolgozni nem akar és csak azon szándékkal jön új lakhelyére, hogy ott jól és munka nélkül élhessen. Az előtalált élelmet, aprójószágot és disznókat rögtön feléli és azután más házat kér, és rendszerint kap is, vagy olykor visszatér régi lakóhelyére. Ismételten beszélgettem új telepesekkel arról, hogy most mily jó helyzetbe kerültek, földet, házat, vagyont kaptak, de ezek már rövid ottlétük után /amint az ott talált élelem elfogyott, vagy azt eladták/ kijelentették, hogy ők éhesen nem dolgoznak, előbb adjanak nekik enni azután fogják a földet megművelni. Hiányzik belőlük minden igyekezet, a föld iránti szeretet, valamint kötelességérzet”.¹¹⁷⁶ A földművelésügyi miniszter már február 6-án tiltakozott a belügyminiszternél a hátrahagyott tenyészállatok pusztulása miatt, és kérte, hogy gondoskodjon a visszamaradt állatállomány megőrzéséről.¹¹⁷⁷ Valójában azonban nem sokat tettek ennek érdekében, már csak azért sem mert az egész kitelepítési-betelepítési akciót pártagitációs célokra használták. A Németországba áttelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott egyes vagyontárgyak felhasználásának rendezése tárgyában 1946 júniusában adott ki az OFT rendeletet (105.110/1946 M.T. sz.), mely szerint a földművelésügyi miniszter kívánságának megfelelően a visszamaradt állatállomány, termény és takarmány meghatározott részét az állami gazdaságok kezelésébe utalta.¹¹⁷⁸

Rendkívüli mérvű közellátási hiányok jelentkeztek. „A kitelepülő svábok legnagyobb részt jómódú, sőt vagyonos emberek voltak, akik vagyonuk alapján nemcsak, mint jó adóalanyok, hanem, mint a közellátás lényeges forrásai is számításba jöttek.” – állapította meg Rákosy Ferenc.¹¹⁷⁹ Minden kitelepítésben érintett községnél tapasztalható volt, hogy a települések a beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tudtak eleget tenni. Jelentések sora szólt

¹¹⁷⁴ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 84/1947

¹¹⁷⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6.d. 2323/1946

¹¹⁷⁶ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 29-30. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

¹¹⁷⁷ MOL XIX-B-3 27163/1946 Népgondozó Hivatal iratai

¹¹⁷⁸ PML V-1078-Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6.d.

¹¹⁷⁹ PIL 283.f. 16/377.ö.e. 29-30. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

arról, hogy a telepes úgazdák beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tudtak eleget tenni, mivel a földet csak 1946. április-júniusban kapták meg. A tavaszi munkálatokat a már kitelepített németek természetesen nem végezték el, viszont a telepesek sem tudták ekkor még elvégezni.¹¹⁸⁰ Ugyanakkor az otthon maradt németek sem kezdtek neki a szükséges mezőgazdasági munkáknak, mert állandó bizonytalanságban tartották őket, és a pótkitelepítés Damoklész kardként lebegett a fejük felett. A kormány persze próbálta különféle jogszabályokkal kötelezni a német lakosságot, hogy a használatában hagyott ingatlant, annak ingóságait, állatállományát, földterületét a rendes gazda gondosságával kezelje mindaddig, amíg azt tőle el nem veszik.¹¹⁸¹ Azonban ezt nem tudták betartatni: még 1948 májusában is hasonló tartalmú rendeletet adtak ki, akkor már konkrétan megjelölve a szankciókat is. „Azon áttelepülésre kötelezett, illetve vagyoni jogi korlátozás alá kerülő személy, aki a fenti rendelkezéseket megszegi,

- ingatlanát vagy ingóságát eladja, vagy a szükségesnél többet fogyaszt/használ, vagy a vagyontárgyait megrongálja
- aki az áttelepülést, összeköltöztetést megtagadja
- ha az ingatlanát nem műveli meg
- aki áttelepülésre kötelezett személyt rejteget

5 évig terjedő fegyházzal büntetendő. Ha ezt csak a vagyoni jogi korlátozás alá kerülő személy követi el, akkor kitelepülésre fog kerülni. Aki ilyen személytől vásárol, az állami vagyont vesz meg, így vétele semmis, és kártérítést nem kap.”¹¹⁸² Minden szempontból kulcsfontosságú kérdés volt ez, amit már csak az idő oldott meg.

1946. szeptember 17-én az SZDP kezdeményezésére a Miniszterelnökségre értekezletet hívtak össze a ki- és betelepítések tárgyalására, de a párt tagjai nem képviseltették magukat. Nagy Ferenc miniszterelnök előadta, hogy a telepítések körüli visszasságokból súlyos nemzetgazdasági károk származtak elsősorban amiatt, mert hozzá nem értő személyek kezébe került a föld, akik elpocsékolták a kezükbe került vagyont. A telepítés mérlege úgy alakult, hogy ugyanannyi személyt telepítettek be, mint amennyit ki. Azonban a teljes képhez hozzátartozik, hogy a betelepítettek számában bennefoglaltattak a már 1945-ben letelepített egyének is. Ebből tehát az következett, hogy elvileg még volt telepítésre alkalmas ingatlan. A gyakorlatban azonban számolni kellett azzal, hogy a kitelepített németek házai rendszerint

¹¹⁸⁰ PML V-1017-Db-11-3164/1947 Budaörsi közigazgatási iratok

¹¹⁸¹ 1946. évi IX. tv. 15.§. – Ld.: PML V-1017-Db-9-1731/1947 Budaörsi közigazgatási iratok

¹¹⁸² 22.900/1948. FM. Sz. rendelet 6. és 7.§ - Ld.: PML V-1017 Db- 20-3725/1948 Budaörsi közigazgatási iratok

nagyobbak voltak, ahol több család lakott együtt, néhol bérlők is, a betelepítettek viszont nem voltak hajlandóak másokkal együttlakni, ezért a betelepítési lehetőségek ekkor már igencsak szűkösek voltak. Zentai (Zuschlag) Vilmos hívta fel a figyelmet, hogy a mentesítetteket állandó rettegésben tartják éjjeli házkutatásokkal és ijesztgetésekkel, ami szintén potenciális feszültségforrás. Iványi Jenő, a Népgondozó Hivataltól, mutatott rá legjobban a problémák forrására: „*A belső telepítéssel kapcsolatban a helyzet az volt, hogy a telepítés megindítása forradalmi jelenség volt. A pártok nyomása, a megfelelő jogszabályok hiánya okozta azt, hogy a telepítéseket a szakszerűség figyelembevétele nélkül kellett megcsinálni. Senki sem tudta, hogy miről van szó.*”¹¹⁸³

A telepítések 1946 folyamán és 1947-ben is tovább folytatódtak. Közellátás szempontjából a telepítések negatív oldalát leginkább 1946 telén, 1947 tavaszán érezték meg, amikor egyszerűen nagyon kevés volt az élelem. Negatívan befolyásolta a mezőgazdasági munkák elvégzését az is, hogy az OFT 1946 második felében több községben – így Csobánkán és Dunabogdányban is – felülvizsgálta a juttatásokat, és több telepest a kapott ingatlanokból kimozdított. Mivel azonban az OFT munkája sem teljesen következetes, ezért a szóbeszéd bizonytalanságban tartotta a telepeseket is, akik aztán valóban nem sokat törődtek a föld megmunkálásával.¹¹⁸⁴ A termelés hatékonyságát rontotta az is, hogy nem történtek meg a végleges birtokbahelyezések, a tulajdonviszonyok tisztázása. Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban a telepések nagy része nem kapott végleges juttatást.¹¹⁸⁵ Budaörsön is az jelentette a fő problémát, hogy a telepések nem voltak biztosak abban, hogy a juttatások revíziója során a községben maradhatnak-e vagy sem.¹¹⁸⁶ A településen a tulajdonosi jogosítványokat csak 1948-tól véglegesítették és a telekkönyvezésre csak ezután került sor.¹¹⁸⁷ A különböző külső körülményeken kívül még nagymérvű aszálykár is súlyosbította az élelmezést.¹¹⁸⁸

1947 elején szervezeti változás történt a telepítéspolitikában. Az 1947. évi V. tc. végrehajtási utasítása alapján (132.000/1947 F.M. sz. rendelet) a Megyei/Fővárosi Földbirtokrendező Tanácsok és a községi földigénylő bizottságok megszűntek. Azokban a községekben azonban, ahol a telepítés még nem fejeződött be az OFT a rendelet szerint

¹¹⁸³ MOL XIX-A-1-n Miniszterelnökség iratai 6.d.3042/1946

¹¹⁸⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6.d. 2389/1946 és PML V-1029 Dunabogdányi közigazgatási iratok Db 9.d 1806/1946

¹¹⁸⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6.d. 2389/1946; PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 9.d. 1833/1946; SzfvPL – No. 4534 – 29/1947

¹¹⁸⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7.d. 398/1947

¹¹⁸⁷ BOGNÁR 2010. 258.

¹¹⁸⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6.d. 63/1947

megtartotta a községi fib-eket. Az OFT hatásköre azonban az Országos Földhivatalra szállt át.¹¹⁸⁹ Annak ellenére azonban, hogy a telepítések még messze nem zárultak le, megszűnt a községi Fib Budaörsön és Pilisszentivánon is.¹¹⁹⁰

1947 tavaszán a meginduló csehszlovák-magyar lakosságcsere kapcsán új fejezet kezdődött a betelepítésekben. Azon községekben, amelyekben a kitelepítés már 1946-ban megtörtént, igen szűkösek voltak a további betelepítési lehetőségek. Tudjuk, hogy kitelepítésre azokban a hónapokban nem került sor, ezért a németek összeköltöztetésében találtak átmeneti megoldást.¹¹⁹¹ Budaörsön már 1947 januárjában kérte a vezetőjegyző a betelepítések felfüggesztését.¹¹⁹² Csehszlovákiából, Romániából és Jugoszláviából már a második világháború alatt, illetve 1945-46-ban is jöttek menekültek, összesen 170 család.¹¹⁹³ A belső telepésekkel együtt 1262 telepés család élt Budaörsön.¹¹⁹⁴ Mindezek ellenére azonban újabb 17 felvidéki családnak mégiscsak szorítottak helyett, mert 1947. április 1-jén már 39 felvidéki magyar családról szólt a jegyzői jelentés.¹¹⁹⁵ Ezzel viszont már ténylegesen lezárultak a budaörsi telepítési lehetőségek annak ellenére, hogy 1941-ben a lakosságszám kb. 10 000 fő volt és 1947 áprilisában pedig csak 7000.¹¹⁹⁶ Az igénylők száma azonban még mindig nagy volt, ezért újabb lehetőségek után néztek, melyet Budaörsön egy újabb kitelepítési akcióban találtak meg.

Csobánkán a telepítési lehetőségek hasonlóak voltak Budaörséhez. 1947. április 20-án a juttatásokat beszüntették, mert már nem volt több juttatható ingatlan – igénylők száma viszont annál több.¹¹⁹⁷ A telepítés körüli nehézségek azonban még továbbra is fennálltak: *„Ma amikor a földreform végrehajtásának 3. évében vagyunk, nagyobb a zavar, mint kezdetben. Az első rossz és helytelen intézkedéseket a földigénylő bizottság csinálta, amely szerv vezetősége tájékozatlansága miatt számtalan ingatlant két-három egyénnek is juttatott ki, ami komoly zavarokat és elégedetlenséget okozott. Másodszor pedig igen nagy hibák vannak az elkobzás alá eső ingatlanoknak felderítése körül, mert megállapítást nyert, hogy több solymári, pilisvörösvári és solymári (elírás lehet: csobánkai – M.R.) ingatlana is minden*

¹¹⁸⁹ MOL XIX-A-1-j 102.d. XXII. tétel 912/1947 Normatív rendelkezések

¹¹⁹⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9.d 1732/1947 és PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2.d. 313/1947

¹¹⁹¹ TÓTH 1993. 164.

¹¹⁹² PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 6.d 288/1947

¹¹⁹³ 127 család Romániából, 22 család Csehszlovákiából, 21 család Jugoszláviából - PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6.d 216/1947

¹¹⁹⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7.d 554/1947

¹¹⁹⁵ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 8.d 1496/1947

¹¹⁹⁶ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 7.d 744/1947

¹¹⁹⁷ PML XVII-57 Csobánkai Nemzeti Bizottság iratai 97.d. iktatlan

jogalap nélkül elkoboztatott és másnak juttatott, de a juttatott személy azt birtokba venni nem tudta.” – jelentette a csobánkai Nemzeti Bizottság a Fővárosi Földhivatalnak.¹¹⁹⁸

Nagykovácsiban és Vecsésen kedvezőbbek voltak még 1947 tavaszán a telepítési feltételek, mint Budaörsön és Csobánkán. Nagykovácsiban már 1947 január végén napirenden volt a felvidéki magyar családok letelepítése.¹¹⁹⁹ Felvidéki kertészeket akartak Nagykovácsiba letelepíteni, a vezetőjegyző azonban ezt vízhiányra hivatkozva nem javasolta.¹²⁰⁰ Azt nem tudjuk, hogy végül kertészek jöttek-e vagy sem, de azt igen, hogy 25 felvidéki magyar család (Érsekújvár, Andód, Bajta, Szodó, Tardoskedd, Szimó és más községekből) nyert elhelyezést a községben.¹²⁰¹

Hasonlóan Budaörshez Vecsésen is éltek már romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai menekültek, összesen 49 család.¹²⁰² 1947 februárjában 27 Felvidékről kiutasított élt a településen.¹²⁰³ 1947 márciusában újabb 11 felvidéki magyar személy lelt új otthonot Vecsésen, holott akkor már nagyon kevés volt a rendelkezésre álló föld.¹²⁰⁴ A telepítési lehetőségek azonban csak májusban zárultak le teljesen. Ekkor hat Felvidékről újonnan kitelepített családot telepítettek a községbe.¹²⁰⁵ Újabb lehetőség nyílt azonban az Üllő határában fekvő kitelepített vecsési németek földjének számbavételével. A földek azonosítási munkáit megkezdték, de *„a telekkönyvi betétek beszerzése, a föld felmérése, helyszíni azonosítása, kiosztása és telekkönyvezése előre meg nem állapítható időt vesznek igénybe.”*¹²⁰⁶ A csehszlovák-magyar lakosságcsere vecsési mérlege: hat betelepített magyar család, 34 áttelepítésre jelentkező szlovák személy.¹²⁰⁷ Azt azonban nem tudjuk, hogy ők családostul jelentkeztek-e, maradt-e utánuk ingatlan vagy egyáltalán, hogy valóban áttelepültek-e?

Dunabogdányban mivel az első szakaszban nem történt meg a kitelepítés, ezért 1947 tavaszán a felvidéki magyarok betelepítése nem jöhetett szóba. Telepes családok természetesen voltak a földbirtokreform végrehajtása következtében, 1946 februárjában 20 család,¹²⁰⁸ novemberben pedig már 70 család.¹²⁰⁹ Tehát a kitelepítést ugyan még nem

¹¹⁹⁸ u.o.

¹¹⁹⁹ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6.d. sz.n.

¹²⁰⁰ PML XVII-113 – Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

¹²⁰¹ SZATMÁRI 1991. 18.

¹²⁰² PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 336/1947

¹²⁰³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 1348/1947

¹²⁰⁴ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 1721/1947 és 917/1947

¹²⁰⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 2558/1947

¹²⁰⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5.d. 2559/1947

¹²⁰⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4.d. 1390/1947

¹²⁰⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6.d 348/1946

hajtották végre, de a vagyonekobbzások 1946-ban is tovább folytatódtak. A kitelepítések megrekedése bizonytalanná tette, hogy egyáltalán lesznek-e még a községben telepítési lehetőségek. 1947 májusában a község vezetőjegyzője arról számolt be a járási főjegyzőnek, hogy a község magyar lakossága már nem hisz a kitelepítés újraindulásában.¹²¹⁰ Ebből tehát arra következtethetünk, hogy a helyi igénylőket sem elégítették ki a földreform végrehajtásával. Az 1947 augusztusában újrainduló kitelepítés immár azonban Dunabogdányt sem kerülte el, így a már említett kb. 900 kitelepített német helyére új lakókat vártak. Ahogy azonban teljesen előkészítetlen volt a betelepítés szempontjából (is) az 1946. évi kitelepítés, úgy e második szakaszban sem ment tervszerűbben, összehangoltan a telepítés. Így szeptember 1-jén a vezetőjegyző kérte a járási főjegyzőt, hogy minél előbb telepítsenek be magyarokat, mert az üres házak megóvása komoly nehézségeket okoz. Ugyanakkor nincs ki betakarítsa a terményeket.¹²¹¹ A telepések végül Felvidékről érkeztek szeptember-október folyamán, mindössze 95 család 432 fővel. Rajtuk kívül a helybeli igénylőket is ki tudták elégíteni. Így kapott földet 66 helyi család 271 családtaggal.¹²¹² A betelepült felvidékiek a helyi NPP-t támogatták.¹²¹³

Budaörsön a második kitelepítés során kb. 80 család hagyta el otthonát. Helyükre ugyanúgy mint Dunabogdányban felvidéki magyar családok érkeztek, a visszamaradt földeket azonban helybeli igénylők kielégítésére használták.¹²¹⁴ Rajtuk kívül az Országos Földhivatal 1948 márciusában a Magyar Szabadságharcos Szövetség 90 tagjának letelepítését határozta.¹²¹⁵ Őket le is telepítették a községben, melynek legékesebb bizonyítéka egy 1948. október 8-i (a magyarországi németek kitelepítése akkor már gyakorlatilag lezárult!) felterjesztés a Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának: *„Bejelentjük, hogy az összevont helyi népi szervek, Nemzeti Bizottság, UFOSZ,¹²¹⁶ FÉKOSZ,¹²¹⁷ Szakszervezetek, Pártok, Szabadságharcos Szövetség együttes közös megbeszélésén egyöntetű határozat alapján kéri, hogy az alatt felsorolt sváb nemzetiségű egyének a községünkben el legyenek távolítva, illetve ki legyenek telepítve, mivel nevezettek mind a mai napig nem találták meg a demokráciába vezető utat, valamint a telepések közé való beilleszkedést. Ezért a helyi népi szervek az alanti*

¹²⁰⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 9.d 2119/1946

¹²¹⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 12.d 987/1947

¹²¹¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 11.d. 199/1947

¹²¹² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14.d. 2708/1947

¹²¹³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14.d. 2849/1947

¹²¹⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 16.d 1015/1948

¹²¹⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 17.d 1238/1948

¹²¹⁶ Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége

¹²¹⁷ Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége

személyek mint a községbe nem kívánatos elemek a községből való eltávolításukat követelték".¹²¹⁸ A felterjesztésen 99 név szerepel, akiket még ki akartak telepíteni, és ezzel a dologgal a BM Népgondozó Osztálya 1948 októberében még foglalkozott is...

Pilisszentiván német lakosságát – mint már említettük – nem érintette a kitelepítés, így nyilvánvalóan a betelepítésre sem volt mód. Mivel döntően bányásztelepülésről volt szó, elkobozható vagyon sem igen volt. Az egyedüli forrás, amiből tudtak juttatni az 1944-ben elmenekült német lakosság tulajdona volt. Ebből 10 főnek juttattak 73 kat. hold földet.¹²¹⁹ Csehszlovákiába való áttelepülésre a községből 10 személy jelentkezett (6 bányász, 2 munkás, 1 háztartásbeli és 1 BSZKRT dolgozó), végül azonban csak 1 család költözött át, valamint egy legényember, de nem rendelkeztek önálló lakással, tehát ekképpen sem tudtak telepítésre alkalmas ingatlant juttatni.¹²²⁰ Vadkerty Katalin monográfiája szerint azonban 1947 decemberében érkeztek magyar családok Muzsláról, mint ahogy Dunabogdányba, Nagykovácsiba, Solymárra és a Pilis több településébe is.¹²²¹

A kitelepítés végrehajtásánál összegző megállapításokat tenni nem tudtunk, mert gyakorlatilag mindenhol másképp zajlott, a betelepítésnél viszont láthatunk hasonló folyamatokat. Amit leszögezhetünk: a betelepítés ugyanolyan előkészítetlen és önkényes volt, mint a kitelepítés. Míg a kitelepítésnél az egyes pártok közötti versengés a mentesítéseknél mutatkozott meg, addig a betelepítés egyértelműen az MKP-t és az NPP-t erősítette. Az SZDP és az FKGP több ízben kifogásolták a telepések magatartását és emeltek szót a nemzetgazdasági szempontból is káros események ellen. 1947 elején a községi fib-k megszüntetésével nyilvánvaló cél volt a telepítések fölülről való irányítása, mindinkább az országos pártpolitika kiszolgálása.

Bár pontos adataink nincsenek, tendenciáját tekintve mégis elmondhatjuk, hogy a PPSK vármegyei telepések döntő többsége az ország más vidékeiről települt ide, náluk kisebb csoportot jelentett a szomszédos országokból menekült személyek, és még kevesebben voltak azok, akik a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény következtében települtek a megyébe. Ennek oka az volt, hogy a Pest megyei németek döntő részét 1946-ban telepítették ki, az ő helyükre a betelepítéseket már akkor végrehajtották és nem vagy csak alig maradt hely a felvidéki magyaroknak. Nagyobb számban azokba a községekbe települhettek, ahol

¹²¹⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 22.d 4485/1948

¹²¹⁹ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 6.d. 182/1948

¹²²⁰ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2.d. 218/1947

¹²²¹ VADKERTY Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1999. 173.

1947-1948 folyamán volt kitelepítés. Ezen települések száma azonban igen csekély: Budaörs, Dunabogdány, Diósd, Nagymaros, Törökbálint voltak azok a települések, amelyek a kitelepítés második szakaszában (is) kerültek sorra.

A ki- és betelepítés teljesen átrajzolta az ország és azon belül az egyes települések társadalmi szerkezetét. Dolgozatunkat a két világháború közötti társadalmi – gazdasági viszony bemutatásával kezdtük, így most ugyanezzel a szemponttal is végezzük. Megvizsgáljuk azt, hogy az 1940-es évek végére hogyan alakult át a társadalmi szerkezet, melyet a telepítéseken kívül a társadalom és gazdaság szovjet mintájú átalakítására tett intézkedések döntően befolyásoltak.

VI. A telepítések társadalmi hatásai

Az 1945-1949 közötti időszakban a magyar társadalom alapvetően a korábbi polgári tagolódást mutatta, úgy, hogy közben lezajlott a Horthy-korra jellemző társadalmi aránytalanságok egy részének korrekciója. Jelentősen átrétegződött a paraszti társadalom, amelynek meghatározó létszámú csoportjává az 5-10 és a 10-15 holdnyi földdel rendelkezők váltak. A társadalom egészét tekintve, különösen a paraszti társadalom vonatkozásában az egyenlőtlenségek mérséklődtek, a polgárosodási esélyek jelentősen javultak. A szakirodalom egyetért abban, hogy ez az időszak magában hordozta a polgári fejlődés kiteljesülésének lehetőségét.¹²²²

A földreform a korábbi birtokmegoszlás aránytalanságait enyhítette, de miután nem párosult széles körű agrárreformmal, elsősorban a szociális és politikai feszültségeket mérsékelte. A reform következtében jelentősen megváltozott a paraszti társadalom tagoltsága. 1941-es adatokhoz viszonyítva 46%-ról 17%-ra esett vissza a földnélküliek aránya, a törpe- és kisbirtokos rétegé 47%-ról 80%-ra emelkedett, s a gazdagparaszti csoportok aránya 7%-ról 2,9%-ra csökkent.¹²²³ A földreform megerősítette a magántulajdonosi tudatot és ezzel is perspektivikussá tette a hagyományos paraszti életpályát. Előrelépést jelentett a paraszti polgárosodás kibontakozása terén. Árnyoldala volt viszont, hogy a földhöz juttatott parasztok jelentős része híján volt a mezőgazdasági eszközöknek, az önálló gazdálkodáshoz szükséges ismereteknek és forgótőke hiányában képtelen volt az önálló gazdasági tevékenységre.

Erdei Ferenc 1947-ben így összegezte a tapasztalatokat: „*A földhözjuttatott parasztság nagy része még nem gyakorlott az önálló gazdálkodásban, ennél fogva bátortalanul, tehetetlenül, bizonytalanul mozog most kapott földjén. A korábbi törpebirtokosok, haszonbérletők vagy részes termelők már szereztek valami gyakorlatot ebben, csakhogy ez a kisebbség. Nagyrészüik mezőgazdasági munkás, summás volt vagy pedig uradalmi cseléd. Ezért a régi parasztság előnyben van az új gazdákkal szemben. Több mezőgazdasági szaktudással rendelkezik és van gyakorlata és mindezek felül többé-kevésbé megmaradtak régi felszerelései, vagy legalább is azok az összeköttetései, amelyek révén a legégetőbb hiányokat pótolni tudja. Emiatt feszült a régi gazdák és az új gazdák viszonya.*”¹²²⁴ Erdei

¹²²² VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2001. (továbbiakban: VALUCH 2001.) 17.

¹²²³ VALUCH 2001. 190.

¹²²⁴ ERDEI Ferenc: *A földhözjuttatott parasztság sorsa*. Parasztkönyvtár 2. füzet. Budapest, Sarló Kiadás, 1947. 12.

Ferenc jól látta azokat a hiányosságokat, melyek a saját politikai körének földreform-konceptiójából adódtak. A földreform végrehajtása során tehát valóban egy korábbinál kiegyensúlyozottabb társadalmi struktúra bontakozott ki, mezőgazdasági ereje azonban a korábbinál jóval csekélyebb volt. Ám a magántulajdon feletti boldogító érzés is igen korán szertefoszlott a társadalom és a gazdaság szovjet típusú átalakításával, ami társadalmi pozícióváltással is járt. A meginduló téészesítés épp azoknak az újgazdáknak jelentett perspektívát, akik földjeiken nem tudták megtermelni az egzisztenciához és az egyre növekvő beszolgáltatási kötelezettségekhez a szükséges terményt.¹²²⁵

Ha mikroszinten, a vizsgált települések esetében nézzük a társadalmi változásokat, akkor azok sokkal markánsabbak, mint az országos tendenciák. A magyar társadalomtörténetnek egyik nagy hiátusa, hogy még nem vizsgálta a második világháborút követő migrációs folyamatok társadalmi hatásait. Mi most a hat településen keresztül próbálunk rámutatni azokra a változásokra, melyek alapjaiban rajzolták át a községek arculatát. Mindenekelőtt a demográfiai mutatók a legszembetűnőbbek. Mielőtt azonban a községi változásokat figyelni meg, szükséges kitekintenünk a megyére és az országra is.

XX. táblázat: Anyanyelvi adatok (1941 - 1949)¹²²⁶

Népszámlálás	Magyar		Német		Szlovák		Román		Horvát		Szerb	
	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK
1941	8 655 798	1 420 323	475 491	94 134	75 877	9 830	14 142	328	21 395	282	5 442	1 448
1949	9 076 041	1 249 385	22 455	1 139	25 988	1 604	14 713	328	9 946	224	5 158	370

A népszámlálás adatai nyilvánvalóan nem mutatják reálisan az egyes nemzeti kisebbségek abszolút létszámának változását, de sokkal inkább mutatják az eltelt időszak nemzetiségpolitikai intézkedéseinek következményeit. Azt látjuk, hogy létszámát tekintve a legkiegyensúlyozottabb hazai nemzeti kisebbség a román volt. Őket a második világháborút követően nem érte semmiféle olyan diszkriminatív rendelkezés, aminek következtében nem merték volna bevallani román anyanyelvüket. A horvátok és a szerbek esetében a tervezett jugoszláv-magyar lakosságcsere egyezmény, valamint a titoista Jugoszlávia és a szovjet blokk közötti ekkor már kiélezett viszony tarthatta vissza őket anyanyelvük vállalásától.¹²²⁷ A

¹²²⁵ Erről bővebben lásd: VARGA Zsuzsanna: *A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén*. Múltunk 2006/4. 223 – 239.

¹²²⁶ *Az 1941. évi népszámlálás 3/a.* 1983; *1949. évi népszámlálás. 9. kötet Demográfiai eredmények*. Budapest, KSH, 1950. (továbbiakban: *1949. évi népszámlálás 9.* 1950.)

¹²²⁷ A jugoszláv-magyar lakosságcsere egyezmény tervezetéről lásd: FÖGLEIN Gizella: *Magyar – jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946)*. In: Századok 1996/6. 1553 – 1570.

németek és szlovákok drasztikus létszámbeli visszaesésének okait úgy gondoljuk, dolgozatunk utolsó fejezetében már nem kell külön magyaráznunk. Arra azonban érdemes külön felfigyelnünk, hogy a PPSK vármegyei németiség körében még szembetűnőbb a csökkenés. Egyrészt azért, mert létszámát tekintve valóban ebből a megyéből telepítették ki a legtöbb németet; másrészt viszont mivel ez a térség került a kitelepítés során elsőként sorra, a végrehajtás előkészítetlenségéből adódóan is az önkényeskedéseknek is itt volt a legnagyobb táptalaja, ami a félelmet minden bizonnyal még inkább fokozta. Hegedűs Nándor miniszterelnökségi tanácsadó már az osztályának 1947-es tervét készítve felhívta a figyelmet a tervezett német nemzetiségi helyszíni felvétel objektivitásának buktatóira: „*A német nemzetiségi helyszíni felvétel nehézségekkel fog járni, mert nem csak nemzetiségét hanem anyanyelvét sem fogja a németek túlnyomó része bevallani, minthogy német nemzetiségének és anyanyelvének múltbeli magatartása a háborúban tanúsított hazafiatlan magatartásuk folytán újabb jogszabályainkban deliktumnak számít, ami súlyos következményekkel járt és jár.*”¹²²⁸ Az aggodalmak az 1949. évi népszámlálás alkalmával beigazolódtek.

A bizalmatlanságot fokozhatta a számlálólapok kitöltésének a módja is. 1948. december végén a községi elöljáróságok pótutasítást kaptak a népszámlálás végrehajtásához. Ennek alapján az anyanyelvi és nemzetiségi rovaton kívül további másik két kérdésnél jelölni kellett, ha az illető „*visszaszökött sváb*” vagy „*Jugoszláviából átmenekült sváb*”. Az 1948 elején összeállított kitelepítési listán szereplő németeknél vagy az összeköltöztetettéknél a számlálólapon külön kellett jelölni, hogy „*kitelepítési listán szereplő sváb*” vagy „*összetelepített sváb*”.¹²²⁹ Ezek az adminisztrációt érintő különintézkedések és az a tény, hogy a népszámlálás idejében jogszabályi szinten még nem történt meg a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések feloldása megerősítette a magyarországi németeket abban, hogy nem merjék vállalni anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozásukat.

Az egyes községek anyanyelvi adatai tehát az alábbiak szerint alakultak:

¹²²⁸ MOL XIX-A-1-n 9.d. 104/1947

¹²²⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 16.d. 48/1948

XXI. táblázat: Anyanyelvi adatok alakulása községenként (1941–1949)¹²³⁰

Település	Év	Összlakosság	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Cigány
Budaörs	1941	9 814	1 349	8 448	14	1	1	0	0
	1949	7 639	7 579	36	9	6	0	1	0
Csobánka	1941	1 905	185	1 337	174	0	1	80	127
	1949	1 199	1 024	6	87	0	0	73	6
Dunabogdány	1941	2 951	634	2 313	2	0	2	0	0
	1949	2 636	2 610	25	0	0	0	1	0
Nagykovácsi	1941	2 883	380	2 492	0	0	0	0	0
	1949	2 338	2 325	8	0	0	0	0	0
Pilisszentiván	1941	2 286	600	1 656	14	1	10	0	0
	1949	2 496	2 393	94	2	0	1	0	1
Vecsés	1941	18 494	15 049	3 363	40	0	7	1	4
	1949	13 085	13 759	20	4	1	1	1	4

Pilisszentiván kivételével minden településen csökkent a lakosságszám az 1941. évi népszámláláshoz képest, ami arra enged következtetni, hogy létszámát tekintve a betelepítés és a természetes szaporulat nem volt olyan arányú, mint az emberveszteség (természetesen ez utóbbi igen összetett: halálozások száma, hadifoglyok száma, menekültek száma, deportáltak száma, kitelepítettek, elköltözöttek). Az egyedüli település, amelyik meg tudta őrizni nemzetiségi jellegét, Csobánka volt. Ezzel együtt nem maradt egyetlen olyan község sem, ahol a kisebbségi dominancia érvényesült volna. Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy Pilisszentivánon merték a legtöbben vállalni német anyanyelvüket, igaz létszámát tekintve is itt maradt a legjelentősebb német kisebbség. A meneküléseket, deportálásokat és a kitelepítéseket is egybevetve a németek létszáma Budaörsön 1000 fő, Csobánkán 80–90 fő, Dunabogdányban 1300 fő, Nagykovácsiban 10 fő, Vecsésen 1300 fő körül lehetett. Nagykovácsit leszámítva tehát etnikailag nem jöttek létre heterogén települések, csupán a népszámlálás adatai cáfolják ezt, amik viszont ebben az esetben nem mérvadóak. A többség és kisebbség aránya viszont jelentősen átformálódott. Ha időben előretekintünk, akár a legutóbbi évtizedig, akkor fenti adataink visszaigazolást nyernek, mert egyedül Nagykovácsiban nem tudott a német kisebbségi önkormányzat megszerveződni, csupán a 2002-es ciklustól, a többi településen identitásában is erős német közösség él és szerveződik.

Nem csak az etnikai összetétel, hanem a vallási összetétel is átrajzolódott.

¹²³⁰ Az 1941. évi népszámlálás 3/a. 1983.; 1949. évi népszámlálás 9. 1950.

XXII. táblázat: Vallási adatok településenként (1941–1949)¹²³¹

Település	Év	róm. kat.	g. kat.	református	ágostai	g. keleti	izraelita	unitárius	baptista	egyéb
Budaörs	1941	9 509	25	213	45	6	5	0	0	0
	1949	5 774	118	1 331	243	8	49	62	10	17
Csobánka	1941	1 817	0	6	0	82	0	0	0	0
	1949	986	24	97	6	83	0	1	0	1
Dunabogdány	1941	2 808	0	137	6	0	0	0	0	0
	1949	2 261	8	326	19	0	0	15	6	1
Nagykovácsi	1941	2 805	4	44	11	3	5	0	0	10
	1949	1 681	6	174	38	1	1	3	0	0
Pilisszentiván	1941	2 201	5	66	6	0	5	2	0	2
	1949	2 325	14	141	11	1	0	1	0	0
Vecsés	1941	15 077	113	2 207	811	39	190	0	0	11
	1949	11 302	100	1 733	576	9	6	42	15	12

Míg nyomós indokunk van kételkedni abban, hogy az anyanyelvi adatok a valóságot tükrözték, addig a vallási adatoknál ez a kétely nem merülhet fel. Ami rögtön szembeötlik a táblázatból, hogy ebben az esetben is Pilisszentiván a kivétel, ugyanis egyedül ott növekedett a római katolikusok száma, míg a többi településen drasztikusan csökkent. Ugyanakkor viszont Vecsés kivételével a görög katolikusok, reformátusok, evangélikusok száma növekedett úgy, hogy közben a római katolikus többség azért minden településen megmaradt. A hívek nagyarányú csökkenése azonban mind morálisan mind anyagilag megviselte az egyházközségeket.

A budaörsi plébános, Sík Zoltán előjáróinak többször is jelentette, hogy fenntartási gondokkal küzdenek. A betelepítettek nagyon rossz adófizetők voltak egyrészt egzisztenciális helyzetükből adódóan is, másrészt pedig vallásosságuk nem volt annyira mély. A plébános jelentette az esperesnek, hogy *„a betelepült lakosság nagy része erkölcsileg súlyos kifogás alá esik”*, és *„a közhangulat miatt szükséges mennél előbb a képviselőtestület újraválasztása, hogy ne csak a régi lakosság legyen benne”*.¹²³² Valamint kérte a villanyáram díjszabását is mérsékelni, mert *„az új lakosok nagyrészt igen szegény emberek, nem tudják egyházi adójukat megfizetni, viszont az iskolákat fenn kell tartanunk, mert Budaörsön más iskola nincs”*.¹²³³ A Római Katolikus Kisdedóvó is hasonlóan nyilatkozott: *„Községünk ugyanis a kitelepítés után nehéz helyzetbe jutott. Szegény odatelepedett új lakosságunk sok nehézséggel küszködik.*

¹²³¹ Az 1941. évi népszámlálás 2. 1976.; Az 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként. Budapest, KSH, 1995.

¹²³² Budaörsi Római Katolikus Egyházközség Irattára, 1947. január 22.

¹²³³ U.o. 1947. július 9.

Javarészt kiűzött, menekült, mindenükből kifosztott, lerongyolódott kis magyarokat kaptunk".¹²³⁴

1948-ban, amikor az egyház az állam támadásainak keresztútjába került, Sík plébánost is likvidálni akarták: „... a magyar népi demokrácia félre fogja állítani a fejlődés útjából dr. Sík plébános urat és társait, továbbá meg fogja semmisíteni a demokrácia minden belső ellenségét és erős kézzel biztosítja a magyar dolgozók békés munkáját” – közölte a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Nemzeti Bizottság.¹²³⁵ Erre azonban nem került sor, mert a plébános 1974-ig Budaörsön maradhatott, mint egy összekötő kapocs a kitelepítettek és a szülőháza között.¹²³⁶

A csobánkai plébános, Makai Lajos szintén arról panaszkodott a püspöknek, hogy a kitelepítés következtében nagy veszteség érte az egyházközséget, ugyanis 466 régi adózó közül mindössze 71-en maradtak a községben, „*így az egyházközség anyagilag nagyon gyöngén áll.*”. A budaörsi jelentéssel ellentétben a csobánkai plébános azonban nem a hívek áldozatkészségére hivatkozott, mert azzal meg volt elégedve, hanem egyszerűen a létszámbeli csökkenés rótt komoly nehézségeket a plébániára.¹²³⁷

Annak ellenére, hogy a kitelepítés Dunabogdányban messze nem volt olyan teljes körű, mint Csobánkán, mégis a püspöknek küldött beszámoló széteső egyházközség újjászervezéséről szólt.¹²³⁸ A kitelepített kántor helyett új kántor választása komoly feszültséget jelentett az őslakosok és a telepesek között.¹²³⁹

Ipolyi Simon jezsuita szerzetes atya Nagykovácsiban látta el a helyettesítést Greszl Ferenc plébános kitelepítése miatt. Ipolyi komolyan vette a telepesek pasztorációját, ám a kezdeti nehézségekkel ő is szembetalálkozott. Paptársaival ellentétben nem a rossz anyagi körülményeket panaszolta Shvoy Lajos püspöknek, hanem az adott állapotról és a lehetőségekről szólt: „*A telepesek egy család kivételével valamennyien róm. katolikusok. (...) Hitéletük, általánosságban beszélve, sajnos, siralmas. Pedig a lelkiéletük, érzelmi világuk nem mondható rossz talajnak. Vallásossági szempontból sem. De egyelőre burjánnal dúsan telenőtt parlag. Azt tartom azonban, hogy nem az a rossz föld, amelyen elburjánzott a gaz, hanem az, amelyben semmi sem terem meg. A komoly magvetésre azonban egyelőre nagyon kedvezőtlen az „időjárás”. De ha a jelek nem csalnak, úgy vélem, hamarosan ők maguk*

¹²³⁴ PML V-1017-1Db-9-2264/1947Budaörsi közigazgatási iratok

¹²³⁵ PML V-1017-Db-18- 2509/1948Budaörsi közigazgatási iratok

¹²³⁶ Budaörs lexikon 2009. 126.

¹²³⁷ SzfvPL – No. 4516 – 3116/1946

¹²³⁸ SzfvPL – No. 4509 – 2643/1947

¹²³⁹ SzfvPL – No. 4509 – 1336/1947

fogják szomjazni az intenzívebb magvetést. Jelenleg még a szebb, a jobb házak és egyéb földi javak kiigénylése és elfoglalása köti le szívüket... Templomba nemigen járnak. A férfiak egyáltalában nem. Eddig az volt egyes gyűlölködő elemektől beléjük sajtolt ostoba kifogásuk, hogy még a templomban sem akarnak közös levegőt szívni a „svábokkal”. (...) Mentségükre szolgálhat azonban a nyári időszak: a földmunkák ideje. /Ámbár ebben a tekintetben sem erőltetik meg magukat./ A férfiak semmiféle hitéletet nem élnek. Őket csak a pártélet érdekli, melyhez egyáltalában nem értenek s amelyre absolute éretlenek. De még jó jel, hogy szeretik magukat katolikusoknak mondani és szeretik, hogy a gyerekeiket vallásosan nevelik. Más „szelek” fúvása esetén egészen biztosra vehető, hogy más lenne ezeknek a férfiaknak a külső lelki arculata is. Csak rájuk kell nézni s első pillantásra nyilvánvaló, hogy ezek az emberek nem mások, mint igába fogott, prés alatt tartott, megfélemlített s éppen ezért rabszolgai meghunyászkodásra és gyávaságra kényszerített bólogatójánosok, annak ellenére, hogy – ha kell – „hangoskodni” is tudnak; egyszóval: - „párttagok”... Megfigyelésem szerint ez a nép mindenfajta befolyásra igen nagyon hajlamos. Ez egyben talán előny is, mert föltehető és remélhető, hogy idővel a lelkipásztor is tud majd rájuk hatni.”¹²⁴⁰ Ipolyi csak ideiglenesen tartózkodott Nagykovácsiban, a kitelepítés után két hónappal már az új plébános iránti igényét fogalmazta meg a községi egyháztanács: „...egy magyar Greszl Ferencet kérünk. Amilyen igazi pap volt ő – sajnos: németben, olyan igazán igazi papot szeretnénk helyébe kapni magyarban.”¹²⁴¹ A nagy paphiányra való tekintettel azonban Shvoy püspök Janisch Mihály jezsuita tartományfőnököt kérte, hogy Ipolyi maradjon még a községben.¹²⁴²

Vecsésen Fehér János plébános nem panaszkodott sem a rossz anyagi körülményre, sem a betelepítettek hitéletére, annál inkább a „torzsalkodásokra” a 183 telepes család és a német hívek között. A településen a békés nyugalomra szerinte még sokat kell várni – írta ezt Pétery váci püspöknek 1947. március 5-én.¹²⁴³

A római katolikus egyházat tehát a telepítések új feladat elé állították, a németek kitelepítése is ezt az egyházat érintette negatívan (legalább is azokban az egyházmegyékben, ahol a német hívek katolikusok voltak, és esetünkben erről volt szó). Új feladatok vártak a református és evangélikus egyházra is, ám náluk az egyházépítés terén. Több településen szükség volt a protestáns egyházközségek megszervezésére. A településeink közül egyedül Vecsés volt abban a helyzetben, hogy református és evangélikus templommal is rendelkezett.

¹²⁴⁰ SzfvPL – No. 4534 – 1242/1946

¹²⁴¹ SzfvPL – No. 4534 – 1127/1946

¹²⁴² SzfvPL – Np. 4534 – 2015/1946

¹²⁴³ VPKL I. Acta Parochiarum Vecsés 1462/1947

Az önálló gyülekezet és templom megszervezésére/létrehozására több esetben még sokáig várni kellett, ugyanis bár létszámban növekedtek ugyan a betelepítések folytán, azonban még így is olyan kis létszámúak voltak, hogy többnyire más nagyobb gyülekezetek csoportjaikként működtek. Nagykovácsiban már 1946 őszén megalakult a református leányegyház 100 lélekkel.¹²⁴⁴ Elsőként azonban 1948-ban Budaörsön vált önálló gyülekezetté a református és istentiszteleti helyként egy kitelepített német házát kapták.¹²⁴⁵ Tulajdonképpen ez volt az egyedüli eset – a vizsgált települések közül, amikor nyilvánvalóan a második világháborút követő migrációs folyamatok eredményeként született új, önálló gyülekezet. A rendszerváltozást követő dezurbanizációs folyamat következménye lett számos esetben az önálló protestáns vallású egyházközségek megalakulása és a templomépítés.

A települések lakosságának fontos műveltségjelző mutatója az írni-olvasni tudás. Ezen adatok szintén igen beszédesek.

XXII. táblázat: A lakosság írni-olvasni tudása¹²⁴⁶

Település	Év	Írni-olvasni tud
Budaörs	1941	8 474/86,35
	1949	6 261/81,96
Csobánka	1941	1 441/75,64
	1949	873/72,81
Dunabogdány	1941	2 456/83,22
	1949	2 201/83,49
Nagykovácsi	1941	2 432/84,35
	1949	1 492/63,81
Pilisszentiván	1941	1 897/82,98
	1949	2 104/84,29
Vecsés	1941	16 191/87,54
	1949	11 843/90,50

Ezek az adatok nem igazolják azt a kollektív emlékezet által őrzött klisé, hogy a betelepítettek műveletlen, „lumpen” elemek lettek volna (Rögtön azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy erősen differenciálnak a betelepítettek között aszerint, hogy az ország más településéről odatelepítettről, vagy a szomszédos államokból menekülőkről és áttelepített felvidéki magyarokról van-e szó. Ez utóbbi csoportról jóval pozitívabb képet festenek.). Az is

¹²⁴⁴ PML XVII-113 –a Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei – 1946. november 20.

¹²⁴⁵ *Budaörs lexikon*. Szerk.: GRÓSZ András - FILIPSZKY István. Budaörs, 2009. 120. (továbbiakban: *Budaörs lexikon* 2009.)

¹²⁴⁶ *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok*. Budapest, KSH, 1947., 1949. évi népszámlálás. 9. 1950.

nyilvánvaló azonban, hogy csupán az írni-olvasni tudás nem igazít el bennünket a lakosság műveltségi szintjéről, annak ellenére, hogy valóban fontos mutató. A népszámlálás nem alkalmas arra például, hogy ennek a tudásnak a minőségét vizsgálja. Ezen kívül azonban a műveltségi szintet befolyásolja az adott egyén és közösség értékrendje, erkölcsi törvényei is (bár e kettő azért nem mindig jár együtt). Az a körülmény, hogy a telepések kiszakadtak addigi helyi társadalmukból és tulajdonképpen idegenben egy új, több esetben még ki sem alakult, állandóan változó összetételű helyi társadalom tagjai lettek, ez többnyire dezoláltsággal jár. Dunabogdány és Vecsés esetében értékrendbeli igazodási pontot jelenthetett a helyi közösség, mert a betelepítettek egy már meglévő, működő társadalmi rendbe tagozódhattak bele (vagy legalább is viszonyítási pontot jelenthetett); míg Budaörsön, Csobánkán és Nagykovácsiban tulajdonképpen fel kellett építeni egy új társadalmi rendet (természetesen a rend alatt itt nem a szó feudális értelmét értjük, hanem azt a szokásrendszert, értékhierarchiát, ami alapján egy adott közösség szerveződik, működik és ellenőriz). Ott, ahol maradt őslakosság, ők bizonyára az új lakók műveltségi fokmérőjéül azt állították, hogy az illetők mennyire tudnak betagozódni a már meglévő közösségbe. Ha ez az alkalmazkodóképesség jól működött (többnyire sajnos nem), akkor az nem jelentett különösebb gondot. Akkor azonban, ha számos konfliktus adódott a két csoport között, a betelepítettek „*műveletlen, lumpen*” elemnek voltak bélyegezve.

A betelepítettek megítélését befolyásolta az is, hogy milyen volt a munkamoráljuk. Azt már említettük, hogy ez számos esetben kívánni valót hagyott maga után. Ez is azonban sokkal összetettebb annál, mintsem egyszerű, éles megállapításokat tudnánk tenni. Ennek a kérdésnek a tisztázásához a pszichológia módszereit is segítségül kellene hívnunk. Ennek hiányában azt mindenképp végig tudjuk gondolni, hogy azok az emberek, akik tulajdonképpen az egzisztenciához szükséges házat és földtulajdont az államtól kapják, annak értékét sem fogják azt úgy megőrizni, mintha azért meg kellett volna dolgozniuk. Mivel nem meritokratikus rendszerhez szokott csoportról volt szó (és természetesen ez esetben nekünk is differenciálni kell belső telepések és menekült vagy áttelepített magyarok között), ezért az ő munkához való viszonyulásuk is kifogásolható volt.

A telepítési politikának egyik legnagyobb hiányossága volt, hogy nem vette figyelembe a szakszerűségi szempontokat, így a foglalkozási struktúra is teljesen átalakult és egyes szakmákban többlet, míg másokban hiány jelentkezett. Már említettük, hogy a csobánkai vezetőjegyző tételesen felsorolta azokat a szakmunkásokat, amelyekre a településnek szüksége lett volna; Budaörs esetében pedig maga a Népgondozó Hivatal

kirendelt telepfelügyelője hívta fel az illetékes hatóság figyelmét, hogy a betelepítéseknél milyen szakmabeliekre lenne szükség.¹²⁴⁷ A kitelepítés előtt Budaörsön 169 iparos és kereskedő volt,¹²⁴⁸ míg a betelepítés után mindössze 86 fő.¹²⁴⁹

Az 1941-es és 1949-es népszámlálási foglalkozási struktúrát érintő kategóriák nem teljesen kompatibilisek egymással (1949-es adatsorok szerint pl. községi szinten nem differenciálnak ipari és bányamunkás között), ezért összehasonlításukra sincs mód. A főbb tendenciákat azonban mégis vizsgálhatjuk:

XXIII. táblázat: Foglalkozási arányok 1949-ben¹²⁵⁰

Település	1949	
	mezőgazdaság	Bányászat és ipar
Budaörs	20,4	45,8
Csobánka	45,6	29,7
Dunabogdány	32,2	47,3
Nagykovácsi	60,3	15,4
Pilisszentiván	4,2	68,8
Vecsés	16,7	50,8

Ezen települések két világháború közötti foglalkozási adatait vizsgálva megállapítottuk, hogy az iparosodás jóval gyorsabb ütemű volt, mint akár megyeszerte, akár országszerte és elsősorban a mezőgazdaságban dolgozókat szívta fel. Már ott is kiemeltük azonban, hogy Nagykovácsi kivételnek számított, mivel 1941-ben az őstermelők száma meghaladta az 1920-as számot is és ezt az arányt az új lakosság is továbbvitte, mert döntő többségük szintén mezőgazdasággal foglalkozott. A másik kivétel pedig természetesen Pilisszentiván, ám érdekességképpen megjegyezzük, hogy a népszámlálási adatok szerint a bányászatban és az iparban dolgozók 68,8%-ot jelentettek, vezetőjegyzői jelentés alapján azonban ez az arány 80-90%.¹²⁵¹ Annyi azonban bizonyos, hogy a bánya volt a kitelepítés alóli egyedüli „menekülési útvonal”, tehát nem meglepő, hogy ilyen nagy arányban maradtak az emberek a bányában dolgozni, illetve tudjuk azt is, hogy sokan ezért jelentkeztek bányamunkára.

¹²⁴⁷ MOL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17d. 24320/1946

¹²⁴⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2.d 655/1945

¹²⁴⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 15.d 5361/1947

¹²⁵⁰ 1949. évi népszámlálás. 8. kötet: A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest, KSH, 1950.

¹²⁵¹ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 1.d. 147/1947

Az iparosodás dominanciája közismerten az 1950-es években minden addiginál erősebb volt, így az 1949-es népszámlálás során készített „pillanatkép” – mely azért döntően a korábbi időszak jegyeit hordozta magán – a következő évtizedben jelentősen átalakult. A településfejlesztési politika pedig sokkal inkább a városoknak kedvezett, és az a falusi társadalom, amely ezekben a telepítések által érintett falvakban kialakult vagy újjáalakult, még mielőtt kiforrott, megerősödött volna, felbomlott.

A falusi közösségek erősödését nehezítette az is, hogy tulajdonképpen hiányzott az az egyesületi élet is, amely a két világháború közötti időszakban a civil társadalmi önszerveződés egyik jellegzetes tényezője volt. A lényegesen kisebb számú egyesületek döntően politikai indíttatásúak és kötődésűek voltak, tehát nem azt a feladatot látták el, amire egy falusi közösségnek a maga kulturális, gazdasági fejlődéséhez szüksége lett volna.

Összegzés

Dolgozatunkban áttekintettük hat Pest megyei település németiségének történetét 1918 – 1948 között. Ezt a korszakot három nagyobb szakaszra bonthatjuk: 1918 – 1940; 1940 – 1944 és 1945 – 1948.

Az első a magyarországi németek nemzeti ébredésének korszaka. A nemzeti öntudatot azonban sokkal inkább felébresztették és nem alulról szerveződött. A számában szerény, de öntudatában erősnek értelmiségi rétege síkraszállt az alapvető anyanyelvi és kulturális jogok érvényesítéséért. A trianoni békekötés előtt kedvezőnek tűnt a helyzet ezen jogok kivívására, ám a sokkos magyar nemzettudat azt megakadályozta. A magyar kormányt nemzetközi szerződés kötelezte a kisebbségi jogok biztosítására és alapvető külpolitikai érdeke is volt ezek megadása. A magyar társadalom nagy része azonban a fenti okból, s hagyományosan gyenge külpolitikai horizontja miatt az alsóbb közigazgatási hatóságok fórumain gátat emelt a kormányzati intenció érvényesülése elé.

Létszámából adódóan a német kisebbségben látták a legnagyobb veszélyforrást, holott ez a kisebbség volt az, amelynek anyaországa nem volt közvetlenül szomszédos Magyarországgal így a területi integritásra is a legkevesebb veszéllyel fenyegetett, ebből a szempontból az egyedüli veszélygócot Nyugat-Magyarország jelentette.

A Pest megyei németiség létszámát tekintve a legjelentősebb volt az országon belül és a fővárost körülvevő többé-kevésbé összefüggő német településszerkezet szimbolikus jelentőséggel bírt. A Buda környéki német települések viszonylag zárt társadalma kevésbé asszimilálódott, amint azt a közigazgatási hatóságok elvárták volna, ezért gyakran sovinszta különintézkedéseikkel próbálták a magyarosítási folyamatot hatásosabbá tenni, akkor, amikor ez a német népesség éppen az öntudatra ébredés periódusában volt. Ebből adódóan nyilvánvalóvá váltak a feszültségek, a konfliktusok, ami mindkét felet a radikálisabb megoldásokra készítette. Ezért volt az, hogy 1941-re a disszimiláció mértéke a megyében jóval erősebb volt, mint másutt. Amikor asszimilációról és disszimilációról beszélünk azonban mindig hozzá kell tennünk azt is, hogy milyen értelemben, ugyanis épp a Pest megyei németek adatai mutatnak rá arra, hogy bár nyelvében valóban disszimilálódtak a korszak végére, nemzeti öntudatuk azonban kevésbé volt erős, mint az ország más megyéiben. Ehhez hozzájárult az is, hogy a megye németisége döntően római katolikus volt és kimutathatóan az ő körükben volt a legkisebb a német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében.

Láthattuk azt is, hogy a helyi plébános mennyire tudta befolyásolni a német mozgalom kibontakozását, működését.

A német mozgalom radikalizálódásához hozzájárult az is, hogy mind a magyarországi németek vezetői, mind az anyaországi németek elégedetlenek voltak az elért eredményekkel. Nemzeti identitás és jogérvényesítés szempontjából az 1920-as évek valóban kedvezőtlenek voltak, ám összevetve az országban élő többi nemzeti kisebbséggel még mindig a németek voltak messze a legjobb a helyzetben. Mögöttük azonban nem volt egy olyan erős anyaország, mint Németország, mely bár a békekötést követő években mind gazdaságilag, mind politikailag visszaszorult, ez az időszak azonban sokkal inkább erőgyűjtés volt számára az újabb világhézag kirobbantására. Pest megyei példák is jól láttuk, hogy az 1930-as években már mennyire hatékonyan tudták segíteni a külhoni németek gazdasági pozíciójának erősítését is a különféle szövetkezetek, pénzintézetek és nem utolsósorban a németországi ösztöndíjak és munkahelyteremtés által. A gazdasági világválságban amúgy is erejét veszített magyar társadalom német lakossága így támaszt találhatott az anyaország segítségével, amely persze messze nem a nemzet iránti szeretetből, hanem sokkal inkább saját expanziós céljai által vezérelve igyekezett a külföldön élő németeket erősíteni.

Mindezek által, de elsősorban a német életforma következtében a hazai németek jobb gazdasági potenciállal rendelkeztek, ami egy újabb támadási felület volt a többségi társadalom rosszabb életkörülményei miatt. Különösen a népi írók tartották ezt igazságtalannak és emeltek szót ellene. Nyilvánvalóan a hivatalosan regnáló magyar kormánynak érdeke volt ezeket a támadásokat visszaverni, mert Németországtól várta revíziós törekvéseinek sikerét. Ennek a hátrító álláspontnak volt az egyik művelője Kovács Alajos, akinek a megállapításait több ponton árnyaltuk illetve cáfoltuk.

A két világháború közötti időszak német nemzetiségi mozgalmában döntő fordulatot hozott Bleyer Jakab halála. Azzal együtt, hogy élete vége felé ő is a radikálisabb fellépést sürgette, Gratz Gusztávval együtt – bár köztük is voltak lényeges nézeteltérések – mégis amíg el nem csüggedt (ennek megállapítása még további kutatás tárgya) a Deutschungar tudat erősítésén dolgozott, míg az őt követők (előbb a Volksdeutsche Kameradschaft, majd a Volksbund) sokkal inkább a Volksdeutsch tudat kiépítésén dolgoztak, ami már nem Magyarország, hanem Németország érdekeit szolgálta. Sajnos azonban az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy Pest megyében Bleyer és köre nem sok eredményt tudott elérni. Sikertelenségük ezeken a településeken egyértelmű volt, ami egyrészt magyarázható azzal, hogy mind a vármegyei, mind az alsóbb közigazgatási hatóságok nagyon egyértelműen gátat

akartak szabni a kibontakozó német mozgalomnak, benne állandóan a pángermanizmus veszélyét látták; másrészt viszont az ország többi lakosához képest biztosabb egzisztenciával rendelkező főváros környéki németiség kevésbé volt befolyásolható, állapotával megelégedett volt. A befolyásolhatóság erős függvénye a létbizonytalanság és ez később, majd a Volksbund szervezkedése kapcsán vált igazán kulcsfontosságúvá.

Azon az állásponton vagyunk, hogy a Pest megyei németek esetében a kisebbségi jogok leghathatósabb érvényesítője Gratz Gusztáv volt. Steuer Györggyel állandóan konfrontálódott a németiség egy része, Bleyer Jakab kegyvesztett lett a magyar kormány szemében. Gratz Gusztáv volt az, aki a magyar kormány támogatását mindvégig élvezte, Basch kizárásáig az MNNE-ből még Berlinnel is szót tudott érteni. Basch kizárásával lezárult a kérdés rendezésének csekély lehetősége is. Hiszen, ami később rendezés címen történt, az a revízió következménye, annak minden átkával együtt. Bár Gömbös nemzetiségpolitikája elvileg engesztelhetetlen volt, mégis a Gratz Gusztávval való (érdek)viszonya eredményezte azt, hogy a megyében az MNNE ténylegesen is megkezdhesse működését. Az 1935-ös iskolarendelet is, úgy gondoljuk, előrelépést jelentett a német nemzeti identitás erősödésében is, mert bár eltörölte a tisztán anyanyelvi oktatást, mégis mivel a megyében a német iskolák zöme csupán nyelvoktató volt, az egységes iskolatípus bevezetése pozitív fejleménynek tekinthető. Ennek végrehajtásában szintén Gratz Gusztáv, majd később Pintér László kanonok segítettek sokat.

A külpolitika és a német kisebbségi kérdés az 1930-as évek második felétől fonódott szorosabbra. Ekkor jelentős eredmények születtek mind az anyanyelvhasználat, mind az oktatás és kulturális élet terén. Ez az az időszak, amikor de facto végrehajtották az iskolarendeletet, amikor az MNNE újabb helyi csoportjai jöttek létre. Mindezek mellett azonban természetesen ne felejtsük el, hogy a szomszéd országok németisége ekkor már a nemzeti öntudat magasabb fokán állt, politikai jogainak hathatósabb érvényesítésével jobban meg tudta szervezni a Volksdeutsch irányzatot. Tehát, amikor mi Pest megyei vagy országos vonatkozásban arról beszélünk, hogy az 1930-as évek második felében milyen előrelépések történtek (és valóban azok voltak), Berlin szemszögéből azonban Romániához vagy Csehszlovákiához mérten jóval szerényebb eredményeket tudtunk produkálni. A történész ugyan utalhat arra, hogy a hazai németek gyökerei, történeti fejlődése össze nem egyeztethető a döntően szász német történeti gyökerekkel – ezt ellenben a Harmadik Birodalom miatt is vette volna figyelembe.

Vizsgált korszakunk második szakaszát az 1940 – 1944 közötti évek jelentik. A magyar kormány revíziós sikerei miatt lett engedékenyebb a Német Birodalommal szemben, amely a második bécsi döntés ellentételezésének egyik tételül a népcsoportegyezmény megkötését szabta meg. Ezzel a magyar kormány negligálta a Pintér László kanonok által irányított MNNE-t, mely alternatívát tudott nyújtani azon németeknek, akik németként vallották magukat magyarnak, így ők a nemzetiszocialista eszmét szabadon terjesztő Volksbund kiszolgáltatottjai lettek. A Volksbund szervezkedése mind a megyében, mind országosan sokkal gördülékenyebben ment, mint egykor az MNNE zászlóbontása; az is igaz azonban, hogy a Volksbund már egy csekély, de meglévő egyesületi bázisra támaszkodhatott. És mindeközben a Német Birodalom elképesztő gyorsasággal gyűrte maga alá Európa nyugati felét. Ahogy Erdei Ferenc is mondta, sok magyarországi német szemében Budapesttel szemben Berlin sokkal vonzóbb lett. Érthető módon a magyar többségi társadalom nagy része nem nézte jó szemmel ezt a különállást, és azon németek sem, akik továbbra is Magyarországon látták akkori és jövő hazájukat, ezért a konfliktusok állandóak voltak. A társadalom „kis” emberei szintjén a „nagy” politikából vajmi keveset érzékeltek, azt azonban saját helyi közösségeikben tapasztalhatták, hogy a Volksbund ténykedése nem a magyar haza érdekeit szolgálja, hisz az emberek az egymás közötti konfliktusaikban hoztak (és hozzák) érveket és ellenérveket.

A német lakosság szempontjából eldöntendő kérdés volt, amit Serédi Jusztinián hercegprímás fogalmazott meg, hogy a Volksbund „societas necessaria” vagy „societas voluntaria”-e? Nyilvánvalóan sok esetben ezt az „egyszerű” emberek nem tudták eldönteni, vezetésre volt/lett volna szükségük. A helyi közigazgatásban többnyire már nem bíztak – bár mint bemutattuk, ekkor már a hatóságok is belátták, hogy a hazához hű németeket támogatni kellene. Ennek ellenére azonban tapasztalhattuk, hogy több helyütt (pl. Budaörs, Dunabogdány, Vecsés) mégis csak a helyi közigazgatás embereihez fordultak segítségért az államhoz hűnek maradni akaró emberek.

Akiben bízhattak és erősen vallásos beállítottságuk miatt bíztak, az a helyi plébános volt. Őtőle tehát sok minden függött. Láttuk, hogy egyes települések eltérő plébánosai mennyire tudták terelni a híveket vagy egyik vagy másik irányba. Német nemzetiségi szempontból Budaörsön és Nagykovácsiban volt igen aktív plébános, mégis milyen különbség volt a kettő között. Míg a budaörsi Aubermann Miklós a Volksbundnak egyik támasza volt, a nagykovácsi Greszl Ferenc saját német paptársait intette mérsékletre, amikor azok messzemenő követeléseiket akarták az Egyház és a kormány elé tárni.

A lokális jellegű, Bonyhád központú Hűségmozgalom nem kínált reális alternatívát azoknak a németeknek, akik nem akarták teljesen feladni német voltukat, hanem németként akartak magyarok lenni. Vecsés volt az egyedüli település, ahol a főváros környékén megszerveződött és létszámát tekintve is jelentős volt, de országos szinten létszámát tekintve tized olyan jelentőségű volt, mint a Volksbund. Nem lehet a két egyesületet egy mércével mérni.

Arra, hogy a Volksbund milyen „societas” volt, mi úgy tudunk válaszolni, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése szempontjából „societas necessaria” volt, a nemzeti érdeket tekintve pedig „societas voluntaria”. Viszont az egyes embernek kell azt eldönteni, hogy számára a kisebbségi léte vagy a nemzeti érdek a fontosabb. Békeidőben, normál körülmények között nincs döntési kényszer; háborúban, veszély esetén viszont igen és abban az esetben az első helyen a nemzet érdekének kell állnia és mindenféle más érdek ennek alárendelődik. Ha ez nem így van, akkor az valóban kimeríti az illojalitás fogalmát. A döntés megosztotta magát a hazai németeket is és ezt a megosztottságot nem vette figyelembe a második világháborút követő politikai rendszer, emiatt azt súlyos felelősség terheli.

1943-ban – a világháborús események alakulása folytán – már többen azok közül is elfordultak a Volksbundtól és az általa képviselt náci ideológiától, akik kezdetben lelkes hívei voltak, vagy az SS-be önként jelentkeztek. Csalódottságuk nyilvánvaló volt, így a már beígért gazdasági előnyök sem tették az egyesületet vonzóvá. Több történész kutatásai során arra az eredményre jutott, hogy a Volksbund-tagok nem elsősorban a szegényebb rétegekből verbuválódtak, az általunk vizsgált településeken azonban valóban a szegényebb embereket tudta befolyása alá vonni, azzal együtt, hogy láttuk, több esetben a helyi elit egy része is tagja lett a szervezetnek. Egy országos egyesület helyi csoportja sokkal hatékonyabban tud megszerveződni, ha a vezetőket nem „felülről” kapják, hanem saját maguk közül választódik ki. A helyi társadalmi kontroll is jobban érvényesül, és tulajdonképpen ez az előnye fordítódott a hátrányára is 1943-ban, ami elsődlegesen a második SS toborzás során mutatkozott meg.

A kollektivitás alkalmazása – ekkor még nem büntető jelleggel - elsőként az 1944. évi kényszersorozások során érvényesült. Hitler sem tett különbséget „Volksdeutsch” és „Deutschungar” között, és ez volt a hazai németekre mért első csapás. Ennek a korrekcióját érvényesíteni kellett volna 1945-től, de nem tették meg 1947-ig, amikor már kb. 150 – 160 000 németet kitelepítettek.

1944. augusztus 23-án Románia átállása fordulatot hozott mind a keleti fronton, mind a közép- kelet-európai németiség történetében. A Szovjetunió kétséget nem hagyott afelől, hogy megtorlások, felelősségre vonások sora fog következni. Ez elől menekültek németek tömegesen, ám Magyarországról és azon belül is főváros környékéről csak nagyon csekély létszámban. A hazához és a házukhoz való kötődés erősebb volt, mint a „bolsevik veszélytől” való félelem. A településeket vizsgálva meg tudtuk erősíteni Vitári Zsolt azon megállapítását, hogy elsősorban azok mentek el, akik múltbéli magatartásukkal valóban provokálhatták volna a bevonuló szovjet hadsereget és az újjászerveződő közigazgatási rendszert.

Ezzel tulajdonképpen lezárult egy fejezet a magyarországi németek életében is, a háborút követő számonkérés során a háborús események fő bűnbakjaivá váltak. Ez a számonkérés először a Szovjetunió részéről nyilvánult meg. Nem mérlegelte az illetők múltban tanúsított magatartását. Ha nagyon sarkosan akarunk fogalmazni, ez nem is volt elvárható tőle, ugyanis számukra teljesen mindegy volt, hogy az illető Magyarországhoz hűséges volt-e vagy sem. Az ő szemszögükből egy dolog volt a lényeges: mind Magyarország, mind a Német Birodalom háborús ellenfelei voltak és a magyar katonák is az ő államukban pusztították a szovjet katonákat. Ebből a szempontból őket az sem érdekelte, hogy a kellő számú kontingenst nem tudták feltölteni, így magyarokkal pótolták és így a deportált személyeknek az 5-10%-a volt német nemzetiségű. Kutatásunk fontos eredményének tekintjük, hogy eddigi ismereteinktől eltérően kellő bizonyosságot szereztünk arról, hogy a Buda környéki településekről is történtek deportálások, ezeknek a részletei azonban még további kutatást igényelnek.

A Szovjetunióba való deportálást azonban élesen el kell választanunk attól a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéssorozattól, ami Magyarországon 1945 januárjától kezdetét vette. Természetesen a kontinuitás itt is markánsan jelen van, hisz a Szovjetunió befolyása a magyar belpolitikai helyzetre minden kétséget kizáró, mondhatjuk úgy is, ez a nemzetközi politika része volt. A kitelepítési rendeletet megelőzően a több jogszabály közül hármat emelünk ki: az internálási rendeletet, a földreformrendeletet és az nemzethűséget vizsgáló rendeletet. Közülük az első kettő, bár nyíltan, szövegét tekintve nem, de jellegét és főként végrehajtását tekintve a kollektivitás talaján állt. A nemzethűséget igazoló rendelet viszont az egyéni felelősséget állította előtérbe, és ezen a ponton nem értünk egyet Kaltenecker Krisztinával, aki szerint ez is a kollektív felelősségre vonás sodrába sorolható be.

A rendeletek végrehajtása nagyban függött a helyi közigazgatástól. Elsődleges feladat volt annak újjászervezése. Dolgozatunkban bemutattuk, hogy ez az egyes településeken

hogyan zajlott és arra a következtetésre jutottunk, hogy tulajdonképpen a községek vezetésében a baloldal dominált: MKP, SZDP és NPP és hiába volt a Parlamentben 1945 novemberétől Kisgazda túlsúly, a jogszabályok végrehajtói döntően baloldali érdekeltségűek voltak. A közigazgatásban megfigyelt nagy fluktuáció tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a politikai érdekeltségek mennél inkább képviselve legyenek, minél jobba ki tudják szolgálni az országos pártérdekeket. Ezek a pártérdekek 1945-ben a szavazóbázis kiterjesztésére irányultak. Tulajdonképpen ez volt a mozgatórugója a földreformrendelet végrehajtásának is függetlenül attól, hogy nagybirtokot osztottak fel vagy németektől koboztak el ingatlant.

A földreform végrehajtásában 1945-ben három szakaszt különíthetünk el: 1945. március – május, június – augusztus, őszi hónapok. Míg az első hónapokban a „minél gyorsabban, minél több juttatott” elv érvényesült – fő célként a helyi pártszervek megalakulásához és legitimációs bázisához szükséges személyek biztosítása; a második szakaszt a délvidéki magyarok elhelyezésének szükségessége; az őszi időszakot pedig a közelgő választásokra való készülődés jegyében végrehajtott földjuttatás motiválta. Ez a szakaszolás azonban ebben a formában Pest megyére érvényes, ugyanis például Tolnában és Baranyában a tavaszi hónapok legsürgetőbb feladata a bukovinai székelyek elhelyezése volt. A magyar kormány nem számolt azzal, hogy a földreform végrehajtása németek esetében 1945 tavaszán még teljesen megoldhatatlan volt a jogszabályok betartásával, ugyanis mint láttuk, több helyütt komoly gondot jelentett a Volksbund és SS-listák összeállítása; és ezzel tág teret engedtek az önkényeskedéseknek és a törvénytelenéseknek.

Egyetértünk Stark Tamással, aki azt írta, hogy a magyar társadalom döntő része 1945 elején még nem akarta a németek kitelepítését. Úgy gondoljuk, hogy ez azonban csak a földreformrendelet megjelenéséig volt így, ezt követően az a népi réteg, amely ezt megelőzően a nyomor szélén tengette napjait (és a két világháború közötti időszakban ez a réteg volt a legszamosabb) érdekeltté vált a németek kitelepítésében és a földelkobzásokban. Az az álláspontunk, hogy sem a földreformot, sem az internálásokat, sem a kitelepítést nem lehetett volna végrehajtani társadalmi támogatás nélkül.

Ez jelentősen meghatározta az internálásokat is. Tulajdonképpen 1945 májusáig nem volt jogszabályi háttér a németek tömeges internálására, mert az internálási rendelet a fegyverszüneti egyezmény értelmében csak a német állampolgárokra vonatkozhatott és ilyenek nem vagy elvéve maradtak csak az egyes településeken. A Népbíróóságok különféle önkényes határozataival tudták ezt a kört bővíteni, míg 1945 májusában már rendeleti úton is

megtették ezt. Az 1945. júniusi belügyminiszteri rendelet és a már említett nemzethűségi igazoló rendelet tovább legalizálta az internálás módját és az internáltak körét, így az 1945 második felétől zajló internálások nagyobb kört érinthettek. Valljuk, hogy a német lakosság internálása és az egyház elleni támadások szorosan összekapcsolódtak (természetesen csak a német településekre igaz ez), a nagy vallási ünnepekhez kötődő razziák és őrizetbe vételek nem csak a németek ellen irányultak, hanem az egyház számára is jelek voltak.

Mindezek az intézkedések előkészítői voltak a kitelepítésnek, melyek a magyar kormány kezdeményezésére nagyhatalmi felhatalmazással kezdődtek meg. A kitelepítésnek politikai, társadalmi és gazdasági okai voltak és nem etnikai jellegű tisztogatásról volt szó. A politikai oka összefüggött a felelősségre vonással és az új, szovjet típusú berendezkedési rendszer kereteinek megteremtésével, amelybe nem fért bele több százezer „reakciónak” bélyegzett elem. Társadalmi oka a Horthy-korszakra jellemző hatalmas egyenlőtlenségekben keresendő, amely 1945-ben egyszeriben a felszínre tört és a földreform végrehajtásával gyógyírt kapott. Gazdasági oka egyértelműen a felszabaduló vagyon volt, aminek juttatásával a pártok (elsősorban az MKP és az NPP) saját szavazóbázisukat próbálták kiterjeszteni és ezáltal az új politikai berendezkedés legitimációs alapját lefektetni. A térségben a kommunista hatalomátvétel tulajdonképpen rögtön a második világháborút követően megtörtént, nálunk ez nem ment, ezt a hatalomátvételt elő kellett készíteni és ehhez társadalmi bázis kellett. És ebbe a társadalmi bázisba nem fértek bele a németek és a katolikus egyház sem erősítette ezt.

A kitelepítés végrehajtását az egyes településeken keresztül követhettük végig, és azt állapíthatjuk meg, hogy a végrehajtások nem összehasonlíthatók. Azt azonban minden bizonnyal tudjuk mondani, hogy a helyi hatalmi szerveknek befolyásuk volt a kitelepítés mikéntjére. Budaörsön a helyi szervek tulajdonképpen teljes kiszolgálói voltak az áttelepítési bizottságoknak, Csobánkán a vezetőjegyző próbálta kontroll alatt tartani az eseményeket és többször szót emelt a csoport működése ellen, Nagykovácsiban sem működött igazán a helyi „fék”, Vecsésen azonban mind a Nemzeti Bizottság, mind a vezetőjegyző, mind a plébános próbáltak a kollektivitás ellen hatni. A vecsési kitelepítés során sem a múltbéli magatartás volt a döntő, mégis a német lakosság kb. fele mentesült a kitelepítés alól. Ezt 1946-ban egyik másik településen sem tapasztalhattuk.

A kitelepítés második hulláma, ahol községeink közül Budaörs és Dunabogdány volt érintett, teljesen más kül- és belpolitikai miliőben zajlott. A nemzetközi háttér felvázolásával szeretnénk volna érzékeltetni, hogy a kitelepítés menetét elsődlegesen a világpolitika befolyásolta. A vasfüggöny, a kettészakadt Európa voltak a döntő okai a kitelepítés

megrekedésének (ezzel nem vonjuk kétségbe azt, hogy Németország amerikai zónája valóban súlyos lakás- és élelmiszer gondokkal küzdött). A leglényegesebb különbséget a két szakasz között abban látjuk, hogy míg az első valóban nagyhatalmi egyetértéssel és felhatalmazással zajlott, a másodikban már a Szovjetunió diktált. A potsdami határozat ekkor már végérvényesen elveszítette hivatkozási alap jellegét. Utaltunk arra, hogy a SZEB 1947. szeptember 15-vel szűnt meg, és ezzel együtt megszűnt az a szerv, amely a kitelepítést volt hivatva ellenőrizni. Nemzetközi jogilag nem lett volna mód a kitelepítés folytatására.

A másik lényeges különbséget abban véltük felfedezni, hogy az 1947-től kezdődő kitelepítés során sokkal inkább a vagyoni helyzet volt a döntő szempont. A földreformrendeletből eredő telepítések befejezetlensége, a szomszédállamokból menekülő magyarok áradata és a csehszlovák-magyar lakosságcsere végrehajtása a felszabaduló házakat igényelte. Ezért fordult az elő, hogy azokat is kitelepítették, akik előzőleg már végleges mentesítést kaptak.

Arányait tekintve a szovjet zónába való kitelepítés jóval kevesebb németet érintett és mégis időben jobban elhúzódott. Az első három hét intenzív szakasza véleményünk szerint az országgyűlési választások előkészítésének egyik mozzanata volt. A kitelepítés gyakorlati végrehajtásának befejezése pedig egybeesett a kommunista hatalomátvétellel.

A betelepítéseket ugyanaz a jogszerűtlenség és előkészítetlenség jellemezte, mint a kitelepítéseket és a települések átalakult társadalmi struktúrája kedvezett a szovjet típusú átalakítás megvalósulásának. Annak ellenére, hogy 1949-re a magyar társadalom még a Horthy-korszak jegyeit hordozta magán (azzal együtt, hogy annak korrekciója megtörtént és a polgári kiteljesedés lehetősége megvolt), a kitelepítésben érintett német települések társadalma részben vagy egészen kicserélődött. Az új helyi társadalom és szokásrendszer kialakulásához azonban még hosszú évek kellettek.

Dolgozatunk bevezetőjében négy kérdést jelöltünk meg, amire válasz szeretnénk volna adni. Ezek közül az utolsó háromra, úgy gondoljuk, megadtuk a választ. Az elsővel azonban még adósok vagyunk: mennyi a folyamatosság a megszakítottságban? Véleményünk szerint a sorok között ott van a válasz, de tételesen is elmondjuk: Az 1945 előtti eseményekből is következett az 1945 utáni felelősségre vonás, annak mikéntjét azonban azok szabták meg, akik az új rendszer irányítói lettek. A Volksbund ténykedése alapjaiban zavarta meg magyarok és németek békés együttélését (természetesen németek és németekét is); a hazai németiség egy részét szembefordította hazájával és azzal, hogy ez a réteg a hitleri Németország szolgálatjává vált, annak háború utáni megítélésében is osztozni kényszerült.

Abban a tekintetben természetesen, hogy a számonkérés során nem volt differenciálás, nem beszélhetünk folyamatosságról, az egyes ember dimenziójából semmiképp, de a politika színterén mindenképpen jelen volt az ok-okozati összefüggés a két időszak történései között.

A felelősség kérdése többnyire úgy szokott előjönni a különböző diskurzusokban, hogy a magyar kormány vagy a nagyhatalmak felelősek a kitelepítésért? Azt gondoljuk, rossz ez a kérdésfeltevés, ennél sokkal összetettebb a dolog. A fő felelős a náci Németország, amely a saját élettér-tervének megvalósítására használta fel a délkelet-európai németiséget. Megtehetette, mert az első világháború utáni rendezés - melyet a nagyhatalmak csináltak - során úgy alakultak az európai viszonyok, hogy abban kódolva volt egy következő világháború lehetősége. A Horthy-rendszer kormányai mindent alávetettek revíziós céljaiknak, így a hazai németeket is. A két világháború közötti óriási társadalmi feszültség erősített rá a már évszázadok óta meglévő kurucos történetpolitikai gondolkodásra, és tette a társadalom nagy részét, a népet, németellenessé. Ez a réteg adta az 1945-től berendezkedő új rendszer társadalmi alapját, melyet gazdaságilag érdekeltté tettek a kitelepítésben. Felelősnek tartjuk a magyarországi németek azon részét, amelyik a nemzetiszocialista ideológia és Adolf Hitler kiszolgálójává vált. És természetesen messze nem utolsósorban felelősek a második világháború utáni magyar kormányok és a nagyhatalmak, akik a „német kérdés” megoldását a kitelepítésben találták meg.

Ugyancsak bevezetőnkben említettük, hogy munkánk társadalmi hasznát abban látjuk, ha a kitelepítést átélteknek a „*miért*” kérdésre válaszolni tudunk. Amellett természetesen, hogy legjobb tudásunk szerint elmondjuk nekik azokat a tényezőket, melyek 1918 – 1948 között sorsukat meghatározták és szólnak a kitelepítés politikai, társadalmi és gazdasági okairól; röviden egy mondatban a kitelepítés *miértjére* azt tudjuk válaszolni:

Azért, mert a tengelyhatalmak elveszítették a háborút, a szövetségesek pedig megnyerték...

Levéltári források

Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs
Hauser hagyaték

Budaörsi Római Katolikus Egyházközség Irattára
1945–1948. évi iratok

Magyar Államvasutak Zrt. Irattára (MÁV)
1945–1948. évi iratok

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek - www.digitarchiv.hu

Belügyminisztérium bevándorlási és Állampolgársági Hivatalának iratai

Belügyminisztérium Elnöki iratok

Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának iratai

Gazdasági Főtanács iratai

Külügyminisztériumi iratok

Miniszterelnökség általános iratai

Miniszterelnökség Elnöki bizalmas iratai

Miniszterelnökség Nemzetiségi és kisebbségi Osztály iratai

Országos Földbirtokrendező Tanács iratai

Pest Megyei Levéltár (PML)

Főispáni bizalmas iratok

Alispán közigazgatási iratai

Alispáni évnegyedes jelentések

Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai

Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

Monori járás főszolgabírójának iratai

Monori járás főjegyzőjének iratai

Pomázi járás főszolgabírójának iratai

Szentendrei Járás főszolgabírójának iratai

Szentendrei járás főjegyzőjének iratai

Budaörsi, Csobánkai, Dunabogdányi, Nagykovácsi, Pilisszentiváni, Vecsési községi iratok

PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai

Helyi Nemzeti Bizottságok iratai

Igazoló bizottsági iratok

Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)

MKP Külügyi Osztályának iratai

SZDP Főtitkárságának iratai

SZDP Vidéki Titkárságának iratai

Prímási Levéltár Esztergom (PLE)

Mindszenty periratok

Egyházigazgatási iratok

Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SzfvPL)

Egyházközségi iratok
Egyházigazgatási iratok

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

Schola Vecsés
Corresp. cum Juris Civili

Sajtó

Sonntagsblatt
Deutscher Volksbote
Deutsche Zeitung
Kis Újság
Népszava
Szabad Nép
Szabad Szó
Világ
Új Ember

Forráskiadványok, statisztikák

1949. évi népszámlálás 9. 1950 - 1949. évi népszámlálás. 9. kötet Demográfiai eredmények. Budapest, KSH, 1950.

1949. évi népszámlálás 8. 1950 - 1949. évi népszámlálás. 8. kötet: A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest, KSH, 1950.

Akten... 1999 - Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch. Szerk.: Gerhard SEEWANN - Norbert SPANNENBERGER. München, Oldenbourg Verlag, 1999.

Az 1941. évi népszámlálás 2. 1976 - Az 1941. évi népszámlálás. 2. rész Budapest, KSH – MOL, 1976.

Az 1941. évi népszámlálás 3/a. 1983 - Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Történeti Statisztikai Kötetek, Budapest, KSH - MOL, 1983.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Budapest, KSH, 1947.,

Az 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként. Budapest, KSH, 1995.

BALOGH – SIPOS 2002 - *A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993.* Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002.

Bethlen István emlékirata. 1944. Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988.

Budaörs lexikon 2009 - Budaörs lexikon. Szerk.: GRÓSZ András - FILIPSZKY István. Budaörs, 2009.

Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1946. Szerk.: GÁSPÁR Ferenc – HALASI László. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1975.

CZIBULKA 2004 - CZIBULKA Zoltán: *Az 1941. évi népszámlálás és a magyarországi németek kitelepítése.* Budapest, KSH, 2004.

Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei... 1997 - Dálnoki Miklós kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23 – 1945. november 15. B. kötet, Budapest, MOL, 1997.

Dokumentation... 1956 - Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ostmittel-Europa. Band II. Szerk.: SCHIEDER, Theodor. München, 1956.

Dokumente zur Deutschlandpolitik 1992 - Dokumente zur Deutschlandpolitik. II. sorozat 1. kötet/1-3. kötet. *Die Konferenz von Potsdam.* Bearb: Gisela Biewer. Frankfurt am Main, Bundesminister des Innern. 1992.

Egyházlátogatások Budaörsön: a Budaörsön 1397 és 1933 között megtörtént egyházlátogatások fennmaradt jegyzőkönyvei. Szerk.: VASS Jenő Sándor. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2003.

GERGELY 1984 - *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyvéből 1919–1944.* Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, Gondolat, 1984.

GRESZL Ferenc: *Szomorú napok – Traurige Tage.* Nagykovácsi, 2003.

Horthy Miklós titkos iratai. Szerk.: SZINAI Miklós–SZÜCS László. Budapest, 1963.

HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. III. kötet. A magyarországi települések választási adatai.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.

JUHÁSZ 1978 - *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Szerk.: JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.

KäFER István: *Németek Magyarországon.* Nemzetiségi dokumentáció. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, é.n.

Két év hatályos jogszabályai 1945 – 1946. Szerk.: BACSÓ Ferenc. Budapest, 1947.

LÁZÁR György: *Szekfü Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946 - 1948).* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998.

Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa im 20. Jahrhunderts. Szerk.: BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan. Bécs, Köln, Weimar; Böhlau Verlag, 2011.

Magyar közlöny 1945–1948

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Budapest, M. Kir. KSH, 1936.

Magyarországi Rendeletek Tára 1945. Budapest, 1946

MÓZESSY 2004 - *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Szerk.: MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2004.

MSK 69 - *Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet.* Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1923.

MSK 73 - *Magyar Statisztikai Közlemények 73. kötet.* Az 1920. évi népszámlálás. 5. rész Részletes Demográfia. Budapest, M.Kir. KSH 1928.

MSK 83 - *Magyar Statisztikai Közlemények.83. kötet.* Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész Budapest. M.Kir. KSH, 1932.

MSK 86 - *Magyar Statisztikai Közlemények 86 kötet.* Az 1930. évi népszámlálás 2. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1934.

MSK 96 - *Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet.* Az 1930. évi népszámlálás. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai. Budapest, KSH, 1936.

NAGY 1990 - NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1-2.* Jegyzetek: VIDA István. Budapest, Európa História, 1990.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. Összeállította: KLINGER András. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1969.

Pártállam és nemzetiségek 1950 – 1973. Szerk.: TÓTH Ágnes. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003.

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerk.: HORVÁTH Julianna - SZABÓ Éva - SZÜCS László - ZALAI Katalin. Budapest, Napvilág kiadó, 2003. 221.

SOMORJAI - ZINNER 2008 - SOMORJAI Ádám, OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Sorsforduló... 1970 - Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április. Szerk.: KARSAI Elek – SOMLYAI Magda. I. kötet. Budapest, 1970.

Sub clausula... 2008 - Sub clausula 1920–1947. Szerk.: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor. Budapest, Közlöny Kiadó, 2008.

SZEB jegyzőkönyvei 2003 - *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Szerk.: FEITL István, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Budapest, Európa-História, 1996.

Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Szerk.: SZANAKOJEV, S. P. – CIBULEVSZKIJ, B. L. Ford.: ZALAI Ervin. Budapest, Kossuth. Kiadó, 1969. 324.

WEIDLEIN 1996 - WEIDLEIN, Johann: *Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950.* Schorndorf, 1958. Magyar nyelven: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért 1930–1950.* Ford.: Wesner, Franz. Heidelberg, Suevia Pannonica, 1996.

Wilhelmstrasse... 1968 - A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk.: JUHÁSZ Gyula – PAMLÉNYI Ervin – RÁNKI György – TILKOVSZKY Loránt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Szakirodalom

20. századi egyetemes történet II. kötet. Szerk.: DIÓSZEGI István - HARSÁNYI Iván - KRAUSZ Tamás - NÉMETH István. Budapest, Korona Kiadó, 1997. 131.

300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből. 300 Jahre Zusammenleben – Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. Szerk.: HAMBUCH Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

ABLONCZY 2005 - ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

ALFÖLDI 1986 - ALFÖLDI Vilma: *A felszabadulástól napjainkig 1945–1950. A községi önkormányzat újjászervezése és működése.* In: *Vecsés története.* Szerk.: LAKATOS ERNŐ. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986.

ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: *Deportáltak – Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései.* Újvárosi Dolgozatok 4. Balmazújváros, Balmazújvárosi Múzeum, 1989.

BAKTAI Ferenc: *Németek Magyarországon.* In: Magyarország, 1953/3.sz.

BALÁZS 2011 - BALÁZS Gábor: *A földművelésügyi szakigazgatás története Pest megyében 1944-1950 között.* Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2011.

BALOGH 2002 - BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002

BALOGH 1982 - BALOGH Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947.* Budapest, Kossuth, 1982.

BALOGH 1988 - BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988.

BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945*. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998*. Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999. 208–234.

BALOGH 2002 - BALOGH Sándor: *A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében*. In: *A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993*. Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002. 5 – 27.

BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos. *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

BANK – ÖZE 2005 - BANK Barbara – ÖZE Sándor: *A „német ügy” 1945 – 1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*. München – Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége, 2005.

BARÁTH–CSEH 1996 - BARÁTH Magdolna – CSEH Gergő Bendegúz: *A SZEK és Magyarország 1945 nyarán*. In: *Társadalmi Szemle* 1996. 51. évf. 5. sz. 88–92.

BAUER 2006 - BAUER, Georg: *Egy népcsoport sorsfordító útja Szentivánról a kulmbachi járásba*. Pilisszentiván, Pilisszentiváni Kulturális Közalapítvány és a Német Nemzetiségi Önkormányzat Pilisszentiván, 2006.

BELLÉR 1973 - BELLÉR Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923-1929)*. In: *Századok* 1973/3 644 – 685.

BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

BELLÉR 2002 - BELLÉR Béla: *A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

BINDORFFER Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

BILKEI GORZÓ 1938 - BILKEI GORZÓ JÁNOS: *Vecsés nagyközség története különös tekintettel a 150 év előtti telepítésre (1786-1936)*. Monor, Vecsés Nagyközség elöljárósága, 1938.

BLEYER Jakab: *A magyar és német viszony*. In: *Magyar Szemle* 1929. 2.évf. 18.sz.

BOGNÁR 2010 - BOGNÁR Szabina: *Vagyonkorlátozások, vagyonekeltetés és vagyonjuttatások Budaörsön (1945–1948)*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 235–272.

BOGNÁR Tibor: *A német lakosság elleni jogfosztó és korlátozó intézkedések Somogy megyében 1946 – 1949*. In: *Somogy Megye Múltjából* 20. (1989) 353 – 362.

BOGNÁR Tibor: *Törvényesség és törvénytelenység a hazai németek elleni eljárásban a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében.* In: Somogy Megye Múltjából 21. (1990) 263 – 282.

BOGNÁR 2009 - BOGNÁR Zalán: *Malenkij Robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a német deportáltakra.* In: *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk származásunk volt...” Németek és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe.* Pécs, 2009.

BORHI László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005.

BÖHM, Johann: *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen- und Aussenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung.* Ippesheim, 1990.

DONÁTH Péter: *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958.* Budapest, Trezor Kiadó, 2008.

DRUCZA Attila: *„Buda-Dél – Dél-Buda”. A buda-déli internálótábor története a jogtörténeti források tükrében.* In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.* Szerk.: ÖTVÖS István. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004. 260 – 278.

EGRY Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835-1914).* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.

EILER Ferenc: *Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925-1938.* In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések.* Szerk.: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László. Budapest, Balassi Kiadó 2005. 204-219.

EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925 – 1939.* Budapest, Gondolat, 2007.

EILER 2011 - EILER Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920-1989.* Budapest, Argumentum, 2011.

ERDEI Ferenc: *Futóhomok.* Budapest, Atheneum, 1937.

ERDEI Ferenc: *A földhözjuttatott parasztság sorsa.* Parasztkönyvtár 2. füzet. Budapest, Sarló Kiadás, 1947.

ERDMANN Gyula: *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban.* Gyula, 1990.

FEHÉR 1988 - FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

FEHÉR István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945 – 1990*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1993.

FEHÉR István: *A soknemzetiségű Baranya a 20. században*. Pécs, 1996.

FLACH 1971 - FLACH, Paul: *Die behörderlichen Bestätigungen der Ortsgruppen der Ungarländischen Deutschen Volksbildungsverein (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1939-1943)*. München, 1971.

Flucht, Vertreibung, Eingliederung, Baden Württemberg als neue Heimat. Szerk.: EBERL, Immo. Sigmaringen, Innenministerium Baden-Württemberg, 1993.

FÖGLEIN Gizella: *Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek – 1945. A San Francisco-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés*. In: Magyar Napló II. (1990. április 19.) 16. sz. 8–9.

FÖGLEIN Gizella: *Magyar – jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946)*. In: Századok 1996/6. 1553 – 1570.

FÖGLEIN 2000 - FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest, Ister Kiadó, 2000.

FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)*. In: Kisebbségkutatás 2005/3. sz. 366 – 377.

FÖGLEIN 2006 - FÖGLEIN Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945 – 1985*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.

FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947*. Budapest, IKVA, 1995.

FÖLDESI Margit – SZERENCSEK Károly: *Halványkék választás – Magyarország 1947*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006 - *Hadifogoly napló. Ember az embertelenségben*. Szerk.: FRÜHWIRTH Mihály – PÁVEL Rita. Vecsés, Kulturverein Vecsés, 2006.

FÜZES Miklós: *A német nemzetiségi mozgalom a baranyai Hegyháton 1934 – 1944*. In: *A Dunántúl településtörténete* 5/1.kötet, Pécs, 1982

FÜZES Miklós: *Forgószél. Ki- és betelepítések Délkelet –Dunántúlon 1944 – 1948 között*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1990.

FÜZES 1990 - FÜZES Miklós: *A rabszolgaszerzés*. In: *Die Verschleppung der ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station der kollektiven Bestrafung (Dokumententerband) – Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első*

állomása (Dokumentumkötet). Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990. 85 – 110.

GONDA Gábor: *Etnopolitika, migráció és földosztás Dél- és Nyugat-Dunántúl németajkú közösségeiben 1944-1948*. München – Pécs – Sopron 2011. 225. Kézirat. Doktori disszertáció.

GONDA Gábor: „A Szent Szűz oltalmába ajánlottam összes volt hívemet...” A németek internálásának és kitelepítésének egyházi reflexiói a pécsi egyházmegyében. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből*. Szerk.: BÁNKUTI Gábor - VARGA Szabolcs - VÉRTESI Lázár. Pécs, 2012. 159–171.

GRATZ Gusztáv: *Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája*. In: *Magyar Szemle*, 1934. 10.sz. 108–135.

GRÓSZ András: *Aubermann Miklós plébánosi működése Budaörsön 1925 és 1944 között*. In: *Elődeink öröksége III. Tanulmányok Budaörs múltjából*. Szerk. VASS Jenő Sándor, Budaörs Város Önkormányzata, 2007. 295–325.

GRÓSZ András: *Der Volksbund in Budaörs*. In: *Akten der Historikerkonferenz zum Volksbund der Deutschen in Ungarn (1938-1945)*. Budapest, Jakob Bleyer Gemeinschaft, 2007. 85-97.

GRÓSZ 2007 - GRÓSZ András: „Honvágyat mindig érzek” – A budaörsi németek elűzése (1946/47). In: *Kommentár* (2007) 5.sz. 16 – 26.

GRÓSZ 2010 - GRÓSZ András: *Menekülők és internáltak. Budaörs a második világháború végén*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944-1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakob Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 47–76.

GUNST Péter: *A magyar mezőgazdaság 1919–1945 között*. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004*. Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008. 244 – 259.

GYÁNI 2001 - GYÁNI Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban*. In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. jav. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 189 – 389.

GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

HAUSER 1985 - HAUSER József: *Budaörsi krónika*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.

HORVÁTH 1996 - HORVÁTH Lajos: *Csobánka története*. Csobánka, Csobánka Község Önkormányzata, 1996.

HUMBOLDT, Wilhelm von: *A történetíró feladatáról*. In: *Történetelmélet II*. Szerk.: GYURGYÁK János – KIASANTAL Tamás. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 9-21

- ILLYÉS Gyula: Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya 1933. In: Nyugat 1933. 17-18.sz
- IZSÁK LAJOS: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947*. In: FÖLDES – HUBAI 1999. 235-278.
- IZSÁK Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.
- KÁLMÁN Ágnes: *A budaörsi kitelepítés a személyes visszaemlékezések tükrében*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944-1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 319–334.
- KALTENECKER Krisztina: *Elűzöttek és beilleszkedésük - Vertriebene und ihre Eingliederung*. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula. Budapest, ELTE BTK, 1997. 182-192.
- KERTÉSZ 1953 - KERTÉSZ István: *Die Vertreibung der deutschen aus Ungarn. Eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie*. Südost-Stimmen III. (1953). 5.sz.
- KOMANOVICS József: *A hazai németek helyzetére vonatkozó rendelkezések a második világháborút követő években 1945 – 1950*. In: Baranyai Művelődés (1976) 1.sz. 127 – 133.
- KONASZOV - TERESCSUK 2004 - KONASZOV, V.B. – TERESCSUK, A. V.: *Berija és a „malenkij robot”*. Dokumentumok Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia polgári lakossága 1944-1945-ös internálásának történetéről. In: Történelmi Szemle, XLVI. évf. (2004). 3-4.sz. 385 – 402.
- KOROM Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944-1945*. Budapest, 1981.
- KOVÁCS 1936 - KOVÁCS Alajos: *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Bizalmas kézirat gyanánt. Budapest, 1936.
- KOVÁCS Imre: *Néma forradalom*. Budapest, 1937.
- KOVÁCS 2005 - *Rögös utakon – Auf steinigem Wegen*. Szerk.: KOVÁCS József László. Budaörs, Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2005.
- KOVÁCS - SZÁMVÉBER 2001 - KOVÁCS Zoltán András – SZÁMVÉBER Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 2001.
- KÖVÉR 2006 - *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: KÖVÉR György. Budapest, Századvég Kiadó, 2006.
- KRONER, Michael: *Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg*. In: Südostdeutscher Vierteljahresblätter. 2004/4. sz.

- LAKATOS 1986 - *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközség Tanácsa, 1986.
- MACARTNEY, Carlisle A: *October fifteenth. A History of modern Hungary 1929-1945*. Edinburgh, 1957.
- MARCHUT 2009 - MARCHUT Réka: *A magyarországi németek kitelepítése a Népszava és a Világ korabeli számaiban (1945-1948)*. In: *Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Szerk.: Gergely Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009. 280–295.
- MARCHUT Réka: *A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján*. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok*. Szerk.: GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2010. 171–187.
- MARCHUT Réka: *Ki- és betelepítések Budaörsön*. In: *Jogfosztások Budaörsön 1944 – 1948*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 111 – 168.
- MARCHUT Réka: *Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések*. In: *Visszatekintés a 19-20. századra – Tanulmányok*. Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2011. 190–203.
- MARCHUT Réka: *Pest megyei németek a második világháború idején*. In: *Mából a tegnapi*. Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2012. 211–224.
- PAIKERT, Géza Charles: *The Danube Swabiens. German Population in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitlers impact an their Patterns*. Hague, 1967.
- PAKSA Rudolf: *Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években*. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk.: ROMSICS Ignác Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 275–304.
- PÁL 2010 - PÁL Zoltán: *Internálások Magyarországon (1945-1953)*. In: *Kommentár 5*. (2010) 2. sz. 61 – 74.
- PALÁDI-KOVÁCS 2007 - PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Ipari táj, Gyarak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.
- PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945)*, *Társadalmi Szemle* 1997/7.,87–94.
- PÁVEL 2001 - PÁVEL Rita: *A vecsési németek elhurcolása és kitelepítése az 1940-es években*. Szakdolgozat. ELTE BTK, 2001.
- PINTÉR István: *A kényszerpályára szavazó ország – 1939*. In.: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.
- PRITZ 1990 - PRITZ Pál: *Nationalitäten und Außenpolitik Ungarns in den dreißiger Jahren*. In: *Etudes historiques hongroises 1990. Ethnicity and Society in Hungary*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, MTA, 1990. 339 – 355.

PRITZ 2002 - PRITZ Pál: *Magyar-német viszony 1918-1945*. In: Limes 2002. 1.sz. 5 – 22.

PRITZ Pál: *A nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században*. In: PRITZ Pál: *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2011. 49–57.

PRITZ Pál: *Huszedik századi magyar külpolitika*. In: *A mi 20. századunk*. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy – ROMSICS Ignác. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2011. 181–256.

RÉFI 2005 - RÉFI Attila: *A helyi közigazgatás kérdései Magyarországon 1945-2000*. In: *Autonómiák Magyarországon*. Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2005. I. kötet. 83–114.

RUTSCH Nóra: *Die Vertreibung der Ungarndeutschen und ihre Integration in der sowjetisch besetzten Zone Deutschlands*. In: *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel – und Südosteuropa 1941 – 1953*. Szerk.: HAUSLEITNER, Mariana. München, IKGS Verlag, 2008. 121 – 135.

ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2010.

ROMSICS 1998 - ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet- Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

SEEWANN, Gerhard: *Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949 – 1989/90*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 61 – 68.

SEEWANN, Gerhard – SITZLER, Kathrin: *Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der ungarndeutschen Minderheit in den Jahren 1938 – 1948*. In: SEEWANN, GERHARD: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 156 – 180.

SÍN 1986 - SÍN Edit: *Vecsés a főváros vonzásában (1900-1944)*. In: *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986. OLDALSZÁM

SOMLAI Péter: *Budakeszi és az 1939-es választás*. In: *Kisebbségkutatás, 2012. (21.évf.) 1.sz.* OLDALSZÁM

SOMLYAI Magda: *Földreform 1945*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1965.

SPANNENBERGER, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2005. (továbbiakban: SPANNENBERGER 2005.)

SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918 – 1939: Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart, Steiner, 2006.

SPIRA, Thomas: *German – hungarian relations and the swabian problem. From Károlyi to Gömbös 1919 – 1936.* New York, Columbia University Press, 1977.

STARK 2006 - STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.

STEINHAUSER Klára: *A régi Budaörs: a Budaörsön élt németiség története 1850-től 1947-ig, képekben.* Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2002.

STEINHAUSER Klára: *Régi budaörsi családok I-II-III.* Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2004.; 2007.; 2011.

SZATMÁRI 1991 - B. SZATMÁRI Lajos: *Nagykovácsi rövid története.* Nagykovácsi, Klubkönyvtár, 1991.

SZEKFŰ Gyula: *Schittenhelm Ede.* In: *A magyar állam és nemzetiségek 1848 – 1993.* Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, 2002. 609 – 616.

TAMÁSKA Péter: *Mindszenty bíboros és a németek kitelepítése.* In: *Regio II.* (1991/3) 202 – 207.

TILKOVSZKY 1974 - TILKOVSZKY Loránt: *SS-toborzás Magyarországon.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.

TILKOVSZKY 1978 - TILKOVSZKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.

TILKOVSZKY Loránt: *Gömbös 1934. évi kezdeményezése a német kisebbségi kérdés rendezésére.* A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1980. 167–170.

TILKOVSZKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből.* Budapest, Kossuth, 1989.

TILKOVSZKY Loránt: *Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der deutschen Nationalität in Ungarn 1919 – 1945.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

TILKOVSZKY 1997 - TILKOVSZKY Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság.* Tanulmányok a magyarországi németek történetéből. Pécs, JPTE TK, 1997.

TILKOVSZKY 1998 - TILKOVSZKY LORÁNT: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

TÓTH Ágnes: *Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945 – 1948.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989.

TÓTH 1993 - TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1993.

TÓTH Ágnes: *Pártállam és nemzetiségek 1950 – 1973.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003.

TÓTH 2008a - TÓTH Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2008.

TÓTH 2008b - TÓTH Ágnes: *A németek internálása a Dunántúlon, 1945 – 1946.* In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Szerk.: SZEDERJESI Cecília. Salgótarján – Budapest, Nógrád Megyei Levéltár és az 1956-os Intézet, 2008. 37–52.

TÓTH Ágnes: *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció: A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945.* In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Szerk.: PAPP Richárd – SZARKA László. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 401–423.

TÓTH Ágnes: *Kitelepítések, egyházak, identitás. Az evangélikus egyház törekvései nem magyar anyanyelvű hívei védelmében 194 –1948.* In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* Szerk.: BALOGH Margit. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008. 73–87.

TÓTH Ágnes: *Mi hiba még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehér foltok, módszertani hiányok.* In: *Jogfosztások Budaörsön (1944 – 1948).* Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 17 – 30.

TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.

VADKERTY Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 1999. 173.

VALUCH 2001 - VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris, 2001.

VARGA Zsuzsanna: *A falusi társadalom feszültséggócjai az 1950-es évek közepén.* *Múltunk* 2006/4. 223 – 239.

VARGA Zsuzsanna: *Az agrárium 1945-től napjainkig.* In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004.* Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008. OLDALSZÁM

VÁRI András: *Historische Aspekte der Zivilgesellschaft in Ungarn.* In: *Zivilgesellschaftliche Entwicklungen in Südosteuropa.* Szerk.: STERLING, Anton. München, R. Oeldenburg Verlag, 2009.

VEITER, Theodor: *Potsdamer Abkommen und Vertreibung*. In: *Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage*. II. Teil: Berliner Deklaration und Sonderfragen. Szerk.: MEISSNER, Boris –VEITER, Theodor. Bécs, Wilhelm Braumüller Universitätsbuchhandlung GES.M.B.H., 1987. 55–76.

VITÁRI 2004 - VITÁRI Zsolt: *Kínálkozó alkalom vagy bosszú? Elűzések Magyarországon*. In: LEMBERG, Hans – FRANZEN, K. Erik: *Előzöttek. Hitler utolsó áldozatai*. Nagykanizsa, Canissa, 2004.

VITÁRI Zsolt: *Hitlerjugend és Délkelet-Európa*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

WALPER 1996 - WALPER, Franz: „*Minket is üldöztek...*”. *A csobánkai svábok kálváriájának és kiűzésének dokumentációja*. h.n., magánkiadás, 1996.

ZAYAS 1987 - ZAYAS, Alfred-Maurice de: *Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*. 2. kiadás, Stuttgart – Berlin – Köln-Mainz, W. Kohlhammer GmbH Kiadó, 1987.

ZAYAS 1989 - ZAYAS, Alfred – Maurice, de: *Nemesis at Potsdam. The Expulsion of the Germans from the East*. 3. kiadás, London, University of Nebraska Press, 1989.

ZIELBAUER György: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1989.

ZIELBAUER 1990a - ZIELBAUER György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945 – 1955*. Szombathely – Vép, Pannon Műhely, 1990.

ZIELBAUER 1990b - *Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet)*. Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990.

ZIELBAUER 1996 - ZIELBAUER György: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944-1948*. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 1996.

ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások*. In: *Történelmi Szemle XXVIII*. (1985) 1. sz. 118-140

ZINNER 2004 - ZINNER Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése – Die Aussiedlung der Ungarndeutschen*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.